T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

6 OCAK AYAKLANMASINA GİDEN YOL: ABD'DEKİ KONGRE BİNASI BASKININDA HAKİKAT SONRASI KAVRAMININ ETKİSİ VE SOSYAL AĞ KİTLELERİNİN ROLÜ

Mert Can ATAR

2502200147

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Meltem BOSTANCI

İSTANBUL – 2024

ÖZ

6 OCAK AYAKLANMASINA GİDEN YOL: ABD'DEKİ KONGRE BİNASI BASKININDA HAKİKAT SONRASI KAVRAMININ ETKİSİ VE SOSYAL AĞ KİTLELERİNİN ROLÜ

MERT CAN ATAR

6 Ocak 2021 tarihinde dönemin ABD Başkanı Donald John Trump'ın destekçileri, 2020 ABD başkanlık seçimlerinin Joe Biden lehine sonuçlanmasını, hile yapıldığı gerekçesiyle protesto etmek istemiş ve Washington D.C.'de toplanmışlardır. Beyaz Saray'ın güney tarafındaki Ellipse Parkı'nda gerçekleşen, "Amerika'yı Kurtar" adındaki bu miting sırasında bazı protestocular, seçim sonuçlarının onaylandığı Kongre Binası'na yürümüşler ve ABD demokrasisinin en mühim sembollerinden olan bu binaya baskın düzenlemişlerdir. Bu noktadan sonra olaylar, protestodan bir ayaklanma hüviyetine bürünmüştür.

Bu çalışma, mezkûr ayaklanmada, hakikat sonrası kavramının oynadığı kuramsal rolü ve sosyal ağ kitlelerinin bu kavram çerçevesinde ürettikleri söylemleri konu edinmekte, bu iki etmeni ayaklanmanın başat sebepleri olarak ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın ana hipotezi 6 Ocak Ayaklanmasının sosyal ağ kitleleri tarafından üretilen hakikat sonrası söylemler sonucu gerçekleştiğidir. Buradan hareketle Donald Trump'ın ayaklanmada en büyük etken olmadığı düşünülmekte, bunun yerine uzun yıllardan beri süregelen hakikat sonrası dalgasını, kendi menfaatine göre yönlendirdiği değerlendirilmektedir.

Üç bölümden oluşan ve belgesel kaynak tarama yönteminin kullanıldığı bu çalışma; 6 Ocak Ayaklanmasının Donald Trump gibi tek bir figürün eylemlerinin sonucunda meydana gelmediğini ortaya koymuştur. Bu minvalde 6 Ocak Ayaklanmasının ana failleri; toplumsal, siyasal ve ekonomik saiklerle sisteme karşı güvensizleşen, derin kaygılar içinde huzursuzlaşan ve dijital ağlar aracılığıyla radikalleşip, düzene karşı ayaklanan sosyal ağ kitleleridir. Hakikat sonrası kavramı bu minvalde ayaklanmayı gerçekleştiren grupların, Trump öncesi dönemde zaten var olan aşırı sağ tandanslı söylem paradigmasının kavramsal arka planını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 6 Ocak Ayaklanması, hakikat sonrası, sosyal ağ kitleleri, Donald Trump, ABD.

ABSTRACT

THE PATH TO THE JANUARY 6 INSURRECTION: THE EFFECT OF THE POST-TRUTH CONCEPT AND THE ROLE OF SOCIAL NETWORK CROWDS IN THE CAPITOL RAID IN THE USA

MERT CAN ATAR

On January 6, 2021, supporters of then-U.S. President Donald John Trump assembled in Washington, D.C., to protest the results of the 2020 U.S. presidential election in favor of Joe Biden, citing allegations of fraud. The gathering, known as the "Save America" rally, unfolded in Ellipse Park, situated on the south side of the White House. Subsequently, a faction of protesters marched toward the Capitol, where the certification of election results was underway. This contingent breached the Capitol building, an important symbol of American democracy, transforming the demonstration into an insurgency.

This study focuses on the theoretical role played by the post-truth concept and the discourses produced by social network crowds within the framework of this concept. It presents these two factors as the leading causes of the insurrection. Accordingly, the study's central hypothesis is that the January 6 insurrection occurred due to post-truth discourses produced by social network crowds. From this point of view, Donald Trump was not the most significant factor in the insurrection; instead, he directed the post-truth wave that has been going on for many years according to his interests.

Comprising three chapters and using a documentary research methodology, this study asserts that the actions of an individual, such as Donald Trump, did not singularly instigate the January 6 insurrection. Instead, it posits that the main culprits were social media crowds who, motivated by social, political, and economic grievances, fostered deep-seated anxieties, underwent radicalization through digital networks, and subsequently revolted against the government. In this context, the post-truth concept is the theoretical underpinning for the far-right discourse paradigm

embraced by the groups involved in the insurrection, which had already taken root in the era preceding Trump's presidency.

Keywords: January 6 Insurrection, post-truth, social network crowds, Donald Trump, USA.

ÖNSÖZ

Amerika Birleşik Devletleri, özellikle bizim gibi gelişmekte olan ülkeler için yıllar boyu bir zirveyi temsil etti. Ülke buna göre demokrat, güçlü ve müreffeh devlet hülyasının tecessüm etmiş haliydi. Dünyanın neresinde "yola gelmeyen" bir figür ortaya çıksa herkesin gözünü çevirdiği ilk odak ABD olurdu. Bazı sorunlar kapılara vurulan asker botlarıyla çözülürken bazı problemler ise tehditvari beyzbol sopalarını ihtiva eden nazik dokunuşlarla halledilirdi. ABD bu minvalde demir yumruğunu kadife eldivende saklayan bir dev gibiydi. Onunla el sıkışan her ülke bunu bilirdi.

Bunun da ötesinde belki de en önemlisi ABD'nin, demokrasinin son durağını temsil etmesiydi. Ülkenin en önemli ihraç ürünü olan demokrasi, tüm ülkelerde kendi lisanlarıyla "promote" ediliyor ve dostlara "hararetle" tavsiye ediliyordu. Bunları mümkün kılan en önemli saik ise devletin kuruntularla değil, akılla yönetilmesiydi. Ülke, kökü yüzyıllar öncesine giden Aydınlanma düşüncesinin, daha açık bir dille Batı düşüncesinin çağdaş dünyadaki ürünüydü. Varılan son durak ABD idi. Gidilecek sonraki durakları tayin etme hakkı da elbette onun olacaktı.

Donald Trump 2016 yılında Başkan seçildiğinde ben lisans programından yeni mezun olmuş bir gazeteci adayıydım. Alice için tavşan deliğinden geçmek ne ise benim için de Donald Trump'ın seçim kazanması aynı şey olmuştu. Zira, zaten özel bir ilgi duyduğum ABD bir de bu eksantrik karakterle zenginleşince Trump ve ABD benim için her hafta mutlaka en az bir kere okuduğum ya da düşündüğüm olgular haline gelmişti. Diğer gazeteci arkadaşlarımla sabaha kadar olayları izlediğimiz 6 Ocak 2021 tarihinde ise kararımı vermiştim. Doktora tezimi bu konuda yazacaktım.

Okuyacağınız bu çalışma bize anlatılan ABD'nin artık var olmadığının vesikasıdır. Tez, bu minvalde ne kadar köklü kurumları olursa olsun; politikacıların gerçeklikle bağlarının kopabileceğini, halkın aşırı uçlar arasında irrasyonel dalgaya kapılıp radikalleşebileceğini ve demokrasinin ancak, sürekli gözetilmesi gereken hassas dengeler üzerinde yaşayabileceğini göstermektedir. Bu sebeple çalışma, bizim gibi ülkeler için görmezden gelinmesi ağır sonuçlar doğurabilecek bazı önemli dersleri haizdir. Kendi adıma gereken dersleri çıkardığımı düşünürken en büyük umudum ise bu çalışmayı okuyacak olan herkese benzer bir perspektif kazandırabilmektir.

Önsöze son verip sizi çalışmaya davet ederken yüksek lisanstan beri bana desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Meltem Bostancı'ya ve azminden ilham aldığım sevgili annem Nuray Atar'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Mert C. ATAR

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ..... II
ABSRACT..... IV
ÖNSÖZ..... VI
KISALTMALAR LİSTESİ..... X
GİRİŞ..... 1

BİRİNCİ BÖLÜM

HAKİKAT VE HAKİKAT SONRASI KAVRAMLARI

1.1. İlk Çağ'da Hakikat..... 5
1.1.1. Sofistler ve Hakikat..... 6
1.1.2. Sokrates ve Hakikat..... 11
1.1.3. Platon ve Hakikat..... 17
1.1.4. Aristoteles ve Hakikat..... 24
1.2. Orta Çağ'da Hakikat..... 31
1.2.1. Anselmus ve Hakikat..... 34
1.2.2. Thomas Aquinas ve Hakikat..... 38
1.3. Yeni Çağ'da Hakikat..... 42
1.3.1. Descartes ve Hakikat..... 43
1.3.2. Leibniz ve Hakikat..... 49
1.3.3. Hume ve Hakikat..... 54
1.3.4. Kant ve Hakikat..... 60
1.3.5. Hegel ve Hakikat..... 66
1.4. Aydınlanma Perspektifinden Hakikat..... 70
1.5. Postmodernizm ve Hakikat..... 77
1.6. Hakikat Sonrası..... 91

İKİNCİ BÖLÜM

ABD'DEKİ HAKİKAT SONRASI DÖNEMİ HAZIRLAYAN ANA ETMENLER

2.1. Popülizmin Yükselişi..... 104
2.1.1. Popülizmin Kavramsal Arka Planı..... 104
2.1.2. ABD Popülizmi ve Donald Trump..... 114

2.2. Hakikat Sonrasının Psikolojik Boyutu..... 126
2.2.1. Bireysel Bilişsel Yönelimler..... 127
2.2.2. Kitlesel Bilişsel Yönelimler..... 137
2.3. Geleneksel Medyanın Ticarileşmesi ve Sonuçları..... 150
2.3.1. ABD Medyasının Tekelleşme Sorunu..... 150
2.3.2. Halka İstediğini Verme Kavramı..... 157
2.3.3. Muhafazakâr Medya ve Tütün Stratejisi..... 163

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

6 OCAK AYAKLANMASININ ANA ETMENLERİ

3.1. Sosyal Medyanın Hakikat Sonrası Paradigması..... 172
3.1.1. Sosyal Ağ Kitlelerinin Mahiyeti..... 172
3.1.2. Hakikat Sonrası Söylemi Üreten Mekanizmalar..... 177
3.1.2.1. Dijital Sosyal Ağlar..... 178
3.1.2.1.1. Yankı Odası Yaratma Eğilimi..... 180
3.1.2.2. Furya Döngüsü..... 182
3.1.2.2.1. Haber Akışı ve Dikkat Ekonomisi..... 185
3.1.2.2.2. Mikro Hedefleme..... 188
3.1.2.3. Ortam..... 190
3.1.3. Yankı Odalarının Olası Toplumsal Sonuçları..... 194
3.2. ABD Aşırı Sağının Sosyal Medya Kullanımı..... 196
3.2.1. ABD Aşırı Sağı ve Temel Özellikleri..... 196
3.2.2. Aşırı Sağın Dijital Pratikleri..... 203
3.2.2.1. Pizzagate Olayı ve QAnon..... 211
3.3. Hakikat Sonrasının Sonucu Olarak 6 Ocak Ayaklanması..... 215
3.3.1. Hakikat Sonrası Paradigmasında Donald Trump'ın Yeri..... 216
3.3.2. 6 Ocak Ayaklanmasının Gelişimi..... 223
3.3.3. 6 Ocak Ayaklanmasında Sosyal Ağ Kitlelerinin Niceliği..... 230
SONUÇ..... 238
KAYNAKÇA..... 244
ÖZGEÇMİŞ..... 260

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e. : Aynı Eser

a.g.e. : Adı Geçen Eser

ABC : American Broadcasting Company (Amerikan Yayıncılık Şirketi)

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

BBC : British Broadcasting Corporation (Britanya Yayın Kuruluşu)

BM : Birleşmiş Milletler

bs. : Basım

C. : Cilt

CEO : Chief Executive Officer (İcra Kurulu Başkanı)

Çev. : Çeviren

CIA : Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)

CNN : Cable News Network (Kablolu Haber Ağı)

D.C. : District of Columbia (Columbia Bölgesi)

F.O.S. : Friends of Stone (Stone'un Dostları)

GPS : Global Positioning System (Küresel Konumlama Sistemi)

İ.Ö. : İsa'dan Önce

IBM : International Business Machines (Uluslararası İş Makineleri)

IPCC : Intergovernmental Panel on Climate Change (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli)

Jr. : Junior (Küçük)

KKK : Ku Klux Klan

LGBT : Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transseksüel

NATO : North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

NHK : Nippon Hōsō Kyōkai (Japonya Yayın Kurumu)

NSA : National Security Agency (Ulusal Güvenlik Dairesi)

OANN : One America News Network (Tek Amerika Haber Ağı)

QAnon : Q Anonymous (Anonim Q)

s. : Sayfa

S. : Sayı

SJW **:** Social Justice Warrior (Sosyal Adalet Savaşçısı)

U.S. **:** United States (Birleşik Devletler)

USA **:** United States of America (Amerika Birleşik Devletleri)

v.d. **:** Ve Diğerleri

GİRİŞ

6 Ocak 2021'de o zamanki ABD Başkanı Donald J. Trump'ın destekçileri, 2020 yılında yapılan ve Joe Biden lehine sonuçlanan ABD başkanlık seçimlerini, hile yapıldığı gerekçesiyle protesto etmek istemişler, bu doğrultuda Washington D.C.'de toplanmışlardır. İlk başta protestocular Beyaz Saray'ın güney tarafındaki bir park olan The Ellipse'de, Trump'ın konuşmalarını dinleyecekleri "Save America" mitingi için buluşmuşlardır. Miting sürerken bir grup protestocu, o anda seçim sonuçlarının onaylandığı Kongre Binasına doğru yürümeye başlamış ve ABD demokrasisinin en önemli simgelerinden biri olan bu binaya baskın düzenlemişlerdir. O anda olay, artık bir protestodan çıkmış ve ayaklanma hüviyetine bürünmüştür. Bu doktora tezi, ayaklanmaya giden yolu analiz etmektedir.

Ayaklanma günü Kongre Binasını basan gruplara bakıldığında, ayaklanmacıların oluşturduğu kitlenin, sosyal medya üzerinden yayılan ve sosyal ağ kitleleri tarafından üretilen haberlerden etkilendiği görülmektedir. Bu doğrultuda çalışma, bu söylemlerin oluşmasında hakikat sonrası kavramının, kuramsal düzeyde nasıl bir rol oynadığı ve sosyal ağ kitlelerinin hakikat sonrası kavramı perspektifinden, bunları hangi motivasyon ve amaçla yaymak istediği soruları üzerinde durmuştur. Burada sosyal ağ kitlelerinin kendi aralarında hangi biçimlerde örgütlendiği ve hangi metotlarla hakikat sonrası söylemler ürettikleri önem taşımaktadır. Nitekim çalışmada, söz konusu kitlelerin baskında nasıl bir rol oynadığı önemli problemlerden biri olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın en önemli hipotezleri ise 6 Ocak Ayaklanmasının sosyal ağ kitleleri tarafından üretilen hakikat sonrası söylemler sonucu gerçekleştiği ve hakikat sonrası kavramının üretilen bu söylemlerde başat etkiye sahip olduğudur. Buradan yola çıkılarak Donald Trump'ın ayaklanmada ana figür olmadığı düşünülmekte, bunun yerine uzun zamandan beri süregelen hakikat sonrası dalgasını, kendi menfaatine göre yönlendirildiği varsayılmaktadır. Buna göre asıl fail; toplumsal, siyasal ve ekonomik nedenlerle sisteme güvensizleşen, derin kaygılar içinde huzursuzlaşan ve dijital ağlar aracılığıyla radikalleşip, düzene karşı ayaklanan sosyal ağ kitleleridir. Trump yalnızca bu dalgayı istediği kıyıya sürmüştür. Bu minvalde çalışma, 6 Ocak Ayaklanmasında

hakikat sonrası kavramının oynadığı kuramsal rolü ortaya koymak ve sosyal ağ kitlelerinin bu kavram çerçevesinde ürettiği söylemlerin, baskının yaşanmasında başat sebep olarak kanıtlamak amacına yönelik hazırlanmıştır.

Tez bu minvalde her şeyden önce ABD tarihinin en kritik olaylarından biri olan 6 Ocak Ayaklanmasının sebep ve sonuçlarını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Dahası sosyal ağ kitlelerinin kolektif hakikat üretme gücünü kanıtlamış ve internet kullanıcılarının hangi durumlarda radikalleşebildiğini göstermiştir. Bu durumun kazandırdığı perspektifin hakikati yansıtmayan haberlerin farkında olunması ve medya okuryazarlığı konusunda atılacak adımlarda önemli olacağı değerlendirilmektedir. Öte taraftan 6 Ocak Ayaklanmasının sosyal ağ kitleleri tarafından üretilen hakikat sonrası söylemler sebebiyle gerçekleştiğinin kanıtlanmış olması, hakikat sonrası kavramının etkilerine yönelik yapılacak ileri araştırmalarda önemli bir çıkış noktasını teşkil edeceği düşünülmektedir.

Bununla beraber çalışma; özellikle ABD'nin ana akım haber kuruluşlarının, Trump'ı ülkedeki her türlü ayrımcılığın ve ırkçılığın tek müsebbibi görme bakış açsına da önemli itirazlar getirmektedir. Buna göre Trump, ABD'nin düşünsel ve politik geleneklerinde zaten var olan temaları kendi lehine kullanmıştır. Bir başka anlatımla Trump, ülkedeki ırkçı motiflerin yaratıcısı veya başlatıcısı değildir. Tez bu minvalde hakikat sonrası söylemlerin, aşırı sağcı politik damarla olan ilişkisini derinlemesine analiz edip aradaki neden-sonuç ilişkisini gün yüzüne çıkarmıştır. Öte taraftan çalışma merkeze ABD'yi almıştır. Bu nedenle hakikat sonrası söylemlerin büyük etki yarattığı İngiltere ve onun özelinde Brexit konuları kapsam dışında bırakılmış, 2021 yılı ve sonrasında meydana gelen ve 6 Ocak Ayaklanmasını ilgilendiren olaylar (halen süren davalar gibi) işlenmemiştir.

Araştırma metodu olarak belgesel kaynak tarama yönteminin kullanıldığı bu tez, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde hakikat ve hakikat sonrası kavramları ele alınmıştır. Bunun için hakikatin felsefi boyutu; İlk Çağ, Orta Çağ ve Yeni Çağ'daki önemli düşünürlerin noktainazarlarından incelenmiştir. Daha sonra ise kavramın düşünsel kökeninde bulunan postmodernizm mefhumu işlenmiş ve hakikat sonrası kavramı tüm nitelikleriyle ortaya koyulmuştur.

İkinci bölümde ise ABD'deki hakikat sonrası zamanı hazırlayan ana koşullar irdelenmiştir. Bu amaçla yükselen popülizm dalgası ortaya koyulmuş ve ABD popülizminin önemli noktalarına değinilmiştir. Daha sonra hakikat sonrasının psikolojik boyutu incelenmiş ve gerçekliğe dayanmayan görüşlerin insan bilincinde nasıl oluştuğu üzerinde durulmuştur. İkinci bölümün sonunda ise ABD'deki medya düzeninin ticarileşmesi ve bunun sonuçları incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde 6 Ocak Ayaklanmasını oluşturan ana faktörler üzerinde durulmuştur. Bu minvalde her şeyden önce sosyal ağ platformlarının hakikat sonrası paradigması işlenmiş ve sosyal ağ kitlelerinin bu paradigmayla nasıl etkileşim içerisine girdiği irdelenmiştir. Daha sonra ise ABD aşırı sağının temel nitelikleri işlenmiş ve aşırı sağcı kitlelerin dijital ortamda nasıl hareket ettiklerine değinilmiştir. Son olarak 6 Ocak Ayaklanması, hakikat sonrası dönemin bir sonucu olarak ortaya koyulmuştur. Bu bölümde Donald Trump'ın ayaklanma bağlamında nerede konumlandığı tanımlanmış ve sosyal ağ kitlelerinin ayaklanmadaki rolü sayısal veriler ve hukuki donelerle ortaya koyulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM
HAKİKAT VE HAKİKAT SONRASI KAVRAMLARI

Her şeyden önce hakikat kavramının kökeni ve bu kelimenin anlamı üzerinde durulmalıdır. Böylelikle bu bölümün geri kalanında izlenecek olan güzergâh, daha açık bir şekilde anlaşılabilecektir. Hakikat, (İngilizce "truth") eski bir İngilizce sözcük olan sadakati (troth) akla getirmektedir. Aslen bağlılık anlamına gelen sadakat, böylelikle hakikat sözcünün felsefi niteliği konusundaki ikilemi ifade etmektedir. Burada söz konusu olan hakikatin nereye sadık olduğudur; kaynağa mı yoksa hedefe mi?

Hakikatin ilk zamanlardaki anlamı kaynağa olan bağlılık yönünde tezahür etmiştir. Buna göre hakikat tebliğcilerini kim yetkilendirmişse, hakikatin kaynağı da odur. Bu yetkilendirici varlık Hristiyan tanrısı da olabilir, bir Roma generali de. Bu anlayışla hakikat, kozmosta ya da savaş alanında eylem planını yerine getirmekle ilgili olmuştur. Hakikate sadık olmak isteyen kişi, bunu yetki verenin niyetine bağlı kalarak yerine getirmektedir.

Bununla beraber hakikatin modern veçhesini de tayin eden yaklaşım; hakikati hedefte, başka bir deyişle nesnede kabul eden anlayış olmuştur. Özellikle Katolik Thomas Aquinas tarafından ampirik nesnelere uygunluk olarak kullanılan bu yaklaşım, modern bilim dünyasının anlayışını da ortaya koymaktadır. Buna göre nesnelere uygunluk olarak adlandırılan bu tanımlama, felsefecilerin tabiri ile hakikatin uygunluk teorisi olarak formüle edilmiştir. Böylelikle hakikat kavramının gücü, insanın elinden çıkmış ve nesneye verilmiştir.[1]

Peki bir şeyin gerçekliğiyle, hakikat olmasının arasındaki fark nedir ve doğru yargı ne anlama gelmektedir? Öncelikle gerçeklikten bahsedilecek olunursa, gerçekliğin (bilinçten bağımsız bir şekilde) var olanın özellikleri olduğu söylenmelidir. Doğruluk kavramı ise bilinçle ilişkilidir. Buna göre doğruluk, varlığını, var olana ilişkin önerme üreten bilince borçludur.

[1] Steve Fuller, **Hakikat Sonrası: Güç Oyunu Olarak Bilgi,** Çev., Emre Bilgiç, Ankara, Fol Yayınları, 2022, s. 55.

İşte hakikat de varlığın ontolojik doğruluğu olarak tanımlanabilmektedir. Varlığın kendi özüne uygun düşmesi (hakikatin uygunluk teorisine uygun olarak) hakikat olarak adlandırılmaktadır.[2] Buradan yola çıkılarak bir kişinin doğruyu söylediğinde, otomatikman hakikati söylediği, tam tersi durumda ise yanlışı ifade ettiği söylenebilmektedir. Başka bir deyişle top gerçek, topun yuvarlak olduğu yargısı ise hakikattir (doğrudur).[3] Hakikat bu şekliyle bilginin mantık yasalarıyla bir çelişki içerisinde olmaması ve nesnesine uygun olmasıyla ilişkilidir.[4] Çalışmanın geri kalanında görülecek olan hakikat mefhumu bu anlamıyla kullanılacaktır.

1.1. İlk Çağ'da Hakikat

İlk Çağ içerisinde tespit edlien Antik Yunan felsefesi çalışmanın, hakikatin felsefi yönünü inceleyecek olan ilk bölümünü ifade etmektedir. Bunun en büyük sebebi ise Antik Yunan dünyasının hakikate ulaşmak için sistemli bir yapıyı kuran ilk uygarlık olmasıdır. Nitekim dünyanın Mısır ve Babil gibi başka yerlerinde de buna benzer çabalar olmasına rağmen, hiçbiri Antik Yunan felsefesinin seviyesine erişememiştir.

Örneğin Antik Mısır geometrisinin çok ileri bir seviyede olduğu bilinmektedir. Ancak bu olgu, Mısırlıların hakikatin özünü kavram çabasından değil, tamamen pratik ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır. Nitekim Nil nehrinin taşması sonucu tarla sınırlarının her seferinde yeniden hesaplanması gerekmiş, bunun için de geometriye ihtiyaç duyulmuştur. Öte taraftan Babil medeniyeti astronomide ileri seviyelere ulaşmıştır. Ancak bu uygarlık da kayıt altına aldıkları göksel olayları bilimsel hakikate ulaşma amacıyla değil, onlardan astrolojik sonuçlar çıkarmak amacıyla incelemiştir.[5]

Tüm bunlarla birlikte Yunanlılar bu sayılan uygarlıklardan çok daha az bilimsel veriye sahip oldukları halde; dünyanın küre olduğunu, boşlukta durduğunu ve

[2] Harun Tepe, **Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk Ya Da Hakikat,** Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2016, s. 18-20.
[3] Yalın Alpay, **Yalanın Siyaseti,** İstanbul, Destek Yayınları, 2017, s. 27-28.
[4] Tepe, **a.g.e.,** s. 62.
[5] Ahmet Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 1,** İstanbul**,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 33.

evrenin merkezinde olmadığını sahip oldukları zihniyet sebebiyle, nedenleriyle tespit etme başarısını gösterebilmişlerdir.

Bu durum onların, gündelik hayatın üzerinde bir hakikate erişme arzusunun ve bilme isteklerinin bir sonucudur. Yunan biliminin, Yunan felsefesinin başat etmeni olması da bundan kaynaklanmaktadır.[6] Nitekim Yunan bilimini diğer uygarlıkların hakikat arayışından ayıran en önemli etken; onun dünyayı anlamlandırma konusunda usu, yani aklı kullanmada gösterdiği gayrettir. Bu açıdan bakıldığında Yunan uygarlığının hakikate ulaşmak için aklı ön plana alan ilk medeniyet olduğu söylenebilmektedir.

1.1.1. Sofistler ve Hakikat

Bilgi ve insan sorunlarını antik tarihte ilk kez zikreden kişiler sofistler olarak bilinmektedir. Bu minvalde sofistler, bilgi ve doğruluk olguları söz konusu olduğunda değinilmesi gereken kişilerin başında gelmektedir. Sofistlerin tartışmaları ise daha çok retorik ve etik sorunlar üzerine yoğunlaşmıştır.

Buradan hareketle bu kişiler; insanın eğitilebilirliği ve erdemin öğretilebilirliği konularını işlemişlerdir. Bilgi ve doğruluk olguları ise bu konuların temelinde yer aldığından, sofistler bunlara ayrı bir önem vermişlerdir. Başka bir ifadeyle sofistler için etik sorunların çözümü, kimi bilgi sorunlarının çözümünü gerektirdiğinden bilgi ve doğruluk konuları işlenmeye değer görülmüştür.[7]

Sofistlerin, bilginin doğruluğu ve göreceliliği konularının üzerinde durmalarının en önemli sebebi ise retoriğin gücünü kanıtlama istekleridir. Buradan hareketle sofistler için doğruluğun tek başına bir anlam ifade etmediği söylenebilir. Çünkü retorikçinin gücü, doğruluğun göreceliliğinden kaynaklanmaktadır.

Başka bir deyişle doğru, doğru olduğu gösterilebilendir. Bunun ötesinde bir doğruluk anlayışı bulunmamaktadır.[8] Bu görüşün ortaya çıkmasının en önemli sebebi ise İ.Ö. V. ve IV. yüzyıllarda siyasi ve toplumsal koşullarının değişmesi ve doğa

[6] Arslan, **a.e.,** s. 34.
[7] Tepe, **a.g.e.,** s. 31-32.
[8] **A.e.,** s. 33.

felsefesinin iflası sonucu insan üzerine yapılan felsefenin değer kazanmasıdır. Sofistler, felsefi bir okul olmaktan çok, belli bir mesleğin üyesi olarak toplumsal koşulların deviniminin bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır.

Buradaki değişimle toplumda pratik işlerle nasıl başa çıkılacağını öğretecek insanlara ihtiyaç duyulmuş, sofistler buradan bir meslek ve yaşam biçimi üreterek para karşılığı ders veren gezgin öğretmen rolünü benimsemişlerdir. Bu gezgin öğretmenler; ikna sanatı, retorik, mahkemede kendini savunma, ahlaki davranış, mantık, matematik ve edebiyat eleştirisi konularında, para karşılığı dersler vermişlerdir.[9]

Bu eğitimin değerli olmasının ise pek çok önemli sebebi vardır. Nitekim bahsedilen yüzyıllar demokrasi çerçevesinde geniş halk kitlelerinin siyasal hayata geniş katılım gösterdiği ve ondan yararlandığı zamanlardır. Gimnazyum ve palestraların yerlerini demokrasi ile birlikte pazar yerleri, mahkeme salonları ve meclisler almıştır. Atinalı özgür askerler de meclislerde temsilcilik yapmış, mahkemelerde yargıç ve jüri üyesi vazifelerinde bulunmuş, şehir ve orduların kumandanlarını seçmiş ve kendileriyle birlikte diğer kişilerin de ölüm ve yaşamları hakkında kararlar vermişlerdir.

Başka bir anlatımla; artık önemli olan, sadece fiziksel ve bedensel yetenekleri geliştirmek değil, ayrıca ruhları eğitmek, siyasi ve kültürel konularda yurttaşları bilgili kılmak, meclislerde, mahkeme salonlarında kendini savunmak ve karşı tezleri çürütme konusunda mahir olmaktır.

İşte sofistler de burada devreye girmişler ve bu eksiği gidermeye çalışmışlardır.[10] Ancak para karşılığı ders veren sofistler, Platon gibi dönemin ünlü düşünürleri tarafından ağır eleştirilere maruz kalmışlardır. Bunun en önemli sebebinin İ.Ö. V. yüzyılın sonuna doğru Peloponez Savaşlarının kaybedilmesinin ortaya çıkardığı karamsar hava olduğu söylenebilir. Sofist terimi her ne kadar temelinde bilge, bilgin ve herhangi bir konuda derinlikli bilgi sahibi kişi anlamına gelse de Platon

[9] Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü,** 3. bs., İstanbul, Paradigma Yayınevi, 1999, s. 780.
[10] Ahmet Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2,** İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 21.

gibi önemli şahsiyetlerin kendilerine karşı yürüttükleri negatif propaganda sonucu, sözcük olumsuz bir anlama bürünmüştür.[11]

Hakikat konusunda en önemli fikirleri üreten sofistler ise Protagoras ve Georgias'tır. Özellikle Protagoras, Sokrates öncesi dönemin en önemli filozoflarından biri olarak bilinmektedir. İ.Ö. 490-480 yılları arasında doğduğu düşünülen filozofun hakikat konusundaki en önemli iddiası; insanın her şeyin ölçüsü olduğuna yönelik düşüncesidir.[12] Protagoras her kişinin gerçekliği, kendi öznel deneyimlerine göre yorumladığını belirterek hakikatin göreceliliğini tespit etmiştir. Filozofa göre insanların elinde eşyanın bilgisi ile ilgili duyu organlarından başka bir algılama yöntemi yoktur. Dahası, insanlar eşyayı yalnızca duyu organlarıyla bilebilmekte, duyu organları ise eşyayı farklı insanlara farklı zamanlarda birbirinden değişik şekilde tanımlamaktadır.[13]

Bu da bizi Protagoras'ın her şey üzerine birbirine zıt iki söz söylemenin mümkün olduğu tezine götürmektedir. Şöyle ki ona göre insanların gerçeklik algısı, içinde bulunulan durumlara göre değişmektedir. Birey sürekli değişim içindedir. O halde aynı rüzgâr bir insana belli bir zaman sıcak başka bir zaman ise soğuk olarak gelebilmekte, her iki his de aynı derecede doğru olabilmektedir.[14] Bu hakikat yaklaşımının en önemli tarafı bilginin kişiden kişiye göre değiştiği bilgisidir ki bu durum, bilginin varlığını tehdit etmesi bir yana bırakılırsa, her bir bireyin fikrinin (hakikat olup olmamasından bağımsız olarak) önemli olduğu önermesini gündeme getirmektedir.

Hakikat konusunda önemli fikirleri olan bir diğer sofist filozof ise İ.Ö. 480'de doğup 380'de öldüğü düşünülen Georgias'tır. Filozof, burada üç önemli tez öne sürmektedir. Bunlar; hiçbir şeyin var olmadığı, herhangi bir şeyin var olmuş olsa bile bilinemeyeceği ve son olarak herhangi bir şeyin bilinmesi mümkün olsa bile iletilemeyeceğidir.[15]

---

[11] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2,** s. 18-19.
[12] **A.e.,** s. 25.
[13] **A.e.,** s. 28-29.
[14] **A.e.,** s. 31-33
[15] **A.e.,** s. 46.

Birinci tezinde Georgias, varlığın nasıl bir şey olduğu ve ezeli ya da ebedi niteliği hakkında tespitte bulunmanın, zorluklarına dikkat çekmektedir. İkinci tezinde ise varlığın bilgisini düşünmede, farklı duyu organları tarafından kavramada ve en önemlisi de düşüncenin konusu olan şeyin ne olduğunu anlamada ve var olmayan bir şeyi düşünmede yatan zorluklar tespit edilmektedir.

Son tez de birbirlerine kapalı olan duyu organlarıyla algılanan eşyaların, dil ile başka insanlara iletilmesinin zorluğu, başka bir deyişle dilin gerçekte var olan eşyayı olduğu gibi iletememesi üzerinedir.[16] Georgias bu şekilde bilgiyi ve hakikati tamamen ortadan kaldırmış bulunmaktadır. Bilgi konusunda nihilist bir yaklaşım içinde bulunan filozofun, uzmanlık ve bilginlik kavramlarını da etkisiz hale getirdiği açıkça görülmektedir.

Bu durum Georgias'ın doğruluk konusundaki en önemli fikirlerinin aktarıldığı Platon'un Georgias diyaloğunda görülmektedir. Hitabet üzerine gelişen bu diyalogta Sokrates, Georgias'a hitabetin ne tür bir şey olduğunu ve konusunu sormaktadır. Bunun üzerine Georgias, hitabetin en yüksek sanat olduğunu ve konusunu da sözlerin oluşturduğunu söylemektedir. Buna göre hitabet öyle bir sanattır ki ona sahip olana bağımsızlık ve başkaları üzerinde üstünlük vermektedir. Nitekim; yargı yerinde yargıçları, mecliste üyeleri, halk toplantılarında yurttaşları kandırmanın tek yolu sözleri kullanmaktır.

Sokrates bu cevaba her sanatın bir konusu olduğunu söyleyerek karşılık vermektedir. Devamında Georgias'a yönelttiği soruda hekimleri ve idmancıları örnek göstermektedir. Buna göre insan hastaysa hekimin, vücudunu geliştirmek istiyorsa idmancının sözünü dinleyecektir. Georgias ise bu savı reddederek hitabetçinin, temelinde hekimden de idmancıdan da daha üstün bir bilgiye sahip olduğunu ileri sürmüştür. Hitabetçinin bu konularda hiçbir özel bilgisinin olmadığını itiraf eden filozof, onun işinin bilgi vermek değil, inandırmak (kandırmak) olduğunu söylemektedir.

[16] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2,** s. 48-49.

Georgias'ın tüm bu görüşleri onun hitabet sanatının konumunu güçlendirmek için insanların her türlü hakikat iddiasını ortadan kaldırmayı desteklediğini göstermektedir. O, gerçekten de felsefeyi tümden ortadan kaldırmayı amaçlamakta ve onun yerine hitabeti koymak istemektedir. Buna göre hitabetçinin önünün açılması için bilgi ortadan kaldırılmalıdır. Georgias'ın; hiçbir şey yoktur, olsa da bilemeyiz ve bir şey bilsek bile bunları başkalarına iletemeyiz tezleri, bilginin varlığı açısından yıkıcı nitelikler taşımaktadır.[17] Genel bir açıdan bakıldığında böylesine bir evrende herhangi bir toplumsal sistemin kurulması olanaksız görülmektedir.

Tüm bunlarla birlikte Protagoras ve Georgias'ın dışındaki Prodikos, Hippias, Antiphon, Thrasymakhos ve Kallikles gibi sofistler, bilgi felsefesi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu filozofların görüşlerinin ortak niteliklerinin vurgulanması bu sebeple önem taşımaktadır. Söz konusu niteliklerin başat olanı ise sofistlerin septisizmi benimselemeleridir. Sofistler varlık problemine karşı mutlak bir kayıtsızlık izlemişler ve tüm dikkatlerini insanın üzerine kaydırmışlardır. Bu filozoflar aklı analiz etmeye yanaşmamış, kendilerini duyusal bilgiyle sınırlamışlardır. Sofistlerin septisizmi; fenomenalizm, ampirizm ve rölativizm şekillerinde ele aldığı söylenebilmektedir.[18]

Şöyle ki sofistler evrenin dışsal ilkelere ya da fenomenal boyutlara, başka bir ifadeyle fiziki nesnelerin duyusal deneyimlere indirgenebileceği görüşünü benimsemişlerdir. Buna göre sofistler yalnızca gördükleri ve anladıkları şekliyle hakikatle ilgilenmişlerdir. Başka bir ifadeyle sofistlere göre fenomenlerden ayrı bir gerçeklik, görünüşlerden bağımsız bir varlık yoktur, var olan her şey fenomenlerden ibarettir.

Ampirizm olgusu ise sofistlerin ortak noktada buluştuğu bir başka görüştür. Bu filozoflar; bilgi konusunda fenomenlerin (görünüşlerin), duyu algısıyla gerçekleşen bilgisini temel almışlardır. Bu da onların deneyci bir yaklaşıma sahip olmalarına neden olmuştur. Bunun anlamı insanların tüm kavramları ve dolayısıyla tüm yargıları son

[17] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2,** s. 51-52.
[18] Ahmet Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a,** 7. bs.**,** İstanbul, Say Yayınları, 2017, s. 68-69.

çözümlemede deneyime dayandırmalarıdır. Bilginin kaynağında ise duyu-deney bulunmaktadır.

Son olarak sofistlerin rölativist görüşlerini en iyi yansıtan filozof ise Protagoras olmuştur. Filozof bireyin her şeyin ölçüsü olduğunu ve şeylerin tıpkı insana göründüğü gibi olduğunu söyleyerek rölativist görüşlerini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu görüşü paylaşan sofistler, kaçınılmaz olarak bilginin de göreli olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Buna göre mutlak bir bilgi ve hakikat yoktur. Bunlar bireyin algılarına, toplumsal, kültürel ve kişisel eğilimlerine göre şekillenmektedir.[19]

1.1.2. Sokrates ve Hakikat

Antik dönemin en önemli filozoflarından biri olan Sokrates'in İ.Ö. 470 yılında doğduğu ve İ.Ö. 399 yılında hayatını kaybettiği düşünülmektedir.[20] Onun hakikat hakkındaki düşüncelerine geçmeden önce sofistlerle olan benzerlik ve farklılıklarına değinilmesi gerekmektedir. Nitekim filozofun özellikle hakikat konusundaki fikirleri söz konusu olduğunda, sofistlerin yadsınamaz etkileri bulunmaktadır.

Şöyle ki Sokrates, sofistlerle bazı yerlerde çatışmış bazı yerlerde de aynı sonuçlara ulaşmıştır. Bu iki tarafın aynı fikirde olduğu en önemli konu ise aydınlanma konusundadır. Hem Sokrates hem de sofistler; aydınlanma düşüncesinin gerektirdiği gibi hayatın normlarını akıl süzgecinden geçirmiş ve bunları akılcı eleştiriye tabi tutmuşlardır.

Bununla beraber sofistlerin hakikate rölativist bir açıdan bakmaları iki taraf için önemli bir çatışma alanıdır. Daha önce aktarıldığı gibi sofistlere göre herkesin kabul edebileceği bir hakikat bulunmamaktadır. Bunun nedeni insanın her şeyin ölçüsü olduğunu düşünmeleridir. Sokrates ise ileride daha ayrıntılı açıklanacağı üzere bu görüşü reddetmekte ve insanların, hakikatin üzerine yeterince düşünmeleri sonucunda tümel yargılara ulaşabileceklerini söylemektedir.[21]

[19] Cevizci, **Felsefe Tarih...** s. 69-70.
[20] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2,** s. 84.
[21] Macit Gökberk, **Felsefenin Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993, s. 46-47.

Bunun yanında sofistlerle Sokrates'in bilgiyi başkalarına ulaştırma yöntemleri de birbirinden farklıdır. Buna göre Sokrates, bilgileri sofistlerin yaptığı gibi etraflarına öğretim yoluyla yaymayı tercih etmemektedir. "Doxa", yani sanrı kavramının karşısına epistemeyi, yani bilgiyi koyan filozof, bunu öğretmek yerine bilgiyi etrafındakilerle beraber arama yolunu tercih etmiştir. Sokrates'e göre bilgi, ancak birlikte çalışarak ulaşılabilen bir olgudur.

Sofistlerle Sokrates'in birleştiği bir diğer konu ise din-gelenek otoritesine karşı kendilerini konumlandırdıkları eleştirel pozisyondur. Ancak Sokrates'in akla, objektiviteye ve hakikatin bireylerin üstünde olduğuna dair sarsılmaz bir inancı varken, sofistler bu görüşte değillerdir. İşte Sokrates'i sofistlerden kesin olarak ayıran da bu düşüncesidir. Filozofun kendine özgü bir öğretme yöntemi olan diyalog da bu temelden yükselmektedir.

Diyaloğun amacı; düşüncelerin ortaya konması, karşılıklı olarak eleştirilmesi ve herkesin fikirsel olarak birleşeceği ortak bir zemin bulunmasıdır. Başka bir deyişle sofistler, insanların düşün dünyasını oluşturan psikolojik etmenlere yoğunlaşırken Sokrates, hakikati belirleyen aklın evrensel yasalarını keşfetmeye çalışmış ve bunu çevresindekilerle iş birliği içinde yapmayı gaye edinmiştir.[22]

Burada diyaloğun Sokrates tarafından nasıl kullanıldığı da önem taşımaktadır. Filozofa göre gerçek bilgiye giden yoldaki en büyük engel sofistlerin yaydıkları yarım yamalak bilgilerdir. Bu nedenle Sokrates tüm diyaloglarında öncelikle karşısındaki kişinin savlarındaki tutarsızlıkları ortaya koymaya çalışmaktadır.

Filozof, diyaloğa başlarken genelde kendisinin bir şey bilmediğini söylemektedir. Karşısındaki ise bu durumun tersine kendisinin çok bilgili olduğunu ifade etmekte, bu durum Sokrates'in ironik yanını ortaya çıkarmaktadır. Bu aşamadan sonra Sokrates'in karşısındaki kişiden hakikati bir nevi doğurtmaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim söz konusu hakikatler, kişinin ruhunda zaten var olduğundan,

[22] Gökberk, **a.e.,** s. 48

Sokrates bunları soru sorma ve üzerinde düşünme yöntemleriyle yüzeye çıkarmaktadır.[23]

Filozofun bu ironik ve bir o kadar da alaycı yanını ortaya koyan en önemli vecizesi ise şüphesiz bildiği tek şeyin hiçbir şey bilmediği yönündeki beyanıdır. Bu cümle, Delphoi kâhininin Sokrates hakkında ileri sürdüğü bir kehanetle ilgilidir. Kehanete göre Sokrates'in yakın dostu olan ve onun düşüncelerinden çok etkilenen Khairephon bir gün Delphoi'ya gitmiş ve oradaki Apollon tapınağı kâhinine Sokrates'ten daha bilge birinin olup olmadığını sormuştur. Aldığı cevap ise hayır yönündedir.

Kehanetin devamında ise Sokrates, Apollon'un kâhine bu sözleri söyletmesinin sebebinin ne olduğunu araştırmış ve kendisini diğer insanlardan neyin daha bilge yaptığını düşünmeye başlamıştır. Buna göre Sokrates'i önemli devlet adamlarından, şairlerden ve tragedya yazarlarından daha bilge yapan şey, onlardan daha çok bilgiye sahip olması değildir. Aksine Sokrates de bu kişiler gibi hiçbir şey bilmemektedir.

Asıl fark; toplumun önde gelen bu kişilerin hiçbir şey bilmediklerini bilmemeleri, bunun üstüne bildiklerini düşünüp bununla böbürlenmeleridir. Bunun tam aksine Sokrates ise hiçbir şey bilmediğinin farkındadır. Başka bir deyişle Sokrates'e göre bir şeyi bilmediğinin farkında olmak gerçek bilgeliktir ya da gerçek bilgeliğe atılan ilk adımdır.[24]

Bu hikâyenin verdiği bir diğer mesaj, Sokrates'i aşkın bir çerçevede ele alınca ortaya çıkmaktadır. Kâhinin Sokrates'e iletmek istediği mesaj, onun eşyaya ve doğaya değil de kendisine yönelmesi gerektiğidir. Bunun anlamı aslında insanın gerçek bilgelik için kendisini bilmek zorunda olduğudur.

Birey, önemli ve yüksek şeyler hakkındaki bilgisizliğine odaklanmalı ve bu bilgisizliğinden bilinçli olarak bilgelik doğmalıdır. Burada Sokrates'in sofistlerle olan bir diğer benzerliği de tezahür etmektedir. Nitekim Sokrates de sofistler de temel ilgi

[23] Gökberk, **a.e.,** s. 48-49.
[24] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2,** s. 92-94.

alanı olarak insanı seçmişler ve buradan hareket etmeyi tercih etmişlerdir.[25] Bunun yanında bu öykünün tek versiyonu bu değildir.

Bu hikâyenin Platon'un kitabı olan Phaidon'daki versiyonunda ise Sokrates, Anaksagoras'ın yazdığı bir eserde her şeye düzen verenin ve her şeyin nedeninin zihin olduğu yönündeki görüşlerini incelemeye karar vermekte ve büyük bir iştahla Anaksagoras'ı okumaya koyulmaktadır.

Sahip olduğu bu okuma motivasyonunun nedeni ise Anaksagoras'ın evrendeki düzenin ve var olan her şeyin nedeninin zihin ve akıl olduğunu kanıtladığını düşünmesidir. Büyük bir hevesle eseri okuyan filozof, bu durumun tersine Anaksagoras'ın, nesnelerin düzenini havadan, Aitheros'dan ve çevrintilerden kaynaklandığını ileri sürdüğünü görmüştür.[26] Sokrates bu okuduklarından aradığını bulamayacak, hatta hayal kırıklığına uğrayacaktır.

Sokrates'i burada hayal kırıklığına uğratan şey Anaksagoras'ın "iyi" kavramını temel almamasıdır. O, erekbilimsel bir açıklama bulmak istemiş, ancak Anaksagoras ona bunu vermemiştir. Sokrates, Anaksagoras'ın kendisine yerin şeklini öğretirken, bunun nedenini de söyleyeceğini ummuştur. Eğer dünya düz ise Anaksagoras, dünyanın bu şeklinin en iyi seçenek olduğundan mütevellit böyle olduğunu kanıtlayacaktır. Başka bir ifadeyle; şeylerin neden oldukları gibi olduğu sorusunun cevabının, iyi ve en iyi kavramlarıyla açıklanmasını isteyen Sokrates'in bu beklentisi gerçekleşmemiştir.[27]

Buradaki diyalog, Sokrates'in Atinalılar tarafından zindana hapsedildiği ve orada ölümü beklediği bir ortamda gerçekleştiğinden ayrı bir öneme sahiptir. Sokrates kitapta Anaksagoras'ın o anda içinde bulunduğu duruma nasıl bir açıklama getireceğine açıklama getirmeye çalışmıştır.

Buna göre Anaksagoras, Sokrates'in tutsak olmasının asıl sebebini bedeninin et ve kemikten yapılmış olması gibi fiziksel faktörlere bağlayacaktır. Ancak Sokrates'e göre durum bundan farklıdır. Filozofun tutsak olmasının asıl sebebi Atinalıların,

[25] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2,** s. 95.
[26] Platon, **Phaidon: Ruh Üzerine,** Çev. Nazile Kalaycı, İstanbul, Kabal Yayınevi, 2012, 97 vd.
[27] **A.e.,** 97 d-e, 98 b.

Sokrates'in idamının iyi bir fikir olduğunu düşünmeleri ve kendisinin de bir köle gibi kaçmayı reddetmesidir (doğru olan Sokrates'e göre budur). Kısaca tutsaklığının sebebi fiziksel değil zihinsel nedenlerdir. Sokrates, kaçmamayı bir erek olarak belirlemiştir.[28]

Bununla beraber Sokrates'in hakikat üzerine ortaya attığı fikirlerde tümel kavramı da önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim filozofa göre tümeller insanların sadece zihinlerinde olmalarının yanı sıra aslında gerçekliğe de tekabül etmektedir.[29] Sokrates'e göre tüm insanların zihinlerinde nesnel olarak tümellerin var olduğunun en büyük kanıtı; insanların dışarıdan herhangi bir müdahale olmadan belli konular üzerinde düşünmesi, kendileriyle diyalog halinde bulunmaları, bu yolla içlerinde bulundukları çelişkileri saptamaları ve bu deneyimi başkalarıyla da paylaşabilmeleridir.

Başka bir deyişle aynı süreci yaşayan başka insanlar da aynı sonuca ulaşmakta bu da tümellerin tüm insanların zihinlerinde nesnel olarak var olduklarını kanıtlamaktadır. İşte Sokrates'in insanların öncelikle kendilerini bilmeleri gerektiği yönündeki vecizesi de burada önem kazanmaktadır. Nitekim insan öncelikle kendini bildiği sürece içinde saklı olan ahlaki doğruları ortaya çıkarabilecektir.[30]

Bu ahlaki doğruları ortaya çıkarmanın yolu ise Sokratesçi tümevarım yönteminden geçmektedir. Tümevarım tikel ve özel örneklerden genel yargılara ulaşma işlemidir ve Sokrates'in yöntemi de bundan farklı değildir. Öte yandan Sokrates daha önce belirtildiği gibi tüm insanların ruhlarında gizil olarak bulunan ahlaki tümellerin varlığına inanmaktadır. Bunu kanıtlama yöntemi olarak ise Sokrates, işte bu yöntemi tercih etmektedir.

Örneğin Sokrates'in, cesareti ahlaki bir doğru olarak gördüğü gerçeğinden yola çıkılırsa, insanların cesaretin ne olduğuna yönelik uzlaşmaya varması ve Sokrates'in insanların cesur olarak gördüğü davranışları saptayıp (genelleyip) hangi insanların cesur, hangi davranışlara cesurca dendiğini göstermesi bu yöntemi tanımlamaktadır.[31]

---

[28] Platon, **Phaidon: Ruh Üzerine,** 98 b-99 b.
[29] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2,** s. 115.
[30] **A.e.,** s. 119-122.
[31] **A.e.,** s. 124-125.

Burada Sokrates'in bilimsel çalışma hakkındaki düşüncelerinden de bahsetmek gerekmektedir. Filozofa göre bilimin amacı duyularla edinilen tek tek algılar değil, kavramlardır. Sokrates bu sebeple her zaman olguların sınırlarının belirlenip tanımlanması üzerine çalışmıştır.

Burada amaç, elde edeceği kavramla birlikte nesnenin özünü tanımlayabilmektir. Sokrates bu nedenle ele alınan konuyu hep tümel olarak belirlemek istemektedir. Böylelikle filozof, tekilin tümele bağlı olduğu bir bilim anlayışını yerleştirmiştir. Başka bir anlatımla Sokrates'çi bilimsel anlayışta, bir şeyin özünün hep aynı yönünü bilen kimse; yargısı için sarsılmaz bir temel, güvenilir bir bilgi bulmuş olmaktadır.[32]

Sokrates'in bilimsel bilgiye verdiği bu önem aynı zamanda onun mutluluk ve erdem ile kurduğu ilişki için de önemli bir yer tutmaktadır. Şöyle ki filozofa göre bütün insanlar mutluluk istemektedirler. Yani mutlu olmak insanların en önemli ereklerinden biridir. Bu ereği gerçekleştirmek de Sokrates'e göre insan için olabilecek en iyi şeydir. Bunun yolu ise bilgi ile açıklanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle insan doğası ve özü hakkında bilgi sahibi olan kişiler ereklerini gerçekleştirerek erdem sahibi olacaklar, böylece de mutluluğu bulabileceklerdir. Bilgi erdem, bilgisizlik ise erdemsizliktir.

Öte taraftan Sokrates'e göre yalnızca bilgiye sahip olmak insanın erdeme sahip olmasına yetmeyecek, onu mutlu etmeyecektir. Filozof, bu bilgilerin bir eylemde kullanılması gerektiğine inanmaktadır. Onun derdi, hakikat için hakikatin peşinde koşmak değildir. Bilgi, yalnızca doğru eylemin gerçekleştirilmesini sağladığı için değerlidir.

Bu bilginin türü de Sokrates için öneme sahip bir başka konudur. Buna göre insanı erdemli yapan ve mutlu eden bilgiler, bir tüccarın ticaret hakkında ya da bir doktorun sağlık hakkında bildiği bilgiler değildir. Değerli bilgiler, kendisinin insanın erdemli ve mutlu olması için elzem olarak gördüğü insan hayatının anlamının bilgisidir.[33] O, erdemi anlamlar dünyasında tespit etmiş ve insanların ancak

[32] Gökberk, **a.g.e.,** s. 49.
[33] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2,** s. 128-130.

etraflarındaki dünyayı anlamlandırma seviyelerine göre erdemli olacaklarını düşünmüştür.

İnsanı erdemli hale getiren bu türden bilgiler; neyin iyi neyin kötü olduğunu gösteren, insanlara nihai amacını açıklayan ve onu hem ahlaklı hem de iyi bir yurttaş yapan bilgilerdir. Filozof, buradan yola çıkarak erdem bilgisine sahip kişilerin zorunlu olarak iyi bir insan olacaklarını iddia etmektedir. Buna göre hiç kimse bilerek kötülük yapmamaktadır. Kötülüğü ortaya çıkaran şey, insanların daha önce bahsedilen bilgiler hakkındaki bilgisizliğidir.[34]

1.1.3. Platon ve Hakikat

Aslen varlıklı ve üst sınıf bir aileye mensup olduğu bilinen Platon'un İ.Ö. 427 yılında doğduğu ve 80 yaşına kadar yaşadığı bilinmektedir.[35] Filozofun hakikat sorununa getirdiği cevaplar ve kavramlar ise toplam üç başlık altında değerlendirilmektedir. Bu olgular, onun aynı zamanda epistemolojisini ve bilgiye nasıl ulaşılacağını da işlediğinden, felsefe tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Buna göre Platon; yaptığı mağara benzetmesi, bölünmüş çizgi analojisi ve ortaya attığı idealar kavramıyla hakikat mefhumuna önemli bazı nitelikler kazandırmıştır.[36]

İlk olarak mağara benzeşiminde Platon, bize ileride işlenecek olan idealar kavramı hakkında önemli bazı çıkarımlar yapma şansı vermektedir. Buna göre düşünür, benzeşimini bir mağarada başlatmaktadır. Mağaraması bu yerin altında ya da sonunda ellerinden ve ayaklarından zincire vurulmuş şekilde insanlar bulunmaktadır. Bu kişiler, zincirlerle bağlı olduklarından kafalarını geriye ya da yanlara doğru hareket ettirememektedirler. Bunlarla beraber zincire bağlı insanların üstünde, yüksek bir yerde ise bir ışık kaynağı, ateş bulunmaktadır. Ateşle söz konusu insanlar arasında bir yol uzanmakta, yol boyunca da kukla oynatıcılarının kuklalarını oynatmak için kullandıkları bir duvar bulunmaktadır.

[34] Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a,** s. 79.
[35] R. M. Hare, **Platon**, Çev. Işık Şimşek, Bediz Yılmaz, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2002, s. 9.
[36] Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a,** s. 86-87.

Bu duvarın arkasından ellerinde çeşitli araçlar, hayvan ve insana benzeyen taşlar ve tahtalar olan insanlar geçmekte ve mağaranın girişinde bulunan ışık kaynağı bunların gölgelerini içerideki mahkumların görebileceği duvara yansıtmaktadırlar. Hayatları boyunca bu görüntüleri görmekten başka şansları olmayan bu kişiler ise nihayetinde bu yansımaları ve arkalarında konuşan kuklacıların konuştuklarını gerçek zannetmektedirler.

Platon'a göre insanların durumu tam olarak budur. Mağaranın içinde mahkumların gördüğü şeyler bizim dünyada gördüğümüz şeylerdir, oradaki ateş ise Güneşimizdir. Öte taraftan mağaranın dışındaki varlıklar idealar dünyası, bu dünyayı aydınlatan şey de İyi ideasıdır.

Filozof, bu benzeşimden sonra zincirlerinden kurtulmuş olan bir mahkûmun durumunun ne olacağını irdelemiştir. Buna göre zincirlerinden kurtulup mağaranın dışına çıkabilen mahkûmu sancılı bir süreç beklemektedir. Nitekim hakikati gören bu kişinin öncelikle Güneş ışığından gözleri kamaşacak ve canı yanacaktır. Bu yeni hakikate bir kere alıştıktan sonra ise mağaraya dönmek istemeyecek, dönse dahi hakikatten haberi olmayan diğer mahkûmlarla anlaşamayacaktır. Hatta bu mahkûmlar, kendilerine hakikati anlatan eski arkadaşlarını öldürmeye bile çalışabileceklerdir.[37]

Platon'un söz konusu bu benzeşimi hem iyimser hem de kötümser bazı niteliklere sahiptir. Analoji, felsefenin özgürleştirici niteliğine vurgu yapmakta ve bu durum onun iyimser yönünü ifade etmektedir. Buna göre felsefe, bilgiyi ve derin bir kavrayışı sağlayan bir olgudur. Platon'a göre felsefeye merak sarıp düşünmeye başlayan kişi, gündelik deneyime dayanan ve sorgulanmadan kabul göregelmiş öğretilerin boyunduruğundan kurtulup hakikate kavuşmaktadır. Platon bunu zincirlerinden kurtulup aydınlığa (hakikate) doğru yapılan bir yolculukla betimlemiştir.

Öte taraftan filozof, felsefe tarafından aydınlatılmamış insanların durumu hakkında karanlık bir tablo çizmektedir. Platon'a göre hakikati göremeyecek olan bu kişiler, başkaları tarafından kandırılmaya müsait, pasif insanlardır. Daha da vahimi bu

[37] Platon, **Devlet,** Çev. Furkan Akderin, 2. bs., İstanbul, Say Yayınları, 2016, 514-519.

insanlar içlerinde bulundukları bu kötü duruma alışmışlardır ve kendilerini kurtarmaya yönelik çabalara da engel olmaktadırlar. Hakikate hiçbir zaman erişemeyecek olanlarla düşünen insanların ikamet ettikleri dünyalar, bu şekilde Platon tarafından ayrıştırılmıştır.[38]

Platon'un hakikat konusuna getirdiği önemli açıklamalardan ikincisi ise bilgilerin türünü ve onların biliş tarzlarını ifade ettiği bölünmüş çizgi analojisidir. Buna göre Platon bir çizgi ile ayırdığı dört bilgi türünün ilk ikisini akılsallar ve akılla kavranan şeyler olarak adlandırmaktadır. Son iki bilgi ise kanıyı ve sanıyı ihtiva etmektedir.

Bu kavramlara insan ruhunun zihni penceresinden bakacak olur isek; en yukarıda saf akılsal bilme veya sezgi bulunmaktadır. Hemen altında ise çıkarsamaya dayanan bilgi vardır. Üçüncü tür bilgilere Platon, inanma ve inanç adını vermektedir. Son olarak hiyerarşinin en altında bulunan bilgi türü ise filozof tarafından tahmin olarak adlandırılmaktadır.[39]

Bu noktada bu bilgi türlerinin açıklanmasında yarar görülmektedir. İlk olarak çizginin en altından başlanacak olursa, Platon, buradaki varlıkların biliş tarzını tahmin ya da hayal olarak tanımlamaktadır (eikasia). Örneğin çölde görülen seraplar bu türden bir bilgiye iyi bir örnek oluşturmaktadır. Zihin, bu bilgi türünde en az gerçekliğe sahip olan suret ve gölgeleri kavramaktadır. Burada algılananlar elbette gerçektirler, ancak bunlar, insan zihninin karşı karşıya geldiği gölgelerin, gölge olduklarını bilmemelerinden ötürü bir yanılsamaya sebep olmaktadır. Bu da onlara yanıltıcı bir nitelik kazandırdığından en alt bilgi türüne düşürmektedir. Mağara alegorisinde mahkumların duvarda gördüğü gölgeler bu şekilde tanımlanabilir.

Bir üstteki bilgi türü ise filozofun, inanç dediği (pistis) bilgi türüdür. Burada duyularla algılanabilen nesneler önem taşımaktadır. Örneğin bunlar; insanlar, dağlar, çiçekler ve ağaçlar gibi doğal nesneler olabilirken, masalar ve evler gibi yapay ürünler de olabilmektedir. Buradaki inanç kısmı, Platon'a göre duyu kaynaklıdır. Bu biliş tarzı

[38] Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a,** s. 88.
[39] Platon, **Devlet,** 511, 533-534.

her ne kadar hayale göre daha güvenilir olsa da onu muhtemel bilgi sınıfından yukarı çıkmasını engelleyen üç niteliğe sahiptir.

Öncelikle Platon, duyulara güvenmemekte ve bunları yanıltıcı bulmaktadır. Bu nedenle duyularla elde edilen bilgiye itimat edilmemelidir. İkinci olarak bu nesneler sürekli değişim içinde olduklarından, zihin tarafından bilinmeleri mümkün değildir. Son olarak ise bir insan nesneyi duyularıyla algıladığı vakit, onun yalnızca görünüşü ile ilgili bilgilere ulaşabilmekte, mutlak bilgisine erişememektedir.[40]

Üçüncü bilgi türü ise diskürsif de denilebilecek duyusal varlıkların dışındaki; üçgenleri, doğruları ve sayıları kapsayan matematiksel bilgidir. Son olarak hiyerarşinin en üstünü ifade eden bilgi türü ise yetkin bilgidir (noesis). Bu bilgi türü idealara dayanan bir kavrayışa dayanmakta ve aslen akla dayanan saf bilgiyle ifade edilmektedir. Yetkin bilgi; var olan tüm nesnelere ilişkin hatasız bir tanımlamayı ortaya koymakta, yalnızca idealar seviyesinde gerçekleşmekte ve duyulardan tamamen bağımsız var olmaktadır.[41]

Sonuç olarak Platon, çizgi analojisi yoluyla bilinebilir nesnelerin, yalnızca sanı ya da kanaate konu olabilen nesnelerden farklı olduğunu öne sürmüş, buradan hakiki olanın bilinebildiğinden dolayı yalnızca idealar olacağını savunmuştur. Bunun sonucu olarak da değişen nesnelerin hiçbir şekilde bilinemeyeceğini ortaya koymuş, değişimin önceki ve sonraki zamanda çelişki yarattığını saptamış ve nihayetinde bu çelişkinin (eskiden olanın, değişim sonucunda artık olmayışının) hakikati yok ettiği sonucuna varmıştır. Başka bir deyişle Platon'a göre sürekli değişimin yaşandığı duyusal dünyada inanç ve kanaatten ötesini bulmak mümkün değildir.[42]

Filozofun idealar dünyası kavramına geçmeden önce kendisinin sofistlerle olan fikir ayrılığının nedenleri üzerinde durulmalıdır. Nitekim Platon için idealar dünyası yalnızca hakiki bir niteliğe sahip değildir, aynı zamanda toplumsal düzen için de gereklidir. Daha önce de aktarıldığı gibi sofistlere göre hakikatin ölçüsü bireysel

[40] Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a,** s. 91-92.
[41] **A.e.,** s. 93.
[42] **A.e.,** s. 90-91

algılarla ölçülmektedir. Bu durum otomatik olarak evrensel bir hakikat fikrini geçersiz kılmaktadır.

Sofistler, evrensel hakikatin yerine, bireylerin sanrılarını, kaprislerini ve arzularını geçirmiştir. Bireyler bu düşünce tarzından güç alarak kendi hakikatlerini öne sürmüşler; kendi hakikat, tutku ve sanrılarını diğer her şeyin önüne geçirmeye çalışmışlardır. Bunun doğal sonucu ise insanların barış içinde yaşayabilecekleri huzurlu bir ortamın oluşturulamaması olmuştur. Gerçekten de her biri kendi hakikatine sahip bu bireyler arasında; ahlaki, hukuki ve siyasi bir ortak zemin oluşturma ihtimali ortadan kalkmıştır.

İşte bu bireyci ve göreceli hakikat yorumu, özellikle ahlak alanında büyük bir etki yaratmıştır. Sofistlerin ürettiği bu değerler sistemi anarşik bir düzen tesis etmiş, bunu ise güçlünün güçsüzü ezdiği orman kanunları izlemiştir. Evrensel hakikatin olmadığı bir toplumsal sistemde en güçlünün inanç ve sanrılarının dominant hale gelmesi kaçınılmazdır.

Platon'a göre durumun vahameti bununla da kalmamış, ahlak ve bilgi alanında yaşanan bu karmaşa din alanına da sıçramıştır. Sofistlerin aynı zamanda insanların inanç dünyaları konusunda da bir yozlaşmaya sebep olduğunu ileri süren Platon, toplumun tanrılara karşı şüpheci, bilinmezci ve sonunda tanrıtanımaz hale geldiğini ileri sürmüştür.

Gerçekten de Protagoras, tanrılar hakkında bilinmezci bir tutum sergilerken Kritias dini temelden reddetmiştir. Öte taraftan burada sofistlerin doğal olan ve yasal olan arasında yaptığı ayrımın da üzerinde durulmalıdır. Sofistler, doğal olana yasal olana göre üstünlük vermiş ve toplumda yasalara karşı olan güveni tahrip etmişlerdir.[43] Yasaların olmadığı, ya da saygı duyulmadığı böylesine bir toplumda istikrarlı bir üst yapının kurulma olasılığı ise bulunmamaktadır.

Nitekim sofistlerin ürettiği tüm bu söylemler sonucunda insanların sürekli konuştuğu ve asla dinlemediği, ne kadar insan varsa o kadar hakikatin var olduğu ve monologların birbirlerine paralel gelişip, kesişmedikleri bir toplum hasıl olmuştur. Bu

[43] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2,** s. 210-211.

iletişimsizlik dünyasından türeyecek tek şey ise bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar ve güç mücadelesi olacaktır. Zira evrensel hakikatten azade bu dünyada yegâne amaç; kişilerin kendi hakikatlerini önceleyip diğerlerini baskılamak olacaktır.[44] Böylesi bir dünyanın tek panzehiri ise yerinden kımıldamayan ve varlığı asla sorgulanamayacak bir hakikat sistemidir.

İşte burada Platon'un büyük varsayımının, yani idealar dünyası fikrinin ortaya çıktığı söylenebilir. Platon'un "Phaidon" adlı eserinde Sokrates bu fikri güzellik kavramı üzerine konuşurken dile getirmiştir. Sokrates güzelliğin, güzel olmasının en önemli sebebini, güzellik denen şeyden (ideasından) pay alması olarak tanımlamıştır.

Başka bir deyişle Sokrates'e göre güzelin güzel olmasının asıl sebebi onun parıldayan rengi gibi biçimsel nitelikleri değildir. Şeyleri güzel yapan etmen, güzelliğin (güzellik ideasının) o şeye katılması, onda bulunmasıdır. Platon, evrensel hakikati kuracağı sağlam noktayı bu fikirde bulmuştur. Filozof, idealarla uzlaşan her şeyi doğru, geri kalanları ise yanlış olarak tanımlayacaktır.[45]

Peki güzellik ve diğer tüm kavramlar duyu organları yardımıyla elde edilen bilgilerle tanımlanamazsa insanlar dünyayı nasıl kavrayacaklardır? Platon'a göre bunun cevabı aklımızdır. İnsanların hakikati kavramak için güvenmesi gereken yegâne araç kendi akıllarıdır. Platon'un büyük varsayımı budur. İdealar kuramını da bu varsayım üzerinden ileri süren filozof bunu, artık bir varsayım olmayan ve sorgulanamayacak bir ilkeye dayandırma yoluna gitmiştir. Bu nihai ilke ise her şeyin temelinde "İyi" olduğunun kabulüdür.

Örneğin nasıl bir matematikçi yaptığı işlemlerde belli bazı aksiyomları doğrulamaya gerek duymuyorsa ve kimse de bunlardan şüphe etmiyorsa bir metafizikçi de her şeyin temelinde İyi olduğunu ve İyi'nin gerçek olduğunu hakikat kabul edecektir. Platon'a göre bunun kabulünün tersi hiçbir şeyin anlamının olmayışı, açıklanamayışıdır. İyi olmadan insanlar bilim, felsefe ve siyaset yapmayacak, adalet ve mutluluk talep etmeyeceklerdir.[46]

---

[44] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2,** s. 223.
[45] Platon, **Phaidon: Ruh Üzerine,** 100 a-100 e.
[46] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2**, s. 230, 233.

Başka bir anlatımla idealar dünyasındaki İyi, dünyadaki Güneş'in yerini tutan şeydir. Göz ve görünen şeyler dünya üzerinde nasıl Güneş sayesinde seçilebiliyorsa, düşünceler için de İyi, aynı işlevi yerine getirir. Olgulara ve nesnelere hakikati, akla ise bilme gücünü veren şey İyi ideasıdır. Bilim ve gerçek ne kadar güzel olursa olsun İyi onların çok üstündedir. Buradan yola çıkarak İyi'nin bir varlık bile olmadığı öne sürülebilmektedir. O, bir varlıktan çok daha parlak ve güçlüdür.[47] Sofistlerin yıkıcı rölativist yaklaşımının dahi zarar veremeyeceği yegâne hakikattir.

Peki Platon'un idealar olarak adlandırdığı bu varlıkların nitelikleri nelerdir? Filozof, bunu "Şölen" adlı eserinde[48] ortaya koymuştur. Eserde idealarla ilgili şunlar söylenmektedir:

> "Bir defa o ezeli ve ebedidir, ne var olur ne yok olur, ne büyür gelişir ne de zeval bulur; sonra kısmen güzel kısmen çirkin, kimileyin güzel kimileyin çirkin, bir bakıma güzel bir bakıma çirkin, bir yerde güzel bir yerde çirkin, kimilerine göre güzel kimilerine göre çirkin değildir; yine bu güzel şey ne bir yüz, el kol ya da bedenin diğer parçaları şeklinde görünecek onun gözüne; ne bir söz veya bir bilgi olarak ne de hayvan gibi başka bir varlığın içinde yer alan veya yeryüzünde, gökyüzünde ya da başka herhangi bir yerde bulunan bir varlık olarak. Tersine her zaman kendi başına, kendisiyle yekpare bir varlık olarak görünecek. Diğer tüm güzel şeyler de ondan şu şekilde pay alırlar, öyle ki bu şeyler bir var olup bir yok olurken onda ne bir artma ne bir azalma meydana gelir ne de o bir etkiye maruz kalır."[49]

Bu pasajdan anlaşıldığı kadarıyla idealar başı ve sonu olmayan varlıklardır. Onlar varlıktan gelmemekte ve varlıktan kesilmemektedirler. Daha teknik ifadeyle ezeli ve ebedidirler. Öte taraftan bu varlıklar artmamakta, eksilmemekte ve küçülmemektedir. Yani onlarda bir değişim saptamak mümkün değildir. Tüm bunlarla birlikte idealar tamamen hareketsizdirler.[50]

Buradan çıkarılacak sonuç ideaların kusursuz varlıklar olmaları ve duyularla algılanabilen varlıkların onların kusurlu kopyaları olmalarıdır. Burada daha önce yapılan mağara benzetmesine dönmekte yarar görülmektedir. Mağara benzetmesinde mahkûmların duvarda gördükleri gölgeler nesnelerine ne kadar benziyorsa, duyularla algılanabilen nesneler de idealarına o kadar benzemektedir.

---

[47] Platon, **Devlet,** 508-509.
[48] Platon, **Şölen,** Çev. Eyüp Çoraklı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2014,
[49] **A.e.,** 211 b.
[50] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2**, s. 255-256.

Platon idealar kuramıyla birlikte hakikatin (bilginin) konusunun eksilmeyen, devamlı ve kalıcı bir şey olması gerektiğini öne sürmüştür. Bu sebeple bilginin duyuma indirgenmesi söz konusu değildir. Duyusal alemdeki her şey devamlı değişim halinde olduğundan hakikatin duyular yardımıyla öğrenilmesi Platon'a göre imkansızdır. Tüm bu nedenlerden dolayı bilgi değişmeyen, sabit ve kalıcı olan idealarda bulunmaktadır. İdealar ise ancak akılla kavranabilmektedir.[51]

1.1.4. Aristoteles ve Hakikat

Felsefe tarihinin Platon'la birlikte en büyük filozofu olduğu düşünülen Aristoteles, İ.Ö. 384 yılında dünyaya gelmiştir. Filozof, Platon'un öğrencisi olduğundan, öncelikle hocası ile birleştiği konuların üzerinden geçilmesinde yarar görülmektedir.[52] İlk olarak varlık felsefesi konusunda Aristoteles'in, hocası ile benzer görüşlere sahip olduğu söylenebilir. Tıpkı Platon gibi o onun için de gerçek varlık (töz); değişmeyen, hareket etmeyen, maddi olmayan ve ezeli-ebedi bir yapıdadır. Öte yandan Platon'un idea olarak kavramsallaştırdığı bu şeyler, öğrencisi Aristoteles'e göre formlardır.[53]

Bilgi felsefesine gelecek olursak, yine belli konularda Aristoteles'in, Platon'un izinden gittiği söylenebilmektedir. Daha önce de aktarıldığı gibi, Platon'a göre bilginin konusu duyusal dünyada var olan şeyler değildir. Bunun yerine hakiki bilgi; duyular üstü, tümel ve gayri maddi olan idealardır. Aristoteles, Platon ile paralel olarak, bilginin asıl konusunun bireylerin ve duyusal şeylerin değil, Platon'un anladığı anlamda, tümellerde olduğunu savunmakta ve tıpkı hocası gibi o da bunların ancak akıl ile kavranabileceğini düşünmektedir.

Bilim felsefesi konusunda da Aristoteles, Platon ile birbirine paralel görüşlere sahiptir. Buna göre Platon, ideal bilimi geometri olarak tanımlamış ve dedüksiyonlara (tümdengelime) dayanan formel bir sistem önermiştir. Ona göre bilim; kanıtlamaya ihtiyaç duyulmayan, kesin ve apaçık ilkelerden, dedüktif akıl yürütmelerle yapılan çıkarımlarla işlemelidir. Aristoteles de benzer savlar öne sürmektedir. Buna göre

[51] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2,** s. 304.
[52] Ahmet Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3,** İstanbul**,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 4.
[53] **A.e.,** s. 24-25.

bilimsel bilgi, kanıtlanmış bilgilere dayanmalıdır. Bilim denen yapı ise kanıtlanmış önermelerle tezahür eden bir sistemdir.[54]

Aristoteles'in özgün görüşlerine gelindiğinde ise, onun felsefeye yaptığı en önemli katkılardan birinin, Antik Yunan felsefesinin en önemli problemlerinden biri olan hakikat sorununa getirdiği çözüm olduğu kesindir. Filozofa göre bu sorunu çözmek için ortaya atılmış olan, materyalizm ve idealizm belli sebeplerden ötürü başarısız olmuşlardır.

Öncelikle gerçekte var olanın yalnızca madde olduğunu salık veren materyalizmi, Aristoteles iki yönden eleştirmektedir. Buna göre bu görüş, bir değer ve inanç varlığı olan insanla ilgili hiçbir açıklama getirmemektedir. Dahası, değer oluşumunu mümkün hale getirecek bir varlık yorumu da sunmamaktadır.

İkinci olarak ise materyalist yaklaşım, değişmeyi açıklama konusunda da yetersizdir. Filozof, her şeyin değiştiği savını, kalıcı hiçbir şeyi bırakmaması sebebiyle tenkit etmektedir. Bunun karşısında bulunan ve her türlü değişmeyi harekete (yer değiştirmeye) indirgeyen diğer materyalist yaklaşımı da yetersiz bulmaktadır.

Öte taraftan materyalizmin karşısında bulunan ve hakikatin maddede değil insan zihninde bulunabileceğini savunan idealizm de Aristoteles'e göre gerçeklik sorununa tatmin edici bir cevap verememiştir. Buna göre hocası Platon'la zirve noktasına ulaşan bu görüşün en önemli eksiği; idealist yaklaşımın, değerlere yer açmak için metafiziği kullanması ve ideaların maddi dünyadan ayrı yerde konumlanmasıdır. Böylelikle doğallıkla değerlerin, duyusal dünya ile ilişkisi ortadan kalkmıştır.[55]

Aristoteles'in bu probleme getirdiği çözümün anlaşılması için onun bilgi ve varlık felsefeleri konusundaki savlarının üzerinden geçilmelidir. Her şeyden önce ise filozofun mantığa verdiği önem ile başlanmalıdır. Nitekim, Aristoteles mantığı bilgiyi korumak için kullanma yoluna gitmiştir. En büyük hedefi tıpkı Sokrates ve hocası

[54] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3,** s. 25.
[55] Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a,** s. 112.

Platon gibi, sofistlerin rölativist görüşlerini çürütmektir. Öyle ki filozofun, sofistlerin söylevleri karşısında bilgiyi korumak istemesi onun felsefesinin çıkış noktasıdır.[56]

Aristoteles'in mantığının kökleri Platon'un idealar öğretisinde bulunabilmektedir. Daha önce de aktarıldığı gibi Aristoteles için de gerçek varlık tümeldir, ancak ideaların fenomenler dünyasında ayrı oluşu Aristoteles ile Platon'un ayrıldığı noktayı ifade etmektedir. Aristoteles'in yaptığı bu iki dünyayı birleştirmek olmuş, ideaları duyu dünyasının içine taşımıştır.

Bu da mantığa bazı ödevler getirmiştir. Buna göre mantığın işlevi tümel ile tekil arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmaktır. Bilimin yapacağı iş; tümelden, algılanan dünyanın nasıl sonuç olarak çıkarılacağının yollarını bulmaktır. Başka bir deyişle hakikat, özelin genelden türetilmesiyle oluşmaktadır.[57]

Peki Aristoteles'e göre mantık nasıl işlemektedir? Filozofa göre mantık, iki şeyle ilgili olmak zorundadır. Bunlar; bir argüman ya da çıkarımın geçerliliği ya da çıkarımıdır. Örneğin "bütün metaller ısıtıldıkları zaman genleşir; bakır da bir metaldir, öyleyse bakır da ısıtıldığı zaman genleşir" önermesi, akıl yürütme bakımından geçerlidir. Dahası, sonucu itibariyle de doğrudur.[58]

Tüm bunlarla birlikte Aristoteles'in eserleri incelendiğinde onun düşüncenin biçimiyle değil, içeriğiyle ilgilendiği saptanmaktadır. Bunun anlamı, bilimin bir metodu olarak gördüğü mantıksal sistemde kurulan bu tür akıl yürütmelerin, varlıkla özdeş olması gerektiğidir.

Başka bir deyişle Aristoteles, şeylerin üzerinde bulunan bir çelişmezlik yasasının varlığına dikkat çekmektedir. Ona göre bu yasa, düşüncenin değil, şeylerin özlerinin yasalarıdır. Onun için de bu yasa tüm düşünceleri bağlamalı, onların da yasaları olmalıdır. Örneğin bir tek sayının, hakikati gereği çift sayıya bölünmeyi reddetmesi onun özüdür ve bunun tersini ifade eden her türlü mantıksal akıl yürütme,

[56] Gökberk, **a.g.e.,** s. 76.
[57] **A.e.,** s. 77-78,
[58] Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a,** s. 115.

biçim bakımından doğru görünse bile çelişmezlik yasası tarafından yanlışlanmaya mahkumdur.[59]

Bu da bizi önermelerin ve kategorilerin işlevlerine götürmektedir. Nitekim şeylerin özlerindeki hakikatler ancak önermelerle doğru ya da yanlış biçimde kurulabilmektedir. Aristoteles'e göre var olmak her şeyden önce yüklemlerin dayanağı olmak, töze sahip olmaktan geçmektedir. Bu nedenle töz (örneğin insan) temel kategoridir.[60] Bununla birlikte kategoriler, yani önermelerin belli bir obje karşısındaki sorulara verdiği yanıtlar şunlardır; nesnenin büyüklüğü, nasıl olduğu, bağıntısı, yeri, zamanı, ne durumda olduğu, neye sahip olduğu ne yapıyor olduğu ve ne yapılıyor olduğu.[61]

Önermelerin akıl yürütme amacıyla kullanıldığı çıkarım yapma metodu ise Aristoteles'e göre kıyaslardır. Filozofa göre kıyaslar, her türlü doğru ve geçerli akıl yürütme biçimlerindeki ortak yapıyı ifade etmektedir. Buna göre kıyasa bir şeyler koyulduğunda, konulan şeylerden başka şeyler zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır.

Örneğin "bütün insanlar ölümlüdür" ve "Sokrates bir insandır" önermelerinden çıkan kaçınılmaz sonuç; Sokrates'in de bir ölümlü olması zorunluluğudur. Kıyas bu anlamda birleşik bir şeydir ve öncüller de denen en az iki önermeden ve sonuç olarak tanımlanan üçüncü bir önermeden oluşmaktadır. Bu akıl yürütme yönteminin en önemli amacı ise Aristoteles'e göre bizlere eşyalar hakkında hakikati vermesidir.[62]

Aristoteles'e göre kıyasın en önemli işlevi bilimin ana amacı olan nedenselliği ortaya çıkarmasıdır. Nitekim tümevarım yöntemi bize yalnızca nesnelerin neden o şekilde olduğunu göstermektedir. Ancak bilimsel hakikatin alametifarikası, nesnelerin neden dolayı o şekilde olduklarını göstermesi, dahası kanıtlamasıdır.

Başka bir ifadeyle tümevarım yöntemiyle tümele ulaşılabilmekte, ancak bu durum onu bilimsel yapmaya yetmemektedir. Nitekim filozofa göre bilim, kanıt üzerine inşa edilmelidir. Kanıtlama ise temel olarak, kıyaslarla, bir niteliğin bir şeye

[59] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3,** s. 59.
[60] Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a,** s. 117.
[61] Gökberk, **a.g.e.,** s. 78.
[62] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3,** s. 63-64.

ait olduğunun nedeni ve zorunluluğu ortaya konularak gerçekleşmektedir. Yani bilimsel hakikat, ancak kıyaslarla ortaya çıkabilmektedir.[63]

Peki kıyasın ve hatta bilimin konusu olan maddelerdeki değişimin mahiyeti nedir? İşte Aristoteles'in idealar yerine ortaya koyduğu form kavramı burada devreye girmektedir. Burada aslolan ise maddenin formla ilişkisidir. Örneğin ısıya maruz bırakılmış soğuk bir suyun ısınacağı muhakkaktır. Ancak burada değişen şey soğukluk değil, önceden soğukluk niteliğini kabul etmiş olan, ancak şimdi ısının etkisiyle sıcaklık özelliğini kazanan su, yani maddedir.

Toparlanacak olursa filozofa göre; değişmeyi kabul eden şeyler madde, birbirini izleyen yeni nitelikler ve maddeye özelliğini veren şeylerse formlardır. Bunun da ötesinde Aristoteles'e göre gerçek dünyada var olan her şey madde ve formun birleşiminden oluşan bireylerdir. Başka bir anlatımla formlar, hiçbir zaman kendi başlarına var olamamakta, her zaman maddeye ihtiyaç duymaktadırlar.[64]

Aristoteles bu şekilde Antik Yunan felsefesinin en büyük problemi olan varlık mı, oluş mu sorununa çözüm getirmiş bulunmaktadır. Nitekim filozof ne Platon gibi yalnızca varlığı ne de Herakleitos gibi sadece oluşu kabul etmiştir. Burada çözüm, filozofun her ikisini ortak paydada birleştirmesiyle gelmiştir.

Buna göre varlık elbette vardır ve varlık felsefecilerinin söyledikleri gibi ebedi ve ezelidir. Aristoteles bunlara formlar adını vermektedir. Ancak filozof, varlık felsefecileri gibi oluşu tümden reddetme yoluna gitmemiş, hareket ve değişimi kabul etmiştir. Nitekim bunun tersi, doğayı inkâr etmek olacaktır. İzlediği yol ise maddeyi, tümelden daha alçak bir varlık derecesine sahip olsalar dahi kabul etmek olmuştur.[65]

Tüm bunlarla birlikte, bu çalışmanın mahiyeti açısından Aristoteles'in retoriği de açıklanmaya muhtaç durumdadır. Nitekim ileride de daha iyi anlaşılacağı üzere, hakikatin geçirdiği evrim, onun insanlar arası aktarılma yollarından büyük oranda

[63] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3,** s. 106.
[64] **A.e., s.** 141-142.
[65] **A.e.,** s. 156-157.

etkilenmektedir. İşte retorik burada devreye girmekte, ikna eylemini sistematik hale getirerek hakikat kavramını şekillendirmektedir.

Retoriğin genel tanımına gelinecek olunursa bu olgu; siyasetçilerin, yazarların ya da hatiplerin; okuyucu ve dinleyicileri herhangi bir konuda ikna etmek ve onlara çeşitli duygular yaşatarak belli kararları aldırmaya çalışmaları olarak tanımlanabilir. Daha kısa bir tanımla retorik; ikna edici ve güzel konuşma sanatıdır.[66]

Peki Antik Yunan'da retoriğe verilen önem nereden kaynaklanmıştır? Bu durumun, dönemin siyasal ve toplumsal gerekliliklerileyle yakından bağları bulunmaktadır. Şöyle ki demokrasi olgusu, Antik Yunan sitelerindeki geniş halk kitlelerine siyaset yapma imkânı tanımıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi özgür yurttaşlar, ellerindeki kendilerini ifade ve temsil etme haklarını mahkeme salonlarında ve meclislerde, yönetici ve yargıç gibi makamları işgal ederek kullanmışlardır. Bu makamlara gelebilmenin en önemli yolu ise kitlelere hitap etmeyi öğrenmek ve insanların ikna edebilmeyi öğrenebilmelerinden geçmiş, bu da retoriğin önemli bir konuma taşınmasına yol açmıştır.[67]

İşte Aristoteles, retoriğin bu önemli konumunu tespit etmiş ve kitleleri daha iyi ikna etme amacına hizmet etmesi için dikkat edilmesi gereken üç adet etmen belirlemiştir. Bu faktörler; konuşmacı, hitap edilen dinleyici ve konuşmanın içsel kurgusudur. Öncelikle söz konusu konuşmacı olduğunda, Aristoteles konuşmacının karakterinin güvenilir olması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Nitekim eğer konuşmacı, kitlelere güvenilir biri olduğunu gösterebilirse, mahkeme gibi gerçeğin tam olarak bilinmediği olayların incelendiği yerlerde dinleyici üzerinde kritik bir etki bırakabilmektedir. Öte taraftan konuşmacının bunu başarmak için bünyesinde üç adet özelliği birleştirmesi gerekmektedir. Bunlar; pratik zekâ, sağ duyu ve dürüstlükle birlikte bunları sergilemedeki maharetidir.

Filozofa göre ikna etmenin ikinci unsuru ise dinleyicilerin içinde bulundukları ruh halleridir. Aristoteles'e göre konuşmacı, dinleyicileri tahlil etmek için adeta

---

[66] Çiğdem Dürüşken**, Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni,** İstanbul, Alfa Yayınları, 2014, s. 259.
[67] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3,** s. 327.

psikolog rolüne bürünmeli, ruh hali ve insan doğası konusunda uzmanlaşmalıdır. Bunun nedeni filozofun, insanların sağlıklı karar vermelerinde, keder ve sevinç gibi duyguların büyük rol oynadığına inanmasıdır. Bu sebeple konuşmacı, ikna işine teknik yönden bakması sebebiyle bu duygular hakkında derinlikli bilgi sahibi olmalıdır.

İkna etmenin üçüncü ve son unsuru ise konuşmanın içsel kurgusudur. Burada önemli olan etmenler; konuşmanın kompozisyon biçimi, üslubu, ahengi ve ritmidir. Filozofa göre kusursuz bir konuşma için üslup açık ve anlaşılır olmalı, gramer kurallarına riayet edilmeli ve cümlelerde mecaz ve benzetmelerden yararlanılarak anlatım süslenmelidir. Tüm bunların yanında konuşmacı, konuşmasının omurgasını, argümanlarını destekleyecek kanıtlardan oluşturmalıdır. Bu sebeple tümevarım ve tümdengelim yöntemleri kullanılmak durumundadır.[68]

Tüm bunlarla birlikte Aristoteles, her ne kadar retorik olgusuna çok önem verse de onun yanlış kullanımına karşı çıkmaktadır. Burada eleştirilerini kendisinden önceki hitabetçilere yöneltmektedir. Onun en büyük eleştirisi retoriğin; kanıtların gücüyle hakikatin bulunması için değil, dinleyicilerde önyargı, öfke ve acıma gibi duyguların yaratılması amacıyla kullanılmasıdır.[69] Çünkü böylelikle hakikatin yerini bulması engellenmekte bunun yerine duygulanımlar yoluyla manipülasyon yolu tercih edilmektedir.

İşte Aristoteles'e göre sofistler tam olarak bunu gerçekleştirmektedirler. Ona göre sofistler için bilge gibi görünmek, bilge olup da öyle bilinmemekten daha faydalıdır. Nitekim sofistçe olgusu, tanım itibariyle bilge görünmek, ancak olmamak anlamına gelmektedir. Sofist denilen kişiler de bilge gibi görünüp bundan kazanç sağlayan kişilerdir. Bu nedenle de bilge kişilerin ödevi, sofistlerin yaptığı gibi bildiği konularda insanları yanıltmamak, bunun da ötesinde yanıltanları ifşa etmektir.[70]

Sofistler, birey ya da kitleleri ikna etmeye çalışırlarken (tartışırlarken) Aristoteles'in çıkarım gibi görünmesine rağmen aslında öyle olmadığını belirttiği

[68] Dürüşken**, a.g.e.,** s. 262-263.
[69] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3,** s. 326.
[70] Aristoteles, **Sofistçe Çürütmeler**, Çev. Y. Gurur Sev, 2. bs., İstanbul, Pinhan Yayınları, 2022, 165a 20.

çürütmelerden yararlanmaktadırlar. Daha açık bir ifadeyle tartışmalarda sofistlerin kullandıkları bu hatalı çıkarımlar, yalnızca görünürde konuya uygun görünmekte, aslında öyle olmamaktadır.

Bu nedenle de sofistler bu çürütmeleri (safsataları) kullanarak muhatabın iddialarının çelişkili yanlarını gösteriyor gibi görünseler de aslında karşı tarafın bilgisizliğini ortaya koyamamaktadırlar. En nihayetinde yapılan şey, Aristoteles'in deyimiyle *"bilgili muhatabın elini ayağına dolaştırmaktan"* başka bir şey değildir.[71]

Genel olarak bakıldığında ise sofistlerin, özellikle Sokrates ile başlayan felsefi geleneğe büyük etkileri olduğu görülmektedir. Nitekim sofistlerin rölativist bilgi anlayışı kelimenin tam anlamıyla Antik Yunan felsefesinin ortasına bir bomba bırakmış, Sokrates, Platon ve Aristoteles ise değişmez hakikati öne sürerek, yıkıcı olarak tanımladıkları bu bilgi anlayışına karşı bilgiyi muhafaza etme rolünü benimsemişlerdir.

Tüm bunlarla birlikte sofistlerin, daha önce doğa üzerine yoğunlaşan felsefi akımları insana çevirmesi bu geleneğin "ilerici" olarak tanımlanabileceği yönünü ifade etmektedir. Nitekim Sokrates öncesi dönemde felsefe daha çok doğa ile ilgilenmiş, insanı, es geçmiştir. Sofistler ise insanı merkeze alan felsefi anlayışlarıyla hakikate daha önce bakılmayan bir yerden bakmışlardır. Öte taraftan bu vaziyet Orta Çağ felsefesinde etkisini kaybedecek ve hakikatin merkezi insandan "göklere" taşınacaktır.

1.2. Orta Çağ'da Hakikat

Orta Çağ felsefesi, İlk Çağ felsefesinin aksine din temelli olan ve dini öğretileri temellendirme amacı güden bir felsefedir. Nitekim din, felsefeyi şekillendirme yönünden, bilimin Yeni Çağ'da oynadığı rolü oynamıştır. Başka bir anlatımla modern dünyada nasıl bilim, bir filozofun hakikat düşüncesini oluştururken zorunlu olarak ele almak zorunda olduğu bir olguysa, Orta Çağ'da din filozofların zaviyesinde aynı rolü

[71] Aristoteles, **a.e.,** 16917.

oynamıştır. Bu bakımdan Orta Çağ filozofu her zaman düşüncelerini dini dogmalarla uyumlu hale getirmeye çalışmıştır.[72]

Öte taraftan İlk Çağ felsefesiyle, Orta Çağ felsefesi belli düzeyde bir süreklilik oluşturmaktadır. Her ne kadar Orta Çağ felsefesi din temelli ve dine dayalı bir felsefe olsa da terminolojisini, kavramlarını ve kategorilerini kendi başına yaratmamış, bunu İlk Çağ filozoflarından almıştır. Başka bir deyişle Orta Çağ felsefesi; İlk Çağ felsefesinin, dönemin şartlarıyla yeniden ele alınışı, yorumlanışıdır.

Nitekim Orta Çağ filozoflarının insanoğluna vahyolunan ilahi hakikatleri kavramak ve dine anlaşılır bir çerçeve kurmak için direkt Yunan felsefesine yönelmiştir. Gerçekten de ilerideki bölümlerden de anlaşılacağı üzere Platon ve Aristoteles, Orta Çağ filozoflarını derinden etkileyen filozofların başlarında gelmektedirler.[73] Özellikle Aristoteles'in vahiy bilgisi olmadan elde ettiği ilerlemenin, Orta Çağ filozoflarının hakikat algısını derinden etkilediği net bir şekilde görülmektedir.

Orta Çağ felsefesindeki varlık hiyerarşisi bu dönemdeki hakikat algısı için önem taşımaktadır. Şöyle ki Orta Çağ'daki metafizik anlayış, varlıkları, hiyerarşideki seviyelerine göre sınıflamakta ve onlara ahlak ve varlık bakımından bir değer yüklemektedir. Başka bir deyişle bu sıralama, değer hiyerarşisini bir hakikat hiyerarşisine dönüştürmektedir. Buna göre değerli varlıklar, varlık hiyerarşisinde daha yüksekte yer almaktadır. Bu hiyerarşinin en tepesinde bulunan varlık ise tanrıdır. Yani bu dönemde en büyük hakikat, tanrı olarak tanımlanmaktadır.[74]

Bununla beraber Orta Çağ düşünürleri ontolojik bakımdan realist bir çizgidedir. Tıpkı İlk Çağ düşünürleri gibi onlar da hakikatin insan zihninden bağımsız olduğunu düşünmüş, gerçekten ve mutlak olarak var olanın tanrı olduğu fikrine sıkı sıkıya bağlanmışlardır. Bunun yanında realizmi Platon'un spiritüalizm ile tamamlayan bu dönem düşünürleri, epistemoloji bakımından da teosantrik bir yapıdadırlar. Bunun

[72] Ahmet Cevizci, **Orta Çağ Felsefesi**, 2. bs., İstanbul, Asa Yayınevi, 2001, s. 15.
[73] **A.e.,** s. 20.
[74] **A.e., s.** 23

anlamı bilginin konusunun her şeyden önce tanrı fikri olduğu, tanrının ilahi hakikat niteliği taşıdığıdır.

Ancak bu hakikate ne duyularla ne de akılla ulaşılabilmektedir. Bunun için insan zihninin göklerden gelen bir ışığa ihtiyacı vardır. Buradan yola çıkılarak bu dönemde en çok başvurulan bilgi felsefesi öğretisinin aydınlanma öğretisi olduğu sonucuna varılabilir. Bu dönemde tanrı, bilginin konusunu belirlemekle beraber sağladığı ışık dikkate alındığında, bilgiye biçilecek değerin ölçüsünü oluşturmakta ve ona bir sınır belirlemektedir.[75]

Orta Çağ felsefesi ve hakikat söz konusu olduğunda bahsedilmesi gereken bir diğer önemli konu ise tümeller kavgasıdır. Tümeller, Orta Çağ felsefesindeki varlık ve bilgi felsefesi alanlarında çok önemli bir yer tutmaktadır. Bunun nedeni dönem düşünürlerinin tikellerin (somut bireylerin) tümellerden daha az gerçek olduğuna yönelik inançtır. Buna göre tikeller, İlk Çağ felsefesinden de hatırlanacağı üzere ilk örneklerinden pay alarak varlığa gelmektedirler.

Bu düşünce yapısı her yönüyle içinde yaşanılan dünyanın tam anlamıyla gerçek olmadığı ve aslolanın öte dünya olduğu (ahiret) tezine kaynak oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle bu dönem düşünürleri değişim içinde bulunan bireylerin hakiki olmadığı, gerçekten var olanın ise tümeller olduğu fikrine sahiptirler. Hakiki dünya, bu dünyayı aşkın bir yerde, ahirettedir.[76]

İşte bu anlayış aynı zamanda, doğa bilimlerinin Orta Çağ'da en ufak bir gelişme kaydedememesinin de temel sebebini oluşturmaktadır. Çünkü tümeller olgusuna karşı takınılan bu realist bakış açısı, düşünürlerin yaşanılan dünyaya değil, onu aşkın bir varlık ve tözler alanına yöneltmiştir.

Duyu dünyasının önemsiz olduğuna yönelik bu inanç, sürekli değişim halinde olan maddi varlıkların bilgisinin (hakikatinin) olamayacağı düşüncesini doğurmuş, bu sebeple deneye dayanan bilimsel bilginin imkanını yok etmiştir. Buna göre mutlak

[75] Cevizci, **Orta Çağ...** s. 23-24.
[76] **A.e.,** s. 25

hakikate, ancak insanüstü yollarla, başka bir deyişle ilahi aydınlanma ile ulaşılabilmektedir.[77]

Tüm bunlarla birlikte bu dönemi iyice kavramak için Orta Çağ felsefesine damga vuran iki filozof olan Anselmus ve Aquinaslı Thomas'ın üzerinde durulmasında yarar görülmektedir. Nitekim Orta Çağ felsefesinin hakikate olan bakış açısının bu filozoflarının zaviyesinde temayüz ettiği, onların ortaya koyduğu argüman ve kavramlarla anlaşılır hale geldiği değerlendirilmektedir.

1.2.1. Anselmus ve Hakikat

Aziz Anselmus, 1033 yılında doğup 1109 yılında ölmüştür. Onu, Orta Çağ felsefesinde önemli kılan en önemli nedenler ise filozofun; hakikat yaklaşımını gözler önüne seren ve bir bakıma Orta Çağ felsefesinin de özünü yansıtan bilgi hakkındaki görüşleri ve tanrının varlığıyla ilgili ileri sürdüğü ontolojik argümanıdır.[78] Bu durum; filozofu, döneminin antientelektüelist bakış açısına ters düştüğünden onu çağının en önemli figürlerinin yanına taşımıştır. Nitekim Aziz Anselmus, ortaya koyduğu akılsal analizleri Hristiyan imanını anlamak için kaleme almış, bu haliyle bunları yerine getirilmesi gereken bir ödev olarak görmüştür.[79]

Onun bilgi hakkındaki görüşleri, daha çok inanç ve akıl arasında kurduğu bağlantı ile ortaya çıkmaktadır. Buna göre Aziz Anselmus, inanç ve akıl arasına çok kesin bir sınır koymaktadır. Bu iki kavramı fonksiyonel olarak birbirinden ayıran filozof, bunların kesinlikle birbirine karıştırılmaması gerektiğini salık vermektedir.

Aziz Anselmus; felsefe ya da bilgi konusunda otoriteyi, akıl karşısında da inanç ya da imanı öne çıkarmaktadır. Bunun nedeni insan denen varlığın, en yüce ve üstün hakikati anlayabilmesi için öncelikle imana ihtiyaç duyduğunu düşünmesidir. Yapılması gereken şey, aklın öne sürdüğü fikirlere başvurmadan önce otoritenin gizlerine iman etmek, daha sonra bunları akıl yordamıyla temellendirmektir.

---

[77] Cevizci, **Orta Çağ...** s. 27-28.
[78] Betül Çotuksöken, Saffet Babür, **Metinlerle Orta Çağda Felsefe,** 4. bs., Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2019, s. 136-137.
[79] Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a,** s. 319.

Başka bir şekilde açıklanacak olursa filozof; iman ettiklerinin inanılırlığını akıl yoluyla sınama yoluna gitmemekte, var olan inançlarından hareket ederek bunları akıl yoluyla temellendirmeye çalışmakta ve doğruluklarını tespit etme amacını gütmektedir. Onun bu yaklaşımı anlamak için inanıyorum deyişiyle özetlenebilir.

Burada onun imana verdiği önemin altı çizilmesi gerekmektedir. Gerçekten de filozof için iman, kelimenin tam anlamıyla bir başlangıç noktasıdır. Ona göre insanın anlayabilme yetkinliği ve aklın yorumlayabildiği hakikat, insana vahiy yoluyla teslim edilmiştir. İnsan temelde inanmak için anlamaya gerek duymamakta, tersine anlayabilmek için inanmaktadır.[80]

Buradan yola çıkılarak Aziz Anselmus'un amacının; dinin temel hakikatlerini şüpheci argümanların saldırılarından korumak ve bunları inşa etmek olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Onun en büyük amacı; kendisinin de önceden kabul ettiği gibi tüm insanların önceden iman ettiği ve doğruluğu konusunda hiçbir şüphesi bulunmayan inançları anlaşılır hale getirmektir. Filozof bu bakımdan dinin, akıldan ayrıldığını hiç düşünmemiştir.[81] Peki o neyi hakikat ya da doğru olarak adlandırmakta, başka bir deyişle hakikate ulaşmak için hangi akılsal yolu izlemektedir?

Aziz Anselmus her şeyden önce insan bilgisinin duyularla başladığını düşünmüştür. Bunun yanında duyular hakikati olduğu gibi vermemektedir. Ancak burada duyuların bir kabahati bulunmamaktadır. Duyuların insanlara doğru olmayan bilgileri aktarması, iç duyunun yanılması yüzündendir. Bu durum bir çocuğun canavara benzeyen bir gölgeden korkması gibi düşünülebilir. Çocuğu korkutan şey; gölgenin görüntüsünü ileten göz değil, çocuğun iç duyusunda hissettiği duygudur.

Doğruluk ve yanlışlık ise ancak anlatımda temayüz etmektedir. Buna göre anlatım, nesnelerin nasıl olduğunu aktardığında doğru tanımını kazanmaktadır. Başka bir deyişle anlatım, nesnelerin nasıl olduğunu dile getirdiğinde doğrulanabilmekte, bu görevi yerine getirdiğinde sağın olabilmektedir.

[80] Cevizci, **Felsefe Tarih...** s. 320.
[81] **A.e.,** s. 321

Buradan yola çıkılarak filozof, hakikatin, bilginin sağınlığı olduğu sonucuna varmaktadır. Sağınlık yalnızca zihinle anlaşılabilmekte ve hakikat, ancak anlatımın nesneye uygun olmasıyla tespit edilebilmektedir. Öte taraftan Aziz Anselmus'a göre nesneler kendilerinde hakikat taşımaktadır. Bunun kaynağı ise en yüce hakikatin, yani tanrının nesneleri yaratmasıdır. Filozofa göre eğer durum buysa en yüce ve üstün hakikat olan tanrı, aynı zamanda şey'deki hakikatin de temeli ve nedenidir.[82]

Tanrının, filozofun düşün dünyasında oynadığı bu kritik rol, onun ünlü ontolojik argümanının da temelini oluşturmaktadır. Aziz Anselmus, bu argümanında tanrıyı; kendisinden daha büyük ve yetkini tasarlanamayan ve düşünülemeyen bir varlık olarak tanımlamaktadır. İnsanoğlunda böyle bir yetkin varlık fikri, daha doğrusu idesi bulunmaktadır. Öyle ki filozofa göre bu ide, bir budalada bile vardır.

Aziz Anselmus bir sonraki adım olarak, tanrının yalnızca zihnimizde mi bulunduğunu yoksa zihnimizin dışında da bir gerçekliğe sahip olup olmadığını sorgulamaktadır. Burada tercih ettiği önerme, ikincisidir. Yani filozof, tanrının zihnin dışında var olan bir gerçekliğe sahip olduğu görüşündedir. Bunun nedeni tanrının yalnızca zihinde olduğu görüşünün, onu, zihnin dışında da var olan bir varlıktan daha az yetkin hale getirmesi, bunun da tanrının, kendisinden daha yetkini düşünülemeyen bir varlık olduğuna yönelik olan tanımla çelişmesidir.[83]

Aziz Anselmus tümeller söz konusu olduğunda ise nominalizmi tamamen reddetmekte ve realist bir bakış açısı benimseyerek, tümellerin gerçek ve zihinden bağımsız nitelikte olduğunu söylemektedir. Filozofun tümeller ile ilgili olan bu fikri; Hristiyanların temel amentülerinden olan Kutsal Üçleme fikrine felsefi bir zemin hazırlamıştır. Ancak onun Hristiyan teolojisinin ana argümanlarını akıl ile temellendirme girişimi burada kalmamıştır. Burada onun tarziye teorisinden de bahsetmek gerekmektedir.

Filozofun dini hakikat olarak gördüğü teorileri, akıl ile temellendirme girişimlerinden bir başkasını ifade eden tarziye teorisi kısaca tanrının, İsa şekline bürünerek cisimleşmesini açıklama üzerine kurulmuştur. Şöyle ki Orta Çağ feodal

[82] Çotuksöken, Babür, **a.g.e.,** s. 137.
[83] Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a,** s. 321.

düzeninde verilen ceza, suçtan zarar gören kişinin statüsü ile doğru orantılıdır. Başka bir deyişle bir Baron'a karşı işlenen suç, bir çiftçiye karşı işlenen suçtan daha ağır bir cezayı gerektirmektedir. İşte Aziz Anselmus bu kuraldan esinlenmiş ve tanrı ile insan ilişkisini buradan kurmuştur.

Buna göre insanoğlu, ilk günah olarak bilinen suçu doğrudan tanrıya karşı işlemiştir. Tanrı her ne kadar çok bağışlayıcı ve merhametli olsa da bu suçu bağışlaması mümkün değildir. Çünkü bu durum, onun adil sıfatıyla doğrudan çelişmektedir. Öte yandan bu suç tanrıya, yani tüm evrendeki en yetkin varlığa karşı işlendiğinden bunun cezası da insanlığın tamamen yok edilmesi ya da cehennemin sonsuz azabı olmalıdır.

Ancak bu cezalar da tanrının insanları yaratma amacı olan mutluluktan feragat edilmesiyle sonuçlanacaktır. İşte bu vaziyette Aziz Anselmus tanrının, kendisiyle çelişmemek için İsa olarak insana büründüğünü ve tüm insanlar için azap çekerek bu kefareti ödediği sonucuna varmıştır.[84]

Genel olarak bakıldığında Aziz Anselmus'un çok büyük ölçüde Aristoteles'ten etkilendiği tespit edilmektedir. Özellikle hakikatleri insan zihninden bağımsız bir yerde konumlandırması ve tanrıyı da buradan yola çıkarak hem zihinde hem de zihin dışına yerleştirmesi bunun en büyük kanıtlarıdır. Öte taraftan filozofun, hakikati, bilginin sağınlığı olarak görmesi Aristoteles'in çelişmezlik yasasıyla doğrudan uyuşmaktadır.

Gerçekten de Aziz Anselmus da Aristoteles gibi anlatımın (akıl yürütmelerin), nesnelerin özleriyle özdeş olduğu sürece hakikat olacağını savunmuştur. Tüm bunlarla birlikte onun döneminin düşün dünyasını en iyi yansıtan argümanı imanın her şeyin başlangıç noktası olduğunu düşünmesidir.

Filozof burada aklı ikinci plana atmakta ve koşulsuz inancı hakikatleri anlama noktasında merkeze koymaktadır. Böylelikle Anselmus, duyulara da çok fazla

[84] Cevizci, **Felsefe Tarih...** s. 322.

güvenmemekte, bu haliyle Orta Çağ felsefesinin baskın görüşü olan ve dünyevi dünyayı gerçeklik alanı olarak görmeyen argümanları yeniden üretmektedir.

1.2.2. Thomas Aquinas ve Hakikat

Aziz Thomas ya da diğer adıyla Thomas Aquinas, 1225 yılında Napoli kentinde, soylu bir ailenin mahdumu olarak doğmuştur. Filozof, felsefe tarihinde adı en çok bilinen düşünürlerin başlarında gelmektedir. Bunun en büyük sebebi, Orta Çağ düşüncesinin kısıtlayıcı havasının dağılmaya başladığı XIII. yüzyılda sahneye çıkması ve dünyevi dünyaya ilgisi giderek artmakta olan yeni dünya ile, teoloji ve imanı birleştirmeye, başka bir deyişle sentezlemeye çalışmasıdır. Ona bu görevinde en çok yardımı dokunan selefi ise Aristoteles olmuştur.[85]

Her şeyden önce belirtilmesi gerekir ki filozof, iman karşısında aklı, teoloji karşısında felsefeyi öne çıkarmamaktadır. Tam tersi, Aziz Thomas vahyi temel almaktadır. Filozofa göre vahiy yoluyla idrak edilen hakikatlerden yola çıkılarak rasyonel bazı kanıtlamalara gidilebilir. Bu durum vahyi ilk ilke olarak tanımlamaktadır. Görüldüğü gibi filozof, Aristoteles'in her bilimin kendi ilk kanıtlanamayan ilkeleri olduğu görüşünü aynen benimsemektedir.

Thomas Aquinas, yine de Aristoteles'in tam hakikate ulaştığı görüşünde değildir. Bunun en büyük nedeni ise Aristoteles'in tanrının hakikatine sahip olmayışıdır. Aristoteles her ne kadar tanrı ile ilgili birtakım hakikatleri akıl yoluyla kanıtlamış olsa da vahyin ışığından mahrum olduğundan daha fazla ilerleyememiştir.[86]

Buradan anlaşılacağı üzere Thomas Aquinas vahye öncelik vermesiyle birlikte, söz konusu hakikat olduğunda vahiy ve bilgi kavramlarını birbirini tamamlayan iki parça olarak görmektedir. Bilginin kaynağı ise filozofa göre insan deneyimidir. Buna göre insan, duyulardan aldığı ham malzemeyi zihin tarafından işleyerek kavramsallaştırmaktadır.

[85] Cevizci, **Orta Çağ Felsefesi,** s. 260-262.
[86] **A.e.,** s. 264-265.

Bu kavramlar bize nesnelerin genel özlerini verirken bilincimize yansımaktadırlar. Yansıyan özler, kavram ve obje ile örtüşüyorsa bilgi doğru demektir.[87] Başka bir deyişle düşünüre göre var olanın hakikati, nesnesine uygun düşmesiyle oluşmaktadır. Doğruluk; var olanın, hakiki olan olarak anlama yetisiyle uygun düşmesi, anlama yetisiyle şeylerin doğasına uygun düşmesidir.[88]

Bu durumu bir bilen ve bilinen ilişkisi ile açıklanması gerekirse; Cesur adındaki bir köpek hayal edilebilir. Eğer bir kişi Cesur adındaki bu köpek hakkında bir fikir edinip, düşünce oluşturmuşsa artık bir bilgi edinmiş olmaktadır. Onun bu düşüncesini doğru yapan en önemli şey ise Cesur'un gerçeklik alanında var olması ve kişinin gözleriyle onu tespit edebilmesidir. Başka bir deyişle duyular yoluyla elde edilen bu dış gerçeklik, zihinle bir uygunluk halinde olduğunda, hakiki bilgi oluşmuş olmaktadır.[89]

Burada filozofun, hakikatin ortaya çıkarılması esnasında insan zihnine biçtiği rolün açıklanmasında yarar görülmektedir. Aziz Thomas zihnin nasıl çalıştığını açıklamak isterken ışık metaforunu kullanmaktadır. Buna göre zihin bir araçtır ve bir ışık sağlamaktadır. Bu ışık, gerçeklik alanında bulunan ve düşünülebilen nesneleri, insan zihninde gerçekten kavranabilen nesneler haline dönüştürmektedir.

Öte yandan filozofun, duyular yoluyla elde edilen deneyimin zihinsel düşünce için yeterli olduğu argümanını reddettiğinin altı çizilmelidir. Duyular olmadan nesneler insanlara görülebilir olmayacak, ancak zihin olmaksızın da insanlar nesneleri kavrayamayacaktır.[90] Bunlarla birlikte bu ışık metaforuyla, inancın doğaüstü nitelikleri, Thomas Aquinas'ın Orta Çağ felsefesine yaptığı katkı ortaya çıkmaktadır.

Buna göre filozof, insan zihninin mantık yardımıyla sınırlı sayıda hakikate ulaşabileceğini düşünmektedir. Başka bir deyişle tanrının varlığı, her şeyi bilmesi, her şeye gücü yetmesi ve hayırsever olduğu gibi hakikatlere, zihin yoluyla

[87] Tuncay Tuğçe, **Batı Felsefesi Tarihi,** 4. bs., Ankara, Alesta Yayıncılık, 2003, s. 316-317.
[88] Tepe, **a.g.e.,** s. 45-46.
[89] Metin Yıldız, "Aquinoslu Thomas'ın Felsefesinde Bilginin İmkânı ve Değeri", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 5, Sayı 7, Aralık 2017, s. 11.
[90] Anthony Kenny, **Batı Felsefesinin Yeni Tarihi, II. C.: Ortaçağ Tarihi,** Çev. Şeyma Yılmaz, İstanbul, Küre Yayınları, 2017, s. 175-176.

ulaşılabilmektedir. Ancak Baba-Oğul-Kutsal Ruh üçlemesi ve Yeniden Diriliş doktrinine yalnızca açıklama yoluyla ulaşılabilmekte (inanç gerekmekte), mantığın bir yardımı olmamaktadır.[91]

Aziz Thomas'ın bu şekilde inanç ve mantığın arasındaki farkları ortaya koyması Orta Çağ bilgi felsefesinde dönüm noktası olmuştur. Onun bu düşünceleri bilgi ve inanç arasındaki farkı keskinleştirmiş ve seleflerinin aksine temel Hristiyan doktrinlerine bakışın, anlayış ve bilgiyle olmaması gerektiğini, bunun bir inanç meselesi olduğunu vurgulamıştır.

Buna göre inanç doğaüstü tanıklığa dayanırken, bilgi ise günlük kanıtlara göre belirlenmektedir.[92] Burada filozofun anlamak için inanıyorum argümanına sahip Anselmus ile çeliştiğinin altı çizilmelidir. Nitekim Anselmus, bilginin başlangıcını iman ile başlatırken, Aziz Thomas burada duyuları öne çıkarmaktadır.

Onun bu bilgi felsefesini daha iyi anlamak için; oluşturduğu evren tahayyülü ve tanrının varlığı ile ilgili argümanlarının üzerinden geçilmesinde yarar görülmektedir. Daha önce de aktarıldığı gibi filozof, her ne kadar zihnin sınırları olduğunu söylese de onun güvenilir bir araç olduğunu düşünmektedir. Bu da onu Orta Çağ'ın yaygın düşüncesi olan biri maddi diğeri gerçeklikten yoksun, Platoncu iki dünyalı evren fikrini tenkit etmeye yöneltmiştir.

Buna göre Thomas Aquinas, Aristotelesçi bir argümanla evrenin tek bir varlık formundan meydana geldiğini düşünmekte ve halkaları arasında en yukarıdan en alta değin herhangi bir boşluğun bulunmadığı büyük bir varlık zincirinden meydana geldiği düşüncesindedir. Bunun anlamı yaratıcı ve yaratılanların bir tözler hiyerarşisi içinde tek bir evreni oluşturduğudur. En tepesinde tanrının olduğu bu evren tahayyülü, bilginin ve hakikatin duyusal yollarla algılanıp düşünceyle anlaşılmasına imkân tanırken, fiziki dünyanın gerçeklikten yoksun bir taklit olduğu argümanını tenkit etmektedir.[93]

---

[91] Kenny, **a.e.,** s. 178.
[92] **A.e., s.** 179.
[93] Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a,** s. 340.

Öte taraftan filozofun tamamen akılsal çıkarımlarla ürettiği ve tanrının varlığını kanıtladığı Beş Yol argümanı, onun tanrıyı, kendisinden değil, eserlerinden bilineceği yönündeki düşüncelerini (ilk ilke) tam anlamıyla ortaya koymaktadır. Buna göre tanrının varlığının kanıtlanması için bazı temel veriler gerekmektedir. İşte tamamen dünya ile ilgili olan ve ampirik olarak oluşturulmuş Beş Yol argümanı bu kanıtları ifade etmektedir.[94]

Bu argümanın birinci yolu (kanıtı), hiçbir şeyin kendi kendisini hareket edemeyeceğini, bu sebeple de bir ilk hareket ettiriciye ihtiyacı olduğunu salık vermektedir. Bu ilk hareket ettirici filozofa göre tanrıdır. İkinci yol ise ilk neden konusunu ele almaktadır. Buna göre her şeyi başlatacak bir ilk neden olmaması halinde, dünyanın şimdiki haline gelmesi mümkün değildir. Bu nedenle bir neden sonuç zincirini başlatacak ve şimdiyi oluşturacak bir varlığa ihtiyaç vardır. İşte bu varlık tanrıdır.

Üçüncü yol, her bir varlığın, bir zamanlar var olmadığı argümanından hareket etmektedir. Filozofa göre bu durumu değiştirecek bir (var olmayanları var edecek) Zorunlu Varlık kesinlikle var olmak zorundadır. Bu zorunlu varlık ise Aziz Thomas'a göre tanrıdır. Filozofun dördüncü yolu, varlıkların derecelerinden hareket etmektedir. Buna göre dünyada bazı şeyler iyi iken bazı şeyler kötüdür. Ancak bunları birbirleriyle kıyaslayıp, hangisinin hangisinden daha iyi ya da kötü olduğunu belirleyecek mutlak bir ölçüt gerekmektedir. Bu ölçüt Aziz Thomas'a göre tanrıdır.

Beş Yol'un son argümanı ise teleolojik bir bakış açısına sahiptir. Buna göre evrendeki tüm varlıklar belli bir amaca sahiptirler ve varlıkları boyunca bu gayelerini gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Varlıkların bu amaçları onlara rastgele bir şekilde verilmemiş, belli bir planın içinde düzenlenmiştir. İşte bu planın sahibi ve varlıklarda amaç ihdas eden varlık, filozofa göre tanrıdır.[95]

Aziz Anselmus ve Thomas Aquinas'ın Orta Çağ döneminin farklı niteliklerini ve aşamalarını yansıtan iki filozof olduğunu düşünülmektedir. Nitekim Anselmus, insan aklını temel Hristiyan doktrinleri için kullanmayı seçmiş ve bunları bir dini bir

[94] Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a** s. 340-341.
[95] **A.e.,** s. 341-343.

ödev olarak benimsemiştir. Onun tarziye teorisi, imani hakikatleri, akla uygun hale getirmeye çalışmasından başka bir anlam taşımamaktadır. O, duyulara güvenmemiş, insanların etraflarındaki dünyayı anlamlandırabilmeleri için öncelikle tanrıya yönelmeleri gerektiğini düşünmüştür.

Öte taraftan Aziz Thomas böyle düşünce yapısını ihtiyaç duymamış, dini doktrinleri aklın sınamalarından uzak tutmayı tercih etmiştir. Bu nedenle; onun tarziye teorisi mahiyetine sahip herhangi bir yazıtı bulunmamaktadır. O, inanç ile akıl arasına keskin bir sınır çizmiş ve dini hakikatlerin, inancın konusu olduğu salık vermiştir.

Filozof; her ne kadar diğer çağdaşları gibi vahyi öne çıkarmış olsa da duyusal bilgilere karşı olan güveni ve onu akıldan ayırması sebebiyle, Avrupa'yı gelecek yüzyıllardaki bilim devrimine hazırlayan düşünürlerden biri olduğu değerlendirilmektedir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde işlenecek olan Yeni Çağ döneminde bu geçiş süreci daha net bir şekilde açıklanacaktır.

1.3. Yeni Çağ'da Hakikat

Yeni Çağ, hemen her bakımdan günümüzdeki modern dünyanın ilk adımlarının atıldığı dönem olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde insanlık hiçbir dogma ve otoritenin boyunduruğu altında kalmadan, hakikati kendi kendine bulma cesareti göstermeye başlamıştır. Günümüzde bildiğimiz dünyanın tohumlarının atıldığı bu dönemin en büyük habercilerinden biri ise kuşkusuz Galileo Galilei'dir.

Bir Rönesans insanı olan Galileo'nun hakikat felsefesindeki önemi, matematik yardımıyla bilgiyi; doğanın nesnelerine ve olgularına uygulanabildiğini göstermesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum insana ve olgulara bakışta dini otoritenin giderek azalmasının bir göstergesi olarak yorumlanmış, Yeni Çağ'da zirve yapacak olan modern felsefenin en önemli habercilerinden biri olmuştur.

Gerçekten de modern sözcüğü başlı başına Yeni Çağ öncesi yaşanmış olan Orta Çağ düşünme kalıplarından bir kopuşu temsil etmektedir.[96] Ancak bu kopuşun bir anda olmadığının altı çizilmelidir. Nitekim Galileo gibi kalıplaşmış dogmalara meydan

[96] Sara Çelik, **Yeniçağ'da Bilgi Felsefesi**, İstanbul, Doruk Yayınları, 2015, s. XIII.

okuyan birçok bilim insanının varlığına rağmen, insanlığın düşün dünyasında zaten derin bir kuşkuculuk dalgasının var olduğu belirtilmelidir. Bu durumun sonucunda ise birtakım olgular bazı doğaüstü güçlerle açıklanmaya devam etmiştir.

Bu düşünce yapısı özellikle XVII. yüzyıla gelindiğinde kendisini derin bir kuşkuculuk olarak göstermiştir. Öyle ki hiçbir şekilde kesin bilgiye ulaşılamayacağına yönelik inanç, hemen her yerde kendini göstermiş ve bir çeşit umutsuzluğa yol açmıştır.[97] Ancak bu durum modern felsefesinin kurucusu olarak bilinen Descartes ve onun selefleri olan Leibniz, Hume ve Kant gibi dönemin filozofları ile değişmiş ve hakikat olgusu bu düşünürlerle birlikte şüphe edilemeyecek kesin doğrular üzerinden yükseltilmeye çalışılmıştır.

1.3.1. Descartes ve Hakikat

Modern felsefenin ve bilimin babası olarak bilinen Rene Descartes 1596 yılında Fransa'nın Touraine kentinde doğmuş, 1650 yılında ise vefat etmiştir.[98] Filozof, yaşadığı dönemdeki yaygın düşünce tarzı olan, evrensel ve kesin bir gerçeğin olamayacağını savunan kuşkucu yaklaşımlara karşı çıkmış ve bunlara karşı felsefi bir cephe alma yoluna gitmiştir. Burada ilk yaptığı şey ise düşünce sisteminin üzerinde yükseltebileceği evrensel bir hakikat sistemi yaratmak olmuştur.

Descartes bu amacını birbirinden ayrı hakikat kümelerinde bularak gerçekleştirmeye çalışmamıştır. Tam tersine kuracağı sistemi apaçık ve içinde hiçbir kuşku ögesi içermeyen bir kesin bilgiler sistemi olarak oluşturmayı hedeflemiştir. Filozofa göre bu şekilde sistemin tüm parçaları arasında organik bir bağ oluşacak ve tüm yapı sağlam bir temel üzerine oturacaktır. Bu şekilde aynı zamanda kuşkuculuğun yıkıcı etkileri tamamen işlevsiz hale gelecektir.

Descartes kesin bilgilerle kurulacak bu zemini, aynı zamanda felsefesi için bir kaldıraç görevi görecek bir bilgi sistemiyle bulacağını düşünmüş, ancak bu durum onun için hiç de kolay olmamıştır. Zira filozof, öğrenciliğinden beri tanıştığı tüm bilgi alanlarında bu türden bir bilgi sistemine rastlamadığı kanısına sahiptir. Zayıf ve

[97] Çelik, **a.e.**, s. XV-XVI.
[98] **A.e.,** s. 17.

dayanaksız bulduğu tüm bu sistemler ona kendi usuyla meydana getireceği bir hakikat sistemi kurmaktan başka bir yol bırakmamıştır.[99]

Buradan yola çıkarak Descartes, o ana kadar çeşitli yollarla edindiği tüm bilgi sistemlerini bir tarafa bırakmış ve hakikat olduğu hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak felsefi bir sistem kurmak için yepyeni bir temel bulma çalışmalarına başlamıştır. Bulmaya çalıştığı bu Arşimet noktasında artık ne Aristoteles'i ne de Kilise otoritesini dikkate almıştır.[100] Burada özellikle kuşku kavramının altı çizilmelidir. Nitekim filozof, kesin bilgi zaviyesinde umutsuzluk yaratan kuşku kavramını tersine yorumlamış, kendi felsefesi için bir dayanak noktası haline getirmiştir.

Başka bir deyişle Descartes dönemin skeptikleri gibi kuşkuyu gerçek bilginin imkansızlığını kanıtlamak için kullanma yolunu tercih etmemiştir. Onun için kuşku; hakiki bilginin temelini oluşturacak düşünce sisteminin başlangıç noktasıdır. Buradan yola çıkarak filozofun amacının; hiçbir şekilde kuşku içermeyen ve hatta yanıltıcı olan duyulara dayalı bilgileri dahi temel almayan kesin bilgiyi elde etmek olduğu söylenebilir. Gerçekten de duyularla algılanan bilgilerin hakikati içerip içermediği sorusu Descartes'ın düşün dünyasında önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki bu soru, onun kendisine ve etrafındaki dünyaya ilişkin yürüttüğü mülahazada başat bir rol oynamaktadır.

Filozof buradan yola çıkarak duyular ile elde ettiği bilgilerin doğruluğunu nasıl teyit edeceğini merak etmiş, duyularla algıladığı nesnelerin hakikat durumu hakkında şüphe etmiştir. Dahası düşünce çemberini genişleterek etrafındaki insanların varlığını sorgulamıştır. Kendisi gibi algıladığını, düşündüğünü ve bildiğini kabul ettiği bu varlıkların ruhsuz birer otomat olmadığının kanıtı nedir?

Descartes bu soruları daha da ileri götürerek kendi varlığından dahi şüphe etmiştir. Burada, gördüğü düşlerin gerçekliği konusu önem taşımaktadır. Filozof uyurken, uyanık halden daha farklı görünen ve hissettiren bir dünyada olduğunu görmüş, uyanana kadar ise bu dünyanın yaşadığı dünya olduğunu düşündüğünü tespit etmiştir. Ancak uyanınca bu gerçekliğin düş olduğunun farkına varmaktadır. Durum

[99] Çelik, **a.e.,** s. 19-20.
[100] **A.e.,** s. 21-22

bu iken; şu anda yaşadığı dünyanın hakiki dünya olduğuna yönelik sağlam bir kanıta ulaşamayışı, onu yaşadığı dünyanın gerçekliği ile ilgili kuşkuya sürüklemiştir.

Descartes bu aşamadan sonra da kuşku duymaya son vermemiş, son basamak olarak tanrı mefhumunu kuşku alanının içine almıştır. Filozofun tanrı konusundaki şüphelerinin odak noktasında ise var olup olmadığıyla beraber, onun iyi ve doğru bir varlık olup olmadığına yönelik bir kuşku yatmaktadır. Buna göre tanrı, insanların duyularıyla oynayıp, gerçek olmayan bir dünyayı deneyimlemelerini sağlayan, başka bir deyişle onları yanıltmaktan zevk alan bir varlık da olabilir. İşte Descartes'ın kuşkuculuğunun son noktası da budur. Çünkü tanrının doğasının bu olması durumunda, insan yaşamında gerçek olarak bilinen tüm olgu ve sistemler çökmektedir. Bunlara filozofun büyük önem verdiği matematik ve mantık da dahildir.[101]

Görüldüğü gibi filozof yoğun bir kuşku zinciri içinde derin analizler yapmış ve sonunda tanrı mefhumunu dahi sorgulama seviyesine erişmiştir. Ancak çözüm, daha önce de aktarıldığı gibi Descartes'ın kendi usundan türeyecek ve filozof, felsefesinin hiçbir kuşku içermeyecek temelini yine kuşkunun içinden çıkartacaktır. Nitekim o, kuşkulanıyor olduğundan emin olarak işe başlamıştır. Yani hiçbir şekilde kuşkulanıyor olduğundan kuşkulanmamaktadır.

Bunun anlamı kuşku duyumunun kesin bir gerçek olduğudur. Sadece var olanlar kuşkulanabildiğine göre kendisi gerçekten vardır. Bu şekilde filozof, ünlü önermesi olan düşünüyorum, öyleyse varım (cogito ergo sum) sonucuna ulaşmış bulunmaktadır. Bu önerme onun Arşimet noktası olacak ve tüm öteki hakikatlerin temeli sayılacaktır.[102] Bununla beraber Descartes, tanrının var olduğu ve dahası onun insanları yanıltmak isteyen bir varlık olmadığı hususunu da temellendirmek istemiştir. Zira dış dünyaya ilişkin bilgi ancak bu şekilde garanti altına alınabilecektir.

Filozof, tanrının varlığını kanıtlamak için ilk olarak Aziz Anselmus'un ontolojik kanıtını kullanmıştır. Buna göre tanrı, en görkemli ve gerçek varlıktır. Öte yandan insanların algı ve duyumları sınırlıdır. Bunun da ötesinde insanın kendisi sınırlı ve sonlu bir varlıktır. Descartes'a göre durum buyken, insanların tanrı gibi sınırsız ve

[101] Tuncay, **a.g.e.,** s. 456-457.
[102] Çelik, **a.g.e.,** s. 28-29

sonsuz bir varlığı bilememesi gerekmektedir. Ancak tanrı kavramı yine de insan bilincinde var olduğuna göre bunun tek bir açıklaması vardır; o da tanrının, insanlara bu bilinci verdiğidir. Dolayısıyla tanrı vardır.

Bunu takip eden ve Descartes'ın tanrının varlığını ve onun insanları yanıltmayacağını kanıtladığı diğer argümanı ise onun en yetkin varlık olduğu fikriyle temellenmektedir. Şöyle ki filozofa göre her türlü bilginin kaynağı insan bilincidir. Öyle ki bilinç, yalnızca algılanabilen evrenin değil, algılanamayan dünyaların gerçekliğinin de kanıtlarını haizdir. Buna verilecek en iyi örnek ise tanrının varlığının bilinçteki kanıtlarıdır. İnsan bilincinde var olan tanrı, en yetkin varlık olduğundan insanları aldatması imkansızdır.

Çünkü eğer bunu yaparsa yetkinliğini kaybetmek durumundadır. Oluşacak bu eksiklik ise onun tanrı sıfatına zarar verecektir. Böylece filozof, en yetkin varlık olan tanrının varlığının ve onun insanları asla yanıltmayacağını kanıtlamış bulunmaktadır. İnsanlar tanrının varlığından kuşku duymayacaklarına göre duyularla algılanabilen nesneler evreni de gerçekten vardır.[103] Peki var olduğu kanıtlanan bu nesneler evreninde insanlar bunlara nasıl ulaşabilmektedir?

Descartes, nesneler evrenindeki hakikat arayışında dört ana yöntem belirlemiştir. Bunlardan ilkinde filozof, gerçekliğinden açık ve seçik olarak emin olunmayan hiçbir şeyin hakikat olarak kabul edilmemesi gerektiğini salık vermektedir. İkinci yöntemi ise araştırılan konuların küçük parçalara bölünüp incelenmesi gerektiği üzerinedir.

Üçüncü olarak Descartes; insanların araştırmaya basit şeylerden başlayıp, adım adım karmaşık olana ulaşması gerektiğini söylemektedir. Son olarak ise, araştırma yaparken kat edilen yolun geriye dönük olarak taranıp analiz edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.[104] Bu yöntemler arasındaki en önemli olanın ise ilki olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim Descartes'in felsefi sistemindeki hakikat olgusunda açıklık ve seçiklik çok önemli bir yer kaplamaktadır.

[103] Tuncay, **a.g.e.,** s. 459-460.
[104] Çelik, **a.g.e.,** s. 27.

Buna göre filozof hakikat olduğu kesin olan bir bilginin insan zihni tarafından açık ve seçik olarak kavranabildiği görüşündedir. Gerçek olduğu kesin olmayan bilgi ise filozofa göre insan zihni tarafından bu şekilde şekillenmemektedir. Buradaki açıklık, duyular tarafından doğrudan algılanabilen, söz konusu düşünce olduğunda ise bilincin doğrudan kavrayabildiği varlığın veya olgunun bilgisidir.

Bununla beraber bir olgu ya da varlığın açıklığı onun gerçek yapısı ve özünü kavranabilir hale getirmemektedir. Bu nedenle açıklıkla beraber bir de seçiklik faktörü önem kazanmaktadır. Seçiklik temel itibariyle bilginin konusu olan varlık ya da olgunun tüm kurucu öğelerinin sınırlarının çizilebilmesini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle bir kişinin, herhangi bir olgu ya da varlığı duyu organlarıyla algılaması, açıklığı, bunu tüm yönleriyle ve derinlemesine öğrenmesi ise seçikliği ifade etmektedir.

Tüm bunlarla birlikte seçikliğin aynı zamanda her zaman açıklığı da içerisine aldığının altı çizilmelidir. Ancak, açık bir olgu ya da varlık her zaman seçik olmayabilmektedir. Bu nedenle Descartes, hakikatin ölçüsü olarak açıklığı tek başına yeterli bir faktör olarak almamaktadır. Buna göre bilginin hakikatinin en önemli faktörü, aynı zamanda açıklığı da içerisine alan seçikliktir. Buradan yola çıkılırsa; seçik bilgi, hakikat olduğu hiçbir kuşku uyandırmayan, gerçek olduğu kesin bilgidir.

Descartes'in bu türden bilgilere verdiği en önemli örnek ise kuşkusuz matematiktir. Filozof, matematiğin açık ve seçiklik konularında tüm gereklilikleri karşıladığı görüşündedir. Öyle ki matematiksel formüller buna göre hiçbir kuşku ile gölgelenmemektedir. Descartes evrensel bir hakikat sistemi oluşturmak için çıktığı yolda matematik alanındaki yöntemlerin aynen uygulanması gerektiği görüşünü savunmuştur.

Burada özellikle matematiksel yöntemin yeni hakikatler keşfetmedeki verimliliği en önemli etmendir. Nitekim filozofa göre insanlar, tıpkı matematiksel işlemlerde olduğu gibi bilinen şeylerden yola çıkıp sistematik bir şekilde ilerlerse, bilinmeyen hakikatleri de keşfedebilme olanağına sahip olmaktadırlar. Örneğin matematik kullanılarak bir üçgendeki açıların derecelerinden hareketle (bilinen bir gerçekten hareketle) belirli bir açının matematiksel değeri hesaplanabilmektedir (daha

önce bilinmeyen bir gerçek artık bilinmektedir). İşte Descartes'a göre aynı mantık, düşünme yöntemi olarak da kullanılabilir durumdadır.[105]

Öte taraftan filozof, söz konusu matematiksel düşünme yönteminin ana etmenini ise sezgi olarak saptamıştır. Buna göre sezgi, akılda ve zihinde hiçbir şüpheye yer vermeyen, açık ve seçik bir kavrayış türüdür. Dahası sezgi, duyumlara ve tasımsal akıl yürütmelere ihtiyaç da duymamaktadır. Bununla beraber filozof, kesin bilgilere ulaşmak için sezgi ile kavranan önermelerden diğerlerine atlamanın gerekliliği üzerinde durmaktadır. Burada kullanılacak ana yöntem ise tümdengelimdir. Descartes hem matematik hem de mantıkta kullanılan bu akıl yürütme şeklini benimsemiş ve kesin bilgiye ulaşmaya çalışmıştır.

Tüm bunlarla birlikte filozofun özellikle kesin bilgi özelinde, yaptığı kategorilendirme de önem taşımaktadır. Buna göre Descartes bilgiyi üç ana grupta tasniflemiştir. Bunlardan ilki; a priori, yani doğuştan insan zihninde var olan "idae innatae" ideleridir. Filozofa göre bu türden bilgiler doğuştan geldikten sonra açık ve seçik olan tek bilgi türüdür. Öte taraftan bunlar tabiatları gereği evrensel olarak hakikat değeri taşımaktadırlar.

Filozofun tanımladığı ikinci bilgi türü ise zihnin dışarıdan, duyumlarla elde edebildiği yani a posteriori olan "ideae adventitiae" bilgilerdir. Bunlar dışarıdan, duyumlarla elde edildiğinden gerçekliklerinden şüphe edilmektedir. Dolayısıyla Descartes tarafından açık ve seçik olarak tanımlanmamaktadırlar. Son bilgi türü ise filozof tarafından "ideas factitiae" olarak tanımlanmaktadır. Bunların temelde nesnel dünyada herhangi bir karşılıkları bulunmamaktadır. Bu tür bilgiler insan zihni tarafından oluşturulmuş hayal ve fantezilerden ibaret kurgulardır.[106]

Görüldüğü gibi Descartes a priori bilgileri, hakikat olduğu kesin olarak kategorilendirmiştir. Zihnin doğuştan bu türden hakikatlere sahip olduğunu savunan filozof, bu nedenle ussalcı (rasyonalist) olarak tanımlanmaktadır. Descartes bu şekilde Yeni Çağ'da rasyonalizmi yeniden başlatan düşünür olmuştur.[107] Filozofun yarattığı

[105] Çelik, **a.e.,** s. 23-25.
[106] Kadir Çüçen, **Bilgi Felsefesi**, 4. bs., İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2012, s. 189-190.
[107] Çelik, **a.g.e.,** s. 36.

bu hareketin en büyük etkisi ise çağın düşünsel ruhuna yaptığı derin etkilerde gözlemlenebilmektedir.

Nitekim Descartes'in en önemli niteliklerinden biri, skolastik düşünce sisteminden kopuşu ifade eden ve İngiliz Royal Society'nin mottosu olan "Nullius in verba", yani "kendi sözlerinle" cümlesinin doğrudan uygulayıcısı olmasıdır. Filozof; tıpkı bu mottoda bahsedildiği gibi kendisinden önce söylenen tüm argümanlara kuşku ile bakmış ve dünyayı kendi sözleriyle yorumlama cüretini göstermiştir.

Filozofun bu yaklaşımının onu modern Aydınlanmanın öncüsü ve modern bilim felsefesinin habercisi duruma getirdiği rahatlıkla söylenebilmektedir.[108] Genel olarak bakıldığında ise Rene Descartes'in XXI. yüzyıldaki bildiğimiz dünyayı hazırlayan düşünce adamı olduğu değerlendirilmektedir. Filozofun, kesin bilgiye yaptığı vurgu ise XX. yüzyıldaki postmodernist filozofların isyanıyla karşılaşacaktır. Başka bir deyişle Descartes, daha sonra hakikat sonrası kavramıyla aşınacak olan modern hakikat kavramının ilk temsilcisidir.

1.3.2. Leibniz ve Hakikat

1646 yılında doğup 1716 yılında vefat eden filozof, Yeni Çağ'ın en önemli düşünürlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Leibniz, Descartes ile başlayan kesin ve rasyonel bilgi arayışını devam ettirmiş, evrensel bir hakikat sistemi oluşturma çabalarına kendi düşün dünyasıyla katkıda bulunmuştur. Onun en büyük amaçlarından biri felsefede kesin bilgilere ulaşmak için bir sistem üretmek olmuştur. Bu noktada Leibniz matematiksel yöntemlerden etkilenmiştir.

Buradan hareketle Leibniz'in, Descartes'ten etkilendiği net bir şekilde görülmektedir. Nitekim filozof da Descartes gibi matematiksel yöntemi felsefeye aktarma niyetindedir. Buna göre matematikçiler diğer alanların aksine söylediklerini kanıtlama şansına sahiptirler. Bu öylesine güvenli bir yöntemle yapılmaktadır ki hiç kimse matematiksel aksiyomların gerçekliğinden şüphe etmemektedir.

[108] Tuncay, **a.g.e.,** s. 468.

İşte Leibniz bu yöntemin felsefede kullanılması gerektiği kanısındadır. Eğer filozoflar matematiksel yöntemleri kavramlar üzerinde kullanırlarsa, aynı matematikte olduğu gibi olguları belli simge ve işaretlerle sembolize edip, bunlar arasındaki mantıksal bağlantıları ortaya çıkarmış olacaklar, böylelikle de kesin hakikatlere ulaşabileceklerdir.

Dahası filozofa göre bu yöntem kesin hakikatleri vermesinin yanında bir önemli yarar daha sağlayacaktır. Buna göre matematiksel felsefe, kesin bilgileri vermesinin ötesinde, felsefeyi ulusal dillerin zincirlerinden kurtarma gücünü haizdir. Bu yeni akademik dil, evrensel bir niteliğe sahip olacağından, bilim insanları tarafından rahatlıkla kullanılabilecek bir hesaplama aracı olarak kullanılabilecektir.[109]

Peki, matematiksel yollarla ulaşılabilen bu kesin bilgilerin kaynağı tam olarak neresidir? Başka bir anlatımla bu bilgiler öğrenilmekte midir, yoksa hatırlanmakta mıdır? Bu soru, XVII. yüzyıldaki filozofları ayrıma sürüklemiştir. Leibniz de bu tartışmanın merkezindeki figürlerden biri olarak bu tartışmada önemli bir taraf olmuştur. Özellikle ampirist John Locke'a yaptığı rasyonalist temelli reddiyelerin üzerinde durulması gerekmektedir.

Genel açıdan bakılacak olunursa bilginin kaynağı (ya da ona nasıl ulaşılacağı) hakkında iki ana argümanın olduğundan söz edilebilmektedir. Bunlardan ilki ampirist argümandır. Buna göre insanlar, hakikatlere ancak duyu organlarıyla ulaşabilmektedirler. İnsanlarda doğuştan gelen hiçbir hakikat bulunmamaktadır. Bunun anlamı bütün hakikatlerin doğduktan sonra edinildiğidir. Ruh doğduğunda kelimenin tam anlamıyla bir boş levhadır (tabula rasa). Bu düşünce tarzının Yeni Çağ'daki en önemli temsilcisi ise John Locke'tur.

Bunun tam karşısında konumlanan argüman ise Descartes ve Leibniz'in savunduğu rasyonalist önermelerdir. Buna göre insanlar doğuştan gelen çeşitli hakikatlere sahiptirler. Dahası, bu bilgiler deney yoluyla edinilen (sonradan öğrenilen) hakikatlere göre daha üstün konumdadırlar. Buradan hareketle rasyonalistlerin, hakikatlerin tümünün doğuştan geldiğini düşünmedikleri ortaya çıkmaktadır. Başka

[109] Gökberk, **a.g.e.,** s. 309-310.

bir deyişle doğuştan gelen bilgiler, deney yoluyla harekete geçmekte, insan zihninde canlanmaktadır.

Nitekim hem Locke hem de Leibniz için duyular tarafından algılanmamış hiçbir bilgi, anlıkta (zihinde) belirmemektedir. Ancak burada Leibniz, Locke'un açmadığı bir parantezi açmaktadır. Filozofa göre şayet duyu organlarından bir bilgi algılanacaksa bu bilgi, daha önce insan zihninde var olmalıdır.

Leibniz'in buna verdiği en önemli örnek ise daire gibi geometrik şekillerdir. Tıpkı sayılar gibi geometrik şekiller de insan zihninde duyularla oluşmamaktadır. Tüm insanlar zihinlerinde bu kavramlarla beraber doğmaktadır. Öte taraftan adeta uykuda olan ve günlük hayattaki deneyim ve deneylerle uyandırılan bu hakikatlere tanrının da dahil olduğunun altı çizilmelidir.[110] Dolayısıyla bu türden bilgiler filozofa göre ussal bilgilerdir. Bunun yanında ussal olmayan, olgusal bilgiler de insan bilincinde yer almaktadır.

Bu iki bilgi türünü birbirinden ayıran en önemli nitelik ise filozofun çelişmezlik ilkesi olarak adlandırdığı bir kuraldır. Ussal bilgiler; insanda doğuştan var olduklarına göre hiçbir şekilde çelişki barındırmamaktadırlar. Öyle ki bu türden hakikatler, hakikat niteliklerini sınırsızca koruyan savlar niteliğindedir. Bu nedenle bunlara öncesiz ve sonrasız hakikatler de denmektedir.

Öte taraftan olgusal hakikatler, deneyime dayalı keşfedilmektedir. Buna bir köpeğin havlaması örnek olarak verilebilir. Buna göre insanlar bir köpeğin havladığını yaşam içinde deneyimleyerek öğrenmektedirler. Buradan yola çıkılarak "tüm köpekler havlar" önermesi olgusal bir hakikattir. Gerçekten de dünya üzerine köpek var oldukça, bu canlılar her zaman havlayacaklardır. Ancak Leibniz burada olgusal hakikatleri, ussal hakikatlerin hiyerarşik olarak altına yerleştiren ince bir faktörden söz etmektedir.

Filozofa göre olgusal hakikatler, ussal hakikatler gibi çelişmezlik ilkesine dayanmamaktadır. Bunun anlamı olgusal hakikatlerin tersini düşünmenin insan zihnini çelişkiye düşürmeyeceğidir. Başka bir deyişle "bütün köpekler havlar" önermesi

[110] Gökberk, **a.e.,** s. 312.

evrensel olarak bir gerçeği ifade etmesine rağmen matematiksel önermeler ya da tanrının varlığı gibi zorunlu değil, olumsaldır. Yani filozof; köpeklerin havladığını bir hakikat olarak kabul etmekle birlikte başka şartlarda, havlamaktan farklı sesler de çıkarabilecekleri tezini ileri sürmektedir. Peki olgusal hakikatler, çelişmezlik ilkesine dayanmıyorsa hangi temelden güç almaktadırlar?

Leibniz bu sorunun cevabını yeterli neden ilkesi olarak tanımladığı bir ilke ile çözmüştür. Yeterli neden ilkesi temel olarak tanrının iradesiyle bağlantılıdır, yeterli sebep tanrının seçimleridir. Buna göre tanrı, dünyanın bildiğimiz halde olmasının sebebidir. Dünyamız bundan başka çeşitli şekillerde de olabilme şansını da haizken, tanrı bu şeklini uygun görmüştür. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz dünya, tüm dünya olasılıklarının içindeki en uygunu ve en güzelidir.[111]

Tüm bunlarla birlikte Leibniz'in bu ilkelerle temeli kurulan hakikatleri kategorilendirirken yine Descartes'tan yoğun biçimde etkilendiğinin altı çizilmelidir. Filozof, tıpkı Descartes gibi bilgileri açık ve seçik olarak gruplandırmıştır. Öte taraftan Leibniz, upuygun bilgi olarak yepyeni bir kategorisi daha ortaya koymuş ve kesin hakikatleri bu küme içerisinde değerlendirmiştir.

Öncelikle Leibniz'e göre bilginin oluşumu her şeyden önce duyu düzeyinde gerçekleşmektedir. Dahası, filozof dış dünyadan algılanan bu duyu bilgilerini açık veya bulanık olarak farklı kategorilerde tanımlamıştır. Buna göre eğer duyularla algılanan veriler net değilse ya da baskı ve gerilim altında edinilmişse bunlar bulanıktır. Bulanık olarak algılanan bu nesneler zihin tarafından ikinci kez deneyimlendiğinde hatırlanmamaktadır.

Filozof; açık bilgileri ise sağlıklı bir şekilde algılanan, böylelikle sonradan insanların hatırlayabildiği bilgiler olarak tanımlamaktadır. Leibniz'e göre bu türden bilgileri yalnızca insanlar değil, hayvanlar da edinebilmektedir. Filozofun buna verdiği örnek ise bir sopa ile dövülen bir köpeğin, bundan sonra gördüğü her eli sopalı adamdan kaçma girişiminde bulunmasıdır. Köpeğin sopalı bir adamdan dayak yemesi sonucu sopalı her adamdan kaçması bilgisi, filozofa göre açık bilgidir.

[111] Çelik, **a.g.e.**, s. 67.

Öte taraftan hayvanlarla paylaşılan bu türden bilgileri Leibniz; açık olarak tanımlamasının yanında seçik olmadığının altını çizmektedir. Nitekim açık bilgi insanlar için yeterli değildir. Yeterli olabilmesinin en önemli koşulu ise bilincin bu kavrama sürecine katkıda bulunmasıdır. Filozofun burada verdiği örnek ise insanların bir ağacı algılarken onun yalnızca rengini, boyutunu ve gövdesinin sertliğini algılamadıkları, bilinçleriyle onu diğer varlıklardan ayırdığıdır.

Burada açık ve seçik bilgi arasındaki fark; insanların bir ağacı kavrarken yapraklarını ve gövdesini algılamasıyla beraber, onun yararlarını ve diğer ağaç türlerinden farkları gibi niteliklerinin de ayırdına varmasıdır. Açık ve seçik bilgiler, açık bilgilerin aksine yalnızca insana özgüdürler ve filozofa göre insanların çoğu, yaşamlarını idame ettirmek için bu türden bilgilere dayanmaktadır. Bununla beraber bilincin bilgileri yalnızca açık ve seçik bilgilerden ibaret değildir.[112] Leibniz, kurduğu hakikat hiyerarşisinde, tepeye upuygun bilgiler denilen bir kavramı yerleştirmiştir.

Buna göre insanlar yaptıkları çözümlemeler sonucunda bir nesne ya da olgunun tüm öğelerini seçik bir şekilde kavramışsa ortaya çıkan bilgi, upuygun bilgi olmaktadır. Sayılar ve dolaysıyla matematik ile oluşan bilgiler de işte böyle bilgilerdir. Bunun nedeni sayıların arasındaki kavramları seçik olarak çözümleyip bunları tanımlayabilmemizdir.

Burada Leibniz'in evrensel bir bilim dili yaratma amacına geri dönülmesi gerekmektedir. Nitekim matematiksel bilgileri upuygun bilgiler kategorisine dahil eden filozof, matematiksel ve evrensel bir dille yaratılan hakikatleri de otomatikman upuygun bilgi sınıfına dahil edecektir. Leibniz bütün kesin hakikatlere ulaşmayı garanti altına alacak olan bu bilgi idealine "mathesis universalis" yani "evrensel bilim" demektedir.

Genel açıdan bakıldığında Leibniz'in bu yönteminin iki adet ödevi olduğu saptanmaktadır. Bunlar eldeki bilginin tanıtlanması ve yeni bilgilere ulaşımdır. Filozofa göre bilim, yalnızca eldeki bilgileri tanıtlamayı amaç etmemektedir, bunun

[112] Tuğçe, **a.g.e.,** s. 532.

yanında yeni bilgilere ulaşma problemine de ulaşmak zorundadır. İşte tam da burada hakikatinden asla şüphe edilemeyecek birtakım önermelerin varlığı gerekmektedir.

Leibniz bir rasyonalist olarak doğuştan gelen bilgilerin (filozof bunlara "ilk hakikatler" demiştir) bu türden bilgiler olduğunu ileri sürmüş, sarsılmaz olan temeli bu şekilde kurmuştur.[113] Leibniz'in kurduğu bu sistem çok açık bir şekilde Descartes'ın, kendisinden önce kurmaya çalıştığı, hakikat olduğundan asla şüphe edilemeyecek bilgiye ulaşma çabasını gütmektedir. O da tıpkı Descartes gibi kuşkunun hüküm sürdüğü eski zamanlardaki umutsuzluk dalgasını dağıtmayı amaçlamış, bununla birlikte tanrı tahayyülünü ve imgesini denklem dışına çıkarma cesaretini gösterememiştir. Bu bakımdan David Hume hakikat ile tanrı muhayyilesi arasında ortaya koyduğu önermelerle önemli bir yer kaplamaktadır.

1.3.3. Hume ve Hakikat

İskoç kökenli olan David Hume, 1711 yılında doğup 1776 yılında hayatını kaybetmiştir. Filozof, düşünceleri ve yapıtlarıyla Locke'un da içinde bulunduğu deneycilik akımının en önemli figürü olmuş, bir bakıma zirvesini temsil etmiştir. Nitekim Hume, deney ve gözlemi insanın doğayı anlama uğraşında en yararlı yöntem olarak görmüş, bu durum onu, insanı anlamak için de aynı yöntemin uygulanması gerektiğine yönelik saptamaya götürmüştür. Bunun anlamı insan ruhunun anlaşılması için psikolojik durumunun ve ahlaki ilkelerinin gözlemlenmesi gerektiğidir.

Bunun yanında Hume, insan ruhunun deneye tabi tutulması konusundaki güçlüklerin de farkındadır ve içebakışla elde edilen verilerle yetinilmesi gerektiğini itiraf etmektedir.[114] Filozof, işte bu doğrultuda insan zihnini deneyci bir noktadan incelemiş ve onu daha sonra Kant'ı dahi büyük bir oranda etkileyecek (hatta onu bilgiyi savunma pozisyonuna itecek) şekilde tanımlamıştır. Zira onun, hakikati kavrama modellerine yönelik ileri sürdüğü hipotezler, hakikatin kaynağı hakkında derin mülahazaların geliştirilmesine sebebiyet vermiştir.

[113] Gökberk, **a.g.e.,** s. 310-311.
[114] Çelik, **a.g.e.**, s. 185.

Hume'un insan zihni ile ilgili ileri sürdüğü mülahazaların en temel noktası, onun izlenimler ve ideler olarak adlandırdığı zihni ögelerdir. Bu iki öge; duyuların algılama yeteneği ve bunların zihinde işlenmesi üzerine kurulmuştur. Filozof, duyusal algıların insanlarda oluşturduğu güçlü duyumları izlenimler olarak adlandırmıştır. Buna göre; işitmek, görmek ve hatta duygusal nitelikteki nefret etmek, arzulamak ve istemek de bunlara dahildir.

Öte yandan Hume, bu izlenimlerin bellekten çağırılması (hatırlanması) ile bunların kopyalarının oluşturulduğunu ifade etmektedir. Hume, donuk ve sönük olarak tanımladığı bu tasavvurlara ideler adını vermektedir. Burada yola çıkarak filozof, izlenimlerin olmaması durumunda idelerin de olamayacağı sonucuna ulaşmıştır. Öyle ki ilk bakışta oldukça soyut görülen kavramların bile temelinde duyularla algılanmış olan bu izlenimler bulunmaktadır.

Buna örnek olarak geometrik şekiller gösterilebilmektedir. Nitekim bunların son ölçüsü hayal gücü ve duyulardır. Buradan hareketle zihnin tüm yaratıcı gücü deney ve duyular vasıtasıyla elde edilen verileri birbirine bağlamak, değiştirmek, genişletmek veya azaltmaktan ibarettir. Hume bu şekilde biçimlendirilen kavramlara tanrı tasavvurunu dahi katmaktadır.

Buna göre tanrı tasavvuru iyilik ve yücelik gibi insan zihninin daha önceden izlenimini aldığı duyguların sınırsız derecede genişletilmesiyle meydana gelmiştir.[115] Başka bir anlatımla filozofa göre tanrının doğrudan bir duyumu ya da algısı bulunmamaktadır. Bu nedenle varlığı kanıtlanamamaktadır.

Öte taraftan bu durum yalnızca tanrı tasavvuru için geçerli değildir. Hume'a göre dış nesneler de tıpkı tanrı tasavvuru gibi yalnızca duyularla algılanabilmekte, bu nedenle gerçeklikleri kanıtlanamamaktadır. Buradan yola çıkarak filozof, tanrının ve dış nesnelerin varlığının kuşkulu olduğu sonucuna varmıştır.

Ancak burada Hume'un, insan bilincinin dışında bir evrenin var olmadığını ileri sürmediğinin altı çizilmelidir. O, yalnızca objelere duyuları aşarak doğrudan

[115] Karl Vorlander, **Felsefe Tarihi,** Çev. Mehmet İzzet, Orhan Saadeddin, İstanbul, Kapı Yayınları, 2022, s. 505.

ulaşamayacağımızı ileri sürmektedir.[116] Burada duyularla elde edilen izlenimlerin ve bunların oluşturduğu idelerin yalın ve bileşik farklarının da üzerinde durulması gerekmektedir.

Nitekim tıpkı tanrı tasavvurunda olduğu gibi belli idelerin zihinde yaratılması yalın ve bileşik izlenimler ve idelerle gerçekleşebilmektedir. Hume'a göre zihnin ürettiği her türden veri, parçalarına ayrılabilmektedir. Örneğin mavi bir bez parçasının duyu organları tarafından algılanışı yalın bir izlenimi, bunun daha sonra hatırlanması ise yalın bir ideyi oluşturmaktadır.

Bunun yanında eğer zihin bahçeleri, ağaçları, çiçek tarlalarını, otları ve kuşları bir arada algılarsa karmaşık bir izlenim elde etmiş olmaktadır. Bu da karmaşık bir idenin oluşmasını sağlamaktadır. Ancak karmaşık bir idenin ortaya çıkmasının tek yolu bu değildir. Buna göre zihin, daha önce çeşitli şekillerde algıladığı yalın izlenimleri birleştirerek karmaşık ideler de ortaya koyabilmektedir.

Örneğin insan muhayyilesinde önemli bir yer sahip olan insan başlı, aslan vücutlu sfenksler ya da insan başlı, at vücutlu sentorlar bu şekilde ortaya çıkmıştır. Filozof, bu şekilde en karmaşık idelerin dahi yalın izlenimlere bölünebileceğini ortaya koymuştur.[117] Peki bu ideler izlenimlerden nasıl türetilmektedir? Hume burada iki adet yöntemden bahsetmektedir. Bunlardan ilki izlenimlerin bellek yoluyla ideler şeklinde ortaya çıkışıdır (hatırlama). İkincisi ise imgeleme yoluyla izlenimlerin yenilenmesi olarak gerçekleşmektedir.

Filozof iki farklı yolla ortaya çıkan bu ideler arasında canlılıklarına göre bir sıralama yapmaktadır. Buna göre idelerin bellekten tekrar ortaya çıkan versiyonları, imgelemde yenilenen idelere göre daha canlıdır. Filozof bunları daha solgun ve ölgün olarak tanımlamaktadır. Ayrıca aralarındaki tek fark bu değildir. Hume'a göre bellek, ideleri belli bir var oluş sırasına koymaktadır.

Başka bir deyişle bellekte kronolojik bir yapı vardır. Ancak imgelemde böyle bir durum söz konusu değildir. İmgelemde olaylar ve kavramlar, var oluş sırasından

[116] Tuğçe, **a.g.e.,** s. 586.
[117] Çelik, **a.g.e.,** s. 189.

bağımsız bir şekilde birleştirilebilmekte ve ayırılabilmektedir. Bu durum masallarda şiirlerde ve mitolojik anlatılarda rahatlıkla tespit edilebilmektedir.[118] Tüm bunlarla beraber söz konusu idelerin bellekten ya da hayal gücünden çağırılırken aynı düzende hareket ettiğinin altı çizilmelidir. Hume buna çağrışım ilkesi adını vermektedir.

Filozofa göre bu ilke yalnızca ideleri değil sözcükleri de etkilemektedir. Nitekim bunlar da tıpkı ideler gibi çağrışım ilkeleri tarafından birbirlerine bağlanmaktadırlar. Peki bu ilkeler nelerdir? Hume'a göre bunlar; benzerlik (resamblance), zamanda ve uzamda bitişiklik (contiguity) ve son olarak neden-etki'dir (cause and effect). Bunlar tüm insanlarda vardır ve insan bilincindeki tüm ideler bu ilkeler sayesinden birbirlerine bağlanmaktadırlar.

Benzerlik ilkesini açıklamak için bir resmin insan için ihtiva ettiği niteliklere bakmak yeterli olacaktır. Nitekim bir insan bir resme baktığında insan bilinci otomatik olarak resmin içindeki nesnelerin aslına yönelmektedir. İşte benzeyiş ilkesi bu şekilde çalışmaktadır. Öte yandan bir apartmandaki bir daire hakkında yapılan bir sohbet, otomatikman o dairenin hemen yanındaki daireyi de içine alacak şekilde genişleyecektir. İşte bu bitişiklik ilkesidir.

Son olarak insanlar fiziksel bir yara üzerine düşündüklerinde, bunu izleyen bir sonraki mülahaza; bu yara sebebiyle kişinin hissettiği acı olacaktır. İşte bu da neden-etki ilkesini ifade etmektedir.[119] İşte Hume'un bilgi ve bilim kuramına yaptığı en önemli eleştiri de burada temayüz etmektedir. Filozofun, bilgilerin farklı ilişki türleri üzerine kurduğu bu eleştiriler, dış dünyaya yönelttiği eleştirilerle paralellik göstermektedir.

Hume'a göre iki tür ilişki türü bulunmaktadır. Bunlar mantıksal ilişki ve olgusal ilişkidir. Mantıksal ilişkide izlenimler birbiriyle ilişkidedir. Olgusal ilişkide ise idelerin ilişkisi değişken iken, olgular arasındaki ilişki değişmektedir. Başka bir deyişle olgusal ilişkiler, idelerin ilişkisi tarafından belirlenmemektedir. Bu ayrım Leibniz'in akıl ve olgu hakikatleri ayrımına benzemektedir.

---

[118] Çelik, **a.e.,** s. 190-191.
[119] Tuğçe, **a.g.e.,** s. 586-587.

Hume'un nedensellik ilişkisi üzerinde durmasının sebebi ise yalnızca olgusal ilişkilerin insanları bir ideden diğerine yönlendirdiğidir. Bu sebeple nedensellik mantıksal bir ilişki olmadığı gibi a priori bir bilgi olarak da değerlendirilmemektedir. Basit bir anlatımla nedensellik bir bağıntıdan ibarettir.

Bu iddia, mahiyeti açısından çok önemlidir. Nitekim filozof buradan yola çıkarak insanların neden-etki bağıntısında neden bir nedensellik aradığını sormakta, bu durumu eleştirmektedir. Hume'a göre neden-etki bağıntısında bir nedensellik bulunması en iyi ihtimalle ihtimal dahilindedir ve kanıt olarak öne sürülen tüm bağıntılar aslen nedensellikten türetilen genellemelerden başka bir şey değildir.[120] Peki bu nedensellik fikri insan zihninde nasıl oluşmakta, hangi yollarla ortaya çıkmaktadır?

Hume burada daha önce aktarılan çağrışım ilkeleri olan; bitişiklik ve benzerlik kavramlarını ön plana çıkarmaktadır. Öncelikle Hume bu nedenselliği açıklayabilmek için zaman ve mekandaki bitişiklik ilkesinin böylesine bir ideyi oluşturup oluşturmayacağını sorgulamaktadır. Buna göre insanlar aslında birbirinden ayrı olan objeleri bitişik olarak görmekte, bunları neden sonuç zincirinin birer parçası olarak tanımlamaktadırlar.

Örneğin A gibi bir neden ile onun etkisi olan Z'yi ele alırsak; A'nın B'ye, onun da C'ye bitişik olduğu kabul edilebilmektedir. Ancak insanlar böyle bir durumda A ve Z'nin de birbirine bitişik olduğunu varsaymaya eğilimlidirler. İşte filozofa göre bu durum bir yanılsamadan ibarettir, Nitekim A ve Z dolaylı olarak birbirlerine bitişik iken gündelik yaşamda insanlar neden ve etkinin her zaman dolaylı ya da doğrudan bitişik olduğunu düşünmektedir.

Bahsi geçen bu uzaysal bitişiklikte filozof, bu bitişikliğin nedensellik düşüncesine öz olamayacağı kanaatindedir. Çünkü var olan bazı şeyler uzaysal olarak bulunmamaktadır. Örneğin etik bir ide, duyguların altına ya da üstüne koyulamamakta, bir koku ya da sesin herhangi bir biçimsel şekli bulunmamaktadır.

Öte taraftan zamansal bitişiklikte ise temel varsayım, zamansal olarak önce gerçekleşenin hemen ardından gelenin nedeni olarak görülmesi üzerinedir. Başka bir

[120] Çüçen, **a.g.e.,** s. 227.

ifadeyle neden, zamansal olarak etkiye önseldir. Hume böylelikle neden ve etkinin zamandaş olamayacağını ileri sürmektedir. Çünkü aksi durumda ardışıklık diye bir kavram var olamayacaktır. Yani nedensel olan, nedenin etkisine zamansal olarak önsel olmak zorundadır. Ancak zamansal olarak öncelik veya sonralık da bu bitişiklik sorununu çözmemektedir. Nitekim bir trenin hareket etme zamanının nedeni kendisinden zamansal olarak daha önce hareket eden trenin zamanından bağımsızdır.

Filozof buradan sonra zorunlu bağlantı koşulunu işlemektedir. Bu konu ile ilgili olarak ise iki adet problem saptamaktadır. Bunlardan birincisi her şeyin bir var oluş nedeni olduğuna yönelik temelsiz sanıdır. Nitekim Hume'a göre bunun ne sezgisel ne de kesin olarak tanıtlanabilir olma özelliği vardır. Başka bir ifadeyle filozofa göre insan zihni, bitişikliği öncelik ve sonralık biçimindeki ardışıklık olarak görebilmektedir.

Ancak gerçekte bunların arasında bu ardışıklık harici herhangi bir bağlantı gözlemlenmemektedir. Buradan yola çıkan Hume; neden ve etki arasında hiçbir zorunlu bağlantının izleniminin edinilmediği sonucuna ulaşmıştır. Neden ve etki arasındaki ilişkilerin tanıtlanması ancak ideler arası uslamlama, yani zihinsel bir faaliyetle ortaya çıkabilmektedir. Olgular alanında ise salt ideler arası uslamlama hiçbir koşulda sonuç vermeyecektir.

Peki filozof, olgular arasındaki bu neden ve etki bağına nasıl bir açıklama getirmiştir? Şöyle ki Hume, burada psikolojik açıklamalara gitmiştir. Buna göre insan zihni birbiri ardına gelen olayların bir sisteme işaret ettiğini varsaymaya meyillidir. Deney ve gözlemi bu şekilde yorumlayan insan zihni, bu minvalde bir alışkanlık geliştirmektedir.

Örneğin zihnin ateş idesinden, sıcaklık idesine geçiş yapması (ya da ateş izleniminden, sıcaklık izlenimine) bu sebepledir.[121] Yani bu türden her bir yineleme, çağrı ilkelerini harekete geçirmektedir. "Ay Dünya'nın uydusudur" önermesi ele alınacak olursa, filozof burada "bize bunun hakikat olduğunu söyleyen mekanizma nedir?" diye sormaktadır.

[121] Çelik, **a.g.e.,** s. 202-204

Hume'un buna verdiği yanıt ise bu önermenin, bizlere en başından beri hakikat olduğunun söylenmesi (eğitim veya telkin yoluyla) olmuştur. Bu süreçte bizlere bunun yanlış olabileceğine dair herhangi bir kuşku duymamızı gerektirecek bir şey yaşanmamıştır. Yapmış olduğumuz gözlemler de bu gördüklerimizle bağdaşır durumdadır. İşte filozof sarsılmaz inancın bu şekilde oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu türden düşünsel alışkanlıklar, kökleri derinde olan sağlam inançların temelidir.

Tüm bunlarla birlikte David Hume, kitlelerin yerleşmiş yanlış kanılarının nasıl oluştuğunu da buradan yola çıkarak açıklamıştır. Şöyle ki filozofa göre inançların büyük bir çoğunluğu eğitimin bir sonucudur ve tamamıyla usdışıdır. Bunlardan kurtulmanın yolu ise insanların deneyim yoluyla bu inançları sınamasıdır. İnsanlar, eğer onlara sürekli gerçek olarak aksettirilen bu türden inançları, nedensel ilişkinin deneyimi ile bağdaştıramıyorlarsa bunları terk etmelidirler.[122]

Görüldüğü gibi Hume, özellikle düşünce alışkanlığı üzerinde kurduğu akıl yürütmelerle bilginin temelini sarsmaktadır. Özellikle zihni alışkanlıkların, neden-etki paradigmasını doğrudan şekillendirdiğini söylemesiyle antik çağın sofistleri gibi hakikatin temeline derin bir kuşkuculuk faktörü zerk etmektedir. Antik dönemde Sokrates, Platon ve Aristoteles'in üstlendiği bilgiyi koruma vazifesini ise bu dönemde Immanuel Kant üstlenecektir.

1.3.4. Kant ve Hakikat

Aydınlanma düşüncesinin en önemli filozofu olan Immanuel Kant, 1724 yılında doğmuş ve 1804 yılında hayatını kaybetmiştir. Filozof, kendinden önceki ampiristlere ve rasyonalistlere eleştirel şekilde yaklaşmış ve onları uzlaştırma yoluna gitmeyi tercih etmiştir. Kant'a göre ampiristler her şeyden önce bilgideki a priori öğeleri görememişler ve tıpkı Hume'un yaptığı gibi metafiziğin bilimin konusu olamayacağını kanıtlarken, özellikle XVIII. yüzyılda büyük bir ivme yakalayan doğa bilimlerinin temeline ağır bir darbe vurmuşlardır.[123] Onun Hume'a yönelik eleştirisinin altında da işte bu durum yatmaktadır.

[122] Çelik, **a.e.,** s. 207-208.
[123] Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a,** s. 710.

Buna göre Kant, a priori bilgilerin varlığından hiçbir kuşku duymamakta ve ona böylece tümellik ve zorunluluk özelliği kazandırmaktadır. Filozof, bunların deneyimden çıkarılamayacağı konusunda Hume ile tam bir uyum içerisindedir. Başka bir deyişle filozof, tıpkı Hume gibi nedenselliğin salt deneyimsel bir zeminle temellendirilemeyeceğini düşünmektedir. Onun Hume'a karşı çıktığı en önemli sav, zorunluluğun alışkanlıkla, başka bir deyişle psikolojik etmenlerden kaynaklandığı tezidir.

Filozof burada olayların nedeni söz konusu olduğunda, yargının a priori bir bilgiyi ifade ettiği konusunda ısrarcıdır. Benzer olaylar arasındaki benzer nedenler, bu minvalde alışkanlığın bir sonucu değildir. Başka bir ifadeyle zorunluluk kesinlikle öznel olmadığı gibi bir olayın nedene bağlılığı a priori olarak tanımlanmaktadır.[124] Öte taraftan Kant a priori bilgilere önem verse de deneyciliği tümden reddetmemekte ve ona a priori bilgi bağlamında bir alan açmaktadır.

Kant bu doğrultuda bilginin deneyimle başladığı konusunda ampiristlerle aynı fikirdedir. Buna göre filozof, insan zihninin bilişsel güçlerinin nesnelerden etkilenen duyularca harekete geçirilmesine ihtiyacı olduğu kanısındadır. Başka bir deyişle zihin, sadece duyular yardımıyla bilginin hammaddesini duyumsarsa, bilginin oluşma yolu açılmış olmaktadır. Öte taraftan Kant, bilginin deneyimden önce geldiğini söylememekle beraber, aklın kendi kaynaklarından a priori öğeleri temin ettiği kanısındadır.[125] Peki Kant bu bilgileri nasıl sınıflandırmıştır?

Kant, bilgi türlerini tarif ederken onları ifade eden önermeleri sınıflandırma yoluna gitmiştir. Filozof kendisinden önce yapılan ayrımları inceledikten sonra iki türde sınıflandırma yapma yoluna gitmiştir. İlk sınıflandırması ise önermelerin kaynağına atıf yapmaktadır. Buna göre bir önerme ya a priori ya da a posteriori olmak zorundadır.

İlk olarak a priori önermelerinin hakikat olup olmadığının tespiti için deneye ihtiyaç duyulmamaktadır. Nitekim bunlar hakikati kendi içlerinde barındırmaktadır.

[124] Cevizci, **Felsefe Tarih**... s. 712.
[125] **A.e.,** s. 711.

İkinci tür önermeler olan a posterioriler ise deneye muhtaçtır. Yani bunların hakikat olup olmadıkları ancak deneyle bilinebilmektedir.

Tüm bunlarla beraber a priori önermeler deneyden bağımsız olduklarından sadece kavramsaldırlar. Bu da onları saf tutmaktadır. Ancak her kavramsal önerme otomatik olarak a priori niteliği taşımamaktadır. Eğer kavram, deneyden gelmiş ise bu durum ona a priori değil, a posteriori niteliği verecektir.

Bunun dışında filozofun, önermeleri sınıflandırmak için kullandığı ikinci ölçüt ise önermelerin kaplamına ve içlemine yöneliktir. Kant, bu sınıflandırmada önermeleri analitik ve sentetik olarak ikiye ayırmaktadır. İlk olarak analitik önermeler şeyler hakkında bilgi vermeyen yargılar olarak tanımlanmaktadır. Bunun nedeni bu önermelerin kendi kendilerini tanımlamaları, bir başka deyişle kendilerini tekrarlamalarıdır.

Yani analitik önermelerde yüklem, özneye içlem ve kaplam olarak eşittir, aynı şeyi söylemektedir. Örneğin "B, B'dir" önermesi bu türden bir önermedir ve kesinlikle bir hakikattir. Bu önermenin tersini söylemek ise kesinlikle çelişkiye düşmek demektir. Analitik önermeler bu yönden kesinlikle doğru ve zorunludur.

Öte yandan sentetik önermeler ise bilgi veren yargılar olarak tanımlanmaktadır. Burada yüklem, öznede olanın dışında, yeni bir şey öne sürmektedir. Başka bir deyişle yüklemin kaplamı ve içlemi özneden farklıdır. Yani yüklem ile özne, analitik önermelerde olduğu gibi özdeş değildirler. Bu nedenle bunları yanlışlamak, kişiyi herhangi bir çelişkiye düşürmemektedir.

Kant, sonuç olarak yaptığı iki değişik sınıflama ile dört adet önerme türü tanımlamaktadır. Buna göre önermeler; analitik a priori önermeler, analitik a posteriori önermeler, sentetik a priori önermeler ve sentetik a posteriori önermeler olarak dörde ayrılmaktadır.[126] Kant'ın üzerinde en çok durduğu önerme ise tarihin bilgi itilimini tetiklediğini düşündüğü sentetik a priori önermelerdir.

[126] Çüçen, **a.g.e.,** s. 235-236.

Bunun nedeni filozofun, bu türden önermelerin zorunlu ve tümel olmalarından dolayı, bilgiyi genişlettiğini ve ileriye doğru taşıma özelliği gösterdiğini düşünmesidir. Peki Kant'a göre bu türden önermeler hangi alanlarda olanaklıdır? Filozof yaptığı çıkarımlarda sentetik a priori yargıların ancak öznenin yüklemde tekrar edemeyeceği alanlarda olması gerektiğinden yola çıkmış ve sonuç olarak bunların matematik ve fizik alanları olduğu sonucuna varmıştır. Bunun yanında metafizik alanı bunun dışında kalmaktadır (bunun nedeni ileride işlenecektir).[127]

Filozofun, örneğin fiziği neden sentetik a priori yargılar bağlamında mümkün olduğunu düşündüğü önemlidir. Zira Kant'a göre bilimsel hakikatler bu yolla temayüz etmektedir. Bunun için "maddesel dünyanın tüm değişimlerinde madde miktarı aynı kalır" önermesinden yola çıkılacak olursa, bunun her şeyden önce sentetik bir yargı olduğu söylenmelidir.

Bunun nedeni madde mefhumunun, uzayda kaplanan uzam olarak bilinmesi, evrendeki miktarının aynı kaldığının ileri sürülmesi ise buna bir eklenti değeri taşıması, bu durumun da onu sentetik bir önerme yapmasıdır. Onu a priori yapan etmen ise yargının zorunlu ve tümel olduğunun sezgisel olarak kavranabilmesidir.[128] Görüldüğü gibi Kant, sentetik a priori yargıların bilimsel hakikat bağlamında zorunlu olduğunu öne sürmektedir. Peki filozof bu tür yargıların mümkün olduğundan nasıl emin olmaktadır? Burada onun Kopernik devriminden söz edilmesi gerekmektedir.

Daha önce de aktarıldığı gibi Kant, zorunluluk ve tümellik niteliklerinin deneyimden ve ampirik verilerden türetilemeyeceği konusunda Hume ile tam bir uyum içerisindedir. Buradan yola çıkarak filozof bilginin; zihnin, nesnelere uyum sağlaması sonucu oluştuğu savını tamamen reddetmektedir. Bunun nedeni Kant'ın, böyle bir durumun hasıl olması halinde yalnızca tekillerin bilgisine ulaşılabileceği, tümel gerçeklere ulaşılamayacağını düşünmesidir.

Örneğin bir kişi tek bir cismin, serbest bırakıldığında yere düştüğünü gözlemleyebilir. Bu gözlem birkaç cisim için daha gözlemlenebilse bile tüm cisimleri

[127] Çelik, **a.g.e.,** s. 268-270.
[128] **A.e.,** s. 271.

bu şekilde gözlemlemek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle de bu gözlemi yapan kişi, tüm cisimlerin kütle çekimi nedeniyle yere düştüğü sonucuna ulaşamayacaktır.

Daha da önemlisi tekil olaylara odaklanan bu senaryoda (zihnin nesneye uyduğu durum) cisimlerin yere düşüşü ile kütle çekimi arasındaki zorunlu bağlantı (tümel yargı) asla tespit edilemeyecektir. Kant bu şekilde zihnin nesneye uyduğu ve pasif bir konumda bulunduğu bir senaryoda bilgi probleminin çözülemeyeceğine inanmaktadır. Ona göre sentetik a priori önermeler böylesi bir durumda kesinlikle mümkün değildir.

İşte bu noktada Kant, bu önermelerin varoluşunu sağlam bir zemine oturtabilmek için Kopernik'in astronomi alanında gerçekleştirdiği gibi, hipotez değişimi yapma yoluna gitmiştir. Bilindiği gibi Kopernik, bir türlü sağlıklı bilimsel sonuç vermeyen jeosantrik, yani Dünya merkezli evren fikrini terk etmiş ve onun yerine güneş merkezli yani heliosentrik modeli benimsemiş, sonunda bu teori tatmin edici sonuçlar vermiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta; fenomenlerin her iki modelde de aynı olduğu, sadece hipotezlerin değiştiğidir.

Kant da kendi alanında, tıpkı Kopernik'in yaptığı gibi varlık alanına dokunmamış, ancak hipotezi değiştirmiştir. Buna göre filozof, bilgide insanların dış dünyaya uyum sağladığı teorinin yerine, nesnenin insan zihnine uyduğu hipotezi geçirmiştir. Ona göre insanlar jeosantrik modeli yalnızca önyargılar sebebiyle yıllarca heliosentrik modele tercih etmiştir ve aynı durum epistemoloji alan için de geçerlidir.

Kısaca Kopernik'in devrimini bilgi alanında uygulayan Kant, zihni pasif durumdan aktif duruma atayarak sentetik a priori bilgiyi, yani tümel ve zorunlu bilgiyi mümkün duruma getirmiştir.[129] Şu durumda artık Kant'ın bilginin sınırları ve sentetik a priori bilginin metafizik bağlamında mümkün olamayacağı olgusunun işlenmesi gerekmektedir. Nitekim filozofun bu konudaki çıkarımları, Aydınlanma düşüncesinin en karakteristik savlarından birini ifade etmektedir.

Buna göre Kant, insan zihninin yalnızca kategoriler ve kavramlar aracılığıyla kendisine yapı kazandırdığı fenomenleri bilebileceğini düşünmektedir. Bunun

[129] Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a**, s. 715-716.

ötesindeki şeyler ise filozofa göre bilinemez durumdadır. Bunun anlamı insan zihninin yalnızca kendisine uyan nesneleri bilebileceğidir. Durum buyken Kant, bilginin sınırlılıkları ve metafiziğin imkansızlığıyla ilgili iki sonuca ulaşmaktadır.

Filozof öncelikle bilinebilecek her şeyi, duyu deneyiminin dünyasıyla sınırlamıştır. Bunun anlamı bilginin, insan deneyimini aşamayacağı, bunu aşan ve duyusal sezgide algılanmamış olan bir şeyin bilgisine hiçbir şekilde sahip olunamayacağıdır. Başka bir deyişle bilgi, algıyı içermektedir. Algılanan şeyler ise bilginin sınırlarını çizmektedir.

Kant'ın bilgiye koyduğu ikinci sınır ise zihnin algılama ve düşünme yetilerinin, deneyimin ham malzemesini düzenleme ve işleme tarzlarını sınırlamasıyla ilgilidir. Filozof, insanlara görünen dünyanın en yüksek gerçeklik olmadığından kuşku duymamakta, duyularla algılanan ve algılanmayan (sadece akılla algılanabilen) dünya arasında bir ayrım yapmaktadır.

Bu ayrıma bağlı olarak da filozof, insanların algılayabildiği fenomenal dünyanın, zaman ve mekân içerisinde birbirleriyle etkileşim halinde bulunan fenomenlerin nesnel dünyası olarak deneyimlendiğini savunmaktadır. Bunun yanında Kant'a göre insan zihni, numenal dünyayı (algılanamayan dünya) fenomenal dünyayı organize ettiği gibi düzenleyemez. Zihin sadece kendi yapısına uyan fenomenleri bilebilmektedir.

Filozof böylelikle tanrı benzeri, doğrudan algılanamayan terimlerin var olmadığını söylememektedir. Ona göre tanrı fikri anlamsız olmamakla beraber, algı dışında olduğu için ispat ya da çürütülme alanının dışında kalmak zorundadır.[130] Filozofun metafizik eleştirisinin temelinde de işte bu anlayış yatmaktadır.

Bu şekilde Kant'a göre metafiziğin bilgisine erişilememesi, onu bilimin konusu olmaktan çıkarmaktadır. Başka bir anlatımla, tanrı kavramı zihne uygun bir şekilde algılanamamakta, bu nedenle onunla ilgili bilgi edinilememekte, bu da onun hakkında

[130] Cevizci, **Felsefe Tarih…** s. 720-721.

bilim yapmayı imkânsız hale getirmektedir.[131] İşte Aydınlanma düşüncesine ruhunu veren en karakteristik savlardan biri bu düşünce tarzıdır.

Nitekim gelecek yıllarda aydınlanmacılar algılanamayan ve ölçülemeyen tüm kavramları hakikat dışı ilan edecek ve bu durum toplumsal ve siyasi arenada kendini sekülerleşme olarak gösterecektir. Kant'ın, tanrıyı bilim alanından dışarıya çıkartan bu düşünce tarzı ise zamanla din mefhumuna toptan cephe alınmasına yol açacak ve tanrı, kelimenin tam anlamıyla kamusal alandan dışarı sürülmeye başlanacaktır. Bu durumun sosyolojik etkileri çalışmanın mahiyeti bakımından önemli olduğundan, ileride işlenecektir.

1.3.5. Hegel ve Hakikat

Kant'ın metafizik devrimini kendine has bir yöntemle tamamlayan ve bu yönüyle Alman idealizminin doruk noktasını temsil eden George Wilhelm Friedrich Hegel, 1770 yılında doğup 1831 yılında hayatını kaybetmiştir. Hegel'i özel yapan en önemli etmenlerden biri; tarihsel düşünce tarzının onunla başlamasıdır. Şöyle ki akıl mefhumu da dahil olmak üzere, felsefi problemlerin ve kavramların tümünü tarihsel bir bakış açısıyla anlamaya çalışan ilk filozof Hegel olmuştur. Buna göre hiçbir kavramın değişmez bir içeriği, hiçbir düşüncenin ise sabit, ezeli-ebedi bir geçerliliği bulunmamaktadır.

Gerçekten de Hegel'den önceki filozoflar zihni ve doğayı, tikellerin değişen çokluğuna, statik kavramlar ve sabit yasalar zaviyesinden bakmaya çalışmışlardır. Hatta zihni, başat etmen olarak tanımlayan Kant dahi, pratik aklın buyruklarının sabit olduğunu söylemiştir. Başka bir deyişle; Hegel'den önceki filozoflar felsefi bilgiyi tümel şekilde tanımlamış, sistemlerini buna göre kurmuş ve tikellerin bilinemez olduklarını ileri sürmüşlerdir.

Ancak Hegel bu konuda kendinden önceki filozoflarla aynı fikirde değildir. Ona göre felsefenin görevi, anlaşılmaya en çok muhtaç olan tikelleri anlamaktır. Tikeller ise sadece, kendilerinden başka her şeyle kurdukları ilişkiler ile bilinebilmektedir. Durum bu iken ise filozof, tikellerin artık töz olarak

[131] Cevizci, **Felsefe Tarih…** s. 722-723.

görülemeyeceğini ileri sürmektedir. Bunlar artık sadece olayların gelişme süreci içerisinde biçimlenen şeyler olarak tanımlanabilmektedir. İşte bu sürekli değişim süreci ise ancak tarihsel bir akıl ve bilinç tarafından anlaşılabilecektir.[132] Onun değişim süreci ile oluştuğunu söylediği bu hakikat bilgisinin anlaşılabilmesi için öncelikle mutlak ve Hegelci mantığın temeli olan diyalektik kavramlarının üzerinden geçilmesi gerekmektedir.

Öncelikle filozofa göre mutlak, üzerine daha fazla herhangi bir şeyin söylenemeyeceği bir özdeşlik değildir. Bunun anlamı mutlağın bir bütünlük ve olgusallık olduğu ve gelişim sürecini içerdiğidir. Bu noktadan bakılırsa mutlak aslında erekbilimsel bir süreçtir. Yani mutlak, aslen bir sürecin sonucudur.

Filozof, metafiziksel öğeler içeren bu açıklamalarıyla onun aslında aynı zamanda tin olduğunu da söylemektedir. Bunun nedeni onun kendini düşünen bir düşünce oluşudur. Buradan yola çıkılarak mutlağın sonsuz, kendine saydam, bilince sahip bir özne olduğu sonucuna varılabilmektedir.[133] Buna göre felsefenin asıl görevi mutlağın kendisi ve geçirdiği tüm süreçleri tanımak, onun kendisinde başlayıp doğadan geçerek beşerî bilinçte nasıl tezahür ettiğini anlamaktadır.[134] Bu süreci anlamak için ise Hegelci mantığın temelini oluşturan diyalektik kavramının anlaşılması gerekmektedir.

Şöyle ki Hegel için tekil olgular anlaşılmaz ve hatta akıldışı bir görünüme sahiptirler. Bunlar, ancak, parçaları oldukları bütünün bir görünümü ve boyutu olarak anlaşıldıkları vakit anlaşılır hale gelmektedirler. Burada hareketler filozof; düşünme eyleminin bu parçalardan diğerine geçmek olduğunu, hakikatin bu bakımdan birbirleriyle bağlantılı unsurların oluşturduğu bütünden meydana geldiğini ileri sürmektedir. Başka bir ifadeyle Hegel hakikate; insan zihninin her safhada daha geniş kapsamlı bir gerçeği kavrayacak şekilde, parçanın bütünle bağlantısının ortaya çıkarılmasıyla diyalektik bir şekilde ulaşılabileceğini ileri sürmektedir.

---

[132] Cevizci, **Felsefe Tarih…** s. 826.
[133] Çelik, **a.g.e.,** s. 336-337.
[134] Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a,** s. 827-828.

Bunlarla beraber Hegel'e göre tek bir kavram (bu en yüksek kavram olsa dahi) hakikatin tümünü göstermeye yetmemektedir. Kavramlar, hakikatin yalnızca bir kısmını ifade etmekte, bilgi ise yalnızca bütün bir kavramlar sisteminden gelmektedir. Yani hakikat ve bilgi, rasyonel gerçeklik gibi canlı ve mantıksal bir süreç mahiyetine sahiptir.

Hakikati ve bilgiyi ortaya koyan bu süreçte bir düşünce, zorunlu olarak bir başka düşünceyi ortaya çıkarmaktadır. Burada (diyalektik süreçte) bir düşünce bir başka düşünce ile birleşmekte ve bir çelişki yaratmaktadır. Hegel'e göre bu diyalektik hareket bu şekilde düşüncenin mantıksal olarak kendi kendisini açımlamasıyla oluşmaktadır. Burada filozofun yapması gereken şey ise bu mantıksal hareketin akışını izlemektir.[135] Süreci örneklendirmek için varlık kavramının diyalektik süreç içerisinde irdelenmesi yeterlidir.

Şöyle ki varlık kavramı filozofa göre en tümel kavramdır. Ancak bu kavramın herhangi bir içeriği bulunmamaktadır. Bunu anlamı; insanlar varlığı düşündüklerinde bunu her türlü özelliğinden soymuş olduklarıdır. Böylelikle varlık aslında yokluğa dönüşmüş olur. Burada bir çelişki olduğu çok bariz olduğundan bunun çözülmesi gerekmektedir. Yapılması gereken şey; bu yokluğa bir varlık kazandırmak için içerik yerleştirilmesidir. Bu yapıldığında ve insanlar varlığa bir içerik kazandırdıklarında ise ortaya çıkan şey, oluş olacaktır.

Buradan anlaşılması gereken nokta, insanların en tümel kavram hakkında düşünmeye dahi başladıklarında yaptıkları ilk şeyin, diyalektik bir süreç başlatmış olduklarıdır. Başka bir anlatımla, düşünme eyleminde yolun başından sonuna kadar yürünecek yol yalnızca diyalektik yöntemdir. Burada tüm kavramlar diyalektik olarak birbirlerinden türemekte, hepsinin içlerinden başka kavramlar keşfedilmektedir (aynı varlık kavramında yokluğun keşfedilmesi gibi).

Bu süreç böylece bütün varlığı bir kavramlar sistemi içinde çözümleyinceye kadar devam edecektir.[136] İşte tinin ereksel gelişim süreci de aktarılan bu diyalektik yöntemle ilerlemekte ve tin kendini beşerî sistemde bu şekilde gerçekleştirmektedir.

[135] Cevizci, **Felsefe Tarih…** s. 831.
[136] Gökberk, **a.g.e.,** s. 438.

Bu amaçla tin, üç adımlık bir diyalektik süreci aşmak durumundadır. Bu evreleri ifade eden varlık alanları sırasıyla mantığın ideal dünyası, doğa durumu ve tinsel dünyadır.

Tin'in gelişmesinin ilk safhası olan mantık dünyası matematiğin alanı olarak tanımlanabilmektedir. Hegel, burada aynı Platon gibi sayıları (matematiği) insan düşüncesinden bağımsız bir bölgeye koymaktadır. Bunlar maddi şeyler değillerdir ve insan bilinciyle herhangi bir ilgileri yoktur. Bu nedenle insanlar bunları yalnızca keşfedebilmektedirler. Bu açıdan bakılınca bir matematikçinin sayılarla oynamasıyla bir coğrafyacının yeryüzü üzerinde çalışıp yeni yerler keşfetmesi arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.

İkinci basamak olan doğada ise varlık, kendinden başka şeyler yüzünden vardır. Bunun anlamı tinin özdeşliğini yitirdiği, nesnelerin çokluğu içinde bölündüğü ve bu sebeple kendisine karşı yabancılaştığıdır. Sayılar ve kavramlar kendi kendileriyle özdeştir, ancak doğa, oluş dünyasıdır bu sebeple özdeşlik burada geçerli değildir. Daha açık ifade edilmek istenirse; insan vücudu burada örnek olarak gösterilebilir. Buna göre bir insanın bugün sahip olduğu vücut, doğa dünyasında yarın aynı olmayacaktır. Çünkü geçen süre içerisinde vücutta değişiklikler olacak, bu da onu dünkü vücut olmaktan çıkaracaktır.

Doğa dünyasında objelerin, sayılar ve kavramlar gibi başlı başlarına bir varlıkları bulunmamaktadır. Bunlar, ancak başka şeylerin varlıklarıyla bir varlık kazanmaktadırlar. Örneğin bir uzay noktasına varlık kazandıran faktör, onun diğer uzay noktasıyla olan ilişkisidir. Bu ilişki sayesinde uzay noktası, objektif bir konum kazanmakta ve kendine has, belirli bir uzay noktası niteliği kazanmaktadır. Kısaca kendinde değil de bir başka şey sayesinde varlık kazanma, doğa objelerinin en önemli özelliğidir. Ancak tinin amacı; dışlığı içliğe çevirmek, yani özünü aykırı durumlardan kurtarmaktır. Bu özün içerisinde çelişik halde bulunduğu doğa durumundan kurtulması da üçüncü evre olan tin evresinde gerçekleşmektedir. Burada Tin, artık insan topluluklarının bilincinde ve kültüründe sivrilmektedir.

İnsan kültüründe oluşan tin, bu şekilde doğa basamağındaki çelişkiyi gideren bir sentez olarak uzay ve zamanın içerisinde konumlanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, insan bilincinin aynı zamanda uzay ve zamanı da içerdiğidir.

Bu şekilde insanlar hatırlama ve bekleme yetenekleriyle zamanın anlığına olan bağımlılıklarından kurtulup geriye ve ileriye doğru uzanabilmektedirler.

Bu evrede mantık dünyasında var olan, ancak doğada yitirilen özdeşlik tekrar kazanılmıştır. İnsanlara özdeşliği yeniden sağlayan kavram ise benliktir. Şöyle ki insanlar yaşamları boyunca çokluk gösterip, sürekli değişmektedirler. Ancak ne olursa olsun kendilerini her zaman ben olarak bildiklerinden özdeşliklerini korumaktadırlar. Bunun nedeni benlik kavramının diğer benliklerden bağımsız olarak var olabilmeleridir. Ben, en nihayetinde bir kişidir ve bir bilinç taşımaktadır. Bunların oluşturduğu kişilikler diğer benliklere herhangi bir bağımlılıkları olmadan da var olabilmektedirler.[137]

Görüldüğü gibi Hegel'in felsefesi sürekli bir değişim içinde olan insan ve hatta bir evren tahayyül etmiş, hakikat kavramı bu süreç içerisinde çeşitli şekillerde kendini gerçekleştirmiştir. Onun statik hakikat argümanını reddeden felsefesinde, çalışmanın mahiyeti açısından en çok dikkat edilmesi gereken nokta, hakikatin nesneden alınıp tümüyle bilince teslim edilmesidir.

Hegel'in, bilinci hakikate ulaşmak için yegâne araç olarak gördüğü kesindir. Hakikate öznellik katan bu durum özellikle postmodern dönemde tekrar üretilecek ve hakikat tahayyülünde önemli bir yer edinmeye devam edecektir. Nitekim hakikatin, nesneden metne aktarılması postmodern dönemde gerçekleşecektir. Kısaca Hegel, sabit ve nesnede olan hakikat kavrayışını tümüyle reddederek, hakikati öznel insan bilincine taşıyan postmodern dönemin ilk habercilerinden biri olmuştur.

1.4. Aydınlanma Perspektifinden Hakikat

Şimdiye kadar işlenen tüm Yeni Çağ filozofları XVIII. yüzyılda başlayan Aydınlanma döneminin zihniyetini oluşturmuşlardır. Aydınlanma, bir anlamıyla modern dünyanın düşün dünyasını yansıtan zihniyeti yaratmış, hakikatin modern veçhesini ortaya koymuştur. Neyin hakikat, neyin olmadığının ölçütleri Aydınlanma

[137] Gökberk, **a.e.,** s. 439-440.

felsefesinin düşünürleri tarafından açıklanmış ve müspet olarak nitelendirilmeyen tüm kavramlara karşı cephe alınmıştır.

Bu durum Aydınlanma döneminde birlikte var olan iki düşünce tarzı olan hem rasyonalizm ve hem de ampirizm için geçerlidir. Başka bir deyişle Aydınlanma düşüncesi hem rasyonalist hem de ampirist olup Descartes ve Lock'un eşit oranda temsilcisidir. Öte taraftan bu zihniyetin en önemli niteliği kişinin herhangi bir otoriteye dayanmadan kendi hayatını kendi kararlarına göre dizayn etmesidir.[138] Kant ünlü "Aydınlanma Nedir?" adlı makalesindebu durumu *"Sapare Aude! Aklını kendin kullanmak cesaretini göster!"* cümlesiyle dile getirmiştir.[139]

Buna göre insanlar tembellik ve korkaklıklarından dolayı yaşamları boyunca erginleşememiş olarak kalmışlar ve başlarında bir yönetici olması kolaylarına geldiğinden tercih etmişlerdir. Tüm dünya bu insanlara düşünmemelerini, yalnızca söylenenleri yapmalarını emreder bir dille dikte etmiş, insanlar da çağlar boyu buna boyun eğmiştir.

Aydınlanma ise bu durumun tam tersini söylemekte, insanlara kendi akıllarıyla düşünüp geleneksel otoritenin kısıtlayıcı ve köleleştirici prangalarından kendilerini kurtarmalarını salık vermektedir.[140] Burada Kant'ın Aydınlanma için kullandığı "Aufklarung" teriminin mahiyeti önem arz etmektedir. Nitekim bu terim; aslen uyku halinden bilinçli hale gelmeyi ifade ettiğinden, aydınlanmacıların temsil ettikleri değerler hakkındaki fikirlerini tanımlamaktadır.

Aydınlanma, dolayısıyla ışık metaforu ise insanlığın düşünce tarihinde çok gerilere gitmekte ve temelde bireysel anlamda manevi bilinçlenmeyi ifade etmektedir.[141] Bu bilinçlenme, başka bir ifadeyle aydınlanma eyleminin hedefinde ise, hiç kuşkusuz din bulunmaktadır. Bu zaviyeden bakınca Aydınlanma aslen, Katolik Kilise'nin hakikat üzerindeki tahakkümünü kırma hareketi olarak

[138] Tzvetan Todorov, **Aydınlanma Zihniyeti,** Çev. A. Nüvit Bingöl, İstanbul, bgst Yayınları, 2019, s. 9-10.
[139] Immanuel Kant, "Aydınlanma Nedir?" Sorusunun Cevabı**, Aydınlanma Nedir?,** Çev. Mehmet Barış Albayrak, 2. bs., İstanbul, alBaraka Yayınları, 2022.
[140], **A.e.,** s. 27-30.
[141] Ahmet Cevizci, **Aydınlanma Felsefesi,** 2. bs., İstanbul, Say Yayınları, 2020, s. 14.

tanımlanabilmektedir. Buna göre Aydınlanmış bilinç, Kilise öğretilerini aşan ve özgürleşen bilinçtir.

Nitekim insanın kendi aklıyla düşünmeye cesaret etmesinin en büyük sonuçlarından biri kendisine kesin olarak aktarılan bilgilerle arasına mesafe koyup, bunları en baştan irdelemesi ve test etmesi olacaktır. Bu şekilde kaderini kendi eline alan insan, meşruiyetini tanrıdan ve eskinin geleneklerinden değil, kendi aklından ve gelecek hakkında kurduğu tahayyüllerden alacaktır.

Buradan hareketle Aydınlanma hareketinin ana amacının, doğası gereği kötü ve köleleştirici olduğuna inanılan mit, önyargı ve hurafenin ve onun kurumsallaşmış formu olarak değerlendirilen dinin düzeninin yerine; özgürleştirici ve iyi olarak kabul edilen aklın düzenini kurmak olduğu söylenebilmektedir.

Bu düzen ise Kant'ın anladığı biçimde a priori bilgilerle oluşturulmalıdır. Aydınlanma zihniyetine göre her türlü toplumsal ve felsefi sistem, akla ve akılda somutlaşan ilkelerle temellenmek zorundadır.[142] Tüm bunların sonucu ise aydınlanmacıların klasik Hristiyan öğretisine ve kurumlarına karşı mücadele içerisine girmesi olmuştur. Ancak bu, Aydınlanma zihniyetinin dini inancı tamamen görmezden geldiği anlamına gelmemektedir. Aksine, aydınlanmacılar her kavramı olduğu gibi klasik Hristiyanlığı da akıl süzgecinden geçirmiş ve ideolojilerine uygun olarak yorumlamışlardır.

Bu minvalde aydınlanmacıların, din gibi inanca dayalı kavramlara yönelik yaklaşımları, onların deizme yaklaşan rasyonel-yarı rasyonel dünya tahayyüllerinde tespit edilebilmektedir. Buna göre Aydınlanma düşünürlerinin önemli bir kısmı; toplumsal ve fiziksel dünyayı iyi denebilecek bir seviyede birleştirilmiş, birbirinden bağımsız bireylerin ve parçaların birleşimi olan makine gibi görmüşlerdir.

Buradaki makine benzetmesinin en önemli yanı; her makinenin bir üreticiye, yaratıcıya ihtiyaç duymasıdır. İşte aydınlanmacıların önemli bir kısmı bu yaratıcıyı/üreticiyi tanrı olarak tanımlamıştır. Makine (toplum ve dünya), aslen

[142] Ahmet Çiğdem**, Aydınlanma Düşüncesi**, 4. bs., Ankara, Vulgus Yayınları, 2021, s. 1-2.

yetenekli bir uzman olan tanrı tarafından kurulmuş ve işlemesine izin verilmiştir.[143] Burada Aydınlanma zihniyetinin topluma olan bakışı önemli iki soru doğurmaktadır. Bunlar; eğer tanrı yoksa ya da akıllı bir makine yaratıcısı olarak, toplumsal hayata karışmıyorsa ahlakın nasıl kurulacağı ve yüzyıllardan beri cemaat hayatını bir arada tutan mitlere nasıl muamele edileceğidir.

Öncelikle ahlak söz konusu olduğunda, aydınlanmacıların dini öğretilerle yoğurulmuş iyi ve kötü kavramlarını devre dışı bırakmaya çalıştıklarının altı çizilmelidir. XVIII. yüzyılda artık etkisi yadsınamaz duruma gelen tüccar orta sınıfın buradaki etkisi dikkate değerdir. Bu sınıf, günlük yaşamın büyük bir bölümünü ussallaştırmış ve onu anlaşılır hale getirmiştir. Başka bir deyişle giderek yükselen bu kesim; artık toplum içindeki konumlarını tanrının lütfu veya gazabı ile tanımlamaktan vazgeçmiş, başka ölçütleri tercih etmiştir.

Dinsel öğretinin baskın olduğu Orta Çağ'da adil ya da haksız fiyatlardan bahsetmek kolay olmuştur. İlahi ceza ve ödül, burada ticaret de dahil olmak üzere her eylemi etkileyen ana etmenler olarak kabul edilmiş, tanrı korkusu fiyat belirleme süreçlerini doğrudan etkileyebilmiştir. Oysa bu yeni dönemde orta sınıf için adil ya da haksız fiyatlar değil, yalnızca geliri artıracak doğru fiyat ya da maliyeti yükseltecek yanlış fiyat geçerli olmuştur. Başka bir deyişle artık ahlak (dinin öğütlediği davranış kalıpları), akla uygun bir forma sokulmuştur.[144]

Bununla beraber aydınlanmacılar; toplumu oluşturan cemaatleri bir arada tutan ve bir anlamda yaşamı güçlü anlatılarla zenginleştiren mitsel öğeleri de işte bu akıl süzgecinden geçirmişlerdir. Buna göre aydınlanmacı zihniyetin gerçek ifadesi bilimciliktir. Aydınlanmacılar bu minvalde hurafeleri, mitleri, batıl inançları ve bunları besleyen metafizik öğeleri düşman olarak tanımlamış, bilimi ise kahramanlaştırmıştır.

Öyle ki Aydınlanma zihniyetine göre bilim; eski putların yerine koyulacak yeni put, ilerlemenin ana faktörü, reformların rehberi, dünyanın acı ve mutsuzluktan

[143] Cevizci, **Aydınlanma Felsefesi,** s. 52.
[144] Lucien Goldman, **Aydınlanma Felsefesi,** Çev. Emre Arslan, Ankara, Doruk Yayınları, 1999, s. 78-80.

kurtulmasının yegâne yolu ve hakikatin tek ölçütüdür.[145] Bilime yüklenilen bu üstün nitelikler, doğal olarak Aydınlanma zihniyetinin, toplumun sahip olduğu bilim dışı her türlü öğretiyi dışlayıp yadsınmasına yol açmıştır.

Bu vaziyetin, toplumun sahip olduğu hakikat bilincinde önemli kırılmalara yol açtığı değerlendirilmektedir. Nitekim geniş bir açıdan bakıldığı zaman, toplumları bir arada tutan ve hatta gündelik yaşamda karşılaşılan zorlukları katlanabilir hale getiren öğelerin, inanca dayalı ve bilimsel yöntemlerle kanıtlanamayan öğretiler olduğu görülmektedir.

Örneğin; dünya üzerindeki milletleri bir arada tutan ana öğeye bakıldığında, ırksal özelliklerin düşük bir etki düzeyine sahip olduğu gözlemlenebilecektir. Bir toprak üzerindeki bir topluluğu bir arada tutan ana faktör bunun yerine, o insanların hep beraber inandığı, kendileri için derin manevi anlamı olan ve ortak geçmişi ifade eden mitlerdir. Örneğin Türklerdeki Bozkurt Destanı ya da İngilizlere ait Beowulf anlatısı bunlara iyi birer örnektir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta; bu anlatıların Aydınlanma zihniyetinin bilimci bakış açısına göre herhangi bir öneme sahip olmadığıdır. Ancak toplumsal hafızada anlamları, Türk ve İngiliz milletleri açısından paha biçilemez değerdedir. Bu bakımdan, insanları bir arada tutan ve onlara cesaret veren bu anlatıların, bilimsel yöntemlerden başarı ile geçmemesinin milletlerin anlam dünyasında herhangi bir önemi bulunmamaktadır. İşte Aydınlanma zihniyetinin hakikat tahayyülündeki ana kırılma, burada gerçekleşmektedir.

Aynı durum din kavramı için de geçerlidir. Daha önce de aktarıldığı gibi Aydınlanma zihniyeti dini, toplumsal hayattan bireysel düzeye indirgemiş ve gündelik hayattan tamamen sürmeye çalışmıştır. Ancak bu durum toplumun dini değerlerle örülen cemaatlerini parçalama tehlikesini beraberinde getirmiştir. Bununla beraber din, yalnızca toplumsal düzeni düzenleyen bir öğe olmasının yanında vatanseverlik gibi devletin yararına olan birçok değerle de yakından ilişkilidir.

[145] Cevizci, **Aydınlanma Felsefesi,** s. 33-34.

Bu durum Aydınlanma ideolojisini benimseyen bazı aydınların da dikkatini çekmiş ve özellikle Fransa'daki düşünürler bu konuya dikkat çekmişlerdir. Voltaire gibi pek çok düşünür, bu minvalde ateizmin, sıradan halk için tehlikeli olacağını öngörmüştür. Akıllı makine yaratıcısı fikrinin (deizmin) popüler olmasının bir başka nedeni de bu kavrayıştır. Fransız aydınlanmacılar, halkı bir arada tutacak ve vatanseverlik duygusunu besleyecek bir inancı yararlı bulmuşlar ve bunun eksikliğinde tehlike görmüşlerdir.[146]

Ancak bu durumun halkın anlam dünyasını dolduracak ve geleneksel dinlerin yerini tutacak bir öğretiyi yarattığını söylemek zordur. Buradaki en önemli sorunlardan biri aklın, aydınlanmacılar tarafından net ve kesin bir tanımının yapılamamasıdır. Nitekim Aydınlanma denilen olgu, Avrupa kıtasının her yerinde aynı şekilde uygulanan bir düşünce ekolü değildir.

Her ne kadar aydınlanmayı tanımlayan temel yaklaşımlardan söz edilebilse de Fransız, Alman, İngiliz ve hatta Türk Aydınlanmasının kendisine özgü karakteristik nitelikleri bulunmaktadır. Durum böyle olunca da ortak bir mitsel anlatıdan yoksun saf aklın tanımları, birbirinden farklılaşmış ve bu durum yalnızca gücün çözümleyeceği bir çatışma meydana getirmiştir.[147] Öte taraftan tüm aydınlanmacıların kesin hakikatin tek ölçütü olarak benimsediği aklı kutsaması bir başka kırılma noktasını ifade etmiştir.

Nitekim Aydınlanma zihniyetinin kendisinden önceki devirlerin sorgulanamaz mutlak hakiki değerleri olarak adlandırılan dini öğretileri yerinden ettiği kesindir. Ancak bu ideolojinin takipçileri bunun yerine neredeyse aynı sertlikte ve kesinlikte pozitivist bir öğretiyi geçirmişlerdir. Bu durumun en iyi ifadesi Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer'ın beraber kaleme aldıkları "Aydınlanmanın Diyalektiği" adlı eserde[148] ifadesini bulmuştur.

Buna göre Aydınlanmanın nesnelere karşı tutumları bir diktatörün insanlara karşı tutumuyla tamamen aynıdır. Nasıl bir diktatör insanları onlardan fayda

[146] Cevizci, **Aydınlan…** s. 30.
[147] **A.e.,** s. 25.
[148] Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, **Aydınlanmanın Diyalektiği,** Çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan, 2. bs., İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2014.

sağlayabileceği kadar tanıyorsa, Aydınlanma zihniyeti de nesnelere bu zaviyeden bakmaktadır. Böylelikle tüm nesnelerin varlık değerleri, bilime (akla) olan faydalarıyla ölçülebilir olmuştur.[149]

Bunlarla birlikte Aydınlanma ve anlam krizi konusunda Peter L. Berger ve Thomas Luckmann'ın, birlikte kaleme aldıkları "Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi" adlı eser[150] Aydınlanma düşüncesi ve modern toplumlar açısından dikkate değer bir mahiyete sahiptir. Kitapta yazarlar, Aydınlanmanın ürünü olan modern toplumlarda bir anlam krizinin yaşandığını ve krizin ana nedeninin ise modern çoğulculuk adını verdikleri bir kavram olduğunu ileri sürmektedirler.

Buna göre modernite; nüfusun artmasını, şehirleşmeyi, fiziki ve demografik çoğullaşmayı ve piyasa ekonomisini üreterek, birbirinden farklı pek çok insanı bir araya getirmiş ve bu unsurların demokrasi ve hukuk kuralları çerçevesinde bir arada barış içerisinde yaşayabilmesini sağlamıştır. Kitle iletişim araçları ise bu farklı yaşam biçimlerini ve düşünüş tarzlarını teşhir ederek herkesçe görünür kılma işlevini yerine getirmiştir. Tüm bunların sonucu ise değer sistemlerinin ve yorum şemalarının göreceli hale gelmesi oluştur.[151] Bunun anlamı; birbirinden farklı, ancak aynı ortamda var olan değerler ve anlamlar sistemlerinin bir aradalığının, bunlardan herhangi birinin yegâne değer olarak benimsenmesini zorlaştırmasıdır.

Bu durum yazarlar tarafından sorgulanmaksızın kabul edilen şeylerin kaybı olarak tanımlanmıştır. Buna göre modern insan din gibi sorgulanmamış güvenli bilgiler alanından çıkmış ve daha az şey bilmeyi kabul ederek bir seçenekler dizisine sahip olmaya yönelmiştir. Gerçekliğin eskiden sabit görülen yorumları artık birer hipotez şeklini almış, inançlar birbirinden farklı lezzetler arasında birer seçeneğe dönüşmüş ve eskinin ilahi buyrukları artık tavsiye düzeyine gerilemiştir.[152] Peki günümüzde toplum bu modern çoğulculuğa karşı nasıl bir pozisyon almaktadır?

---

[149] Adorno, Horkheimer, **a.e.,** s. 26.
[150] Peter L. Berger, Thomas Luckmann, **Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi**, Çev. Mustafa Derviş Dereli, 2. bs., İstanbul, alBaraka Yayınları, 2022.
[151] **A.e.,** s. 57-58.
[152] **A.e.,** s. 69.

Yazarlar burada iki temel pozisyondan bahsetmektedirler. Bunlardan biri köktenci yaklaşımdır. Buna göre bilhassa (Donald Trump gibi) temellere geri dönüşü vadeden politikacılarda görüleceği üzere bu yaklaşım, eski değerler ve geleneklerin, toplumu yeniden tamamen fethetmesi temelinden hareket etmektedir. Diğer yaklaşım ise rölativist temelli olan postmodernizmdir. Burada çoğulcu anlayışa vurgu yapılmakta çoğulculuğun bireyler tarafından benimsenmesi salık verilmektedir.[153] Bu minvalde modernitenin bir anlamda yadsınmasından doğan ve çalışmanın geri kalanında görüleceği üzere birbiriyle etkileşim içerisinde bulunan köktenci ve postmodernist yaklaşımlar, hakikat sonrası paradigmasında önemli bir yer kaplamaktadır. Bilhassa postmodernizm, felsefi niteliğinden ötürü çalışma için kritik bir noktayı teşkil etmektedir.

1.5. Postmodernizm ve Hakikat

Çalışmanın buraya kadar işlenen bölümleri toparlanacak olursa; bilginin, daha doğrusu hakikatin kaynağı ile ilgili görüşlerin idealizm ve realizm temelinde ayrıştığı görülmektedir. Buna göre hakikat; Platon'a göre idealarda (fiziği aşkın, ussal bir ortamda), Aristoteles'e göre ise nesne ve fenomenlerdedir. Başka bir deyişle Platon'a göre hakikate ancak zihinle ulaşılabilmektedir. Öğrencisi Aristoteles ise bu fikri yadsımış, hakikatin nesnede ve fenomenlerde olduğunu ve bunlara duyularla ulaşılabileceğini vurgulamıştır. Sofistler ise bu iki görüşü de yadsıyarak, hakikatin insana göre değiştiğini öne süren rölativist bir anlayış geliştirmişlerdir.

Orta Çağ'a gelindiğinde ise hakikat ile ilgili düşüncelerin, Platon ve Aristoteles'ten derin bir şekilde etkilendiği görülmektedir. Nitekim Orta Çağ düşünürleri tanrının (sarsılmaz hakikatin) fiziksel dünyayı aşkın bir yerde olduğu konusunda Platon'la aynı fikirde olmuş, Aristoteles'in ise hakikate, duyular olmadan ulaşılamayacağı yönündeki fikirlerini benimseyerek, kendilerini realist cephede konumlandırmışlardır. Buna göre sabit hakikatler, ancak gökten gelen bir aydınlanmayla tebarüz etmektedir.

[153] Berger, Luckmann, **a.e.,** s. 91.

Yeni Çağ'da yeşeren Aydınlanma ile birlikte ise bilginin nasıl elde edileceği ile ilgili görüşler ampirizm ve rasyonalizm olmak üzere yine ikiye ayrılmıştır. Ampirist düşünürlere göre hakikate ancak deney yoluyla ulaşılabilirken, rasyonalizme göre hakikatler insanlara doğuştan gelmekte ve deney yoluyla bunlar bilince getirilmektedir.

Aydınlanmanın en önemli filozoflarından olan Kant, bu iki görüşü birleştirme yoluna gitmiştir. Onun düşüncelerini bu kadar önemli yapan en büyük etmenler; söz konusu hakikat olduğunda özneyi ön plana çıkarması, deneyin, a priori bilgileri ortaya çıkaran bir yöntem olarak benimsenmesi ve bunun dışında kalan ve deneyin konusu olamayan her türlü metafizik öğeyi bilinemez olarak sınıflandırmasıdır.

Akla uygun olmayan her türden anlayışın reddi anlamına gelen bu görüşle beraber insan aklı, tanrının eskiden konumlandığı yere yerleştirilmiştir. Düşün dünyasının merkezine koyulan aklın, bilimsel hakikatlere ulaşmada kullandığı yöntem ise nedensellik ilkesi ile tanımlanabilecek pozitivizmdir. Postmodernizmin mahiyetinin tam olarak anlaşılabilmesi için bu ilkenin anlaşılması zaruridir.

Nedensellik kısaca bir olayın sürekli ve düzenli bir şekilde bir başka olaya yol açması olarak açıklanabilir. Modern bilim anlayışında çok önemli bir yer tutan Newtoncu yaklaşım tamamen nedensellik ilkesi üzerine kurulmuştur. Nitekim Newton, kütleçekim kuramıyla beraber, kozmolojik bir düzen tasarımı ortaya koymaktadır. Buna göre evrende her şey birbiriyle etkileşim halindedir ve bu etkileşim ağı kusursuz bir makine gibi işlemektedir.

Başka bir anlatımla evrendeki tüm nesne ve fenomenler birbirlerine sistematik bir şekilde nedensellik bağıyla bağlı durumdadırlar. Bu nedensellik bağlantısı zaman içinde ancak zamandan bağımsız bir düzlemde işlemektedir. Bu çerçevede, Newtoncu evren anlayışında mükemmel işleyen bu makinedeki nedensellik ilişkisi, öznelliği otomatik olarak devre dışı bırakmaktadır.[154] Nitekim makine düzeneğinde işleyen, nizami bir evrenin nasıl çalıştığına yönelik soruların yalnızca bir doğru cevabı olmak zorundadır.

[154] Gencay Şaylan, **Postmodernizm,** 4. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2009, s. 220-221.

İşte bu nedensellik ilkesi, XIX. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ve bugüne kadar değişik suretlerde varlığını sürdüren pozitivist bilgi anlayışının temelini hazırlamıştır. Pozitivizm sözcüğü Fransız sosyal bilimci Auguste Comte tarafından formüle edilmiştir. Comte pozitivizmden, yalnızca duyum deneylerinden elde edilen bilgiyi temel alan felsefeyi anlamaktadır. Bu suretle deney yoluyla elde edilemeyecek her türlü metafizik öğe bilim dışına çıkarılmaktadır.[155]

Toparlanacak olunursa pozitivist bir anlayışla inşa edilen modern bilim paradigmasının şu özellikleri haiz olduğu söylenebilmektedir:

- Hakikat, tam tersi gibi görünse de aslında homojen ve akla uygun bir yapıdadır. Pozitivist bilimin ana ereği ise gerçekliğin bu akılcı düzlemlerini gözlem ve deney yoluyla işlenen nedensellik ilkesiyle ortaya koymaktır.
- Evren bir makine gibi işlemektedir. Başka bir tanımla; düzeneği mekaniktir.
- Şu anda geçerli olan yasalar her zaman ve her yerde geçerli olacağından gelecekteki olaylar bilimsel yollarla hesap edilebilir durumdadır. Pozitivist bilim, bize olayları önceden bilme olanağı vermektedir (evren deterministiktir).
- Pozitivist bilim anlayışı nesnel olduğundan, gözlemciyi nesne karşısında nötr bir yere konumlandırmaktadır. Özne ile nesne arasındaki bu kesin ayrım, bilimsel sonuçlara ulaşılırken hiçbir öznelliğe yer bırakmamaktadır.
- Bilimin elde ettiği tüm sonuçlar tümel ve zorunlu olmak zorundadır. Nitekim ulaşılan tüm bilgiler nesnel bir bakış açısıyla, deneysel ve matematiksel yöntemlerle elde edilmiştir.[156]

Her ne kadar pozitivizm bu paradigmalarla etkinliğini günümüze kadar bir şekilde devam ettirse de özellikle XX. yüzyıldaki bazı bilimsel gelişmeler pozitivist bilim anlayışının sorgulanmasına yol açmıştır. Özellikle fizik alanındaki bu önemli dönüşümler, evrenin ve onu yöneten faktörlerin kesinliği yerine; rastlantısallığını,

[155] Şaylan, **a.e.,** s. 224.
[156] Fırat Mollaer, "Moderniteden Postmoderniteye: Rasyonalite, Bilim, Kapitalizm", **Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi,** S. 21, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005, s. 79.

göreliliğini ve belirsizliğini vurgulamıştır. Burada öncelikle Danimarkalı fizikçi Niels Bohr'un ortaya koyduğu kuantum kuramının altı çizilmelidir.

Nitekim bu kuram, maddenin en küçük birimi olan atomun davranışlarını açıklamıştır. Onu pozitivizm açısından tahrip edici hale getiren şey ise Bohr'un, bu parçaların hareketlerinin tamamen rastlantısal olduğunu ortaya koymasıdır. Bir başka deyişle bu parçacıklar bir neden-sonuç ilişkisinden bağımsız olarak hareket etmektedir. Bu durum pozitivizmin nedensellik ilkesine büyük bir darbe vurmuştur.

Bunun yanında kuantum kuramı, pozitivizmin bilim insanı ile nesne arasına koyduğu kesin tarafsızlık görüşünü de ortadan kaldırmıştır. Bunun nedeni, öznenin (bilim insanı ya da gözlemcinin) kişilik özelliklerinin bilgi üretim sürecine etki etmek zorunda olduğudur. Kuantum fizikçileri bu durumu bir kova suyun sıcaklığını ölçmek için bir derecenin kullanılmasına benzetmektedir. Buna göre suya sokulan derecenin sıcaklığı, bir şekilde suyun sıcaklığını değiştirecektir. Yani farklı sıcaklıklardaki derecelerin (farklı karakter yapılardaki öznelerin) ölçtüğü sıcaklık (ulaştıkları bilimsel sonuçlar) her seferinde farklı olacaktır.

Öte taraftan Albert Einstein'ın görelilik kuramı da pozitivist bilim anlayışını yadsıyan bir başka bilimsel gelişmedir. Nitekim zamanın; evrenin farklı koşullarında, farklı şekillerde aktığı argümanı, pozitivizmin her sorunun uzay ve zamandan bağımsız şekilde tek doğru cevabının olduğu önermesiyle çelişmiştir.

Nedensellik ilkesini temelden geçersiz kılan teori ise Heisenberg'in belirsizlik kuramı olmuştur. Heisenberg'in; elektronların yeri tespit edildiğinde hızının ölçülemediğini, tam tersine hızının tespit edilmesi halinde ise konumunun belirlenemediğini ortaya koyması, pozitivizmin evrenin işleyişi hakkındaki doğru/yanlış dikotomisine dayanan, nedensellik ilkesini tamamen yıkmıştır.

Özetle fizik biliminde gerçekleşen bu gelişmeler pozitivist kesinlik yerine rastlantısallık, görelilik ve belirsizlik kavramlarını ön plana çıkarmıştır. İşte postmodernistlerin pozitivist bilgi anlayışına getirdikleri ana eleştiriler de aslında fizik biliminde ulaşılan bu kavramlarla tebarüz etmiştir.[157] Bir başka ifadeyle

[157] Şaylan, **a.g.e.,** s. 232-235.

postmodernizm kavramı; onun determinizminin, tarafsızlığının ve kesinliğinin sorgulanmasını sağlamıştır. Burada özellik modernizmin önüne getirilen "post"'un mahiyeti önem taşımaktadır.

Modernizmle beraber pek çok kavramın önüne konulan "post", önüne geldiği kavramı aşma ve onu yadsıma anlamına gelmektedir. Buradan hareketle postmodernizm sözcüğü, modernizmle ifade edilen değerlerin ve yargıların sonrasını, bunların reddini ifade etmektedir. Peki postmodernizm, modernizmin hangi değer ve yargılarını reddetme eğilimindedir?

Postmodernizm sözcüğü temelde Batı akılcılığını ve Aydınlanma düşüncesine dayanan bilgi ve bilgilendirme anlayışından kopmayı tanımlamaktadır. Buna göre Aydınlanma felsefesiyle ifadesini bulan toplum bilim anlayışı, yani, akılcılık ve iyimserliğin sentezi olarak insanlığın gönüllü bir şekilde sürekli ilerlediğine yönelik düşünce, postmodernizmle reddedilmektedir.

Postmodernistler buradan hareketle akılcılık yoluyla ileriye gidilebileceği fikrini reddetmektedirler. Örneğin modernizmi eleştirirlerken Batı akılcılığının birer ürünü olarak gördükleri Hiroşima'ya ya da Auschwitz'e gönderme yapmaktan çekinmemektedirler.[158] İleriye sürdükleri ana argüman; saf akılcılığın bilgiye verdiği değerin, tamamen faydacı bir bakış açısıyla ölçüldüğü ve bunun da insanlığı iyiye götürmediğidir. Modernizmin akla duyduğu sonsuz güven, postmodernistlerce eleştirilmektedir. Burada dil kavramının öznellik açısından irdelenişi önem kazanmaktadır.

Tüm bunlarla beraber postmodernizmin mahiyetinin en iyi şekilde anlaşılabilmesi için önde gelen postmodernist filozofların en önemli kavramların işlenmesi gerekmektedir. Zira bu düşünce yapısının gerçek ruhu, bu düşünürlerin ortaya koydukları kuramlarla tezahür etmektedir. Bu minvalde Friedrich Nietzsche, Jacques Derrida, Jean Baudrillard, Michel Foucault ve Jean François Lyotard'ın bilgi hakkındaki kuramlarının işlenmesinde yarar görülmektedir.

[158] Şaylan, **a.e.,** s. 38-41.

Postmodernizmi etkileyen filozofların işlenmesine en başta Nietzsche'den başlanmalıdır. Nitekim pek çok düşünür için Nietzsche, postmodernizmin öncülü sayılmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise filozofun, modern insanın değer bunalımı içerisinde olduğunu tespit eden ilk düşünür olmasıdır. Buna göre Batılı modern insan, tanrıya sırtını dönmüş ve değer alanını terk etmiştir. Tanrının yerine akıl ve bilimi koyan bu insanın gerçekliği yakalaması ise mümkün değildir.

Nietzsche daha da ileri giderek değer alanını terk eden Batı felsefesinin modern anlayışının ve onun bilgiyi ele alış şeklinin yanlış olduğunu saptamış, gelecekte bu durumun yıkıcı sonuçları olacağını varsaymıştır. Gerçekten de XX. yüzyılın ilk yarısında yaşananlar, onun söylediklerini haklı çıkarmış ve tabiri caizse onu "kâhin" kılmıştır. Ona kâhin sıfatını veren ve itirazlarını yaslandırdıkları kişiler ise postmodern filozoflar olmuştur.[159] Peki Nietzsche hangi argümanlarıyla postmodernistlere ilham olmuş, onlarla hangi konularda benzeşmiştir? Burada öncelikle Nietzsche'nin özne-nesne üzerine ortaya koyduğu düşünceler önem taşımaktadır.

Nietzsche her şeyden önce modernizmin, hakikatin yegâne kaynağı olarak aklı ele alan ve onu adeta tanrının eskiden olduğu yere koyan anlayışına karşı çıkmaktadır. Nitekim filozofa göre özne, modernitenin ileri sürdüğü gibi tarihdışı (daha doğrusu tarihi aşkın) ve sabit değerlere sahip bir konumda değildir.

Tam tersine özne olgusu, insanların dile olan bağımlılığına tekabül eden kurgusal bir varlıktır ve bütünlüklü bir yapı arz etmemektedir. Daha açık bir ifadeyle özne, içinde birçok güdü ve arzunun mücadele ettiği, devinim içinde bir benliğe sahiptir. Bu devinim içerisindeki öznenin; hakikatin bağlamsal, ilişkisel ve zamansal niteliğe göre değişkenlik gösterdiği bu dünyada olumsal olmayan, sabit bir gerçekliğe ulaşması mümkün değildir.

Özetle filozofa göre hakikat hiçbir zaman sabit olmamıştır. Tam tersine hakikat; keşfedilmemiş, ancak toplumda etkin olan değerlerin ve güç ilişkilerinin

[159] Mehmet E. Şimşek, **Modernite, Postmodernite ve Bauman,** İstanbul, Belge Yayınları, 2016, s. 103-104.

etkisiyle yaratılmıştır.[160] Pozitivist bilim anlayışını yadsıyan ve hakikate perspektivist yaklaşım getiren bu anlayış, Aydınlanma ile başlayan modern bilgi anlayışına getirilmiş eleştirel bir yorum mahiyeti taşımaktadır. Filozofun, modernitenin yerleşik bilgi anlayışına getirdiği bu çözümleme yöntemi, kendisinden sonra gelen postmodernistler için bir temel oluşturmuştur.[161] Bu perspektivist yaklaşımı en iyi şekilde ortaya koyan filozoflardan biri ise kuşkusuz Derrida'dır.

Derrida'nın postmodernizm kavramına yaptığı en önemli katkı yapısöküm kavramını kuramsallaştırması olmuştur. Bu kavram temelde otoriteye bir başkaldırış niteliği taşımaktadır. Nitekim yapısökümsel okuma, her zaman otoritenin belirlediği genel geçer uygulama ve anlayışın ters yüz edilmesiyle başlamak zorundadır. Bu süreçte metin, parçalara ayrılmaktadır.

Örneğin bir süt şişesinin kırmızı renge boyanması yapısökümsel bir eylemdir. Bunun nedeni şişenin renginin, şişenin ne olduğu konusunda bir asıllık göstermemesidir. Yani şişenin renksiz olması, söz konusu şişenin renginin ne'liğini açıklamamaktadır. Bu mantık, aynı şekilde politika, hakikat ve varlık gibi, değişmez düşüncelerin kanıksandığı alanlara uygulandığında ana akım fikirlerin egemenliği de sorgulanabilecektir.

Peki eğer söz konusu şişenin rengi, şişenin rengi açısından esas değilse, olgular hakkındaki esas ve esas olmayan niteliklere nasıl ulaşılacaktır? Yapısökümsel okumaya göre bu sorunun cevabı bağlama göre farklılık göstermek durumundadır. Bu bakış açısıyla beraber örneğin bir metinde anlatılan olgular, öznenin (metni okuyan bireyin) metnin dışındaki kavramları nasıl algıladığına bağlı olarak her okuyuşta (ve kişiden kişiye) yeniden şekillenmek durumundadır.

Başka bir deyişle, herhangi bir şeyin ne'liği üzerinde objektif ve sabit bir yargıya varılması mümkün değildir. Bireyin sahip olduğu öznellik küfesinin metnin nasıl algılandığı üzerinde yarattığı bu esneklik, yapısöküm kavramının özünü yansıtmaktadır. Bu açıdan yapısöküm; yorumlama, söz söyleme ve okuma gibi metne

[160] Kasım Küçükalp, **Nietzsche'nin Postmodernizme Felsefe Bakımından Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2002, s. 165-166.
[161] **A.e.,** s. 167.

dışarıdan bakabilen bir kavram değildir. Onu daha çok metnin içinde bir nesne, sorun ya da tema olarak ele almak gerekmektedir.[162]

Görüldüğü gibi Derrida için dilin ifade ettiği önermelerin sabit bir temeli bulunmamaktadır. Peki sabit hiçbir hakikatin bulunmadığı ve bir bakıma nihilist bir dünyada, gerçek olarak sunulan önermelerin mahiyeti nedir? Postmodern filozoflar içerisinde bu soruya verilen en iyi yanıtlardan biri kuşkusuz Baudrillard'a aittir. Onun hipergerçeklik ve simulakrum kuramları bu minvalde önem taşımaktadır.

Baudrillard her şeyden önce modernlikten postmodernliğe geçiş sürecini tarihsel bir taslak üzerinden ele almıştır. Buna göre postmodernizme geçişin ilk aşaması erken modernliktir. Bu dönem, Rönesans'la başlayıp Sanayi Devrimi'ne kadar uzanmaktadır. Bu dönemin en önemli ayırt edici özellikleri; herkesin belli bir toplumsal sınıfa sahip oluşu ve bunun değiştirilemez oluşudur. Dahası, bu kast sistemini bozabilecek herhangi bir taklit girişimi (örneğin sınıfın bir başka sınıfın simgesini kullanmaya çalışması) cezalandırıldığından şeffaflık ve açıklık güvence altına alınmaktadır.

İkinci dönem ise modernlik olarak tanımlanmaktadır. Burada sanayi üretimi başat etmendir ve feodal düzenin yerini burjuvanın egemenliği almıştır. İlk düzenin en önde gelen imgeleri olan duvar resmi ve tiyatro artık yerini fotoğraf ve sinemaya bırakmıştır. Bu da bizi şu anda içinde bulunduğumuz son dönem olan postmodernizme getirmektedir. Bu dönem II. Dünya Savaşından sonra başlamıştır ve daha önce Marx'ın, sermayenin özsel olmayan bölümleri olarak tanımladığı; medya, enformasyon, reklamcılık ve iletişim ağları artık özsel bir duruma gelmiştir.[163] İşte hipergerçeklik, simülasyon ve simulakrum metaforlarının ifade ettiği ortamı yaratan ana aparatlar, bu yeni özsel duruma gelen kitle iletişim araçlarıdır.

Buna göre insanlar gerçeklik algılarını şekillendirirken artık gerçek modellere bakmamaktadırlar. Bunun yerine kendilerine kitle iletişim araçları tarafından sunulan modellere (taklitlere) bakarak gerçeklik algılarını şekillendirmektedirler. Örneğin yeni

[162] Niall Lucy, **A Derrida Dictionary**, Massachusetts, Blackwell Publishing 2004, s. 12-13.
[163] Madan Sarup, **Post-yapısalcılık ve Postmodernizm**, Çev. Abdülbaki Güçlü, Ankara, Bilim ve Sanat, 2004, s. 232-232.

bir ev dizmeye çalışan bir çift, nasıl bir eve sahip olmak istediklerine popüler ev modası dergilerini inceledikten sonra karar vermektedir.

Başka bir anlatımla Baudrillard'a göre dergiler, televizyon reklamları ve el kitapları insanlara gerçeğin temsili olan taklitler vermekte, bu da insanların davranış ve düşünce dünyasını şekillendirmektedir. Filozof, buradan yola çıkarak içinde yaşadığımız postmodern toplumda hipergerçekliğin hüküm sürdüğü iddiasında bulunmaktadır.[164] Baudrillard bireyin deneyimlediği bu hipergerçekliğin yarattığı evreni ise simulakrum olarak tanımlamaktadır.

Buna göre postmodern dönemde medyanın ana işlevi; bireyin karşılaştığı sorunlara yanıt aramasını engelleyip onu tepkisizleştirmektir. Simulakrum evreni bu minvalde kişinin gerçeklikle, onun taklitleri arasındaki farkı anlayamamasını sağlayarak bunu gerçekleştirmektedir. Bu evren; medya eliyle yaratılmakta, birey, burada üretilen imajlar, işaretler ve enformasyonla belirlenen gerçekliğin içerisinde pasifize edilmektedir.[165] Buradan yola çıkarak filozof, hakikatin medya ile üretildiğini ve üretilen taklitlerin artık gerçekliğin yerini aldığını vurgulamaktadır.

Bu görüşün bir benzeri, önemli postmodernist filozoflardan olan Foucault tarafından dile getirilmektedir. Ancak filozof burada medyayı değil, iktidar kavramını öne çıkarmaktadır. Foucault'ya göre hakikat kendiliğinden var olan bir olgu değildir, aksine üretilmektedir. Bu üretim esnasındaki başat faktör ise iktidar mekanizmalarıdır. İktidar, hakikati yalnızca üretmekle kalmamakta, aynı zamanda bunları halkla birleştirmekte ve bağlamaktadır.[166] Başka bir ifadeyle filozofa göre hakikat; genel bir norm değil, "doğru" olarak tanımlanabilecek sözcelerin, her an ve herkesin anlayabileceği şekilde ifade edebilmesini sağlayan prosedürler bütünüdür.[167] Filozofun hakikat hakkındaki genel hipotezleri şu şekilde özetlenebilir;

- Hakikat aslen; sözcelerin üretimi, düzenlenmesi, dağılımı, dolaşımı ve işleyişi için düzenlenmiş prosedürler bütününden başka bir şey değildir.

---

[164] Şaylan, **a.g.e.,** s. 303-304.
[165] **A.e.,** s. 310.
[166] Michel Foucault, "İktidar ve Bilgi", **İktidarın Gözü**, Çev. Işık Ergüden, 3. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 173-174.
[167] **A.e.,** s. 177.

- Hakikat; onu üreten ve destekleyen iktidar düzeniyle, kendisini yayan iktidar etkisinin oluşturduğu, döngüsel bir bağıntı içerisindedir. Buna "hakikat rejimi" denmektedir.
- Bu rejim, ideolojik ve üstyapısal olmasıyla beraber, aynı zamanda kapitalizmin gelişimi için zorunludur.
- Bunlardan yola çıkarak bir entelektüelin ana amacı; insanların kafalarındaki hakikat algısını değiştirmek değil, hakikati üreten ekonomik, kurumsal ve siyasi rejimi dönüştürmek olmalıdır.[168]

Tüm bunlarla birlikte Foucault'nun hakikat kavramını tamamen dışlamadığı, fakat onun mutlak bir biçimde, nesnesine uygunluk olarak tanımlanan dar ve geleneksel çizgileri kabul etmediği söylenebilir. Filozof için söylemin nesnesine uygunluğu önermesi, ancak nesnenin kurulduğu tarihsel kipliklere uygunluğuyla geçerli olabilmektedir. Buradan hareketle geleneksel anlamıyla bir hakikatten değil, hakikat ilişkilerinden bahsetmek gerekmektedir.

Foucault tüm toplumların hakikat ilişkilerini kendilerine has biçimde düzenlediğini vurgulamaktadır. Buna göre her toplumun birbirinden farklı; hakikat olarak kabul ettikleri söylemleri, hakikat olanı ve olmayanı birbirinden ayırmak için kullandıkları mekanizmaları, hakikate ulaşmakta kullandıkları prosedürleri ve hakikati söylemekle yükümlü olanlara verdiği özel unvanları vardır.[169] Kısaca; her toplum içinde biricik olarak bulunan hakikat rejimi, toplumun genel geçer hakikatlerini kendilerine özgü biçimde ortaya koymakta, iktidar burada üretme, destekleme ve yayma görevi görmektedir.

Görüldüğü üzere Foucault da tıpkı diğer postmodernistler gibi sabit bir hakikat algısını reddetmektedir. Peki bu durumda Marksizm ya da Aydınlanma gibi yaşamın her alanını açıklayan, evrensel üstanlantılar nereye koyulmaktadır? Bu sorunun en başat cevaplarından birini bize Lyotard vermektedir.

[168] Michel Foucault, "Hakikat ve İktidar", **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin, Osman Akınhay, 3. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 84.
[169] **A.e.,** s. 82.

Lyotard'a göre geleneksel olarak bilgi edinme sürecinin ilk safhasını oluşturan bilginin araştırılması, modern dönemde hatırı sayılır bir uzmanlık ve birikim gerektirmesine rağmen postmodern dönemde bu durum değişmiştir. Buna göre bu çağda artık uzman olmayanlar da bilgiye hiç zorlanmadan ulaşmaya başlamıştır.

Öte taraftan bilgi edinmenin ikinci safhası olan bilginin dağıtılması aşaması da değişime uğramış, bilgiler artık küçültülmüş alet ve aygıtlar yoluyla herkesin ulaşabileceği ucuzlukta ve işlevsel bir biçimde iletilmeye başlamıştır. Burada sözü edilen bilgi, kanıtlarla temellendirilmiş, akılcı, kesin ve açık-seçik kavranabilen bilgi değil, işlevsel olan ve bir kullanım değeri olan araçsal bilgidir.[170] İşte bu ortamda temelde akılcı olan üst anlatıların da sorgulanmaması durumu mümkün olmamıştır.

Aslen üst anlatılar olan Marksizm, Aydınlanma, Hegelci ya da Kantçı felsefi öğretiler, modern bilimi meşrulaştırma amacı gütmüşler ve insanlık tarihinin nihai bir hedef doğrultusunda özgürleşerek durmadan ilerlediği varsayımına dayanmışlardır. Lyotard bu bağlamda üst anlatıların totaliter bir anlayışa sahip olduklarını ileri sürmüştür.

Filozofa göre bunun en büyük nedeni, bu anlatıların kendilerinden başka hiçbir bilgi sistemini kabul etmemeleri, onları yok saymalarıdır. Ancak bu durum, yukarıda aktarılan yeni bilgi sistemiyle değişmiş ve bu totaliter bilgi anlayışı, bilgiye herkesin ulaşabilmesi ve bunları yayabilmesinin etkisiyle güvenilirliğini ve etkisini yitirmiştir.[171] Burada üst anlatılara olan güvensizliğinin etkisi büyüktür. Nitekim sürekli ilerlemeyi temel alan üst anlatılar, insanları refaha çıkarmayı başaramamış, tam tersine yaşanan yıkımların müsebbibi olarak görülmüşlerdir.

Görüldüğü gibi postmodern dönem, tıpkı antik dönemin sofistlerinden Protagoras'ın da katılacağı üzere özneyi merkeze almış ve üst anlatılarla, sabit hakikatlerle ve kavramlarla ifade edilen, neden-sonuç ilişkisine dayanan kesin ve açık-seçik bilgiyi yadsımıştır. Özellikle XX. yüzyılda gelişen bu düşünce sistemiyle birlikte

[170] Jean-François Lyotard, **Postmodern Durum**. Çev. İsmet Birkan, Ankara: BilgeSu Yayınları, 2013, s. 12-14.
[171] Sevgi Özcan, "Jean François Lyotard'ın Düşünceleri Bağlamında Postmodern Bilgi Sorunu", **SDÜ Fen ve Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 55, Nisan 2022. s. 177-178.

postmodernistler o zamana dek yalnızca pozitivist bakış açısıyla irdelenen bilimsel teorileri ve söylemleri; güç ilişkileri bakımından incelemiş, yapısökümsel okumalara tabi tutmuş, simulakrumdaki yerlerini tartışmış, içinde üretildiği hakikat rejimini incelemiş ve bunları kendi karakteristik küfelerine göre yorumlayıp yaymışlardır.

Bu durumun sonucu ise sonsuz bir yorum ve hakikat okyanusunun oluşması olmuştur. Nitekim hiçbir sabit hakikatin olmadığı ve her bilimsel iddianın, aslında öznel bir yorumdan ibaret olduğuna yönelik bu inanç, hiç şüphesiz bilimsel bilgi veçhesinden büyük bir sorun teşkil etmektedir. Problem şudur; eğer modern anlamdaki her bilimsel bilgi, sosyal ilişkilerin, güç dengelerinin, öznenin kültürel küfesinin ve iktidar mekanizmasının bir sonucuysa; biyoloji, fizik ve kimya gibi müsbet ilimlerde bilim nasıl kurulacaktır?

Bu problemi ortaya koyan en çarpıcı olgu, ABD'li fizikçi Prof. Dr. Alan Sokal'ın yaptığı bir deneyde tebarüz etmektedir. Tarihe "Sokal Olayı" olarak geçen bu deney için profesör, sosyal bilim dergilerinde en çok yayınlanan makaleleri incelemiş ve bunları esas alan, içi boş iddialarla dolu bir makale kaleme almıştır. ABD'nin saygın kültürel dergilerinden biri olan Social Text'e gönderilmek üzere kaleme alınan makalenin ismi ise "Sınırların Aşımı: Kuantum Yerçekiminin Dönüşümsel Bir Betimlemesine Doğru" olarak belirlenmiştir.

Bu uydurma makaleye göre herhangi bir insandan ayrı, fiziksel bir dış dünyanın varlığı, reddedilmesi gereken bir iddiadır. Sokal bu "dogma" ile alay etmekle kalmamış, ayrıca fiziksel gerçekliğin, tıpkı toplumsal gerçeklik gibi dilsel bir oluşum olduğunu iddia etmiştir. Bunların da ötesinde makale; Öklid'in ve Newton'un bulgularının yalnızca tarihselcilik içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini salık vermiştir.

Yine de bu iddialar makalenin dergi hakemleri tarafından reddedilmesine yetmemiştir. Üstüne üstlük makaleyi kabul eden dergi, çalışmayı, postmodernizmi ve toplumsal kurulmuşluk tezini eleştiren düşüncelere karşı, seçkin bilim adamlarının verdiği yanıtlara ayrılmış bir sayıda yayınlamıştır.[172] Başka bir ifadeyle dergi, bilginin

[172] Alan Sokal, Jean Bricmont, **Son Moda Saçmalar,** Çev. Mehmet Baydur, Ongun Onaran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 17-18.

öznelliğine duydukları inanç neticesinde ortaya atılan bilimsel argümanları, bilimsel metodolojik yollarla test etme gereği duymamıştır. Bu durum postmodernizmin, pozitif bilimler mefhumunda yarattığı "hakikat krizi"nin ölçeğini göstermektedir.

Tüm bunlarla beraber bu bakış açısının geliştirdiği anlayışın, Aydınlanmayla olan ilişkisinin de dikkat çekici olduğu kesindir. Nitekim ABD entelijansiyası, postmodernist bir anlayışla Aydınlanma üst anlatısını, kendi toplumlarında azınlıklara karşı uygulanan sistematik inkâr ve şiddet eylemlerinin nedeni olarak görmektedir. Burada 22 Ekim 1996 tarihinde New York Times'da Amerikan yerlilerinin kökenini konu alan bir haber önem taşımaktadır.

Haberde yerli Amerikan halkının kökeni ile ilgili iki adet rakip kuramın varlığından söz edilmektedir. Bunlardan bir tanesi sağlam arkeolojik kanıtlara dayanan bilimsel hipotezdir. Buna göre Amerikan yerlileri bundan 10-20 bin yıl önce Berring Boğazı'nı geçerek Amerika kıtasına gelmişlerdir. Yerli halkın kendilerine has menkıbe ve efsanelerine göre ise yerlilerin ataları, yer altındaki ruhlar aleminden yer yüzüne çıktıkları günden beri Amerikan topraklarında yaşamaktadırlar.

Burada kritik nokta, New York Times'a konuşan bilim insanlarının bu iki iddiaya yönelik yaptıkları ayrımda yatmaktadır. Nitekim gazetenin haberine göre arkeologlar bilimsel hakikatlerle, halkın görüşlerine duydukları saygı arasında kaldıklarını ifade etmişlerdir. Buna göre bu durum kendilerini, bilimi bir başka inanç düzlemi olarak gören postmodernizme yaklaştırmıştır.

Öte taraftan postmodernizmin bilimsel bilgi üzerindeki etkisini en iyi özetleyen demeçlerden birini, Zuni halkı üzerinde çalışmalar yapan Roger Anyon vermiştir. Anyon; *"bilim, dünyayı bilmenin çeşitli yollarından yalnızca biridir… Zuni halkının dünya görüşü en az tarih öncesiyle ilgili arkeolojik görüş kadar geçerlidir"* diyerek ABD'li akademik çevrelerin postmodern bilim anlayışını açıkça ortaya koymaktadır.[173]

Tarihte bilgi üreten ve onları yayan düşünür sınıfının, sabit hakikat kavramını reddettiği ilk dönem bu değildir. Çalışmanın önceki dönemlerinde de görülebildiği

[173] Sokal**,** Bricmont, **a.e.,** s. 203-204.

gibi, İlk Çağ'da sofistlerin rölativist görüşleri, günümüz postmodernliğinin perspektivist yaklaşımıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Özellikle Protagoras'ın her şeyin ölçüsü olarak insanı koymasıyla, postmodernizmin, özne temelli bakış açısı dikkat çekici bir biçimde eşleşmektedir.

Nitekim Sokrates, Platon ve Aristoteles'in en büyük ortak yanları, bu rölativist yaklaşımı reddederek, bilgiyi değişmez kavramlar üzerine kurmak ve bunun üstüne devleti ve toplumu inşa etmek olmuştur. Daha çok "İyi" ideası üzerinden yükselen bu yaklaşım Orta Çağ'a geldiğinde tanrı şeklinde temayüz etmiş, ancak değişmez ve sabit hakikat anlayışı değişmemiştir.

İlerleyen tarihlerde Rönesans döneminde yaşanan bilimsel atılımlara rağmen ise her şeyin bilinemeyeceğine yönelik kuşku, Descartes'a kadar sürmüştür. Descartes daha önce Sokrates, Platon ve Aristoteles'in yaptığı gibi hakikatin varlığını kendine has önermelerle tekrar kurmuştur. Yeni Çağ'ın bir başka filozofu olan Hume ise nedensellik ilkesini eleştirmiş, bu şekilde ulaşılan hakikatin aslında psikolojik kökenleri olduğunu vurgulamıştır. Ancak Kant onunla aynı fikirde olmamıştır. Buna göre filozof, a priori bilgileri temel alarak zorunluluk ilkesinin öznel olduğu fikrine karşı çıkmış, her zaman her yerde geçerli olan somut hakikat anlayışını tekrar inşa etmiştir.

Hakikat mefhumuna tarihselci anlayışı sokan kişi ise Hegel olmuştur. Hegel'in kavramın değişmez içeriğini ve düşüncenin sabit, ezeli-ebedi geçerliliğini reddetmesi, felsefe tarihinde önemli bir aşamayı ortaya koymaktadır. Nietzsche ise, öznenin ve etrafındaki dünyanın devinimlerine dikkat çekmiş ve hakikatin olmadığını, yalnızca perspektiflerin olduğunu vurgulamıştır. Nietzsche'nin kurduğu bu temel ise Kant ile kurulmuş olan Aydınlanma zihniyetini yadsımış ve postmodernist filozoflar XX. yüzyıldan başlayarak günümüzün düşün dünyasının en önemli akımlarından birini oluşturmuşlardır.

Buradan anlaşılması gereken şey; postmodernizmle ortaya çıkan öznel ve sabit olmayan hakikat anlayışının insanlığın ilk defa karşılaştığı bir durum olmayışıdır. Tam tersine hakikatin değişmezliğine, bir tane olmasına ve kesinliğine tarih boyunca çeşitli şekillerde karşı çıkılmıştır. Sabit hakikat anlayışının, toplumsallığı kolaylaştırmasının

ve siyasi istikrarı kolaylaştırmasının da etkisiyle, Platon gibi filozoflar bu duruma karşı çıkmış ve üst anlatılara temel olabilecek hakikat anlayışını her seferinde tekrar inşa etmeye çalışmışlardır.

Peki postmodernistleri; rölativistlerden ve diğer kuşkuculardan ayıran şeyler nelerdir? Başka bir ifadeyle postmodernizmin alametifarikaları bulunmakta mıdır? Geniş bir açıdan bakıldığında postmodernistlerin perspektife dayalı hakikat anlayışlarının tarihteki diğer rölativistik görüşlerin aksine bilimsel temelleri olduğu söylenebilmektedir. Nitekim XX. yüzyılda evrenin sanılanın aksine deterministik değil de rastlantısal, göreli ve belirsiz olduğunun bilimsel olarak kanıtlanması, postmodernizmi bir bakıma bilimsel bir temele oturtmaktadır. Postmodernistlerin aslında pozitivist yöntemlerle ulaşılan bu temeli hedef almaları ise dikkat çekici bir paradoks oluşturmaktadır.

Öte taraftan postmodernizmin, Georgias'ın yüzyıllar önce iddia ettiği hiçbir şeyin var olmadığı, var olmuş olsa bile bilinemeyeceği ve bilinmesi mümkün olsa bile iletilemeyeceği türünden nihilistik ve karamsar bakış açısını canlandırdığı düşünülmektedir. Gerçek şu ki postmodernistler, üzerine anlamın kurulacağı her türlü hakikat temelini ve üst anlatıyı düşün dünyasından çekerek belirsiz ve karamsar bir dünya portresi çizmişlerdir. Bu keskin nihilistik anlayışın yalnızca felsefe alanını değil, toplumu ve siyaseti de etkilemesi uzun sürmemiştir. Böylece postmodernizmin oluşturduğu bu çerçeve, hakikat sonrasının başrolde olacağı dünya sahnesini kurmayı başarmıştır.

1.6. Hakikat Sonrası

Daha önce de aktarıldığı gibi aydınlanmacı zihniyet, kişinin kendi aklıyla düşünmesini salık vermektedir. Bu durum bir bakıma Aydınlanma düşüncesinin makbul bireyini tanımlayan en önemli özelliklerden biridir. Aydınlanmış birey böylelikle; metafizik öğelerle olan bağlantısını koparmış, hayatı ampirik hakikatlerle algılayan, modern bir insan olarak yaşamaktadır. Bu kişi, Aydınlanma öncesine ait olan tüm ilkellikten ve doğal içgüdülerinden kendini kurtarmış rasyonel bir insandır. İnsanlık, Aydınlanma ile birlikte en sonunda tüm hurafelerin köleleştirici anlatılarından münezzeh bir dünya kurabilecektir.

Hakikat sonrası kavramının, onun felsefi temelini oluşturan Postmodernizm gibi Aydınlanma üst anlatısını tamamen yadsıdığı kaçınılmaz bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada felsefi bir duruştan ziyade politik nitelikli bir isyandan bahsedilmelidir. Şöyle ki hakikat sonrası kavramı her şeyden önce aydınlanmacı zihniyete karşı bir başkaldırış, onun üstenci bakışını yansıtan kurumlara karşı güvensizlik ve ayaklanma niteliği taşımaktadır. Ampirik verilere duyulan, neredeyse kutsal sayılabilecek itimat, hakikat sonrası dalgaya kapılmış bir kişi için düşmanlığa varan duygular uyandırmaktadır.

Bu durum aydınlanmacı zihniyet için kelimenin tam anlamıyla bir hayal kırıklığıdır. Nitekim bilim ve teknolojinin özgürleştireceği varsayılan toplum ve siyaset; bilimin sağladığı olanakları, ilkel güdülerini daha yıkıcı ve görünür şekilde kullanmayı seçmiştir. Burada postmodernistlerin Hiroşima ve Auschwitz'e yaptığı göndermeler gözden kaçmamalıdır. Aydınlanma ve bilimin insanın içindeki şiddet dürtüsünü engellemediği, aksine bunu kitleleştirdiği gerçeği, tarihsel bir hakikat olarak karşımızda bulunmaktadır.

Bunun yanında aydınlanmacı bilimcilikle hızla ilerleyen teknoloji, insani güdüleri daha görünür yapmanın yanında onu aynı zamanda artırmıştır. Nitekim internet teknolojisi, insanların bilişsel önyargılarına ve irrasyonel yanına çarpan etkisi yapacak algoritmalarla dizayn edilmiştir. İnsanın hayatına anlam veren ve düzenleyen üst anlatıların bir bir çöktüğü bu postmodern dünyada modern birey, internette bireysel üst anlatısını kurmaya çalışmaktadır.

Bunu yaparken dikkati, çok uluslu sosyal medya şirketleri tarafından sürekli talep, hatta istismar edilmektedir. Toplumda filizlenen, oradan siyasete sızan ve internetle tüm ulus sathına yayılan kaygı ve öfke duyguları, hakikat sonrası dalgasına tutulmuş bireyin halet-i ruhiyesini ifade etmektedir. Bu duyguların tebarüz etmesini sağlayan etmenleri tespit etmek için ise postmodernizmin bilimsel temeli denebilecek; rastlantısallık, görecelilik ve belirsizlik faktörlerine bakılmalıdır.

Buna göre bu üç etmenin hakikat sonrasının ana temaları olduğu düşünülmektedir. Öyle ki çalışmanın geri kalan iki bölümünde ABD özelinde işlenecek tüm noktalarda, bu üç faktörün toplum ve siyaset açısından dolaylı veya

doğrudan etkileri rahatlıkla gözlemlenebilecektir. Ancak öncelikle her bir faktörün doğrudan bağlantılı olduğu ve bir nevi somutlaştığı alanlardan bahsedilmelidir.

Öncelikle rastlantısallık faktörü göz önüne alınırsa, postmodern dünyada rastlantısallığın alenileştiği yerin sosyal medya olduğu görülmektedir. Nitekim dünyada gerçekleşen tüm olaylar saniyeler içerisinde internetten tüm dünyaya yayılmaktadır. En hızlı dolaşıma giren haberler ise tahmin edileceği gibi kötü haber olarak nitelendirilen akışlardır.

İnsanların (belki de doğalarına aykırı bir şekilde), dünyanın düzensiz ve kaotik olan doğasına yüksek düzeyde şahit olmalarının rastlantısallık faktörünü ifade ettiği değerlendirilmektedir. Nitekim her an, daha önce mümkün olmayan bir olayın başa gelebileceği ve her köşede bir kötülüğün beklediği hissinin, yükselen toplumsal kaygıyla doğrudan bağlantısı olduğu düşünülmektedir. Buradaki asıl kaygı, insanların sahip olduklarını her an kaybedileceği ihtimalinden doğmaktadır. Bu durumun toplumdaki sağduyuyu zayıflattığı ve olgularla hareket etme refleksini körelttiği değerlendirilmektedir.

Göreceliliğin ifade ettiği alan ise daha çok hakikatin öznelliğiyle açıklanmaktadır. Bilginin görecelilik niteliği, daha önce işlenen postmodernitenin ana özelliklerinden birini teşkil etmektedir. Hakikat sonrası dalgada ise bu öznellik gerek şirketler gerekse de siyasetçiler tarafından toplumu manipüle etmek için kullanılmaktadır.

Bunun anlamı postmodernizmin, hakikat sonrası dalgasını kendi menfaatleri için kullanmak isteyen kurum ve kişilere gerekli cephaneyi sağlamış olmasıdır. Burada her insanın sahip olduğu bilişsel önyargıların istismar edilmesi de söz konusudur. Bu durumu en iyi ifade eden ve sigara şirketlerinin, 1950'lerde halkı sigaranın zararlı olmadığına ikna etmek için geliştirilen tütün stratejisi, çalışmanın ilerleyen bölümünde ayrıntılı olarak işlenecektir.

Son olarak belirsizlik ise özellikle politik arenada temayüz eden istikrarsızlığın tüm toplumu ele geçirmesidir. Tüm dünyada derinden hissedilen ekonomik krizlerin, düzensiz göç dalgalarının ve istikrarsızlık yaratan çatışmaların sonucunun, toplumların

derinden hissettiği belirsizlik ve bununla ilişkili olarak kaygı olduğu değerlendirilmektedir. Bu belirsizliğin en somutlaştığı yer ise özellikle Batı toplumlarında yükselen popülist dalgadır.

Bununla ilintili olarak kendi aklınla düşün mentalitesinin ve Platon'un mağara metaforunun hakikat sonrası dalgasında yeniden yorumlandığının altı çizilmelidir. Burada halkın üst anlatıların yokluğunda, ev yapımı üst anlatı olarak nitelendirilebilecek komplo teorilerine yaslandığı düşünülmektedir. Nitekim belirsizlik içerisinde debelenen halk kitleleri, olguları kendi akıllarıyla düşünmeye cesaret etmiş ve müesses nizamın kurumlarının, onları "bilimsel verileri kullanarak zincirledikleri mağaradan" kaçmayı başarmışlardır. Komplo teorilerinin bu anlamıyla belirsizlikle başa çıkma yollarından biri olduğu söylenebilmektedir.

Buradan yola çıkarak hakikat sonrasının tanımı, halk kitlelerinin; müesses nizamın yerleşik kurumları tarafından hakikate çizilen ampirik sınırlara karşı politik ve öznel nitelikli başkaldırışı olarak yapılabilmektedir. Politika burada bir güç mücadelesini ifade etmektedir. Nitekim ileride de işleneceği üzere 6 Ocak Ayaklanması, yeni hakikat paradigmasının, yerleşik düzeni yıkma girişimi olarak değerlendirilmektedir. Öznellikle ifade edilmek istenen etmen ise duygulardır.

Burada hakikat sonrasını 2016 yılında yılın kelimesi olarak seçen Oxford Sözlüğü'nün tanımı önemlidir. Sözlüğe göre hakikat sonrası; *"nesnel gerçeklerin, kamuoyunu şekillendirmede duygulara ve kişisel inanca hitap etmekten daha az etkili olduğu durumları"* ifade etmektedir.[174] 2004 yılında yazdığı "Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma" kitabıyla[175] bu kavramı gündeme getiren Ralph Keyes ise hakikat sonrasını şöyle tanımlamaktadır:

> "Yalancılar her zaman var olmuş olsa da, yalanlar genellikle tereddüt ederek, bol miktarda kaygıyla, bir parça suçlulukla, biraz utançla, en azından az biraz mahcubiyetle söylenirdi. Şimdiyse, zeki insanlar olarak, suçluluk duymadan paçayı kurtarabilmek için gerçeği örtbas etmeye gerekçeler buluyoruz. Ben buna hakikat sonrası diyorum. Hakikat sonrası bir çağda yaşıyoruz. Hakikat sonrası, etik açıdan bir alacakaranlık kuşağında yer alıyor. Yalancı olduğumuzu düşünmeden gerçeği gizlememizi sağlıyor… Bu terim

[174] Oxford Dictionaries "Word of the Year 2016", (Çevrimiçi), https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/, 6 Nisan 2023.
[175] Ralph Keyes, **Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma,** Çev. Deniz Özçetin, 2. bs., Ankara, Delidolu Yayınları, 2019.

gerçeği gizlemenin ille de yanlış olmadığı, pekâlâ yapılabileceği, bu nedenle de aslında kelimenin olumsuz anlamıyla "yalancılık" olmadığı etik sistemlere işaret ediyor."[176]

Lee McIntyre ise "Hakikat Sonrası" adlı kitabında[177] kavramın, "sonrası" tarafına dikkat çekmektedir (İngilizce post-truth). Buna göre (tıpkı postmodernizm kelimesinde olduğu gibi) buradaki sonrası kelimesi zamansal sonralığı değil, hakikatin geleneksel tanımının tamamen yadsınmasını ifade etmektedir. Buna göre hakikat, artık gözden düşmüş, değersizleşmiş ve önemini yitirmiştir.[178] Görüldüğü gibi yapılan bu tanımlamalarda hakikatin gözden düşmesi ve yalan söylemenin normalleşmesi temaları göze çarpmaktadır. Peki bunlar tam olarak ne anlama gelmektedir?

Buradaki ana sorunun, bazı olguların diğerlerinden daha mühim olduğuna yönelik duygulardan (öfke ve kaygı), kaynaklandığı düşünülmektedir. Örneğin hakikat sonrası zamanda, iklim değişikliğini çeşitli siyasi saiklerle inkâr eden biri için, bilim insanlarının bu olgunun varlığını bilimsel yöntemlerle kanıtlaması bir anlam ifade etmeyecektir.

Nitekim söz konusu kişi, iklim değişikliğinin, ABD'nin ekonomisini çökertmek için "vatan haini" bilim insanları tarafından geliştirilmiş uluslararası bir komplo olduğuna inanacaktır. Ve hatta bu kişinin, internetin bir köşesinde bu komplo teorisini destekleyen istatistiki bilgileri bulacağı da kesindir. Burada temel ölçüt; hakikat sonrası dalgasına tutulmuş bu kişinin, ideolojisini hangi verilerin desteklediğidir. Geride kalan her türlü bilgi, ne kadar hakikat olursa olsun yadsınabilmekte ya da görmezden gelinebilmektedir.[179]

Bunun nedeni kişinin sahip olduğu ideolojinin içselleştirilmiş şekilde hakikatten daha değerli olduğuna inanmasıdır. İşte hakikat sonrasının en önemli alametifarikalarından biri de budur. Buna göre hakikat sonrasında asıl amaç; sahip olunan ideolojinin, karşı tarafı alt etmesidir. Bunun için her türlü yalan

[176] Keyes, **a.e.,** s, 22.
[177] Lee McIntyre**, Hakikat Sonrası**, Çev. Mehmet Fahrettin Biçici, İstanbul, Tellekt, 2019.
[178] **A.e.,** s. 26-27.
[179] **A.e.,** s. 32.

söylenebilmektedir.[180] ABD'nin sahip olduğu geleneksel bazı nitelikler ise bu türden yalan söyleme işlemini kolaylaştırmaktadır.

Nitekim Keyes, kitabında güç kazanmak için yalan söylemenin ABD'nin ulusal genetiğinde bulunduğunu ifade etmektedir. Buna göre kendini olduğundan daha önemli göstermek ülkede adeta bir "sanat formu" haline gelmiştir. Keyes'e göre bunun iki sebebi vardır: Her şeyden önce ABD'liler, kimliklerinin kontrolünü ele geçirme düşüncesinden hoşlanan göçmenler ve onların soyundan gelenler tarafından kurulmuştur.

İkinci olarak ise ABD'liler sürekli hareket halindedirler ve her gittikleri yerde kendilerini daha önemli biri gibi gösterecek yalanlar söylemek, onlar için epey kolay bir seçenektir. Keyes'e göre ABD'lilerin bu ulusal alışkanlığı, onları mit yaratmaya ve bunun da ötesinde birbirlerinin yalanlarını yutmaya teşne hale getirmiştir.[181] Burada postmodernizmin en önemli isimlerinden olan Paul De Man'ın hikayesi önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Paul De Man, akademik çevrelerde kült haline gelmiş ve alanında geniş çaplı bir hayran kitlesine sahip olmuş postmodernist bir edebiyat eleştirmeni olarak görülmüştür. Aslen Belçikalı olan akademisyen, kendisini Nazi Avrupa'sından kaçmış biri olarak lanse etmiştir. De Man bunun da ötesinde dünya savaşı sırasında Belçika'da Nazilere karşı direnen bir örgüte üye olduğunu ima etmiştir. Kendisi böylelikle karizmatik, hatta büyüleyici bir kişilik olarak ABD entelijansiyasında sağlam bir yer bulmuştur.[182] Ancak De Man'ın bu "büyüleyici" hikayesi hakikati yansıtmaktan çok uzaktır.

Nitekim kendisinin 1983'teki ölümünden sonra bir araştırmacı De Man'ın geçmişinin izini sürmüş ve beyanlarıyla uyuşmayan bilgilere ulaşmıştır. Buna göre akademisyen, Belçika'da Nazilere karşı savaşan bir örgüte hiçbir şekilde üye olmamış, aksine Nazilerle tam bir iş birliği içerisinde olmuştur. Bununla beraber karakterinde "büyüleyici" olarak tanımlanabilecek bir nitelik de yoktur.

---

[180] McIntyre**, a.e.,** s. 33.
[181] Keyes, **a.g.e.,** s. 73-74.
[182] Michiko Kakutani**, Hakikatin Ölümü,** Çev. Çesi Mizrahi, İstanbul, Doğan Kitap, 2018, s. 46.

Şöyle ki De Man, 1950 yılında ABD'ye gitmek üzere karısını ve çocuğunu terk etmiş ve yasa dışı işlere bulaşmıştır. Üstüne üstlük burada amcasını babası gibi göstermiş ve eski eşinden boşanmadan ABD'de yeniden evlenmiştir.[183] Bir bakıma ABD'nin güç kazanmak için yalan kimlik uydurma geleneğinden yararlanan De Man, yine de kendisine taraftar bulabilmiştir. Postmodernizm diğer bir önemli ismi Derrida'nın onu yapısöküm yöntemiyle aklamaya çalışmışması dikkat çekicidir.

Yapılan araştırmalarda Paul De Man'ın, Belçika'da olduğu dönemde, Nazilere yakınlığı ile bilinen Soir adlı bir dergide ırkçı nitelikli makaleler kaleme aldığı ortaya çıkmıştır. Derrida ise bu Yahudi düşmanı makalelere mazeret üretmek için metinlere yapısöküm uygulamış ve bunların aslında ironi olduğu sonucuna varmıştır. Derrida'ya göre bu makalelerin Yahudi düşmanlığı barındıran yerleri, aslında alaycı bir tona sahiptir.

Buna göre asıl hedef Yahudiler değil, Yahudi düşmanlarıdır. Paul De Man, aslında söylediklerini değil, onun tam tersini kastetmektedir.[184] Bu durum, ABD'nin hakikatle olan geleneksel probleminin, daha çok Fransız entelektüeller tarafından ortaya konan postmodernizmin ithal edilmesiyle daha da etkin bir yöntem haline geldiğini göstermektedir. Ancak bu yeni yöntemin işlevli olduğu alan, yalnızca ABD'lilerin temelsiz kimlik inşa etme alışkanlıkları olmamıştır.

Bu noktada; sağ tandanslı, popülist eğilimli kişilerin (Donald Trump'ın burada konumlandığı söylenebilir) ve çok uluslu şirketlerin kamuoyu yaratma çabalarından ve aralarındaki ilişkiden söz edilmelidir. Nitekim birbirini besleyen bu iki kol, hakikat sonrası dalgasını kendi amaçları uğruna yönlendiren ana güç odakları olarak değerlendirilmektedir. Burada öncelikle sorulması soru ise aslen sol tandanslı bir düşünce yapısı olan postmodernizmin nasıl sağ tandanslı, popülist eğilimli mecralarda kullanıldığı olmalıdır.

[183] Keyes, **a.g.e.,** s. 76.
[184] Kakutani, **a.g.e.,** s. 47.

Francis Fukuyama'nın "Against Identity Politics" (Kimlik Politikalarına Karşı) adlı makalesi[185] burada önemli bazı noktalara parmak basmaktadır. Fukuyama burada geleneksel solun sınıfsal mücadele temelli Marksist öğretileri bıraktığını ifade etmektedir. Buna göre Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra küreselleşen dünyada sol artık kendini kimlik politikalarıyla tanımlamaktadır.

Başka bir deyişle sol artık kendini; işçilerle, sendikalarla, sosyal refah programlarıyla ve servetin adil dağıtımı politikaları ile değil, daha çok etnik azınlıklar, göçmenler ve mülteciler, kadınlar ve LGBT kişiler gibi çok çeşitli azınlık ve dezavantajlı grupların çıkarlarını koruma noktasında konumlandırmaktadır. Fukuyama'ya göre bu durum solun, Sovyetler dağıldıktan sonra liberal dünyada varlığını sürdürme yöntemi olarak görülmelidir.[186]

Bu noktada solun, daha önce aktarılan azınlıkların kimlik tanımlarında başat bir faktör olarak postmodernist dalgadan etkilendiği değerlendirilmektedir. Fukuyama'nın 1960'lı yıllarda ABD'deki siyah hareketinde gözlemlediği kırılma bu minvalde önemlidir. Buna göre Martin Luther King gibi önde gelen siyahi hak savunucularının birinci ereği, siyahların beyazlarla eşit olmasına yönelik olmuştur. Başka bir anlatımla asıl amaç; siyah ve beyazların tam eşitliğidir.

Ancak bu eğilim 1960'ların sonunda yükselen Kara Panterler gibi grupların gerisinde kalmıştır. Bu yeni eğilim, siyahların yaşadığı özel koşullara odaklanmıştır. Buna göre beyazlar bir siyah olmanın anlamını hiçbir zaman anlayamayacaklardır. Çünkü dünyayı siyahi bir veçheden izleme, anlama ve yorumlama şansından tamamen yoksundurlar.

Bu yaklaşım zamanla feminist hareket de dahil olmak üzere diğer kimlik mücadelelerine de sirayet etmiştir. Artık yeni amaç siyahiler gibi diğer dezavantajlı grupların, egemen beyazlardan farklı olan deneyim ve niteliklerinin kutlanması ve sosyal yapıda çok kültürlülük (multiculturalism) adıyla olduğu gibi kabul

[185]Francis Fukuyama, "Against Identity Politics", (Çevrimiçi), https://www.foreignaffairs.com/articles/americas/2018-08-14/against-identity-politics-tribalism-francis-fukuyama?check_logged_in=1, 12 Nisan 2023.
[186] **A.e.**

edilmesidir.[187] İşte postmodernizmin bu eğilimle kesiştiği ana noktanın burası olduğu düşünülmektedir.

Nitekim azınlıkların kutlanması gereken nitelik ve deneyimleri aslen öznel değerlendirme ve yorumlardan meydana gelmektedir. Başka bir deyişle siyahiler; tarih ve kimlik kavramlarının beyaz yorumlarını yapısöküme uğratmışlar, kendi öznel deneyimleri ve zihinleriyle bunları kendileri değerlendirmişlerdir. Toplumdan ve müesses nizamdan bekledikleri şey ise bu değerlendirme çeşitlerinin olduğu gibi kabul edilmesidir. Burada aslolan, ortak görüşün kendileri hakkındaki tanım ve yorumları değildir. Bir siyahın eşsiz deneyimleri ancak bir başka siyah tarafından anlaşılabileceğinden, geçerli tanımlar ve yorumlar ancak bir siyahi tarafından yapılmalıdır.

ABD'deki kimlik mücadelesinin özünü yansıtan bu yorumun en büyük sonuçlarından biri ise Fukuyama'ya göre siyaseten doğruluk kavramının doğuşu olmuştur. Şöyle ki ABD'deki ana akım tartışma biçimi herkesin, ifade özgürlüğü hakkını kullanarak her konuda yorum yapabilme noktasından, ırk ve cinsiyet gibi hassas konularda yalnızca bu grupların mensuplarının söz hakkına sahip olduğu bir ortama evrilmiş, bu yeni durumun sınırlarını zorlayan ifadeler ise "saldırgan" olarak (offensive) tanımlanmıştır.[188] İşte ABD'deki popülist eğilimlerin beslendiği ana etken de burada ortaya çıkmaktadır.

Fukuyama burada ABD de popülist eğilimin merkezleri olarak gördüğü kırsal bölgelerdeki nüfusa dikkat çekmektedir. Ona göre yıllardan beri ABD'deki bu kesimler, şehirli elitler tarafından hor görüldüklerini düşünmektedirler. Gerçekte ülkedeki egemen ve çoğunluk nüfus olmalarına rağmen kırsal alandaki beyazlar, kendilerini küçümsenmiş ve kurban olarak görme eğilimindedirler. İşte sağın kimlik politikasının ana argümanı da burada şekillenmektedir.

Buna göre sağ tandanslı popülist söylem, solun öznel deneyime dayalı mücadele biçimini aynen benimsemiştir. Kırsal kesimdeki beyaz nüfus, tarihlerini ve kimliklerini kendi bakış açılarıyla yorumlamış, bunun sonucunda ise beyazların

[187] Fukuyama**, a.e.**
[188] **A.e.**

müesses nizam tarafından sürekli mağdur edildiği ve yaşadıkları acıların toplum tarafından hiçbir şekilde önemsenmediği sonucuna varmışlardır. Burada asıl suçlular ise ana akım medya ve politik sistemdir. Fukuyama'ya göre Trump'ın yükselişinin en büyük sebeplerinden biri de bu iki odağa karşı sergilediği agresif duruştur.[189]

Bununla birlikte sağ tandanslı söylemin postmodernist yaklaşımı kullandıkları tek alan kimlik inşası değildir. ABD'de muhafazakarların okullarda evrim teorisine alternatif olarak gördükleri akıllı tasarım teorisini müfredata sokma çabası önemli bir örnek teşkil etmektedir. Burada "akıllı tasarımın büyükbabası" olarak bilinen Philip Johnson'un postmodernizmi savunduğu bazı ifadeleri dikkate değerdir.

Johnson, ürettiği eserlerde bilimin gerçeklikle ilişkili olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Ona göre evrim, "bilim kabilesinin" ürettiği hayali bir hikâyeden başka bir şey ifade etmemektedir. Radikal postmodernist bir pencereden bakıldığında bilim, diğer hiçbir dünya görüşünden daha üst bir konumda değildir. Bilim olgusunun ampirik verilere dayanması da bir önem ifade etmemektedir. Her kabile kendi anlatısını icat etmekte olduğundan akıllı tasarım teorisi, ampirik verilere dayalı evrim teorisine eşit bir durumdadır.[190]

Öznellik, değişik kişi ve grupların gerçekliği farklı şekillerde algılayabilmesi ve bunların birbirlerine eşit olduğu temaları tartışmaya mahal vermeyecek şekilde postmodernist bakış açısını yansıtmaktadır. Sonuç olarak postmodernizmin ABD'de sağ kanatın kimlik inşasında ve hayat görüşünü şekillendirmede doğrudan etkili olduğu, şüphe gerektirmeyecek şekilde karşımızda bulunmaktadır. Öte taraftan postmodernist yaklaşım, sağ kanadın bu eğilimini besleyecek şekilde uluslararası şirketler tarafından da kullanılmaktadır. Burada tütün stratejisi adı verilen bir yöntemden bahsetmek gerekmektedir.

Mezkûr stratejiyi işlemeye 1953 yılının aralık ayında New York'taki Plaza Otel'de gerçekleşen bir toplantıdan başlamak gerekmektedir. Bu toplantıya ABD'nin en önemli dört sigara şirketleri olan American Tobacco, Benson and Hedges, Philip

[189] Fukuyama, **a.e.**
[190] Robert Pennock, "The Postmodern Sin of Intelligent Design Creationism," **Science and Education,** C: 19, 27 Şubat 2010, s. 762.

Morris ve U.S. Tobacco firmalarının yöneticileri ve zamanın en önemli halkla ilişkiler uzmanı olan John Hill katılmıştır. Bu toplantının ana amacı ise sigaranın zararlarının bilimsel çalışmalarla sabit olduğunun ortaya çıkmasına karşı atılacak adımları tartışmaktır.

Toplantıda bu şirketler rakip olmalarına rağmen ürünlerini bilime karşı savunma konusunda ittifak kurma kararı almışlardır. Ana amaç ise halkı sigaranın zararlarını kanıtlayan nitelikli kanıtların olmadığına ikna etmek olarak belirlenmiştir. Buna göre bunlar; bilim insanlarının çalışmalarında kullanmak üzere daha fazla fon almak için uydurdukları "sansasyonel suçlamalar"dır.

Başka bir deyişle bu şirketler bilimin söylediklerine karşı boş boş oturmayacaktır. Bunun yerine Halkı Bilgilendirmek İçin Tütün Endüstrisi Komitesi adı altında, sigara hakkında pozitif algı oluşturacak çalışmalar gerçekleştireceklerdir.[191] Burada Jonah Hill'in yeni araştırmalar yapılması için fon ayrılması gerektiğine yönelik telkinleri önemlidir. Nitekim Hill, yapılacak bilimsel spekülasyonların bilimsel görünmesi gerektiğini düşünmüştür. Bununla da yetinmeyen Hill, kurulacak komitenin ismine "araştırma" kelimesinin sokulması gerektiğini vurgulamıştır. Burada ana amaç; sigaranın zararlarına yönelik bilimsel tartışmaları şüphe sahasında tutmak, henüz hiçbir şeyin kesinlik kazanmadığı algısını yerleştirmek ve sürdürmektir. İşte sonraki yarım asır boyunca sigara şirketlerinin yürüttükleri tütün stratejisinin ana güzergahı bu olmuştur.

Endüstri, bilimsel tartışmanın (aslında bilimsel temeli olmayan) "diğer yanı" olarak tanımladığı sağlığa zararsız sigara algısını güçlendirecek çalışmaları fonlamış ve ürünlerinin zararlı olduğuna dair kanıt olmadığını ileri sürmüştür. Bunun için broşürler çıkartılmış, kitapçıklar basılmış ve medyada kendi görüşlerini savunacak yorumcular öne sürmüşlerdir.[192] Bu şekilde toplum, bilimsel camiada sigara ile kanser arasındaki ilişki konusunda halen şüphelerin bulunduğuna inandırılmıştır. Bu yapılırken ana strateji bilimsel kanıtlara karşı sürekli soru sormak olmuştur.

[191] Naomi Oreskes, Erik Conway, **Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming**, Bloomsbury, New York, 2010, s. 15.
[192] **A.e.,** s. 15-16.

Nitekim bu sorular bilim camiasında yanıtlansa bile, bu konuda soru sorulabilmesi dahi kamuoyu tarafında şüphelerin halen canlı olduğuna dair algıyı güçlendirmeye yetmiştir. Öte taraftan komite, bilimsel yöntemlerin doğasında bulunan şüphe öğesini istismar etmiştir. Şöyle ki bilimsel süreçlerde bilim insanları, o ana kadar elde edebildikleri verilerle hareket ettiklerinden kesin ifadeler kullanmamaktadırlar. Bilimsel dürüstlük gereği geliştirilen bu yaklaşım, komite tarafından manipüle edilmiş ve bu, bilim insanlarının sigaranın zararları konusunda emin olmadıkları algısını güçlendirmek üzere kullanılmıştır.[193]

Toparlanacak olursa tütün şirketlerinin sigaranın sağlığa zararlı olduğunu kabul ettikleri 1998 yılına kadar kullanılan bu strateji kısaca şu şekilde işlemektedir;

- Bilimsel hakikati bükmeye yarayacak uzmanların bulunması ve fonlanması,
- Medyada bilimsel tartışmaların devam ettiğine yönelik algı çalışması yapmak ve fonlanan uzmanları "hikâyenin diğer tarafı" olarak programlarda öne sürmek,
- Halkla ilişkiler yöntemlerini ve hükümet lobilerini kullanmak,
- Tüm bunların sonucunda ortaya çıkan kafa karışıklığından yararlanarak bilimsel sonuçları inkâr etmek.[194]

Bu stratejideki anahtar kavram "hikâyenin diğer tarafı"dır. Nitekim daha önce aktarıldığı gibi hakikat sonrası dönemin ana temalarından biri bilginin göreceliliğidir. Tütün şirketleri, içinde bulundukları dönemin ruhunu iyi sezmiş ve medyanın her fikre ekranlarda yer verme adına, hikâyenin tüm taraflarına söz hakkı verme eğiliminden yararlanmışlardır. Bu durumun her bakış açısının değerli ve eşit derecede geçerli olduğuna yönelik postmodernist bakış açısını yansıttığı düşünülmektedir. Bu strateji ABD'de ihtilaflı gibi görünen konularda konuşan siyasetçiler ve iklim değişikliği gibi konularda halen kullanılmaktadır (bunların ayrıntısına çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinilecektir).

Sonuç olarak Aydınlanma üst anlatısının hem sol hem de sağ tandanslı iki muhalefet odağı tarafından tahrip edildiği sonucuna ulaşılabilmektedir. Buna göre

[193] Oreskes, Conway**, a.e.,** s. 18.
[194] McIntyre**, a.g.e.,** s. 43.

aslen sol nitelikli olan Postmodernizm ile birlikte aydınlanmacı hakikat anlayışı yadsınmış, Berger ve Luckmann'ın ifade ettiği köktenci yaklaşıma sahip sağ kanat ise solun ürettiği bu bakış açısını kendi menfaati doğrultusunda benimseyerek, yıllardan beri hissettiği öfke ve kaygı duygularını ortaya koyacak agresif söylem ve politik etkinlik içerisine girmiştir.

Buradan hareketle çalışmanın ikinci bölümünün odak noktası ABD'deki bu sağ kanadı etkileyen ana mefhumlar olacaktır. Bu minvalde sonraki bölümde; ABD'deki en önemli siyasi mefhumlardan birini ifade eden popülizm, hakikat algısını perdeleyen bilişsel yönelimler ve ABD'lilerin, ayakları yere basan verilerden uzakta kalmasına neden olan, ticarileşmiş geleneksel medya mefhumları sırasıyla işlenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM
ABD'DEKİ HAKİKAT SONRASI DÖNEMİ HAZIRLAYAN ANA ETMENLER

Çalışmanın önceki bölümünde görüldüğü üzere, insanlığın düşün tarihinde hakikat mefhumunun algılanış şekli sürekli değişmiştir. Bununla beraber ABD'de, hakikat sonrası kavramının postmodern dönemde ortaya çıkışı, belli bazı olguların ortaya çıkması ya da tetiklenmesiyle gerçekleşmiştir. Burada özellikle üç ana faktör tespit edilmiştir. Bunlar; "gerçek halkın" (ABD özelinde beyazlar olmak üzere) elitlere karşı politik başkaldırışını ifade eden popülizm, her insanda var olan ve nesnel hakikat paradigmasını bulanıklaştıran bilişsel yönelimler ve ABD halkının hakikat ile olan ilişkisini zedeleyen, medyanın kamusal sorumluluklarından sıyrılıp, ticarileşmesi olgusudur.

2.1. Popülizmin Yükselişi

6 Ocak Ayaklanması, yerleşik hakikat paradigmasına politik bir karşı çıkış olarak, siyasi bir niteliğe sahiptir. İşte popülizm bu politik duruşun kitleler bazındaki temelini oluşturmaktadır. Başka bir deyişle 6 Ocak Ayaklanmasının politik okuması, popülizm kavramıyla açıklanmak durumundadır. Çünkü ayaklanma, ABD popülizminin XXI. yüzyıldaki edimlerinden biri olarak görülmektedir.

2.1.1. Popülizmin Kavramsal Arka Planı

Popülizmin mahiyeti her şeyden önce faşizmin temel etmenlerinin anlaşılmasıyla kavranabilecektir. Bu minvalde faşizm; tarihsel olarak devlet eliyle yürütülen şiddeti, totaliter dünya görüşünü, emperyalizmi, ırkçılığı ve hatta soykırımı kapsayan bir ideolojidir. Dünyanın çeşitli yerlerinde zuhur ettiğinde bu yönetim biçimi, siyasi hegemonyasını müdafaa etmek ve yaymak için müstemlekelerdeki halkları ve hatta kendi yurttaşlarını imha etmekte bir beis görmemiş, Avrupa ve dışında zirvede olduğu dönemde milyonlarca insanın ölümüne yol açmıştır.

Tarihsel konjonktürden bakıldığında faşizm, ulusal cereyanlara ve rejimlere sahip global bir ideoloji olarak düşünülebilmektedir. Başka bir anlatımla bu siyasi

ideoloji ulus-aşırı bir niteliğe sahiptir. Modernite karşısında karşı devrimci bir şekilde anti-Marksist ve anti-liberal bir yapıda temayüz etmektedir. Başlıca ereği ise gerici bir duruştan fazlasını ifade ederek, demokrasiyi şiddet kullanarak içeriden yıkmak ve hiyerarşik bir yapıda organize edilecek bir diktatörlük yaratmaktır. Faşizm, demokratik temsil krizinin bir ürünü ve kapitalizmin krizinin bir sonucudur.

Faşist rejimlerin öngördüğü devlet sistemi totaliter bir yapıdadır. Bu devlette çoğulcu anlayış silinmiş, sivil toplum ezilmiş, kamusal-özel ve devlet-vatandaş ayrımları kaldırılmıştır. Ayrıca özgür basın tamamen susturulmuş, hukukun üstünlüğü kavramının üstü çizilmiştir. Tüm bunların yanında faşist rejimlerde mesihsel, karizmatik ve kutsal bir liderlik tasavvuru geçerli olmuştur. Halkın, bu karizmatik lidere organik olarak bağlı olduğu düşünülmüş, liderin halk adına hareket ettiğine ve onun iyiliğini halktan daha iyi bildiğine iman edilmiştir.[195]

Öte taraftan faşist ideoloji, siyaseten karşıtlarını rakip olarak değil, yok edilmesi gereken düşman olarak görme eğilimindedir. Bu abartılı düşman algısı ülke ve halk açısından ölüm-kalım meselesi olarak algılanmaktadır. Bu durumun sonucu olarak ise faşist bilinç, düşman olarak gördüğü bu odakları ülkeden kovma ya da yok etme refleksine sahiptir. Şiddet bu nedenle faşizmin en önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Gücünü ve sıklığını sürekli artıran bu şiddet dalgasıyla faşistler, savaş yoluyla yeni bir dünya düzeni yaratma amacını öne çıkarmışlardır.[196] Düzen yaratma amacına giden yolun ana metodu olan şiddet, bu minvalde faşist iktidarın kaynağı konumundadır.

Faşizm burada şiddete, liberal ve komünist bakış açılarından farklı bakmaktadır. Nitekim bu iki dünya görüşü iktidarın, şiddeti tekeli altına aldığı fikrinde birleşirken faşist bilinç için iktidarın şiddeti bastırması gibi bir durum söz konusu değildir. Faşizm, şiddet uygulama yanlısı olup, onu dizginsiz bir biçimde kullanarak gücünü artırma yolunu tercih etmektedir. Şiddet bu şekilde sivil toplumu ezmekte ve muhalefeti silmektedir.[197] Bunun meşruiyeti ise daha çok faşist kurum ve liderce

[195] Federico Finchelstein, **Faşizmden Popülizme**, Çev. Ali Karatay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, s. 42.
[196] **A.e.,** s. 42-43
[197] **A.e.,** s. 44.

yapılan propaganda ile, başka bir ifadeyle hakikatin iktidara uygun bir şekilde manipüle edilmesiyle sağlanmaktadır.

Hakikatin manipüle edilmesi; daha açık bir ifadeyle yalan, faşizmde çok önemli bir yere sahiptir. Nitekim faşist bilince göre iktidarın tahkimi ve yayılması için söylenen yalanlar aslında mutlak hakikate hizmet etmektedir.[198] Faşistler bu minvalde hakikat ve propaganda ile yaydıkları yalanlar arasında bir fark görmemektedirler. Örneğin Nazilere göre sadece kendileri, Alman ruhunu anlamak için gereksinim duyulan içsel kavrayış ve malumata sahiptiler.

Bu bilgiyi onlara aktaran kişi ise liderleri Adolf Hitler'dir.[199] Tarihçi Robert Paxton'a göre faşist bilinç, her ne kendisini diğerlerine hükmetme şansı veriyorsa (onları galibiyete taşıyorsa) bunları hakikat olarak görme eğiliminde olmuştur.[200] Bu eğilim doğrultusunda faşizm, çalışmanın ilk bölümünde açıklandığı anlamdaki gerçekliği reddetmekte ve gerçeği ortaya koyan delillerin yerine liderlerine duydukları çok derin, neredeyse dinsel nitelikteki inancı koymaktadır. Lider ve onun ideolojisi mutlak hakikatin kaynağı konumundadır.[201]

Peki popülizmin, tarihsel olarak faşizm ile olan ilişkisi nedir? Burada popülizmin nasıl doğduğu sorusu önem kazanmaktadır. Popülizm aslen faşizmin 1945'teki yenilgisinden sonra tebarüz etmiştir. Savaş öncesi aydınlanma karşıtı görüşler faşizm tarafından temsil ediliyorken, II. Dünya Savaşının sona ermesinden sonra bu miras, Soğuk Savaş dönemine uygun olarak popülizm şeklinde yeniden formüle edilmiştir. 1945 yılı itibariyle popülizm, faşizmin devamlılığını, ancak onun en önemli niteliği olan diktatoryal yanından feragatini temsil etmektedir.

Buna göre modern popülizm, faşizmin şiddete dayalı totaliter düzlemini reddetmiş ve onu demokratik sisteme uygun hale getirmiştir. Başka bir deyişle popülizm, savaştan sonra faşizmin medeniyet üzerinde yarattığı etkinin bir sonucu

[198] Federico Finchelstein, **Faşist Yalanların Kısa Tarihi**, Çev. Zeynep Şarlak, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2021, s. 13.
[199] **A.e.,** s. 23.
[200] **A.e.,** s. 26.
[201] **A.e.,** s. 105.

olarak doğmuştur.[202] Bu ideolojinin ilk temsilcisi ise Arjantin'de 1943 yılında ülkeyi yönetmeye başlayan Juan Peron olmuştur. Peron, faşizmi yadsıyarak demokrasiyi benimsemiş, başkanlık seçimlerini kazanıp otoritesini demokrasi üzerinden kurmuştur.

Peron, siyasi gücünü oluştururken ise kutuplaştırmayı öne çıkarmıştır. Ana odağı daha çok işçi sınıfı olmuş, politikalarını işçiler üzerine inşa etmiştir. Bu sebeple işçi sınıfı mensupları Peronist yönetimi hayat koşullarında hakiki bir iyileşme şansı olarak görmüşlerdir. Bunun yanında Peronizm, bu toplum kesimlerine önemli bir şeylerin parçası olma ve gurur duygusu da vermiştir. Buna karşın bu olumlu duygular Arjantin'in orta ve üst sınıfa ait entelektüelleri için geçerli olmamış, Peronist yönetim altında bu kesimler toplumsal ve siyasal güçlerini kaybetmişlerdir.[203]

Peronist liderlik anlayışı bu şekilde kutuplaştırmayı sağlarken, Peron, halk üzerindeki etkisini, karizmasına dayandırmayı tercih etmiştir. Nitekim Başkan; taraftarlarından sezgilerine ve mütemadiyen değiştirdiği politikalarına gözü kapalı güvenmelerini beklemiştir. Burada Peron'un ana talebi; halkın, liderin ulaşmak istediği amaçların, onların politik isteklerini yansıttığına, hatta aştığına inanmalarıdır. Bir başka anlatımla Peron, halkın ne istediğini halktan daha iyi bilmektedir ve bu sebeple halkın yapması gereken şey liderlerine biat etmektir.[204]

Görüldüğü üzere popülizm, sahip olduğu hasletler bakımından kendine özgü koşulları olan bir ideoloji çizgisine sahiptir. Peron'un ilk temsilciliğini yaptığı modern popülizm Latin Amerika, Avrupa ve ABD'de çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır. Hem sol hem de sağ tandanslı olarak ortaya çıkabilen bu popülist eğilimlere bakıldığında bir takım ortak niteliklere sahip oldukları görülmektedir. Bu nitelikler şu şekilde sıralanabilmektedir;

- Diktatörlüğün reddiyle beraber; otoriter, anti-liberal demokrasiye bağlılık.
- Seçimin kazanılmasını sağlayan, kıyamet benzeri çöküş propagandasına yaslanan ve devrim biçimde formüle edilen dini nitelikli uç bir siyaset tasavvuru,

[202] Finchelstein, **Faşizmden Popülizme**, s. 18.
[203] **A.e.,** s. 154, 156.
[204] **A.e.,** s. 200.

- Mesihvari, karizmatik liderlik,
- Politik rakipleri vatan haini, halk karşıtı ve düşmanı olarak görmeye teşne anti-elitizim,
- Zayıflatılmış hukuk ve güçler ayrılığı,
- Şovenizm,
- Liderde cisimleşen halk anlayışı,
- Hareketin ve liderin, halkla özdeşleşmesi,
- Alışılmış siyaseti yadsıdığını iddia eden anti-politik duruş,
- Halk adına konuşma iddiası,
- Gerçek demokrasinin savunucusu olma iddiası ve Avrupa Birliği, küreselleşme, kozmopolitizm gibi kavramlar üzerinden karşıtlık yaratma, düşmanlaştırma eğilimi,
- Halkı, popülist rejimin devamını isteyenlerle sınırlayan ve homojenleştiren ayrımcı yaklaşım,
- Özgür basına karşı hasmane tutum,
- Ulusal geleneklerin cisimleşmiş şekli olarak görülen eğlence dünyasına önem verme.[205]

Tüm bu niteliklerin gösterdiği en önemli hakikat ise şüphesiz popülizmin, faşizmin aksine şiddet uygulama sınırını aşmamasıdır. Nitekim bu durum, bu iki kavram arasındaki en önemli farkı ifade etmekte ve onu II. Dünya Savaşı sonrası kurulan düzende nefes alabilen bir ideoloji konumuna taşımaktadır.

Bu durumu başka bir şekilde ifade etmek gerekirse popülist akım, anti-demokratik eylemlerde bulunmakta ancak onu yıkmamaktadır. Yürütülen anti-elitist politikalarla demokratik süreçlerde oy kullanacak ancak kaybedecek azınlıklar yaratmakta ve aslında meşruiyetini de bu azınlıklara dayandırmaktadır.

Her ne kadar bunlar faşizmde olduğu gibi düşman olarak lanse edilseler de bu kitleler faşizmde olduğu gibi imha edilmemekte ya da fiziksel bir zulme maruz bırakılmamaktadır. Popülist bilinç bu minvalde ancak seçimleri kazandığı müddetçe

[205] Finchelstein, **Faşizmden...** s. 145-147.

meşruiyet iddiasında bulunabilmektedir.[206] Bu meşruiyet algısının en önemli kısmı ise popülizmin elitistlere karşı "sessiz yığınların" lehine yürüttüğü politikalar ve homojen, "gerçek halk" nosyonunda yatmaktadır.

Bu durum popülizm ile faşizmin birbirine yaklaştığı en önemli hatlardan birini oluşturmaktadır. Nitekim iki siyasi akımda da halk-halk karşıtı ayrımı rejimin tesisi ve tahkimi için çok önemli bir yere sahiptir. Peki elitler olarak adlandırılan bu kitleler tam olarak kimlerdir? Buna göre popülist bilinç ülkeyi; ahlaken lekesiz ve ayrışmaz halk ile yoz seçkinler olarak ayırma eğilimindedir. Ancak bu bakış açısı tek başına popülist olmak için yeter sebep değildir. Nitekim aksi takdirde elitler-halk ayırımı yapan herkese popülist damgası vurulması ihtimali doğacaktır.

Bu minvalde birini popülist yapan en önemli husus anti çoğulcu bakış açısıdır. Popülist bilinç böylelikle ülkedeki gerçek halkı yalnızca ama yalnızca kendisinin temsil ettiğini rahatlıkla savunabilecektir. Bu nedenle popülist bir liderin yönetime gelmeden önce siyasi rakiplerinin yozlaşmış ve ahlaksız seçkinler olduğunu söylemesi, iktidara geldikten sonra ise muhalefetin gayri meşru olduğunu dile getirmesi işten bile değildir.

Popülizmin diktatörlüğü reddetmesinden sonraki bir diğer karakteristik niteliği işte bu gerçek halkı temsil iddiasıdır.[207] Bir liderin popülist olup olmadığı, lidere bu pencereden bakıldığında anlaşılabilmektedir. Antik Roma örnek gösterilecek olursa liderin, sıradan halk sınıfını ifade eden pleblerin hakkını savunması onu popülist yapmamaktadır. Ancak mezkûr lider, sadece pleblerin Roma halkı olduğunu iddia ederse bu durum onu popülist yapmaya yetecektir.[208] Aynı şekilde aristokrat sınıf olan patricilerin ne yaparlarsa yapsınlar Roma halkı olamayacağının söylenmesi de popülist tavrın ifadesi olacaktır.

Liderin bu popülist tavrı, inşa ettiği karizmatik liderliğin en önemli alametifarikalarından biridir. Nitekim popülist lider, bir bakıma sosyal düzeni

[206] Finchelstein, **Faşizmden...** s. 135.
[207] Jan-Werner Müller, **Popülizm Nedir?,** Çev. Onur Yıldız, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2021, s. 36.
[208] **A.e.,** s. 39.

değiştiren, devrimci (bir anlamda yıkıcı ve kurucu nitelikte) bir önderdir. Bu durum onu tıpkı faşist rejimde olduğu gibi mesihvari bir seviyeye yükseltmektedir. Bu kilit rolün iki ana özelliğinden söz edilebilir.

Bunlardan ilki, liderin popülist hareketlerde başat faktör oluşudur. Başka bir deyişle lider, bireysel olarak kişiliği ve performansıyla hareketi tanımlamakta, böylelikle sembolleşmektedir. Nitekim liderin önderlik ettiği harekete duyulan ve çoğunlukla karizmatik liderlikten kaynaklanan yüksek seviyedeki sevgi ve keskin nefret duyguları doğrudan söz konusu liderin edimlerine yönelmektedir. İkinci olarak ise popülist parti, liderin siyasi hayatı için kullandığı aparattan öteye gidememektedir. Bunlar sadece ve sadece şahıs partileridir.[209] Yani siyasi parti, lider olmadan herhangi bir anlam ifade etmemektedir.

Popülist hareket bu şekilde bir lider hareketi olarak iki şekilde ortaya çıkma şansına sahiptir. İlk olarak hızlı hareket edebilme ve karışıklığın içinden çıkabilme refleksleri kuvvetli, hali hazırda var olan bir hareket, talep ve mesajlarını güçlü bir şekilde ortaya koyabilecek liderin etrafında toplanabilmektedir. İkinci formülasyon ise bu sürecin zıt yönde ilerlediği senaryodur. Buna göre çekici bir mesaja ve alışılmışın dışında üsluba sahip bir lider ortaya çıkıp, kendilerini gerçek halk olarak tanımlayan bir kitleyi etrafında toplayabilmektedir.

Her iki senaryonun da ortak noktası; popülizmin nihai icracısı ve ana aktörünün lider olduğudur. Lider bu minvalde sıra dışı ve dikkate değer bir nitelikte zuhur etmektedir. Bu durum onun takipçileri nezdinde mesihvari bir seviyeye yükselmesine yardımcı olmaktadır. Liderin sahip olduğu bu meziyetlerden ötürü, söz konusu hareket, liderin kişisel doğasını yansıtmaktadır.[210] Bu bağlamda popülist hareketler; "gerçek halkın" arzularını ve iradesini temsil edip yöneten ve halktan üstün, halkın temsilcisi sıra dışı liderliğin kişiliğine sıkı sıkıya bağlıdır. Halkla kurulan bu sıra dışı bağın sıradan bir temel üzerinde yükselmek zorunda olması da gözden kaçmamalıdır.

[209] Benjamin Moffit, **Popülizmin Küresel Yükselişi: Performans, Siyasi Üslup ve Temsil**, Çev. Onur Özgür, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 89.
[210] **A.e.,** s. 89-91.

Bunun anlamı liderin sıra dışı bir kişiliğe sahip olması, ancak bu sıra dışılığın sıradanlıkla dengelenmesidir. Nitekim popülizm halk ile ilgilidir ve liderin "gerçek halk" gibi olması beklenmektedir. Lider, bu minvalde inanması güç bir liderlik vasfı taşımalı ancak aynı zamanda halktan biri gibi görünüp onları yansıtmak zorundadır. Bu ayrım temelinde popülist lider, elitler tarafından "dışarıda bırakılmış" portresi çizmekte, ancak siyasetten anlamaktadır. Bununla beraber temsil ettiği gerçek halkın omuzlarında "dürüst" bir şekilde yükselmektedir.[211]

Sergilenen bu sıradanlık performansı ile popülist lider, günlük hayatına her zamanki gibi devam etmekte olan vatandaşlardan uzak görünen, bir başka tanımla "halka dokunmayan" politikacılardan kesin bir şekilde kendisini ayırmaktadır. Söz konusu performans, başarılı şekilde gerçekleştirilirse popülist liderin gerçekten de "dışarıdan kalanlardan" olup olmamasının bir önemi kalmamaktadır. Nitekim bu durum popülist liderler arasında epey yaygın bir vaziyettir.[212]

Görüldüğü üzere lider, popülist hareketlerde olağanüstü nitelikte görülmektedir. Bu durum bu popülist rejimin hakikat algısını ve ürettiği argümanlara da doğrudan etki etmektedir. Genel olarak bakıldığında popülist hareketlerin, faşizmin hakikatle kurduğu ilişkiye benzer bir şekilde temas ettiği söylenebilmektedir. Gerçekten de popülistlerin tıpkı faşistler gibi ampirik hakikatlere bağlı kalmak gibi bir amaçları bulunmamaktadır.

Bunun yerine popülistler tahmin edilebileceği gibi gerçekliği, sahip oldukları ideolojinin ihtiyacı olduğu argümanlar doğrultusunda yeniden kurgulayıp gözden geçirmektedirler. Popülist hülyaya dalmış liderler, rejimler ve taraftarlar; hoşlarına gitmeyen hemen her şeyi lidere, halka ve ülkeye karşı kurulmuş iç ve dış kaynaklı tuzakların ve yalancı medyanın işi olarak görmeye teşnedirler. İşte popülizmin, faşizm ile temas ettiği bir diğer nokta da burada tezahür etmektedir.[213]

Nitekim popülist hareketin yönetici ve taraftarları halk iradesi ile ortaya çıkmış, ortak iyiyi temsil ettiklerine inanmaktadırlar. Bu kitle için önemli olan; siyasal

[211] Moffit, **a.e.,** s. 93.
[212] **A.e.,** s. 95.
[213] Finchelstein, **Faşizmden Popülizme**, s. 22.

sonuçları sonradan anlaşılacak sembolik bir gerçek halk temsilidir. Bu durum popülistlerin aldıkları pozisyonları, ampirik veri kaynaklı karşı çıkışlara karşı korumaları için yeterli temeli sağlamaktadır.

Bunun nedeni popülistlerin yaptıkları eylemleri her zaman "gerçek halk" ve "sessiz çoğunluk" için yaptığını söyleyebilmelidir.[214] Bir başka ifadeyle liderin aldığı irrasyonel pozisyonlar dahil her türlü manevra ve argüman; olumlu sonuçları daha sonra gerçek halkın avantajına, onun yararına olacak şekilde tanıtlanacaktır. Halk bu duruma tabiri caizse iman etmelidir. Bu nedenle popülist bilinç, o anda sahadaki gerçeklikten elde edilen verilerle yapılan karşı çıkışları, kötü niyetli olarak görme eğilimindedir.

Bu durumun kökenlerini yine faşizmde aramak gerekmektedir. Nitekim Freud'un bilinçdışına yönelik saptamalar, faşizmin (ve popülizmin) hakikat konusundaki çıkarımları için önem taşımaktadır. Freud'a göre bilinçdışı, insanın rasyonel tarafından bağımsız bir parçasıdır. Faşistler benliğin bu parçasını merkez olarak belirlemiş ve ayrı bir önem atfetmişlerdir. Nitekim buna göre bu parça hakikatin kaynağı ve faşizmin doğduğu yerdir. Bir bakıma faşistler, bilinçdışının buyruklarının tercümanı konumundadırlar.[215]

Faşist söylem bu minvalde evrensel aklın hakikati belirleme konusunda yegâne otorite olduğu fikrine karşı konumlanmıştır. Hakikatin kaynağı buna göre rasyonaliteden değil, mitlerden türetilmelidir. Artık geçerli olan mutlak hakikat, milliyetçi söylemlerdir (popülist veçheden bakılırsa, ırksal ayrımın zorunlu olmadığı ancak "gerçek halkın" homojen olduğu miti). Faşizm böylelikle önderin bilinci tarafından kavranan ve onun aracılığıyla iletilen hakikatin, kolektif bilinçdışında köklenen aşkın bir mitle kendini tanımlamıştır.[216] Popülizmin, bilinçdışının irrasyonel tarafına faşizm kadar yaslanmasa da ondan önemli bir derecede yararlandığı söylenebilmektedir.

[214] Müller, **a.g.e.,** s. 120.
[215] Finchelstein, **Faşist Yalanların Kısa Tarihi**, s. 34-35.
[216] **A.e.,** s. 40-41.

Nitekim popülizmin son kertede muhalefeti şiddetle bastırmaması, onu rejimin devamı için rasyonel kaynak paylaşımı ve asgari mantık temelli iletişim kurma gibi yollara başvurmak zorunda bırakmaktadır. Bu nedenle mitsel anlatılar özellikle seçim dönemlerinde canlandırılan konsolide edici ve kutuplaştırıcı araçlar olarak işlev görmektedir. Başka bir ifadeyle mitler şiddetin aracı değil, halk ve halk karşıtı olarak belirlenen grupların yerini tahkim etme ve seçimleri kazanma amacıyla kullanılmaktadır.

Hakikatin bu mitselleştirilme sürecinin ana aktörünün ise lider olduğu su götürmez bir gerçektir. Burada tekrar Freud'a başvurulmak gerekmektedir. Buna göre Freud, kahraman mitinin kitle psikolojisinin merkezinde yer aldığını ve zamanla gerçek ile muhayyelin yer değiştirdiğini ileri sürmüştür. Bu durum Adorno'nun, Freud'un faşizmi tahmin ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Freud'a göre kahramanlık miti yalanının sonu, onun tanrılaştırılmasıdır. İşte bu vaziyet, faşizmde şefe iman etme eğiliminin en önemli sebeplerindedir. Faşizmde lider, yaşayan bir mit olarak görülmektedir.

Öyle ki lider, halkıyla beraber bölünmez bir bütün oluşturmakta, mitsel (eski güzel günler ya da asr-ı saadet) olanla bugünün arasındaki sürekliliği temsil etmektedir. İşte bu durum, faşistlerin, liderin yanılmazlığı konusundaki takıntılarının kaynağını oluşturmaktadır. Çünkü liderin hatasızlığı, mitsel ideolojilerindeki en temel hakikatlerin bir yansımasıdır.[217] Hakikat; bu şekilde duyularla algılanan ampirik dünyanın ötesine itilmiş ve yalnızca milletin özünü haiz olan, gerçeğin temsilcisi lidere tevdi edilmiştir.[218]

Hakikatin tek temsilcisinin lider olduğu nosyonu ve gerçeğin, işe gelindiği gibi şekillendirilmesi, açık bir şekilde popülizm ve faşizmin temas ettiği alanları ifade etmektedir. Peki bu çalışmanın da önemli bir konusu olan Donald Trump, yukarıda kavramsal sınırları çizilmiş popülist liderliğin ana etmenlerini taşımakta mıdır? Bu soruya cevap vermek için öncelikle ABD'deki popülist hareketin kökenini ve mahiyetini irdelemekte yarar vardır.

[217] Finchelstein, **Faşist Yalanlar...** s. 60-61.
[218] **A.e.,** s. 63.

2.1.2. ABD Popülizmi ve Donald Trump

İngiliz siyaset bilimci Paul Taggart'ın ifadesiyle *"ABD siyasetini popülizmi hesaba katmadan anlamak olanaksızdır. Aynı şekilde popülizmi anlamak için ABD'yi hesaba katmak gerekmektedir."* Taggart'a göre popülizm, ABD siyasetinin inşasında kullanılmış, anayasada vücut bulmuştur. Bunların da ötesinde kavram, ABD ulusal kimliğinin çok önemli parçasını oluşturmaktadır. Bu sebeple popülizm ABD'nin politik motifini teşkil etmektedir.[219] ABD tarihindeki ilk popülist parti ise 1892 yılında kurulan Halk Partisi (The People's Party) olarak kabul edilmektedir.

Genel açıdan bakıldığında Halk Partisi tüm nitelikleriyle popülist bir hareket olarak değerlendirilmektedir. Nitekim hareket; halk kitlelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş, var olan sisteme doğal bir tepki mahiyetindedir. Bunun yanında karizmatik bir liderlikten yoksundur. Hareketin adındaki "halk" ibaresi dahi bu konuda oldukça aydınlatıcıdır. Buradaki halk, partinin omurgasını teşkil eden, Güneyli ve Batılı çiftçileri ifade etmektedir.[220] Başka bir deyişle hareket; artık çiftçilik yapmak değil, siyaset üretmek isteyen kırsal kesimin içinden doğmuştur.

Bu durumun en büyük sebebi ise özellikle 1890'ların başlarında yaşanan ekonomik çöküş ve bunun getirdiği borç ve bağımlılığın kırsal bölgeleri tahrip etmesidir. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler sonucu "sıradan halk" ülkenin ana partileri olarak değerlendirilebilecek Cumhuriyetçilerin ve Demokratların sorunlara çare olmayacağını düşünmüş ve alternatif bir yol ortaya koyma çalışmıştır.[221]

Partinin, kendi kitlesini sıradan; bir nevi gerçek halk olarak tanımlaması önem taşımaktadır. Nitekim bu durumun mahiyeti partinin dayandığı Omaha Platformu'nun bir bildirgesinde açıkça şöyle ifade edilmiştir;

> "Çeyrek yüzyıldır iki büyük siyasal partinin iktidar ve yağma için mücadelesine şahit olduk. Bu mücadele sırasında gariban halka acı veren pek çok yanlış yapıldı. Her iki partinin de yönetiminde etkin olanları, mevcut acıklı koşulları yaratmak ve bunların önüne geçebilecek önlemleri almamakla suçluyoruz. Şimdi bile tatmin edici bir reform önerileri yok. Gelmekte olan kampanya döneminde bir konu dışında tüm konuları göz ardı etme konusunda anlaşmışlar. Yağmaya uğramış halkın isyanını vergiler ile ilgili

[219] Paul Taggart, **Populism,** Buckhingman, Open University Press, 2000, s. 25
[220] **A.e.,** s. 26.
[221] Müller, **a.g.e.,** s. 106.

> yalancı kavganın şamatası ile bastırmayı öneriyorlar. Böylelikle kapitalistler, büyük şirketler, ulusal bankalar, karteller, tröstler, şişirilmiş sermaye, gümüşün tedavülden kaldırılması ve tefecilerin zulmü görünmez olacak. Evlerimizi, hayatlarımızı ve çocuklarımızı ihtiras sunağına kurban etmemizi, çoğunluğu yok etme pahasına milyonerlerden gelecek rüşveti kaybetmemeyi öneriyorlar. Ulusumuzun doğum gününde kurulmuş olan ve bağımsızlığımızın kurucusu meclis ve liderin ruhunu taşıyan bizler, Cumhuriyetin hükümetini, zaten doğduğu yer olan 'sıradan halkın' ellerine teslim etmeyi amaçlıyoruz. Hedeflerimizin, Ulusal Anayasamızın hedefleri ile aynı olduğunu belirtiyoruz. Bunlar; daha iyi bir birlik inşa etmek, adaleti tesis etmek, yurtiçi huzuru sağlamak, ortak savunmamız için gerekli olanları yapmak, genel refahı artırmak ve kendimiz ve sonraki nesiller için özgürlüğün nimetlerini güvence altına almaktır."[222]

Buradaki en dikkat çekici vurgulardan biri platformun anayasaya saygılı olmasıdır. Bu durum günümüz ABD siyasetindeki popülist söylemlere bakıldığında da geçerliliğini korumakta ve ABD popülizminin, Avrupa menşeli popülist akımlarla temel farklarından birini ifade etmektedir. ABD popülistleri her ne olursa olsun ülkenin anayasasına biat etmekte ve hatta onu kutsal olarak görmektedir.[223] Nitekim ABD siyasetindeki kilit konulardan biri olan bireysel silahlanma hakkının, popülist hareket tarafından kutsal ve değiştirilemez olarak görünmesi de bu bakış açısının bir tezahürüdür.

Tüm bunlarla birlikte parti, seçimleri kazanamamış ve tabanı diğer partiler içinde eriyerek ülkenin ana akım siyasetine alternatif olmayı başaramamıştır. Bunun yanında Halk Partisi'nin kullandığı söylemler, popülist siyasetin mükerrer temalarını belirlemeyi başarmıştır. Parti; İç Savaş'ta yenilmiş, Güneyli ve sıradan kırsal halkın endişelerini ve korkularını yansıtmıştır. Bu durum ülkenin hali hazırda sahip olduğu siyaset sisteminin ve yerleşik partilere yabancılaşmanın bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.[224] Başka bir anlatımla hareket, ABD'nin kırsal kesiminin merkez siyasete katılma girişimidir.

Halk Partisi'nin belki de ABD siyaset kültürüne kattığı en belirgin ve etkili tema ise sistemdeki tüm partilere uyan devrimci bir radikalliktir. Bu temanın kökenleri Amerikan Devrimine kadar gitmektedir. Öyle ki "Amerikancılık" gelecek senelerde

[222] Müller, **a.e.,** s. 108-109.
[223] **A.e.,** s. 109.
[224] Taggart, **a.g.e.,** s. 36.

de ABD siyasetinin en önemli köşe taşlarından birini teşkil etmiş ve reform yanlısı kitleler sık sık popülistlerin bu düzlemini kullanma yoluna gitmişleredir.[225]

ABD popülist siyasetinin soyağacının ilk nüvesini teşkil Halk Partisi bu minvalde emek kavramını savunmuştur. Bu haliyle partinin ABD'nin müesses nizamını tehdit etmeyen sol bir çizgide olduğu varsayılabilmektedir. Bununla beraber popülist siyasetin sağ-muhafazakâr bir tabana yaslanması Soğuk Savaş döneminde gerçekleşmiştir.

Burada özellikle 1950'li yıllarda gerçekleştirdiği "anti-komünist cadı avı" ile McCharthy önem taşımaktadır.[226] Bu yıllarda Wisconsin Senatörü olan McCharthy devlet organlarına sızdığını iddia ettiği komünistlere içeriğe belirsiz soruşturmalar açmıştır.[227] Burada daha önce de popülizmin kavramsal tarifinde bahsedilen gerçek halk ve gayri milli unsurların karşı karşıya getirildiği söylenebilmektedir. Nitekim komünistler "kökü dışarıda" olarak damgalanmışlar ve tanım itibariyle "gerçek halk"ın dışına itilmişlerdir. Bu durum onları her türlü baskıya açık hale getirmiştir.

1950'li yıllarda McCharthy tarafından kurulan bu sahne ise gelecek yıllarda Richard Nixon ve Ronald Reagan gibi Cumhuriyetçi başkanlarla iyice tahkim edilmiş ve muhafazakâr sağ, ABD popülizmini doğrudan ele geçirmeyi başarmıştır.[228] Ancak burada bir kavram karmaşasından söz etmek gerekmektedir. Nitekim Amerikan bilincindeki popülizm mefhumu Avrupa'da olduğundan farklıdır. Bu farkın anlaşılması özellikle XX. yüzyıldaki popülist hareketlerin ve dolayısıyla Donald Trump'ın anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Geniş açıdan bakıldığında ABD siyasetinde iki tür popülizmden söz edilebilmektedir. Bunların ilki Halk Partisi çizgisiyle de temsil edilebilecek "para babalarıyla" ve onların hükümetteki ortaklarıyla mücadele eden popülizmdir. Bu damar, ırksal ve dinsel ayrımlardan uzak, daha çok sınıfsal bir mücadele taraftarıdır.

[225] Taggart, **a.e.,** s. 37.
[226] **A.e.,** s. 26-27.
[227] Müller, **a.g.e.,** s. 33.
[228] Taggart, **a.g.e.,** s. 27.

Amerikan liberal kanadın mensubu olan bu sol popülistler eşit haklara ve halk tarafından onanmış demokratik hükümet konusunda hassastırlar.

İkinci tür popülistler de tıpkı ilkinde olduğu gibi finansal elitlere ve hükümete karşı konumlanmakta ve sıradan halkın ekonomik ve politik haklarını korumayı amaçları olarak belirlemişlerdir. Ancak buradaki en önemli fark, bu popülist türün etnik aidiyete ve ABD geleneklerine daha çok dayanmasıdır. Bu minvalde halk tanımı yapılırken daha dar bir çerçeve çizilmektedir. Bu dar tanımın merkezinde ise Avrupa kökenli Amerikalıların gerçek Amerikalı olduğu inancı yatmaktadır.[229] İşte McCharthy ve Donald Trump bu popülist cereyanın temsilcileridirler.

Tüm bunlarla birlikte günümüzde popülist tabiri, ABD'de gerçek eşitlikçi sol politika için kullanılmaktadır. Örneğin Wall Street'e karşı protestolar düzenleyen kitleler; popülist olarak değerlendirilmiştir. ABD'de liberal popülizm kavramı tamamen meşru olarak değerlendirilirken bu durum Avrupai bir bakış açısıyla anlaşılmaz görünmektedir. Nitekim ABD'de liberal, sosyal demokrat anlamına gelmekte ve popülist tanımı bunların en uzlaşmaz olanları için kullanılmaktadır.[230]

Amerikan bilincindeki bu karmaşık popülizm anlayışı, anaakım siyasete karşı sol ve sağ popülistlerin ittifakının tartışılmasına dahi zemin hazırlayabilmiştir. Öyle ki 2016 seçimleri öncesinde ABD kamuoyunda sağ popülizmin Donald Trump, sol popülizmin ise Bernie Sanders tarafından temsil edildiği görüşü yer edebilmiş, her iki adayın da "kızgınlık içerisindeki düzen karşıtları" oldukları söylenmiştir.[231] Burada Donald Trump'ın bu güçlü temsil düzeyine yükselme nedenlerini anlamak ise geniş bir tarihsel bakış açısını gerektirmektedir.

Burada; matematiksel modelleme tekniklerinin tarihsel olguları anlamak için kullanıldığı kliodinamik alanında çalışmalarıyla tanınan Peter Turchin'in, ABD üzerine yaptığı incelemeler önem taşımaktadır. Şöyle ki Turchin on bin yıllık tarihsel

[229] Micheal Kazin, "Trump and American Populism: Old Whine, New Bottles", (Çevrimiçi), https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-10-06/trump-and-american-populism, 27 Haziran 2023.
[230] Müller, **a.g.e.,** s. 22-23.
[231] **A.e.,** s. 24.

süreç içindeki yüzlerce topluluğu incelemiş ve bunların hangi nedenlerle çöktüğünü saptamaya çalışmıştır.

Yaptığı bu incelemelerde çöküşe sebep olan birçok etmen saymakla beraber özellikle iki nedenin öne çıktığını keşfetmiştir. Bunlar; geniş halk kitlelerinin refahındaki büyük düşüşler, bundan daha önemli olarak ise topluluğun çok yüksek sayıda ultra eğitimli ve süper zengin bireyler üretmesidir.[232] Kısaca niceliksel anlamda aşırı elit üretimi olarak özetlenebilecek bu durum, toplumların büyük kargaşalara düşmelerine neden olmaktadır. Bunun nedeni ise elit sayısının artmasının karşısında, güçlü politik ve ekonomik kadroların artmamasıdır. Dışarıda kalıp hoşnutsuzluğa düşen bu elit kesim ise çöküşü getirecek yıkıcı faaliyetlerde bulunmaya eğilimli hale gelmektedir.

Turchin'e göre ABD son 50 senede böyle bir sürecin içerisine girmiş, zengin daha da zenginleşirken ABD'li orta sınıfın geliri azalmıştır. Bunun sonucunda ise sosyal piramidin üst kısmı şişmiştir. Ekonomideki bu durum akademik elit üretiminde de yaşanmış, ABD'li gençlerin önemli bir kısmı yüksek akademik unvanlar ve dereceler elde etmişlerdir. Buna rağmen bu yüksek eğitimli kişilerin dolduracağı kadrolarda önemli bir büyüme yaşanmamıştır.

Turchin'e göre üretilen bu elitlerin birbirleri ile olan sert ve çoğu zaman etik sınırları aşan rekabetleri, sosyal normları ve devlet kurumlarını aşındırmıştır. Yazar her ne kadar rekabetin bir toplum için gerekli olduğunun altını çizse de ABD'nin bu sınırı çoktan aştığını belirtmektedir. Nitekim mevcut sistem birkaç elite kazanma şansı verirken, rekabeti kaybedip büyük bir mutsuzluğa hapsolan çok büyük bir kitle yaratmıştır.[233]

Turchin bu durumu "meritokrasinin karanlık yüzü" olarak tanımlamaktadır. Ülkedeki mevcut meritokrasi bu minvalde çok çalışmayı değil, kuralları çiğnemeyi, hile yapmayı özendirmektedir. Sonuç olarak ise elde hoşnutsuz elitler; aşınan sosyal

[232] Peter Turchin, "America is Headed Toward Collapse", (Çevrimiçi), https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2023/06/us-societal-trends-institutional-trust-economy/674260/, 4 Temmuz 2023.
[233] Turchin, **a.e.**

düzen ve kurumlar sebebiyle sürekli büyüyen, ancak yaşamlarını iyileştiremeyen işçi sınıfı kalmıştır. Tüm bunlarla birlikte yazara göre ABD bu sorun ile daha önce de karşılaşmış ve bunun sonucunda bir Amerikan İç Savaşı yaşanmıştır.

Yazar savaş öncesinde de şimdi olduğu gibi ekonomik büyümenin zengini daha zengin, fakiri de daha fakir yaptığı tezinden hareket etmektedir. Öyle ki 1800 yılından 1850'ye kadar milyoner sayısı dört kat artmış, ancak ortalama işçi maaşları 1820-1850 arasında yüzde 50 azalma göstermiştir. Bunun da ötesinde yazar, biyolojik verileri izlediğinde 1830'lardan yüzyılın sonuna doğru, boy ortalamalarının kısaldığını ve ömrün on sene azaldığını tespit etmiştir.

Öte taraftan XIX. yüzyılda şimdi olduğu gibi elit üretiminde de önemli değişimler yaşanmıştır. Buna göre pamuk üretimi ve deniz aşırı ticaretle zengin olan Güneyli aristokratların yanında, fabrikatör bir elit sınıfı kendini göstermeye başlamış ve bu iki grup arasında sürtüşmeler yaşanmıştır. Nitekim bu fabrikatör yeni elit grup, yürütecekleri yeni projeler için hükümet desteği ve yüksek gümrük vergileri talep ederken, gelirlerinin büyük kısmını pamuk ihracatından ve denizaşırı bölgelerden ithal ettikleri mallarla elde eden yerleşik elit sınıf bundan rahatsız olmuştur.

Bununla birlikte gelişen bu yeni grup hükümette önemli pozisyonları elde etmeye çalışmış, ancak Güneyli zenginlerin artık kökleşmiş politik gücü buna engel olmuştur. Politik güç için mücadele eden elit sayısı artarken gücü haiz kadrolarda önemli bir değişim yaşanmamıştır. İşte tüm bunların sonucunda iç savaş kaçınılmaz hale gelmiş ve bunun sonucunda Kuzeyli fabrikatör elitler Güney aristokrasisini yerinden sökmeyi başarmıştır.

Turchin, Amerikan İç Savaşına giden bu gelişmelerle günümüzdeki ABD arasında bazı benzerlikler tespit etmektedir. Bunların en önemlisi ise toplumsal ayaklanmaların, tıpkı şu anda ABD'de yaşandığı gibi sıklaşmasıdır. Buna göre sosyal düzenin sağlıklı sayılabileceği 1820-1825 yılları arasında sadece bir isyan çıkmış ve yalnızca bir kişi ölmüştür. Bunun yanında iç savaştan beş sene önce 1860-1865 yılları arasında 38 ayaklanma gerçekleşmiştir.[234] Öte taraftan Turchin, iç savaşa giden

[234] Turchin, **a.e.**

yıllarda popülizmin ve mülteci karşıtlığının arttığını belirtmektedir. Nitekim iç savaştan önce mülteci karşıtı ve popülist tavrıyla bilinen Amerikan Yerlileri Partisine dikkat çekmekte, günümüzde bu çizginin Donald Trump ile birlikte yeniden dirildiğine dikkat çekmektedir.[235] Peki Donald Trump; ABD tarihi boyunca zaman zaman yükselen bu sağ popülist dalgayı kullanarak nasıl yükselmiştir?

Turchin, "End of Times" adlı eserinde[236] Trump'ın 45. ABD başkanı olmasının en önemli nedenini, kendisinin karakter özelliklerine ve yaptığı hamlelere değil, derin sosyal faktörlerin onu en tepeye taşımasına bağlamaktadır. Kendisinin aslen daha fazla politik güç elde etmek isteyen bir elit olması, Turchin'in formüle ettiği argümanların temelini oluşturmaktadır.[237]

Yazar; Trump'ın ABD'nin en yüksek idari pozisyonuna yükselişini daha önce işlenen argümanları bağlamında iki ana sebeple açıklamaktadır. Bunlardan ilki ABD halkının çok yüksek düzeyde yoksullaşmasıdır. Trump, bu yüksek yoksullaşma olgusunu tespit edebilmiş ve keskin bir pragmatizmle bunu söylemlerinde ve eylemlerinde kullanma yoluna gitmiştir. ABD halkı ise içinde bulunduğu olumsuz koşullardan mütevellit sistemin alışılageldik figürlerine değil, aykırı olanı desteklemiştir. Turchin'e göre Trump'a 2016'da verilen bu destek, yönetici sınıfa karşı duyulan hoşnutsuzluk ve öfkenin bir dışavurumudur.

İkinci neden ise 2016 itibariyle ABD'nin aşırı elit üretiminin aleni hale gelmesidir. Var olan elit çatışmasının en büyük göstergelerinden olan bu durum o denli açıktır ki Cumhuriyetçiler, yapılan seçimlerde o ana kadar ki en yüksek aday sayısı olan 17'ye ulaşmıştır.[238] Öte taraftan Trump'ın alışılageldik politik elitlerden biri olmayışı, daha açık bir ifadeyle farklı bir elit grubuna ait oluşu da ülke içerisinde daha önce görünen farklı seçkin grupların çekişmesinin bir tezahürüdür.

Tüm bunlarla birlikte Trump'ın yükselişini, sayılan bu argümanların tabiri caizse ayaklarını yere bastıran en iyi değerlendirmelerinden birini Tucker Carlson

[235] Turchin, **a.e.**
[236] Peter Turchin, **End of Times**, New York, Penguin Press, 2023.
[237] **A.e.,** s. 25.
[238] **A.e.,** s. 25-26.

yapmıştır. Muhafazakâr bir çizgide yayın yapan Carlson, Fox televizyonunda spikerdir ve zaman zaman sansasyonel denebilecek seviyede yorumlarıyla geniş kitleleri etkilemeyi başarmıştır. Onun 2018 yılında yayınlanan "Ship of Fools: How a Selfish Ruling Class Is Bringing America to the Brink of Revolution" (Aptallar Gemisi: Bencil Bir Yönetici Sınıfı Amerika'yı Nasıl Devrimin Eşiğine Getiriyor?) adlı kitabı[239] şu önemli saptamaları dile getirmektedir;

- Demokrat Parti eskiden olduğu gibi işçi sınıfının partisi değildir. 2000 yılından itibaren zenginlerin safına geçmiştir. Bunun ötesinde Cumhuriyetçilerle birlikte ülkenin iki ana partisi birleşmiştir. Piyasa kapitalizmiyle ilerici sosyal adalet savaşçılarının ("woke" ya da kısaca "social justice warrior" da denilen sosyal meselelere duyarlı politik doğrucu kesim) evliliği, Amerikan ekonomisine eşi benzeri görülmemiş bir darbe vurmuştur. Çünkü sosyal meseleler hakkında konuşmak maaşları yükseltmekten daha ucuzdur.
- Kitlesel göç, ucuz işçi fırsatçılığı sebebiyle hükümet tarafından desteklenmiş ve vasıfsız işçi olarak çalıştırılan göçmenler ABD'li vatandaşların maaşlarının düşmesine yol açmıştır. Özellikle Demokratlar, göçmenlerin kendilerine oy vereceğini düşündüğünden bu duruma göz yummuşlardır.
- Hem Cumhuriyetçiler hem de Demokratlar dünyanın çeşitli bölgelerine, sonu hüsran ve istikrarsızlaştırılmış bir ülke bırakmakla sonlanan, askeri müdahalelerde bulunma konusunda birleşmişlerdir.
- Her iki ana parti anayasaya aykırı bir şekilde kendilerine yöneltilen her türlü eleştirileri, otoritelerine yöneltilen bir saldırı olarak değerlendirmektedir. Bu minvalde ifade özgürlüğü kampüslerden, Silikon Vadisinden ve basından sökülmüş, gazeteciler politikacıların uşağı haline gelmiştir.
- Bir halkı kontrol etmenin en etkili yolu kendisiyle çatıştırmaktır. Kimlik politikaları bu konuda yönetici sınıfın en önemli silahıdır.[240]

Carlson'ın öne sürdüğü bu argümanlarda tekrar eden yoksullaşma ve yönetici sınıfın (elitlerin) güvenilmez ve yozlaşmış olduğu temaları tam da Turchin'in

[239] Tucker Carlson, **Ship of Fools: How a Selfish Ruling Class Is Bringing America to the Brink of Revolution**, 2018'den aktaran Peter Turchin, **End of Times**, New York, Penguin Press, 2023.
[240] **A.e.,** s. 215-216.

argümanlarının aktüel politik iklimindeki temelini oluşturmaktadır. Bu temaların aynı zamanda popülist dalganın da en önemli dayanaklarını oluşturduğu değerlendirilmektedir.

Nitekim popülist hareketin en önemli alametifarikası olan gerçek halk tanımı burada açık bir şekilde saptanabilmekte, yönetici sınıf ve göçmenlerin karşısına "gerçek Amerikan halkı" konulmaktadır. Öte taraftan ABD popülizmine özgü olan anayasaya bağlılığın da ifade özgürlüğü çerçevesinde ele alındığı gözden kaçmamalıdır.

Turchin'in ve Carlson'ın yukarıda ortaya koyduğu bu argümanlar, çalışmanın hipotezinde bahsedilen, Trump'ın yararlandığı koşulları dile getirmektedir. Trump bu minvalde kendisinden çok önce başlamış, düşünsel ve politik popülist dalgayı, keskin bir pragmatizm ile kendi menfaati doğrultusunda yönetmiştir. Bu minvalde onun popülist karakterinin ortaya konması, bir başka ifadeyle hangi popülist temaları benimsediğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Her şeyden önce Trump'ın 2016 seçim döneminden önce en sık tekrarladığı "Bataklığı Kurut!" (Drain the Swamp!) söylemi üzerinde durmak gerekmektedir. Nitekim bu söylem popülizmin en önemli temalarından olan anti-elitizm ve gerçek halk mefhumlarına temas eden bir anlamı ifade etmektedir. Trump bu minvalde seçimlerden önce zenginlere yeni ve daha ağır vergiler getirileceğini, Washington'da bulunan ve işçi sınıfına (gerçek Amerikalılara) zarar veren sistemin kurucuları olan lobicileri yerle bir edeceğini söylemiştir.

Bunun da ötesinde Trump, mezkûr lobici elitlerin dışa bağımlı olduklarını, yabancı ülkeler lehine ülkeyi etkileri altına aldıklarını iddia etmiş, başa geldiği takdirde hepsine yaşam boyu siyasi yasak getirileceğini vaat etmiştir. Bunun da ötesinde yerleşik akademik ve medya elitleri ve uzmanlar da Trump tarafından tepkiyle karşılanmıştır.[241] ABD'deki elit karşıtlığı her ne kadar Trump döneminin öncesine uzansa da Trump'ı kendinden öncekilerden farklı kılan etmen; onları ABD'li

[241] Avinash Bhunjun, "What does 'drain the swamp' mean and why did Donald Trump say it?", (Çevrimiçi), https://metro.co.uk/2018/01/20/what-does-drain-the-swamp-mean-and-why-did-donald-trump-say-it-7245279/, 5 Temmuz 2023.

sıradan halkın düşmanı olarak tanımlaması ve yerleşik düzenin bu en önemli temsilcileriyle kurduğu iletişimde bunu açık bir şekilde ifade etmesidir.

Nitekim görüşlerini beğenmediği uzmanlara "korkunç insanlar" demesi ya da kendisine karşı muhalif çizgi benimseyen yayın organlarını ve gazetecileri Sovyetvari bir tabir olan "halk düşmanları" olarak tanımlaması bu durumun bir tezahürüdür. ABD'nin müesses nizamının geleneksel hakikat üreticileri ve yayıcılarına olan bu karşıtlığıyla beraber Trump, birincil hakikat üreticisinin kendisi olduğunu öne sürmüştür.[242] Bu durum popülizmin bir başka ana teması olan hakikate yalnızca liderin ulaşabileceği önermesini akla getirmektedir.

Trump, hakikatin ülke içindeki kaynağına dair görüşlerini 2018 yılında Kansas şehrinde yaptığı mitingde dile getirmiştir. Trump bu konuşmasında*; "Bizden başkasına güvenmeyin. O insanlara ve sahte haberlere inanmayın... Gördüğünüz ve okuduğunuz hiçbir şey gerçek değil"*[243] diyerek müesses nizamın belirlediği hakikat kaynaklarına karşı hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir. Hakikatin ise ancak "biz" olarak ifade ettiği liderliğinde tecessüm ettiğini ortaya koymuştur.

Başkanlık yaptığı süre boyunca sık sık tekrarladığı buna benzer demeçlerin ana amacının; kendisini, hakikati görebilen tek kişi olan sıra dışı lider imajını sağlamak olduğu düşünülmektedir. Ancak daha önce de aktarıldığı gibi popülist liderin sıra dışılığının, mutlaka halkın kendinden bir şeyler bulacağı sıradanlıkla tahkim edilmesi gerekmektedir. Trump başkan seçilmeden önceki uzun yıllar boyunca bu konuda epey başarılı olmuştur.

Trump'ın eğlence ve gösteri dünyasında edindiği deneyim, onun sıradan ABD'lilerinin dilini çözmesini ve onlara nasıl yakın görüneceğini kavramasını sağlamıştır. Siyaset Bilimci Marco Morini burada Trump'ın kahkahanın gücünü çok iyi kullandığını dile getirmiştir. Morini, Trump'ın, 2016 yılındaki kampanya sürecinde yürüttüğü mitinglerinden birinde, taraftarlarının arasına sızıp onun aleyhine

[242] Tom Nichols, "In Trump's World, Reality Is Negotiable", (Çevrimiçi), https://www.theatlantic.com/politics/archive/2019/01/donald-trump-rejects-expertise/579808/, 5 Temmuz 2023.
[243] Chris Cillizza, "Donald Trump said something truly terryfying", (Çevrimiçi), https://edition.cnn.com/2018/07/25/politics/donald-trump-vfw-unreality/index.html, 5 Temmuz 2023.

söylemlerde bulunan bir kişinin, yüzünü yumruklamak istediğini beyan ettiğine dikkat çekmektedir.

Morini'ye göre Trump'ın bu ve buna benzer söylemleri basit bir şiddet söylemi değildir. Bu dil sıradan ABD'lilerin kullandığı günlük dilin aynısıdır. ABD halkı televizyonlarda, filmlerde ve dizilerde her gün bu dile maruz kalmakta ve bunu kullanmaktadır. Trump, siyasal iletişimini bu şekilde sıradan seçmenin alışık olduğu düzeyde kurmuş ve bir gösteri adamı olarak başarıya ulaşmıştır.[244] Bununla birlikte Trump, halkın aşina olduğu dilin yanında, onların geçmişte yaşanan kudretli zamanlara olan özleminden de yararlanmak istemiştir. Bu minvalde bir diğer siyasal iletişim yöntemini ifade eden "Amerika'yı Yeniden Büyük Yap" (Make America Great Again) sloganı önem taşımaktadır.

Söz konusu bu slogan popülizmin bir başka önemli teması olan "eski güzel günlere dönüş" fenomenini kaşımakta ve Trumpizm hareketinin belki de en önemli iddiasını ifade etmektedir. Burada bahsedilen eski günler ise ABD bilincinde (özellikle de Cumhuriyetçi kanatta) "Amerikan Rüyasının" zirve yaptığı 1950'li yıllardır. Buna göre bu yıllarda ABD mucizesi 1929 krizi ve II. Dünya Savaş gibi büyük sınavlardan başarıyla çıkmıştır.

ABD sağının ortak inancına göre bu kutlu günlerde yurttaşlar bayrağa selam verip saygı duymuşlar, emniyet teşkilatının arkasında durmuşlar, tanrıya inanmışlar ve otoriteye güvenmişlerdir. Bunun yanında bu dönem, ABD için bolluk zamanıdır. Bu minvalde işletmeler bereketlenmiş ve halk hükümet yardımı olmaksızın ulusun refahını inşa edebilmiştir. Ancak burada üzerinde durulması gereken konu bu zamanlarda Amerika'nın kimler için "büyük" olduğudur.

Nitekim söz konusu yıllardaki refah daha çok "gerçek halk" olan Avrupa kökenli ABD'lileri zenginleştirmiştir. Bunun karşısında bu dönemde ABD'deki siyahi topluluğun ev alabilmesi dahi başlı başına büyük sorunlara yol açmıştır. Örneğin siyahi

[244] Marco Morini, **Lessons From Trump's Political Communication**, Bournemouth, Pelgrave Macmillan, 2020, s. 53.

ailelerin Avrupa kökenli ABD'lilerin yaşadıkları bölgelere taşınması imkansıza yakın bir duruma gelmiştir.

Nitekim siyahilerin taşındığı mahallerdeki ev fiyatları düştüğünden, ev sahipleri siyah ailelere ev satmak istememiştir. Bunu başarabilen aileler ise taşındıkları yerde ırkçı saldırılara maruz kalmışlardır.[245] Bu minvalde mezkûr sloganın gerçek halk olarak görülen Avrupa kökenli kişilerin yüksek refahına ve "herkesin yerini bildiği" eski günlere duyulan özlemi dile getiren popülist bir söylem olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir.

Öte taraftan Trump'ın; aşırı sağın sesi olarak zaman zaman aşırıya kaçan şiddet içerikli söylemlerine, hukuk sisteminin sınırlarını zorlamasına, sivil topluma ve medyaya karşı olan güvensizliğine rağmen doğrudan şiddete başvurmadığı ve meşruiyetini seçimden almaya çalıştığı görülmektedir. Trump her şeye rağmen klasik bir faşist hamlesi olarak muhaliflerini şiddet yoluyla ortadan kaldırmaya çalışmamıştır. Nitekim 6 Ocak Ayaklanmasına giden yolda sık sık tekrarladığı kavram seçim güvenliği olmuş, taraftarlarını her şeyden önce anayasal düzenin ve demokrasinin temeli olan seçimlerin önemi ve korunması üzerinden mobilize etmeye çalışmıştır.

Çalışmanın bu bölümünden anlaşıldığı üzere yaşanan İç Savaşla ekonomik ayrıcalığını kaybeden kırsal kesim, politik haklarını tahkim edip genişletme amacıyla popülist bir çizgi benimsemiştir. İlk olarak Halk Partisi tabanında tecessüm eden ve daha çok Güney ve Batıda yaşayan bu kitle, özellikle XX. yüzyılda milliyetçi ve sağ kanada yakın çizgiye gelmiştir. Bu kitlelerin nasıl savunmacı bir pozisyona geldiklerine yönelik tartışmalarda, Fukuyama'nın bir önceki bölümde işlenen fikirleri önemlidir.

Günümüzde "eski güzel günlere" dönüş umudu taşıyan bu kesim, hakikat sonrası kavramıyla en çok temas eden kitlelerden biri olarak görülmektedir. Bunun en büyük nedeni ise mevcut hakikat üretim merkezlerinin kendilerini uzun yıllardan beri

[245] Leonard Steinhorn, "The fundamental flaw in 'Make America Great Again", (Çevrimiçi), https://www.washingtonpost.com/made-by-history/2022/07/26/fundamental-flaw-make-america-great-again/, 5 Temmuz 2023.

yok saydıklarını düşünmeleridir. Burada söz konusu olan popülizm ile hakikat sonrası kavramlarının kaynaşmasıdır. Hakikat sonrasının, görecelilik ve her anlatıyı eşit görme refleksleri, popülist siyasetin söylem mekanizmasının en önemli temellerinden birini oluşturmaktadır.

Donald Trump bu minvalde kendisine sol entelektüeller tarafından hediye edilen aracı, ABD'nin geleneksel hakikat üreticisi ve yayıcısı kurumlarına karşı kullanmıştır. Daha genel bir açıdan açıklanacak olursa; popülist hareketlerin doğasında bulunan ve faşizmden tevarüs edlien ampirik verilere olan güvensizlik, aslen hakikat sonrasının popülist cereyanlar içerisindeki popülaritesinin kaynağıdır.

Popülizm bu anlamıyla yok sayıldığını ve küçük düşürüldüğünü savunan bir kesimin bakış açılarını ve dünyayı kavrayış şekillerini ana akıma taşıyan siyasi dalgalardan birinin ismidir. Bu bakış açısı ve kavrayış şeklinin temelinde ise hakikat sonrası söylemler bulunmaktadır. Bu minvalde söz konusu kesim, Donald Trump'ın başına geçtiği popülist akıma kendisini temsil edecek hakikati şekillendirme yetkisi vermiş ve böylelikle müesses nizamın ekonomik ve siyasal merkezlerinin fethedilmesini, bir başka anlatımla Trump'ın söylediği gibi "bataklığın kurutulmasını" sağlamaya çalışmıştır.

2.2. Hakikat Sonrasının Psikolojik Boyutu

Çalışmanın ilk bölümünde hakikat mefhumunun felsefi serencamı ve hakikat sonrası kavramı detaylı olarak incelenmiştir. Bir sonraki adım ise hakikat sonrası söylemlerin insan bilincinde tecessüm etme düzlemlerinin işlenmesi olmalıdır. Burada en önemli nokta; insan zihninin kanaat oluşturma düzlemlerine bağlı olarak, gerçek dünyadaki olay ve olguları değerlendirilme şekillerinin ve bunların nasıl gerçek olmayan görüşleri ortaya çıkardığının tespit edilmesidir.

Bu durum hakikat sonrası kavramının işlenmesi açısından çok büyük önem arz etmektedir. Nitekim; gerçekte var olanla olmayan arasındaki çizginin hangi bilişsel yönelimler sonucu oluştuğu sorusu, komplo teorileri mefhumunun ve bununla bağlantılı olarak Kongre Binası baskınındaki ayaklanmacıların, hangi amaçlarla hareket ettiği probleminin kilit noktalarından birini ifade etmektedir. Bu minvalde

bireyin ve kitlenin hangi yönelimlerle hakikat algısını şekillendirdiği sorusu önem kazanmaktadır.

2.2.1. Bireysel Bilişsel Yönelimler

İnsan zihninin hakikat yapısını şekillendiren en önemli kuramlardan biri Leon Festinger'in Bilişsel Uyumsuzluk kuramıdır. Söz konusu bu kuramı halk arasında "kedi uzanamadığı ciğere murdar der" deyişiyle açıklamak mümkün görünmektedir. Nitekim mezkûr kurama göre, insanların hayatta bildikleri ve yaptıkları şeyler çoğunlukla birbirini tutmamaktadır. Ancak insan doğal olarak bildiği şeylere uygun hareket etmek istemektedir. İşte Festinger, kuramında ortaya çıkan bu uyumsuzluğa odaklanmaktadır.

Kuramcıya göre insanlar, bildikleri ile yaptıkları farklı olunca; tıpkı deyişteki kedinin, ciğerin aslında lezzetli olduğunu bilmesi, ancak ona ulaşamayacağını bildiğinden onu murdar olarak tanımlayarak yaptığı gibi uyumsuzluğu gidermeye çalışmaktadır. Bu durum insanın içinde bulunduğu huzursuzluk halini azaltmakta ve mevcut vaziyeti meşru kılmaktadır. Festinger söz konusu bu uyumsuzluğu giderme ihtiyacının güvenlik ve açlığı giderme ihtiyaçları kadar kuvvetli olduğunu vurgulamaktadır. Bu kuramın alametifarikasını oluşturan ana hipotezler şu şekildedir;

- İnsan bilincinde oluşan uyumsuzluğun varlığı, bu uyumsuzluğu gidermeye ve uyumu sağlamaya itmektedir.
- Uyumsuzluk durumunun farkına varan kişi, bunu gidermeye çalışmakla birlikte bunu artıracak bilgi ve durumlardan kaçınma eğilimi göstermektedir.[246]

Bu hipotezlerden yola çıkan kuramcı, insanların bilişsel uyuma ulaşma mefhumunda üç temel mekanizma bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu mekanizmalar; seçici maruz kalma, karar sonrası uyumsuzluk ve miminal meşrulaştırmadır. İlk mekanizma olan seçici maruz kalmayı, uyumsuzluk sahibi

[246] Burak Çetin, **Kitle İletişim Kuramları: Kavramlar, Okullar, Modeller**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 154.

kişinin, uyumsuzluğu artıracak bilgi ve durumlardan kaçınması olarak tarif etmek mümkündür.

Örneğin kendisini sosyalist görüşlere yakın bulan bir kişinin, sol tandanslı yayınları takip etmesi, aynı durumun muhafazakâr görüşteki insanlarda da tekrar etmesi kuvvetli ihtimallerdir. Bunun anlamı; kişilerin kendilerini uyum durumlarını bozmayacak mesajlara maruz bırakmaya çalışacak olmalarıdır. İkinci mekanizma olan karar sonrası uyumsuzluk ise kişinin uyumsuzluğu gidermek için verdiği bir karar sonrası, uyumsuzluğun yeniden rahatlama ihtiyacı doğuracağına yöneliktir.

Bu duruma; araba almak isteyen bir kişinin geçirdiği süreç iyi bir örnek teşkil edebilmektedir. Nitekim yeni bir araba almak isteyen ancak kararsızlık içinde olan bir kişinin, arabayı aldıktan sonra dahi uyumsuzluğun verdiği rahatsızlıktan kurtulamaması muhtemeldir. Bunun nedeni mezkûr kişinin aklının, diğer araba çeşitlerinde kalma olasılığının, başka bir anlatımla "acaba doğru aracı mı seçtim?" sorusunu kendisine sormaya devam etmesinin kuvvetle muhtemel olduğudur.[247]

Üçüncü mekanizma olan minimal meşrulaştırma ise meşrulaştırma işleminin kişilerde tutum değişikliğine yol açtığını ortaya koymaktadır. Burada anlatılmak istenen şey; kişinin yeteri oranda teşvik edilmesi için aşırıya kaçmanın gerek olmadığıdır. Bu mekanizmayı en iyi açıklayan deney ise 5 Dolar/20 Dolar deneyidir. Bu deneyde, denekler iki gruba ayrılmıştır ve bunlardan birine sıkıcı bir işi eğlenceli olarak tanımlamaları için (yalan söylemeleri için) beş dolar, diğer gruba ise 20 dolar verileceği söylenmiştir.

Deneyin sonunda ise 20 dolar alan kişiler, işin sıkıcı olduğuna dair kanaatlerini ifade etmişler, ancak beş dolar alan denekler işin aslında eğlenceli olduğunu düşünmeye başladıklarını söylemişlerdir. Bunun anlamı az para alan kişilerin, düşük bir meblağ karşılığı yalan söyledikleri gerçeğinin, zihinlerinde bilişsel uyumsuzluk yarattığı ve bu uyumsuzluğu gidermek için "işin aslında sıkıcı olmadığına" yönelik

[247] Çetin, **a.e.,** s. 155-156.

tutum geliştirdikleridir.[248] Bilişsel uyumsuzluk, tıpkı Festinger'in kuramında ifade ettiği gibi ağır gelmiş ve denekler bunu gidermenin yolunu bu şekilde bulmuşlardır.

Tıpkı bilişsel uyumsuzluk gibi insan bilincinin hakikat algısını şekillendiren bir diğer önemli olgu ise doğrulama yanlılığıdır. Kuram; kişinin tercih ettiği hipotezi koruma eğilimini veya terk etme isteksizliğini ifade etmektedir. Burada kişinin inançlarını oluşturma şekli önem kazanmaktadır. Nitekim inançların gelişimi, karmaşık bir dizi bilişsel süreci gerektirmektedir.

Buna göre bir kişinin inanç geliştirme yönelimi; önceki inançlara ve bilgilere erişmeyi, hipotezler üretmeyi, hipotezleri test etmek için kanıt aramayı, alınan kanıtları yorumlamayı ve ardından inançların gözden geçirilmesini ve yeni hipotezlerin üretilmesi gibi süreçlerden oluşmaktadır.

Böylelikle oluşan ilk inançlar, verilerin yorumlanmasını etkilemektedir. Nitekim alternatif hipotezlerin üretilme şekli, kişinin nasıl araştırma yapacağını etkilemekte, veriler, araştırma sürecinin ne kadar etkili olduğu hakkında bilgi sağlamakta ve tüm aşamalar, dünyanın nasıl çalıştığına dair daha genel bilgilere bağlanmaktadır. Kuramın müellifi olan Joshua Klayman bu süreci hipotez geliştirme süreci olarak tanımlamaktadır.[249] Yazar bu süreç yaşanırken şu aşamaların kaydedilmesinin muhtemel olduğunu değerlendirmektedir;

- Kişi, sahip olduğu hipoteze güvenerek sürece başlamaktadır. Bu haldeyken söz konusu kişinin kendi hipotezini destekleyen ek kanıtları bulup bunlardan güç alması muhtemel bir durumdur.
- Örneğin, kişi, sahip olduğu hipotezle çelişebileceğini düşündüğü testlerden kaçınabilmekte, sahip olduğu hipotezi destekleyecek nitelikteki kanıtları aramaya teşne olmaktadır.
- Mezkûr kişi bununla da kalmayarak sahip olduğu hipotezi doğrulamayan verileri şüpheli olarak değerlendirebilecektir.

[248] Çetin, **a.e.,** s. 157.
[249] Joshua Klayman, "Varieties of Confirmation Bias", **Psychology of Learning and Motivation**, C. 32, 1995, s. 386.

- Bunlara rağmen eğer aksi yöndeki veriler çok güçlü ise sahip olunan görüşler isteksizce ve yetersiz düzeyde revize edilmek istenebilecektir.
- Ancak kişi eski bir hipotezi terk etmek istediğinde bile geçerli yeni hipotezler üretmekte sorunlar yaşayacaktır.[250]

Doğrulama yanlılığın nasıl çalıştığını en iyi anlatan deney ise "2-4-6 görevi" olarak da bilinen Wason Paradigması adlı çalışmadır. Bu deney temelde şöyle işlemektedir; deneyci başlangıç olarak aklından üçlü bir sayı seti kurmuştur. Deneklerin görevi ise deneycinin kafasındaki sayı setine uyan üçlü sayı setleri oluşturmaktır.

Buna göre deneyci, deney başlamadan önce deneklere verdiği ipucunda 2-4-6 setinin aklındaki set oluşturma kuralına uyduğunu belirtmiştir. Bu aşamadan itibaren ise deneklerin her biri birer sayı seti oluşturmuş, denek ise oluşturulan bu setlerin oluşturduğu kurala uyup uymadığını "evet" ya da "hayır" olarak onaylamış ya da reddetmiştir.

Deneyin sonucunda, deneklerin genellikle kesin olmayan verilere dayanarak bir hipoteze büyük ölçüde güven geliştirdiği tespit edilmiştir. Nitekim denekler üçlüleri oluşturan kural hakkında bir hipotez oluşturduklarında çoğunlukla deneyin kendilerine verdiği ipucuna uyan kuralla, yani 5, 7, 9; 10, 12, 14 ya da 106, 108, 110 gibi ikili artan sayı setlerini üretmişler, bu setler deneyci tarafından "evet" denilerek her seferinde onaylanmıştır.

Bunun yanında deneycinin kurduğu sayı seti ikili artan sayılar değil, basitçe "yükselen sayıları" esas almaktadır ve bu kural deneklerin çok büyük bir çoğunluğu tarafından tespit edilememiştir. Wason bu sonucun oluşturduğu olguyu doğrulama yanlılığı olarak tanımlamayı uygun görmüştür. Bunun nedeni deneklerin sahip oldukları başlangıç eğilimlerini devam ettirecek (doğrulayacak) setleri öne sürmeleri, 1, 2, 3 gibi deneycinin kuralına uyan diğer seçenekleri tercih etmemeleridir.[251]

[250] Klayman, **a.e.,** s. 387.
[251] **A.e.,** s. 388-389.

İnsan zihninde görülen bu bilişsel yanılgının bir diğer veçhesini Justin Kruger ve David Dunning'in ortaya koyduğu ve popüler haliyle Dunning Kruger Etkisi olarak bilinen mefhumda da tespit etmek mümkündür. 1999 yılında yayınladıkları çalışmalarında Dunning ve Kruger, deneylerinin katılımcılarını; mizah anlayışı, gramer ve mantık alanlarında test etmişler, daha sonra ise katılımcıların kendi performansları hakkında tahminlerde bulunmalarını istemişlerdir. Burada amaç; katılımcıların kendilerini, yarıştıkları konular hakkında nasıl yargıladıklarını tespit etmektir.

Burada özellikle yazarlar öz-değerlendirme (self-monitoring) kavramına özel bir anlam atfetmektedirler. Söz konusu terim, bir kişinin ne kadar iyi performans gösterdiğini ne zaman doğru yargıda bulunabileceğini ve ne zaman hatalı olabileceğini bilme yeteneğini ifade etmektedir.

Örneğin, İngilizce gramer bilgisi söz konusu olduğunda; kişinin dilbilgisi kurallarına uygun cümleler kurmasını sağlayan beceriler, doğru kurulan bir İngilizce kelimeyi tanımak için gerekli olan becerilerle aynıdır. Başka bir ifadeyle bir dilbilgisi hatasının yapılıp yapılmadığını belirlemek için gerekli olan beceriler, doğru cümle kurmak için gerekenlerle aynı mahiyete sahiptir.

Bu durum genellenecek olursa, doğru yargı üretme yeteneğinin altında yatan bilginin, aynı zamanda doğru yargıyı yanlışlardan ayırt edebilme yeteneğiyle aynı olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Bu vaziyetin neticesi olarak ilk yeteneğe sahip olamayanlar, ikincisinden de mahrum olmak durumundadır. Çalışmanın müellifleri, kendilerinden önce yapılan pek çok çalışmada, alanlarında yetersiz bireylerin doğru öz-değerlendirme için gerekli üstbilişsel becerilerden yoksun olduğu fikrinin öne çıktığını belirtmektedir.

Nitekim, uzmanlığın doğası üzerine yapılan bu çalışmalar, acemilerin uzmanlara göre daha zayıf üstbilişsel becerilere sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Örneğin fizik alanındaki acemiler, fizik problemlerinin zorluğunu değerlendirmede uzmanlara göre daha az başarılı olmuşlardır. Bu bulguların gösterdiği ana olgu; başarılı olmayan bireylerin, daha başarılı meslektaşlarının sahip olduğu doğru öz-

değerlendirme için gerekli üstbilişsel becerilere sahip olmadıklarıdır.[252] İşte bu bilgiler ışığında müellifler çalışmalarını şu dört hipotez üzerine inşa etmişlerdir;

- Yetersiz bireyler, alanlarındaki daha yetkinlerle karşılaştırıldığında, objektif kriterlere göre yeteneklerini ve performanslarını önemli ölçüde abartma eğilimindedirler.
- Yetersiz bireyler, zayıf üstbilişsel becerilere sahip olacaklardır. Bunun nedeni ister kendilerinin ister başkasınınki olsun, yetkinliği gördüklerinde onu tanımak konusunda yetkin bireylerden daha başarısız olmalarıdır.
- Yetersiz bireyler; başkalarındaki yetkinliği fark etmede yaşayacakları güçlükler nedeniyle, başarılı bireylerin doğru yaptığı seçimlerin ve yetkin performansların nedenlerini algılayamayacaklar, bu da kendi yetenekleri hakkında daha doğru izlenimler oluşturma şansını ortadan kaldıracaktır.
- Yetersiz bireylerin, eksikliklerinin farkına varmasının en iyi yolu, alanlarında daha yetkin hale gelmeleridir. Bu durum paradoksal biçimde öz-değerlendirme yeteneklerini geliştirmekte ve başarısız performanslarını tespit edebilmelerini sağlamaktadır.[253]

Çalışmanın müellifleri "cehalet mutluluktur" deyişinin doğrulunu kanıtladıklarını vurgulamışlardır. Nitekim vardıkları sonuçlarda yetersiz bireylerin yalnızca yeteneklerini abartmadıklarının, aynı zamanda kendilerini ortalama üstü olarak gördüklerinin altını çizmektedirler. Mezkûr kişilerin kendi gerçeklikleri ile yüzleşmelerini sağlayan ve yeteneklerinin gözle görülür artışına sebep olan tek çare ise alanlarında somut gelişmeler kaydetmeleridir.

Bunun yanında çalışma; alanında yetkin kişilerin de benzer bir hataya düştüklerini göstermiştir. Buna göre deneklerde ortaya koydukları performansla en üst çeyrekte yer alan katılımcıların, daha alttaki deneklere göre kendi yeteneklerini ve test performanslarını düşük görme eğiliminde oldukları ortaya çıkmıştır. Bu yetkin

[252] Justin Kruger, "David Dunning, Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments", **Journal of Personality and Social Psychology**, C. 77, S. 6, 1999, s. 1121-1122.
[253] **A.e.,** s. 1122.

katılımcılar ancak diğer deneklerin başarısız performanslarını fark ettikleri zaman yetkinliklerinin seviyesi hakkında daha gerçekçi tahminlerde bulunabilmişlerdir.[254]

Peki insanların temelsiz yere sahip olduğu bunun gibi kanaatlerin dışsal müdahaleyle düzeltmesi mümkün müdür? Brendan Nyhan ve Jason Reifler, 2010 yılında yayınladıkları bir çalışmayla bunun cevabını bulmaya çalışmışlar ve geri tepme etkisi denen bir mefhumu tespit etmişlerdir.

Çalışmanın yazarları bu minvalde düzeltici bilginin etkilerini değerlendirmek için deneklere, siyasi bir figürün ağzından yazılan ve yaygın olarak bilenen yanlış bir algıyı güçlendiren sahte gazete makaleleri okutmuştur. Yanlış veya yanıltıcı bu ifadelerin hemen ardından katılımcılar, okunan bu yanlış algıları düzelten bilgileri içeren ve içermeyen makaleleri rastgele biçimde incelemişlerdir. Çalışma bu şekilde şu üç hipotezi test etmeyi amaçlamıştır;

- Güdülenmiş akıl yürütme: Düzeltmelerin yanlış algılamalar üzerindeki etkisi ideoloji tarafından yönetilecektir.
- Düzeltmelere karşı direnç oluşması: Düzeltmeler, yanlış algıya sahip olması muhtemel ideolojik alt grup arasında, yanlış algıları azaltmada başarısız olacaktır.
- Düzeltmelerin geri tepmesi: Bazı durumlarda, düzeltmeler ve ideoloji arasındaki etkileşim o kadar güçlü olacaktır ki, söz konusu ideolojik alt grup içinde yanlış algılamalar artacaktır.[255]

Deneyciler deneklerin aşina olacağı metinleri ele almak istemişler, bu nedenle psikoloji araştırmalarında yaygın olarak bulunan varsayımsal hikayeler yerine çağdaş ABD siyasetindeki tartışmalı siyasi konulara (Irak savaşı, vergi indirimleri ve kök hücre araştırmalarına) odaklanmışlardır.[256] Burada ana amaç; deneklerin yanlış haberlerin düzeltilmesi sonrası görüşlerinin değişip değişmeyeceğini tespit etmektir.

---

254 Kruger, Dunning, **a.e.,** s. 1130-1131.
[255]Brendan Nyhan, Jason Reifler, "When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions", **Political Behavior**, C. 32, S. 2, 2010, s. 6-7.
[256] **A.e.,** s. 8-9.

Sonuçlara bakıldığında ise doğrulama yanlılığı kuramında da görüldüğü üzere, ilk başta sahip olunan görüşlerin, yanlışlanması durumunda dahi değiştirilmesinin son derece zor olduğudur. Buna göre sahte haber makalelerine karşı verilen doğru haber metinlerine verilen yanıtların, deneklerin ideolojik görüşlerine göre önemli ölçüde farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Daha açık bir ifadeyle söz konusu düzeltmeler, ideolojik olarak kararlı katılımcılar için yanlış algılamaları azaltmada başarısız olmuştur. Bunun da ötesinde bazı durumlarda ideolojik alt gruplar arasında yanlış algılamalar güçlenmiştir.[257] Örnek verilecek olursa Irak'ın işgalini haklı bulan denekler; savaşı öncesi Irak'ta kitle imha silahları bulunduğunu belirten bir metni okumalarına müteakip, bu silahların aslında hiç var olmadığını objektif olarak kanıtlayan raporu okumuşlar, ancak bu durum görüşlerini değiştirmek bir yana daha da güçlendirmiştir.

Çalışma böylelikle haber raporlarındaki düzeltici bilgilerin, yanlış bilinen olguları azaltmada başarısız olabileceğini ve hatta bazen artırabileceğini göstermiş ve vatandaşların ideolojileri tarafından güdülenerek olaylar hakkında muhakeme yaptıklarını göstermiştir. Bir başka anlatımla ideolojik bağlılıklar, doğrudan ve açık olgusal çelişkileri geçersiz kılabilecek kadar güçlü yönelimlerdir.[258] Peki kişilerin bu son derece zor değiştirilen, örüntüleri oluşturma sürecinde hangi dinamikler yer almaktadır? Burada birleştirme hatası ve hayali örüntü algısından söz edilmelidir.

Bu kanaat oluşturma yönelimleri özellikle komplo teorileri mefhumunda önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim "parçaları birleştirme" ya da "büyük resmi görme" edimlerini sağlayan bu iki bilişsel önyargının, bu bölümde işlenen diğer mefhumlarla birlikte en önemli akıl yürütme hataları oldukları değerlendirilmektedir.

Öncelikle birleştirme hatasını; insanların birlikte meydana gelen olayların arasında bağlantı olma olasılığını abartarak, hatalı olasılıksal akıl yürütmesi olarak tanımlamak mümkündür. Burada hayali bir karakter olan Linda üzerinden yapılan bir deney, bu akıl yürütme hatasının anlaşılmasını sağlayacaktır.

---

[257] Nyhan**,** Reifler**, a.e.,** s. 23-24.
[258] **A.e.,** s. 24.

Mezkûr deneyde katılımcılara kurgu bir karakter olan Linda'yı tanımlayan kısa bir kişilik taslağı sunulmuştur. Tanım, aktif bir feministi basmakalıp bir şekilde temsil edecek ve bir banka memurunu temsil etmeyecek şekilde kurgulanmıştır: Buna göre Linda 31 yaşında, bekar, açık sözlü ve çok zekidir ve felsefe alanında uzmanlaşmıştır. Ayrıca öğrenciyken ayrımcılık ve sosyal adalet konularıyla derinden ilgilenmiş ve nükleer karşıtı gösterilere katılmıştır.[259]

Yapılan bu tanımlamaların ardından katılımcılardan Linda hakkında üç temel önerme de dahil olmak üzere bir dizi ifadenin olabilirliğini derecelendirmeleri istenmiştir. Bu önermeler şu şekildedir;

- Linda aktif bir feministtir;
- Linda bir banka memurudur;
- Linda bir banka memuru ve aktif bir feministtir.

Bu önermelerle katılımcıların iki tekil, kurucu önermenin (biri Linda'dan bekleneceği üzere; feminist, diğeri beklenmeyeceği üzere; banka memuru) ve bu iki önermenin birleşiminin olasılığını değerlendirmeleri sağlanmıştır. Birleştirici önermeyi (banka memuru ve aktif bir feminist) her bir kurucu önermeden daha olası olarak seçen katılımcılar, birleştirme yanılgısının kurbanı olacaklardır. Nitekim böylesi bir birleştirme, bileşenlerin birinden daha olası olamamaktadır. Çünkü birincisi zorunlu olarak ikincisinden daha kısıtlayıcı bir olasılığı ifade etmektedir.

Bu ve bu deneyin çeşitli versiyonlarında görülmüştür ki katılımcıların yüzde 50'si ile yüzde 90'ı arası, üçüncü seçeneği seçmişler, bir başka anlatımla birleştirme hatasına düşmüşlerdir. Bu durumu ABD tarihindeki önemli bir komplo teorisi odağı olan Kennedy Suikastı üzerinden de anlatmak mümkündür. Nitekim Başkan John F. Kennedy suikastını konu alan bazı komplo teorisyenleri; olayın videosunu incelerken, silah seslerinden dakikalar önce bir adamın dikkat çekici bir şekilde şemsiyesini açtığına dikkat çekmişlerdir.

[259] Robert Brotherton, Cristopher C. French, "Belief in Conspiracy Theories and Susceptibility to the Conjunction Fallacy", **Applied Cognitive Psychology**, C. 28, S. 2, 2014, s. 238-239.

Söz konusu komplo teorisyenleri bu iki olay arasında nedensel bir ilişki kurarak birleştirme hatasına düşmüşlerdir. Nitekim normal şartlarda sıradan olabilecek bu olayı (şemsiyenin açılmasını) suikastçılara bir işaret olarak değerlendirmişlerdir.[260] Çalışma; sonuç olarak belirsiz koşullar altında, insanların sezgisel olarak yürüttükleri çıkarımların, nesnel olasılık yasalarıyla çeliştiği sonucuna ulaşmıştır.

Buna göre insanlar bu tür durumlarda görünüşte birbiriyle ilgisiz olayların, birlikte meydana gelmesini, her iki bileşenden birinin tek başına meydana gelmesinden daha olası olduğu sonucuna varmaya teşnedirler. Bununla birlikte çalışmada edinilen bulgulara göre, komplo teorilerini daha güçlü bir şekilde destekleyen kişilerin bu birleştirme yanılgısına özellikle yatkın olduğu tespit edilmiştir.[261] Bu birleştirme hatasına eşlik eden hayali örüntü kuramında da buna benzer bulgulara rastlamak mümkündür.

Her şeyden önce insan bilincinin sezgisel olarak örüntüleri tespit etme yeteneğinin işlevsel bir mahiyette olduğu vurgulanmalıdır. Böylelikle insanlar hayatlarını idame ettirmelerini sağlayacak gerçek ve içselleştirilmesi önemli olan temel örüntüleri tanıyabilmektedirler. Örneğin, kırmızı trafik ışığının tehlikeye işaret ettiği, su içmenin susuzluğunu giderdiği ya da bir yabancıya dostça davranmamanın düşmanca bir tepki doğurabileceği olguları, örüntüleri tespit etme yeteneğiyle ilgilidir.[262]

Ancak bazen, insanlar birbirleriyle aslen herhangi bir ilgileri olmayan noktaları birleştirerek yanıltıcı örüntü algısı geliştirmektedirler. Bunun nedeni insanların rastgele uyaranlarda anlamlı örüntüler oluşturmaya yatkın olmalarıdır. İşte hayali örüntü algısının arkasında yatan temel etmen budur. Hayali örüntü algısı; insanların uyarıcıların rastgele bir süreçle ortaya çıkıp çıkmadığını anlamakta güçlük çekmesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır.

[260] Brotherton, French, **a.e.,** s. 239.
[261] **A.e.,** s. 246-247.
[262] Jan-Willem van Prooijen, Karen M. Douglas, Clara De Inocencio, "Connecting the Dots: Illusory Pattern Perception Predicts Belief in Conspiracies and the Supernatural", **European Journal of Social Psychology,** C. 48, S. 3, 2018, s. 320-321.

Daha açık bir anlatımla, rastgele bir süreç sonucunda oluşan olaylar, genellikle insan zihnine rastgele değilmiş gibi görünen ve hatta ara sıra simetriler veya estetik düzenlilikler içerebilen diziler üretmektedir. Sonuç olarak da insanlar bu dizilerin oluşmasının aslında tesadüf olmadığı ve anlamlı olduğu çıkarımını yapmaktadırlar. Bu hayali örüntülerin en göze çarpan ve açık örneği ise spor alanında bulunmaktadır.

Burada "şanslı el" olarak adlandırılan bir fenomenden söz edilmelidir. Söz konusu şanslı elden kasıt; basketbolda hem seyircilerde hem de oyunculardа görülen ve oyuncuların, bir şutu isabet ettirme şansının bir önceki şutlarının başarısıyla ilişkili olduğuna inanmalarıdır. Bir başka anlatımla sporcular ve izleyiciler; iki el üst üste sayı yapılmasının ardından üçüncü atışta da başarılı olunacağını düşünmeye eğilimlidirler. Gerçekte ise bilimsel olarak oyuncuların başarılı atışlarında sıraya bağlı herhangi bir nedensellik saptanmamıştır.

Hayali örüntü algısı böylece insanların "noktaları birleştirerek" ve uyaranlar arasında anlamlı ilişkiler kurarak belirsiz görülen geleceği tahmin etmelerini sağlamaktadır. Gelecekteki sonuçlara ilişkin bu tür tahminler, sıklıkla belirsiz ve karmaşık yaşam durumlarıyla başa çıkma yolları olarak yorumlanan irrasyonel inançların doğasında bulunmaktadır.

İşte komplo teorilerine olan inancın da temelinde bu noktaları birleştirme eğilimi olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Bir başka anlatımla komplo teorileri; belirsiz ve karmaşık zamanlarda kişilere olaylara anlam verme şansı vermekte, anlamlı örüntüler ihtiva eden bu teoriler ise hayali örüntü algısıyla ortaya konmaktadır.[263]

2.2.2. Kitlesel Bilişsel Yönelimler

Şimdiye kadar işlenen tüm bilişsel önyargılar ve kuramlar, bireyleri merkeze almış ve kişilerin tikel olarak hakikat örüntüsünü nasıl şekillendirdiğini işlemiştir. Bunlarla beraber çalışmada önemli bir yer kaplayan sosyal ağ kitlelerinin mahiyetinin anlaşılması için, grup üyelerinin (kitlenin) hakikat algısını nasıl şekillendirdiği üzerinde de durulmalıdır. Nitekim 6 Ocak Ayaklanmasına sebep olduğu tahmin edilen

[263] van Prooijen**,** Douglas, vd., **a.e.,** s. 321.

temelsiz komplo teorilerinin kaynaklarının, internette örgütlenen gruplar olduğu düşünülmektedir.

Her şeyden önce işlenmesi gereken en önemli kavramlardan biri, bireylerden oluşan kitlenin nasıl bir mahiyette tezahür ettiğidir. Burada Gustave Le Bon'un görüşleri önem kazanmaktadır. Kitleler söz konusu olduğunda olumsuz bir tablo çizen Le Bon'a göre kitleler bir araya geldiklerinde, insanlar sadece fiziksel olarak bir araya gelmemekte, aynı zamanda psikolojik bir durum ortaya çıkmaktadır. Buna göre bir birey, kitleye dahil olduğu vakit, kişisel özellikler geri planda kalmakta ve kitlenin kolektif düşüncesinin bir parçası haline gelmektedir. Hücrelerin bir araya gelerek kendilerinden farklı bir organizma oluşturduğu gibi, bireylerin bir araya gelmesi de kendilerinden farklı bir kitleyi meydana getirmektedir. Peki, bu kitle bireylerden neden farklıdır? Le Bon bunu üç ana saikle açıklamaktadır;

- Bireyler kitlenin içinde sayısal üstünlüğe sahip olduklarını düşünmekte ve kendilerini yenilmez hissetmektedirler, bu nedenle içlerinde bastırdıkları duyguları serbest bırakmaya teşne hale gelmektedirler.
- Kalabalıkta duygular bulaşıcıdır ve son derece hipnotik bir durumdadır. Bu, bireylerin kendi çıkarlarını kolayca kitlenin çıkarlarına feda edebilmelerine yol açmaktadır.
- Bireyler, kitlenin içinde normalde olduğundan farklı bir ruh haline girmekte ve telkin ile kolayca yönlendirilebilmektedirler.

Le Bon'a göre bir kişi, kitlenin içinde kendi iradesini terk etmiş bir otomattan başka bir şey değildir. Kişi, yalnızken uygar ve kültürlü olabilirken, kitle içinde barbar ve gaddar bir hal almaktadır. Bu nedenle, Le Bon kitlenin özelliklerini şu şekilde tanımlamaktadır;

- Kitleler fevri, hareketli ve asabidirler; tamamen bilinçsiz bir şekilde hareket etmektedirler ve kararlarını beyinleriyle değil, omurilikleriyle vermektedirler.
- Kitleler telkine açıktırlar ve kolayca belirli bir yönde etkilenebilmektedirler.
- Kitlelerin duyguları her zaman basit ve abartılıdır. İster iyi ister kötü olsun, düşünceleri her zaman basittir ve duygusal tepkilere dayanmaktadır.

- Kitleler hoşgörüsüz ve muhafazakârdırlar, sadece basit ve abartılı duyguları anlarlar ve dünyayı siyah ya da beyaz (şeytanlar ve melekler) veçhesinden görme eğilimindedirler.
- Kitleler, farklı bir ahlak anlayışına sahiptirler, ağır suçların müsebbibi olabilecekleri gibi diğerkâm ve iyi edimlerde de bulunabilmektedirler.[264]

Görüldüğü üzere Le Bon, kitlenin bir parçası olma durumu söz konusu olduğunda, bireylerin pasif bir rolde olduğunu vurgulamaktadır. Peki bireylerden oluşan kitlelerin sahip oldukları bu olumsuz duyguların kökeninde ne bulunmaktadır? Daha önce işlenen kuramlarda görüldüğü gibi; hakikatin ne olduğu ile ilgili irrasyonel olarak edinilen ilk izlenimlerin, bireyler tarafından tekrar değerlendirilmesi ve değiştirilmesi gerçekleşmesi zor bir ihtimaldir. Bu minvalde David DeSteno'nun 2004 yılında yaptığı deney aydınlatıcıdır.

Burada her şeyden önce deneyin zeminini oluşturan ve gruplar arası önyargılarla ilgili varılan konsensüsün tartışılması gerekmektedir. Buna göre sosyal psikologlar; gruplar arası ilişkilerin ve kaçınılmaz olarak bunlara eşlik eden önyargıların, kişileri, yargı üretme aşamasında duygusal olarak etkilediklerini düşünmektedirler. Buna göre duygular; insanların grup içi ve grup dışı üyelere yönelik olumlu ya da olumsuz tutumlarını ve bu gruplara ilişkin inançlarını ne zaman ve ne ölçüde etki edeceği konusunda büyük bir öneme sahiptir.

Örneğin; öfke ve mutluluğun, sosyal bilginin sezgisel olarak işlenmesini artırdığı ve bunun da dış gruplara ilişkin önyargılı kanaatleri şiddetlendirdiği kanıtlanmış bir durumdur. Bu ve benzeri bulgular, belirli duyguların insanların sosyal gruplar hakkındaki inançlarını etkileyebileceği görüşünün kabul görmesine yol açmıştır.[265] İşte bu temelden hareket eden deneyciler, belirli duyguların sosyal gruplara yönelik otomatik gelişen tutumları etkileyeceği hipotezini test etmek istemişlerdir.

[264] Çetin, **a.g.e.,** s. 46-48.
[265] David DeSteno, Nilanjana Dasgupta, Monica Barlett, "Prejudice From Thin Air. The Effect of Emotion on Automatic Intergroup Attitudes", **Psychological Science**, C. 15, S. 6, 2004, s. 319.

Deneyin başlangıcında New York'ta yaşayan ve 87 kişiden oluşan denek grubu, çeşitli olayların sıklığını tahmin ettikleri (örneğin, "New York metrosuna her gün kaç kişi biniyor?") sahte bir kişilik testine tabi tutulmuştur. Testi tamamlayan katılımcılara, sonuçların bilgisayar tarafından analiz edildiği söylenmiş ve "fazla tahmin eden" ya da "az tahmin eden" gruplardan birinde oldukları söylenmiştir.

Ancak gerçekte, her katılımcı bu iki gruptan birine rastgele dağıtılmıştır. Öte taraftan katılımcıların deney boyunca grup üyeliklerini hatırlamalarını sağlamak için, gruplarını belirten bileklikler takmaları sağlanmıştır. Buna göre az tahmin edenlere kırmızı, çok tahmin edenlere ise mavi bileklikler verilmiştir. Daha sonra ise katılımcılara 6 iç grup üyesi ve 6 dış grup üyesinin resimleri gösterilmiştir. Burada resimlerin arka planları, az tahmin edenler için kırmızı ve çok tahmin edenler için mavi renklerle kodlanmıştır. Amaç; katılımcıların bilekliklerini fotoğrafların rengiyle eşleştirerek, grup üyeliğini görsel olarak göze çarpan bir özellik ile kolayca tanınabilir hale getirmektir.[266]

Daha sonra ise duyguların gruplar arası kanaat oluşturma rolünün saptanması amacıyla katılımcıları öfke ve hüzün gibi duygular aşılanmak istenmiş, bunun için katılımcılardan onları çok öfkeli, çok üzgün ya da nötr hissettirecek anılarını kaleme almaları istenmiştir. Bu şekilde belirli ruh durumlarına sokulan denekler, artık gruplar arası kanaatlerini ölçecek görevlere geçmeye hazır hale getirilmiştir.

Bu aşamada grup üyelerine; kendilerine daha önce gösterilen grup üyesi resimlerini "biz" ve "onlar" olarak kategorize etmek gibi, karşı gruptaki kişiler hakkında hangi duyguları ürettiklerini ortaya koyacak birtakım görevler verilmiştir. Burada amaç; deneklere, o gün rastgele tanıdıkları ve tek farklarının bir bileklik olduğu kişilere nasıl bir yaklaşım geliştirdiklerini ortaya koymaktadır.[267] Deneyde en dikkat çekici sonuçlar öfke duygusuyla yüklenmiş deneklerden gelmiştir.

Nitekim çalışma, öfkenin diğer duylardan çok daha güçlü bir şekilde önyargı oluşturduğu yönündeki tezleri destekler niteliktedir. Görevler öncesinde öfkelendiği bir anısını yazan denekler; aslında tamamen rastgele biçimde kodlanan diğer gruptaki

[266] DeSteno, Dasgupta**,** vd., **a.e.,** s. 320.
[267] **A.e.**, s. 321.

deneklere, üzgün ya da nötr olanlara kıyasla çok daha önyargılı ve saldırgan yorumlarda bulunmuşlardır. DeSenato bu durumu "hiç yoktan önyargı üretme" olarak değerlendirmiştir. Nitekim bu önyargıların gerçekte hiçbir temeli bulunmamaktadır.[268]

Bu deneyin her şeyden önce ABD gibi, kitlesel ve bireysel düzeyde derin öfke yaratacak problemleri olan ve bunun sonucunda kutuplaşma eğilimi içerisindeki toplumlar için önemli olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim popülizmin güçlenmesini sağlayan etmenlerin, Web 2.0 ile sağlanan dijital kabileleşme olanaklarıyla birleşmesiyle kitleler arasında temeli olmayan ancak yıkıcı nitelikteki önyargıların türeyeceği işten bile görülmemektedir. Bu durum, toplumsal gruplar arasında hakikate sadık bir ilişki türü geliştirme şansını azaltmaktadır.

Kişinin mensubu olmadığı gruplara karşı kolayca hakikate dayanmayan kanaatlere varabileceği bu deneyle kanıtlanmış bulunmaktadır. Peki kişi, hakikat olgusunu oluştururken içerisinde bulunduğu grup, ne ölçüde etkili olabilmektedir? Bu sorunun cevabını ise bize Asch'ın Uyma Deneyi vermektedir. Bu minvalde deney; sosyal etkilerin her insanın yaşam tarzını, yargılarını ve inançlarını şekillendirdiği gerçeğinden hareket etmektedir.

Nitekim bir çocuğun kendi "yerel" lehçesini en ince nüanslarına kadar öğrenmesi veya yamyam bir kabilenin üyesinin, yamyamlığı tamamen uygun ve doğru bir davranış olarak kabul edebilmesi bu etkinin tezahürüdür. Mezkûr deney bu zeminden hareket ederek sosyal güçlerin, insanların fikirlerini ve tutumlarını nasıl ve ne ölçüde etkilediği sorusuna cevap vermeye çalışmaktadır.[269]

Deneyin katılımcıları; hepsi üniversite öğrencisi olan yedi ila dokuz genç erkekten oluşan bir gruptan oluşmaktadır ve bu öğrenciler görsel muhakeme üzerine yapılacak olan "psikolojik bir deney" için bir sınıfta toplanmıştır. Görevleri; gösterilen çizgilerin uzunluklarını karşılaştırmaktır. Söz konusu bu çizgiler ise iki büyük beyaz kartın üzerine yerleştirilmiştir. Bunların birinde uzunluğun mukayese edilmesi

[268] DeSteno, Dasgupta**,** vd., **a.e.,** s. 323.
[269] Solomon E. Asch, "Opinions and Social Pressure", **Scientific American**, C. 193, S. 5, 1955, s. 2.

amacıyla tek bir dikey siyah çizgi, diğer kartta ise çeşitli uzunluklarda üç dikey çizgi bulunmaktadır.

Burada deneklerden istenen şey; tek çizgili karttaki çizginin, diğer karttaki üç çizgiyle uzunlularına göre mukayese edilmesidir. Bunun yanında üç çizgiden biri, mukayese amacıyla kullanılan tek çizgiyle gerçekten de aynı uzunluktadır; diğer ikisi ise çarpıcı şekilde farklıdır. Denekler ve kağıtlar hazırlandıktan sonra ise çalışma başlatılmıştır.

İlk aşamada her şey sorunsuz gitmektedir. Denekler cevaplarını odada oturdukları sıraya göre açıklamakta ve ilk turda herkes, cevabı son derece basit olan uzunluk sorularına yanıtlar vermektedir. Ardından ikinci bir kart seti gösterilmiş ve grup yine oybirliğiyle bu kolay soruyu tamamlamıştır. Üyeler bir başka sıkıcı deneye daha kibarca katlanmaya hazır görünürlerken üçüncü denemede beklenmedik bir karışıklık yaşanmıştır. Grubun sonuna yakın yerde oturan bir kişi, eşleşen çizgiyi seçerken diğerleriyle farklı görüşler belirtmeye başlamıştır.

Söz konusu bu "muhalif" son derece basit sorular karşısında diğer katılımcılarla yaşadığı anlaşmazlık karşısında şaşkınlıkla afallamıştır. Bir sonraki kart setinde yine aynı kişi farklı fikir beyan ederken diğer katılımcılar seçimlerinde hemfikir görünmektedirler. Muhalif bu kişi, sonraki denemelerde anlaşmazlık devam ettikçe daha endişeli ve tereddütlü hale gelmiş ve cevabını açıklamadan önce duraksamaya başlamıştır. Bunu alçak sesle konuşmak ve tedirgin gülümsemeler takip etmiştir.

Bu muhalifin haberdar olmadığı şey ise grubun diğer tüm üyelerinin deneycilerden oluştuğudur. Bu kişiler önceden belirli noktalarda oybirliği ile yanlış cevaplar vermeleri yönündeki talimatı yerine getirmektedirler. Bu komploya taraf olmayan tek birey, deneyin odak konusunu oluşturmaktadır. Bu kişi, aslında objektif doğru cevapları verirken, kendini çubukların uzunluğunu mukayese etmek gibi son derece basit görevlerde kararlı biçimde "hata" yapan bir grubun içinde bulmuştur.

Deneyci bu metotla; deneyin konusu olan bireyin, doğrudan duyularından elde ettiği hakikatle, grubun diğer üyelerinin oybirliğiyle aldığı "hatalı" görüşü karşı

karşıya getirmiş, dahası bu "muhalif" görüşlerin, onu paylaşmayan kişilerin önünde açıklanmasını sağlamıştır. Sonuç olarak deneklere iki alternatif sunulmuştur; bağımsız hareket ederek çoğunluğu reddetmek ya da çoğunluğa uyarak duyularından edindikleri hakikati reddetmek. Peki denekler hakikate ne derecede bağlı kalabilmişlerdir?

Şöyle ki sonuçlar; teste tabi tutulan 123 kişiden önemli bir yüzdenin çoğunluğa boyun eğdiğini göstermektedir. Buna göre sıradan koşullarda aynı görüşte olan bireyler yüzde 1'den daha az hata yaparken, grup baskısı altında, azınlıkta kalan deneklerin yüzde 36,8'i bağımsız ve gerçeğe dayanan görüşlerinden vazgeçmişler ve çoğunluğun sahip olduğu yanıltıcı kanaatleri benimsemişlerdir. Peki bu durumun nedeni nedir?

Asch, deney sonrası teslimiyetçi deneklerle yaptığı görüşmelerde iki adet kritik neden tespit etmiştir. Bu kişilerden önemli bir kısmı "ben haksızım, onlar haklı" kanaatine ulaşmış, diğer önemli bir grupsa "deneyin sonuçlarını bozmamayı" tercih etmişlerdir. Asch'in en "rahatsız edici" olarak gördüğü çıkarım ise; çoğunluğa uyan deneklerin, sahip oldukları farklı görüşleri, her ne pahasına olursa olsun gizlenmesi gereken eksikliklerinin bir işareti olarak yorumlamalarıdır. Bu denekler umutsuzca çoğunluk ile birleşmeye çalışmışlardır.[270]

Bu deney bize gerçek hayattaki grupların ne derecede gerçeklikten kopabileceklerini ve hakikatle bağlarını kaybedebileceklerini göstermektedir. Grubun genel eğiliminin gerçek dışı fikirlere yakınlaşması, azınlıktaki "muhalifleri de" etkileyecek ve sonuç olarak grup, gerçeğe yaslanmayan düşüncelerin etkisi altına girecektir. Ancak burada başka bir sorunun önem kazandığı düşünülmektedir. Bir grubun; karşılaştığı olay, olgu ya da sorun karşısında gerçeğe yaslanmayan görüşler üretmesini sağlayan etmenler nelerdir? Burada bize Cass R. Sunstein, kutuplaşma ve radikalleşme üzerinden cevap vermektedir.

Sunstein; "Going to Extremes: How Like Minds Unite and Divide" (Radikalleşme: Benzer Fikirdekiler Nasıl Birleşir ve Ayrışır") adlı eserinde[271] bir

[270] Asch, **a.e.,** s. 3-4.
[271] Cass R. Sunstein, **Going to Extremes: How Like Minds Unite and Divide**, New York, Oxford University Press, 2009.

grubun hakikat ile olan bağlantısını radikalleşme üzerinden açıklamış ve bazı mekanizmaları işlemiştir. Yazar bu minvalde insanların kendilerine benzer kişilerden oluşan gruplara dahil olduklarında, radikal görüşlere sahip olma olasılıklarının arttığını ortaya koymaktadır. Müellife göre bu tür gruplar; özellikle grup üyelerine ne yapmaları gerektiğini söyleyen veya onları belirli sosyal rollere sokan otoriteleri içerdiğinde ise tehlikeli bir hal almaktadır. Örneğin yapılan çalışmalar;

- Önemli ölçüde ırksal önyargı gösterme eğiliminde olan ABD'li beyazların, birbirleriyle konuştuktan sonra daha fazla ırksal önyargı gösterdiklerini,
- Savaşı onaylayan ve iyi gittiğini düşünenlerin, aynı ortamda bulunup birbirleriyle konuştuktan sonra savaşın meşruiyeti ve iyi gittiği yönündeki düşüncelerinin güçlendiğini,
- Gayrimenkule yatırım yapma taraftarı yatırımcıların, bir araya gelip bunun iyi bir fikir olduğu yönündeki karşılıklı görüşlerini paylaşmaları durumunda, gayrimenkule yatırım yapma isteklerinin arttığını göstermiştir.

Bu örneklerden tespit edilebileceği üzere benzer düşünen insanlar, birbirleriyle konuşmaya başlamadan dahi önce, düşündüklerinin daha aşırı bir versiyonuna geçme potansiyeli barındırmaktadır. Buradan yola çıkılarak radikal bir grup ya da herhangi bir türden bir tarikat yaratmanın en iyi yolunun, grup üyelerini toplumun geri kalanından ayırmak olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Bu izolasyon fiziksel ya da psikolojik olarak gerçekleşebilmektedir. Burada en önemli nokta, izolasyonun; grup üyelerinin, üye olmayanlar hakkında bir şüphe duygusu oluşturacak kadar fazla olmasıdır.

Bu türden bir ayrıştırma ile grup dışındakilerin bilgi ve görüşleri rahatlıkla itibarsız hale getirilebilinirken, grup üyeleri konuşmaya devam ettikçe kutuplaşma süreci ilerleyecektir. Sunstein'a göre teröristler bu süreçten geçmişlerdir. Bir başka anlatımla onlar *"terörist bir şekilde doğmamış, bu şekilde sonradan dönüştürülmüşlerdir"*.[272] Peki bir grubun kutuplaşıp radikalleşmesini sağlayan ana faktörler nelerdir. Yazar burada üç ana mekanizma tanımlamaktadır.

[272] Sunstein, **a.e.,** s. 3-4.

Buna göre kutuplaşmanın en önemli nedeni ve tüm biçimleriyle aşırıcılığın anahtarı, bilgi akışının tek yanlı olmasıdır. Yazara göre grup kutuplaşmasının kökeninde, insanların birbirlerine bildiklerini söylemeleri ve söylenen bu fikirlerin hakikatle temasının çarpık olması yatmaktadır. Örneğin; dünyanın düz olduğunu düşünen bir grubun üyesi, tarif edilen bu görüşleri tahkim edecek argümanları sürekli duymak durumunda kalacak, bunun karşısında daha az karşıt görüşe maruz kalacaktır.

Müellif, söz konusu üyenin yaşadığı bu yükleme sonucu düz dünya teorisine destek çıkan fikirlere yakınlaşmaya teşne olacağını ifade etmektedir. Mezkûr kişi, bu türden bir etkilemeye karşı koyabilse bile kendisiyle aynı durumda olan grup üyelerinin önemli bir kısmının görüşleri bu bilgi akışından etkilenecek ve grubun genel çizgisi hâkim yargıları takip edecektir.[273]

Yazar, ikinci mekanizmayı ise grup üyelerinin doğrulanma isteğiyle tanımlamaktadır. Buna göre insanlara, bilgi eksikliği hissettiği bir konu hakkında soru sorulduğunda, ilk eğilimleri aşırı uçlardan kaçınmaktır. Bu minvalde genel eğilim; temkinli davranarak, konunun uç noktalarının ortasını ifade edecek ılımlı yorumlarda bulunmaktır. Ancak aynı kişi, soruyu soran kaynağın kendisiyle aynı görüşte olduğunu tespit ederse, tavrı 180 derecede değişecek ve haklılığı konusundaki şüpheleri kaybolacaktır. Sonuç olarak ise ilk başta sahip olduğu görüşlerini tahkim edip, konu hakkındaki yargısını keskinleştirecektir.

Burada özellikle dikkat çekici olan nokta ise artan güven ve radikalleşme sürecinin genellikle tüm katılımcılar için aynı anda gerçekleşiyor olmasıdır. Örneğin ABD'nin dış yardım konusundaki niyetlerine güvenmeme eğiliminde olan dört kişilik bir grupta, söz konusu görüşün diğer üç kişi tarafından teyit edildiğini gören her bir üyenin kendini haklı hissetmesi, kendi görüşüne daha fazla güvenmesi ve daha radikal yönde hareket etmesi muhtemeldir. Kısaca burada denklem; doğrulanmadan daha fazla öz onaya ve daha fazla öz onaydan ise radikalleşmeye doğru, doğrusal bir çizgide ivmelenmektedir.

[273] Sunstein, **a.e.,** s. 22.

Yazar, ifade edilen bu denklemin özellikle internette ve gündelik hayatta var olan sosyal ağlarda, yüksek derecede etkili olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim yazara göre bu sosyal ağlar kutuplaşma makineleri gibi çalışmakta, çünkü insanların öncül görüşlerini doğrulamaya, böylece güçlendirmeye yardımcı olmaktadır.[274]

Üçüncü ve son mekanizma ise insanların mensubu oldukları grubun içerisinde saygınlık görme istekleriyle ilişkilidir. Nitekim yazar, insanların diğer grup üyeleri tarafından olumlu algılanmayı ve aynı zamanda kendilerini de beğenmek istediklerini belirtmektedir. Buna göre bazı durumlarda kişilerin görüşleri, az ya da çok, kendilerini nasıl sunmak istediklerinin göstergesi konumundadır.

Sunstein, kişilerin; başkalarının neye inandığının farkına vardığı anda, sundukları saygın kişilik örüntüsünü korumak amacıyla, pozisyonlarını baskın görüşler yönünde ayarlama eğiliminde olacaklarını ifade etmektedir. Bunun için kişi, muhalif yanını bastırmakta ve çoğunluğun görüşünü coşkuyla savunmakta beis görmeyecektir.

Örneğin insanlar; cesaret erdemini ve risk almayı saygın olarak gören bir girişimcilik grubunda, çekingen ya da temkinli olmadıklarını göstermek isteyeceklerdir. Nitekim iş dünyasında insanlar genellikle risk alan kişiler olarak görünmek istemekte ve diğer grup üyeleriyle kıyaslandıklarında bu şekilde görünmemek için hamlelerde bulunmaktadırlar.[275] Asch'in Uyum Deneyinde olduğu gibi grup uyumunun bu konuda en önemli etmen olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir

Tüm bunlarla birlikte yazar, özellikle internetin, bahsedilen bu üç mekanizmanın işlerliğini yükselttiği görüşündedir. Müellife göre internetin problemi; kullanıcıların parçalanıp ayrışmasını ifade eden "siberbalkanlaşma"dır. İnternet, insanların sadece hoşlarına giden konuları ve fikirleri içeren ve hoşlanmadıkları sesleri dışarıda bırakan bir tür kişisel iletişim mecrası haline gelmiştir.

İnsanlar, internetin sunduğu olanaklar sayesinde ilgi alanlarını yansıtmayan medyalardan giderek daha fazla kaçınabilmekte ve kendilerini, ilgi alanlarını haiz

[274] Sunstein, **a.e.,** s. 23-24.
[275] **A.e.,** s. 26-27.

içeriklere maruz bırakabilmektedirler. Bu şekilde internet kullanıcıları, kendi görüşlerini daha fazla ve daha yüksek sesli versiyonlarını duymakta, bunun sonucu olarak ise karşıt görüşlere ve fark edilmeyen sorunlara maruz kalmanın getirdiği faydalardan istifade edememektedirler.[276] Burada özellikle gerçekle hiçbir bağı olmayan görüşlerin akıbeti önem kazanmaktadır.

Buna göre normal koşullarda hiç kimse tarafından ciddiye alınmayacak bazı görüşler, ne kadar egzotik, tuhaf ya da saçma olursa olsun internette çok sayıda destekçi bulabilmektedir. Bu durum özellikle insanların sevgi, ortaklık ya da dayanışma bağlarıyla birbirine bağlı olduğu durumlarda kutuplaşmanın daha büyük ve daha olası olduğu gerçeğiyle tahkim edilmektedir. Nitekim bu durumu, ortak kimlik duygusuyla hareket eden ve sosyal ağ kitlelerinin sahip olduğu ortak kimlik duygusuyla açıklamak mümkündür.

Buradan yola çıkılarak bu türden sosyal ağ kitlelerinin, grup kimliği duygusuyla hareket ettiklerinde gerçeğe dayanmayan görüşler oluşturabilmeleri işten bile değildir. Nitekim komplo teorileri de sosyal ağ kitleleri bağlamında önemli bir noktaya isabet etmekte, Sunstein'ın ortaya koyduğu mekanizmaların, diğer tüm bilişsel önyargı kuramlarıyla birleşerek bu teorilerin üretilmesini sağladığı söylenebilmektedir.

Özellikle QAnon tarzı sosyal ağ kitlelerine bakıldığında, hakikat sonrası temelden üretilen komplo teorilerinde internet ortamının sağladığı avantajların yadsınabilmesi mümkün görünmemektedir. Öte taraftan komplo teorisi mefhumunun bu çalışma için ne anlama geldiği önemli bir yer kaplamaktadır. Nitekim 6 Ocak Ayaklanmasının ana nedenlerinden biri olan bu kavramın çalışma içerisinde ne anlamda kullanıldığı açıkça ifade edilmelidir.

Her şeyden önce komplo teorilerinin iki farklı algıya sahip olduğu üzerinde durulmalıdır. Bunlardan biri komplo teorilerini olumsuz bir kavram olarak ele almakta ve peşinen hepsini "irrasyonel" ve "gerçek dışı" olarak tanımlamaktadır. Bu tanım ayrıca komplo teorilerinin gündelik hayattaki algılanış biçimini de yansıtmaktadır. Öte

[276] Sunstein, **a.e.,** s. 79-80.

taraftan komplo teorilerinin analitik-felsefi bir tanımı daha bulunmaktadır. Burada komplo teorileri basitçe çeşitli komplolar hakkındaki teoriler olarak algılanmakta ve üzerlerine olumlu ya da olumsuz herhangi bir anlam yüklenmemektedir.[277]

Bu çalışmanın komplo teorileri üzerindeki ana mülahazası ikinci görüşe yöneliktir. Bu minvalde komplo teorileri (gerçek ya da gerçek dışı olmalarından bağımsız şekilde); belli bir amaç için gizlice bir araya gelen bir takım insanların, emellerini gerçekleştirmek için kurdukları planlar (tuzaklar) olarak ele alınmaktadır.[278] Bu görüşün benimsenmesindeki en önemli neden ise özellikle ana akımda medyada görülebilecek olan, 6 Ocak Ayaklanmasına katılan kişi ve grupları "deli", "gerçeklikle bağlarını tamamen koparmış" ve "aptal" olarak tanımlayan söylemin bilimsel olarak doğru bulunmamasıdır.

Nitekim geniş bir çerçeveden bakıldığında ABD yakın tarihinin gerçekleşen komplo teorileriyle dolu olduğu görülebilecektir. Dönemin ABD Başkanı Cumhuriyetçi Richard Nixon'ın Demokrat Parti mensuplarını gizlice dinlettiğinin ortaya çıkmasıyla patlak veren Watergate Skandalı, ABD istihbarat örgütlerinden NSA'in, yurttaşları dinlediğinin ortaya çıkması ve CIA'in zihin kontrolü projesi MKUltra, yakın ABD tarihinde artık resmi tarihin birer parçalarına dönüşen, ancak bir zamanlar komplo teorisi olarak nitelenen iddialardan bazılarıdır.[279]

Buradan yola çıkılarak 6 Ocak Ayaklanmasına katılan kişi ve grupların, ABD hükümetinin resmî açıklamalarına güvenmemekte haksız olmadıkları değerlendirilmektedir. Bu kişiler, daha önce Platon'un mağara alegorisinde tarif edildiği gibi kendilerini mağaranın zincirlerinden kurtarıp dışarı çıkan hakikat arayışçıları olarak görmüşlerdir. Aydınlanma düsturuyla kendilerine anlatılanları peşinen kabul etmemiş ve kendi başlarına düşünmeye cesaret etmişlerdir. İnternet bu minvalde bu kişiler için mağaraya geri dönüp "halen zincirli" kimselere hakikati

[277] Ömer Kemal Buhari, **Epistemoloji, Bilgi Sosyolojisi, Psikoloji ve Siyaset Bilimi Bağlamında Komplo Teorileri**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2021, s. 177.
[278] Matthew R. X. Dentith, **The Philosophy of Conspiracy Theories**, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2014, s. 23.
[279] Buhari, **a.g.e.,** s. 187-188.

anlattıkları, ancak buna karşılık düşmanlık gördükleri aracı bir platform işlevi görmektedir.

Ancak burada düştükleri tuzak, hakikati kendi başlarına bulma girişimlerinde bilişsel yönelimlerine ve insan doğasının zaaflarından kaynaklanıp hakikat algısını yozlaştıran önyargılara teslim olmaları olmuştur. Bu minvalde gerçek ve gerçek olmayan arasında yapmaya çalıştıkları bu ayrım, söz konusu kitle için önyargılarını onaylayacak teorileri üretmeyle sonuçlanmış ve böylece hakikat sonrası söylemler üretilmiştir.

Hakikat sonrası söylemlerle oluşturulan bu komplo teorilerinin ana işlevi ise yerleşik hakikat üreticisi kurumlara meydan okumaktır. Bir başka anlatımla komplo teorileri; ana akım kurumların anlatılarına karşı, epistemolojik bir gerilla savaşını ifade etmektedir. İnternet bu minvalde bilgiyi ve fikirleri demokratikleştirip tabana yaymasıyla bu mücadelenin savaş alanı haline gelmiştir. Nitekim burada komplo teorisyeni Alex Jones çok önemli bir örneği teşkil etmektedir.

Teksas merkezli yayınlar yapan Alex Jones, kariyerine 1996 yılında radyo programları yaparak başlamıştır. Özellikle Donald Trump'ın Başkan seçildiği dönemde yükselişe geçen Jones, pazartesiden cumaya, internetten ve radyodan yayınlanan üç saatlik bir haber-konuşma programı yapmış ve geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır.

Onun söz konusu bilgi savaşında dikkat çekici bir figür haline getiren nokta ise biyografisinde kendisinin ve InfoWars'ın amacına yönelik ortaya koyduğu görüşlerdir. Buna göre InfoWars; *"gerçeği aramakta ve küreselcilerin bilimsel olarak tasarlanmış yalanlarını ve insanlığı köleleştirmeye yönelik gizli hedeflerini ifşa etmektedir"*. Programda üretilen söylemlerin ortak teması, hükümetlerin özgürlükleri yok ettiği ve şirketler ile birlikte bankaların, dünyaya hâkim olmaya çalıştıklarıdır. [280]

Burada en dikkat çekici nokta Jones'un programına koyduğu "InfoWars" ismidir. Nitekim Türkçeye "BilgiSavaşları" olarak çevrilebilecek bu isim, yerleşik

[280] Jason Hanna, "What is Infowars?", (Çevrimiçi), https://edition.cnn.com/2017/01/27/politics/infowars-explainer/index.html, 9 Ekim 2023.

hakikat kurumlarına karşı açılan ve epistemolojik gerilla savaşı olarak tanımlanan mücadelenin en somut göstergesini teşkil etmektedir. Bu minvalde Jones, ürettiği hakikat sonrası söylemlerle bu savaşın, ABD'deki en önemli figürlerinden birdir. Onun radyo programıyla başladığı kariyeri ise geleneksel medyanın hakikat sonrası söylemlerle olan bağlantısının mahiyetini akla getirmektedir.

2.3. Geleneksel Medyanın Ticarileşmesi ve Sonuçları

ABD'deki hakikat sonrası dönemi, ülke medyasının ticarileşme olgusunu işlemeden anlamak mümkün değildir. Nitekim ABD medyasının, geçirdiği bu değişimin, çalışmanın ilk bölümünde açıklandığı anlamdaki hakikat mefhumuna olan bağlılığı azaltması, 6 Ocak Ayaklanması bağlamında önemli bir kilometre taşıdır. Bunun yanında geleneksel medyanın geçirdiği aşamaların, sosyal medya devrindeki önemli mefhumlara ilham kaynağı olduğu düşünülmektedir.

Bu minvalde medyanın ticarileşip gazeteciliğin kamusal sorumluluğundan giderek sıyrılması ve çok uluslu şirketler tarafından fonlanan, bilim dışı görüşlerin yaygınlaşması süreçlerinin işlenmesi gerekmektedir. Burada özellikle tekelleşme, yumuşak haber paradigması ve çalışmada daha önce bahsedilen tütün stratejisi ABD kamuoyunu hakikat sonrası zamana hazırlayan başat faktörler olarak değerlendirilmektedir. Nitekim bu olgular, ABD halkının hakikat ile olan ilişkisinde derin etkilere sahip olmuş ve yeni hakikat paradigmalarının yerleşmesine katkıda bulunmuştur.

2.3.1. ABD Medyasının Tekelleşme Sorunu

Her şeyden önce tekelleşme kavramının ne olduğu ve ABD medyasındaki boyutları işlenmelidir. Tekelleşme temel olarak tek bir şirketin belirli bir mal veya hizmet üzerinde; bu alandaki rakiplerini satın almasıyla, rekabet aracılığıyla piyasanın dışına itmesiyle, benzersiz bir icadın patentini almasıyla veya hukuki olarak tek bir şirketin bir alanda ticaret hakkı olması durumlarında oluşmaktadır.[281] Tekelleşmenin

[281] Levent Yaylagül, "Eleştirel Ekonomi Politik Bakış Açısından Medyada Tekelleşme Sorunu**", İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,** S. 48, 2019, s. 408.

ABD'de 1980'li yıllarda neo-liberal politikalar çerçevesinde yükseldiği söylenebilmektedir.

Bununla beraber medya alanının özelleştirilmesi ve kuralsızlaştırılması, dönemin neo-liberal kuramcılarının iddia ettiği gibi, rekabetçi pazarların ortaya çıkmasına neden olmamış, içerikteki çeşitliliğin artmasını da sağlamamıştır. Aksine, neo-liberal politikaların; çok sınırlı sayıdaki şirketin ya da kurumun medya içerikleri alanındaki üretim ve dağıtımı kontrol etmesini, kendi çıkarlarına hizmet edecek içerikleri kâr amacıyla üretmesini ve dağıtmasını sağlayarak, bu alandaki içerik üretimini sınırlandırdığı görülmüştür.[282]

Gerçekten de ABD medya altyapısı incelendiğinde medya endüstrisinde egemen olan sınırlı sayıda çokuluslu şirket olduğu görülmektedir. Öte yandan bu kuruluşların yönetim kurullarının doğrudan ya da dolaylı olarak ABD'deki büyük holdinglerle ilişkileri bulunmaktadır. Bu ilişkiler, bu kurumlara ülke içerisinde ne tip içeriğin üretilerek dağıtıma sokulacağını belirleme imkânı sağlamakta, medya içeriklerinin çeşitlenmesine engel olmaktadır.

Gerçekten de tekeller, denetimindeki medya kuruluşlarının ekonomik olarak büyümelerine izin verecek içerikleri üretmesini sağlamaktadırlar. Buna göre, neo-liberal yaklaşımın öne sürdüğünün aksine, iletişim alanının özelleştirilmesi ve kuralsızlaştırılması, sınırlı sayıdaki global holdingin iletişim sektöründeki üretim ve dağıtımı kontrol etmesine, bu alandaki kaynakları kendi çıkarlarıyla uyumlu içerik üretmek için kullanmasına yol açmakta, bu şekilde üretimdeki çeşitlilik de otomatik olarak ortadan kalkmaktadır.[283]

Bunlarla beraber iletişim alanının piyasalaştırılmasının toplumsal açıdan da önemli olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Buna göre piyasalaşmanın sonucu olan tekelleşme, mevcut mülkiyet ve iktidar yapısını güçlendiren içeriklerin üretilmesine ve dağıtılmasına neden olurken, toplum, bu iktidar yapısının toplumu yönetmede en iyi yol olduğuna ve başka alternatif bulunmadığına inandırılmaktadır. Bu şekilde, iktidar yapısı içerisinde ortaya çıkan sorunlar ve çatışmalar doğalmış gibi görünmekte

[282] Yaylagül, **a.e.,** s. 407.
[283] **A.e.** s. 407-408.

ve asla çözülememektedir. İletişim alanının tekelleşmesi, mevcut iktidar yapısını destekleyecek şekilde medya içerikleri üreterek toplumdaki mevcut iktidar yapısını sağlamlaştırmaktadır.

Geniş açıdan bakıldığında ise içerikleri ve bilgi çeşitliliğini sınırlandırmanın demokratik davranışları tehdit etme potansiyeline sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bunun nedeni demokratik toplumların işleyişinin, bilgili ve bilinçli vatandaşların alması gereken siyasi kararlara bağlı olmasıdır. Bu durumda vatandaşların, toplumsal değişimleri etkilemek için siyasal ve ekonomik süreçlere müdahale etme şansları kısıtlanmaktadır.

Başka bir ifadeyle medya içeriklerindeki çeşitliliğin azalması, vatandaşların maruz kaldıkları içerikleri sınırlayarak statükoyu korumakta ve iktidarda bulunanların hegemonyalarını muhafaza ederek, toplumsal gelişme ve değişimin önünün kesilmesine neden olmaktadır. Medya gücünün tekelleşmesi, öte yandan izlerkitlenin giderek artan bir şekilde bilgiyi, neyin haber olduğuna karar veren birkaç kaynaktan edinmelerine de yol açmaktadır. Medya gücünün birkaç dev şirketin elinde yoğunlaşması sebebiyle medyanın magazinleşmesi de bu durumu takip etmektedir.

Nitekim haber şirketleri giderek artan bir şekilde kâr ve zarar tablosuna göre hareket etmektedir. Bu durum izlerkitlenin eriştiği içeriklerin daha fazla sansasyonel hale gelmesine yol açmaktadır. Çünkü tekelleşen medya, toplumsal sorunların nedenleri ve sonuçlarına ilişkin soruşturmalar yapmaya istekli olmamaktadır. Bu açıdan tarihsel ve toplumsal sorunlara eğilmek, ekonomik ve siyasal açıdan kâr getirmediği için tercih edilmemektedir.[284]

Tüm bunlarla birlikte tekelci medyanın reklam bağımlılığı da medyanın kamusal görevlerine büyük zararlar vermektedir. Buna göre tekelci medya düzeninde kârlarını maksimize etmeye çalışan şirketler tamamen reklamcılık yaparak para kazanmaktadır. Bu nedenle, medya sahiplerinin reklam verenlerle olumlu ilişkiler içerisinde olmaları zorunludur. Bu minvalde medyanın amacı, haberlerin, reklam almak için mümkün olduğunca çok insan tarafından takip edilmesi olmuştur.

[284] Yaylagül, **a.e.,** s. 412.

Son olarak medya şirketlerinin holdinglerle olan bağlantısına değinmek gerekmektedir. Nitekim holdingleşme ve tekelleşme sonucunda medya şirketlerinin yönetim kurullarında; bankalar, yatırım şirketleri, petrol şirketleri, sağlık hizmetleri ve ilaç şirketleri gibi çeşitli diğer büyük şirketlerin temsilcileri kendilerine yer bulmuşlardır. Bu durumun sonucunda ise editöryel bağımsızlık ortadan kalkmış, medya politikaları, tekellerin kâr arayışı tarafından sınırlandırılmıştır.[285] Peki ABD medyası ne ölçüde tekelleşmiştir? Bu soruyu Ben Bagdikian "The New Media Monopoly" adlı eseriyle[286] cevaplamıştır.

Yazara göre ABD medyası beş adet medya şirketinin elindedir. Bu şirketler medya sektöründeki karteller olarak; gazetelere, dergilere, kitapevlerine, sinema stüdyolarına ve radyo/televizyon kanallarına hükmetmektedirler. Bu şirketlerin her biri böylece kendi istedikleri içerikleri ana akım medyaya yaymakta ve algının şekillenmesinde başat rol oynamaktadırlar. Yazar, bu beş medya kartelinin en büyüğü olarak ABD merkezli Time Warner'ı göstermektedir. Onu yine ABD merkezli Walt Disney Company, Avustralya merkezli News Corporation, Alman merkezli Viacom ve Bartelsmann şirketleri takip etmektedir.

Bu beş şirketin her biri birden fazla medya organına sahiptir. Nitekim ana stratejilerini de bu doğrultuda kurmuşlar ve olabildiğince farklı medyaya sahip olmaya çalışmışlardır. Ben Bagdikian'a göre bu durum, "Büyük Beşli" olarak adlandırdığı bu şirketlerin, şu ana kadar hiçbir diktatörün sahip olamadığı kadar çok iletişim gücünü kontrol etmelerini sağlamıştır.[287] Gerçekten de geçmişteki hiçbir lider Büyük Beşli'nin sahip olduğu medya tekeline sahip olmamıştır.

Bununla beraber bu şirketlerin arasındaki bağ da üzerinde durulması gereken bir başka konudur. Şöyle ki buradaki tekelleşme monopoliden ziyade oligopol bir yapıdadır. Bunun anlamı bu beş şirketin piyasayı kendi aralarında paylaşması, dışarıdan gelen hiçbir şirketin sektöre kabul edilmemesidir. Örneğin Time Warner, ABD'deki kitap basımı piyasasında Büyük Beşli'nin bir başka üyesi olan Bartelsmann

[285] Yaylagül, **a.e.,** s. 413.
[286] Ben Bagdikian, **The New Media Monopoly,** Boston, Beacon Press, 2004.
[287] **A.e.,** s. 3.

ile rekabet içindedir. Ancak Warner, Avrupa'daki kablolu yayın işinde Bartelsmann ile ortaktır ve buradaki operasyonu beraber yürütmektedirler.[288]

Bagdikian'a göre bu ortaklık medya ürünlerinin kısırlaşmasına da yol açmaktadır. Şöyle ki Büyük Beşli, daha çok aynı ürünlere yatırım yapmaktadır. Bunun nedeni normalden fazla tüketilen herhangi bir medya ürününün, ürettiği ekonomik gelirden pay almaya çalışan şirketin, bu tutan ürünün bir benzerini üretip toplam pastadan pay almaya çalışmasıdır. Bu şekilde medya sektöründe pek çok kopya ürün üretilmektedir.

Öte taraftan ABD medyasının sahip olduğu bu oligopol yapı, yeni inovatif şirketlerin büyüyüp Büyük Beşli'ye alternatif olmasına engel olmaktadır. Bagdikian bu durumu Goliath ve David kapışmasına benzetmektedir. Ancak bu sefer neredeyse her seferinde Goliath kazanmaktadır. Bunun anlamı inovatif bir ürün üreten yeni medya şirketinin yalnızca iki seçeneğinin bulunduğudur.

Kendini bir alternatif olarak sunan bu yeni şirket, devlerle mücadele edememektedir. Mezkûr şirket, sivrildiği andan itibaren iki seçenekten birini seçmek durumunda kalmaktadır; ya Büyük Beşli'den birine satılacaktır ya da Büyük Beşli'nin sonsuz kaynaklarıyla başa çıkması gereken şiddetli bir savaşa girecektir. Çoğu şirket sahibi bu savaşı göze alamamakta ve şirketlerini bu beş şirketten birine satmak zorunda kalmaktadır.[289] Bu güç, yazarlar ve oyuncular gibi yaratıcı kişilerin kendilerini göstermeleri için Büyük Beşli'ye boyun eğmesi olarak da ortaya konmaktadır.

Bunun nedeni oyuncunun ya da yazarın Büyük Beşli'nin herhangi bir üyesine dahil olmasının getireceği büyük yararlardır. Şöyle ki bir film stüdyosunda film çeviren bir oyuncu, aynı şirketin yayınevini yazacağı eser için kullanabilmekte, şirketin televizyon kanalında röportaj yapabilme ve böylelikle üretim sürecini garanti altına alabilmektedir.

Öte yandan Büyük Beşli'nin bu kuvveti, onları ABD politikasında etkili bir güç odağı haline getirmektedir. Büyük Beşli, nüfusunu kullanarak güçlerini genişletecek kanunlar çıkarabilmekte, kontrollerini azaltacak uygulamaları engelleyebilmektedir.

[288] Bagdakian, **a.e.,** s. 4-5.
[289] **A.e.,** s. 6-7.

Şirketlerin, en büyük başarısı 1996 yılında çıkarılmasını sağladıkları Telekominikasyon Yasası'dır. Bu yasa temelinde bir dergülasyon yasasıdır ve bununla birlikte çapraz tekelleşmeye izin verilmiştir. Bunun anlamı medya şirketlerinin, hangi medya kolunda iş yaparlarsa yapsınlar istedikleri medya organına yatırım yapabilecekleridir.

Bu imkân Büyük Beşli'yi muazzam ölçüde büyütmüş ve demokratik sistemin başat yön vericilerinden biri haline getirmiştir. Ancak bu şirketlerin etki alanı yalnızca ABD içinde kalacak kadar küçük değildir. Küresel anlamda da bu şirketler dünyanın en büyük 500 şirketi arasına girmiş ve modern dünyadaki insanların neyi görüp görmeyeceklerini belirleyecek kadar güçlenmişlerdir.[290]

Bunlarla beraber Bagdikian ABD medyasının aslında vatandaşların verdiği vergilerle kurulduğunu ve sürdürüldüğünü aktarmaktadır. Nitekim uydular gibi iletişim teknolojileri, hükümet tarafından kurulmakta ve sürdürülmektedir. Hükümetin bu minvalde harcadığı para ise doğrudan vergilerden karşılanmaktadır. Ancak bu beş dominant şirket, bu gerçeğe rağmen ABD halkını kendi amaçları uğruna sömürmekte ve politik hedefleri için kaldıraç olarak kullanmaktadır. Bu amaçla demokrasilerde elzem olan vatandaşın medya yoluyla gündemden haberdar olma ihtiyacını suiistimal etmektedirler.

Bagdikian, II. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin Japonya'da kurduğu yayın sistemine ayrı bir önem atfetmektedir. Buna göre savaşı kaybeden Japonya'da demokratik bir düzen kurmak isteyen ABD'li yetkililer, ilk işlerden biri olarak ülkede reklamsız ve politize edilmemiş bir yayın sistemi kurmuşlardır. Bunun amacı sağlam bir demokrasinin böylesi bir kurum olmadan asla inşa edilemeyeceğine olan inançtır. Yazara göre bu şekilde kurulan ve günümüze kadar gelen bir kamu kuruluşu olan NHK, dünyada BBC ile beraber en çeşitli ve zengin yayın yapan haber kuruluşudur.[291]

Ancak ABD, aynı yöntemi kendine uygulamamaktadır. Buna göre ABD'nin kamu yayınları kongrenin ödeneklerine mahkûm edilmiştir ve epey küçük bir yapıdadır. Dahası, Büyük Beşli, sahip olduğu lobi gücüyle kamu yayınlarının NHK

[290] Bagdakian, **a.e.,** s. 10.
[291] **A.e.,** s. 259.

benzeri bir kuvvete ulaşmasını engellemektedir. İstediklerini yapmakta özgür olan bu şirketler sonuç olarak, kamu yararına uygun haberler ve içerikler üretmek yerine cinsellik ve şiddet gibi insanların en derin içgüdülerine hitap eden reality show'lara yer vermektedirler.[292]

Görüldüğü üzere tekelleşme ve Büyük Beşli'nin etkinlik alanını genişletme hususundaki en çok tekrar eden tema, haber-içerik üretimindeki aynılaşmadır. Bu durum ülke basınının sahip olduğu ve topluma dayattığı hakikat paradigmasını doğrudan etkilemektedir. Nitekim çapraz holdingleşmeyle medyayı ele geçiren bu şirketler, hangi içeriklerin ve hatta sanat eserlerinin topluma sunulacağına karar vererek, ABD halkının hangi olaylardan haberdar olacaklarına, hangi fikirler üzerine düşüneceğine ve neyi ahlaken iyi bulacaklarına denetimsiz bir şekilde karar vermektedirler.

Bunun yanında söz konusu bu uygulamaların zor yolla yapılmadığının altı çizilmelidir. Nitekim burada Edward S. Herman'ın ve Noam Chomsky'nin üzerinde durduğu propaganda modelinin de üzerinde durulmalıdır. Buna göre ABD gibi kapitalist ülkelerdeki medyanın nasıl zapturapt altına alındığını tespit etmek, Sovyetler Birliği gibi, devlet müdahalesinin ve sansürün açık olduğu ülkelere nazaran çok zordur. Bu minvalde modele göre; medya devlerinin sahip olduğu etki, görünürdeki rekabet ve ara sıra hükümetin yolsuzluklarını ortaya çıkaran haberlerle görünmez kılınmıştır. Ancak asıl olan, kaynakların orantısız şekilde bu şirketler tarafından kontrol edilmesi ve medyanın, hissettirmeden insanların düşün dünyası üzerinde kurdukları hegemonyadır.

Bu minvalde düşünürlerin ortaya koyduğu bu kuram; servet ve güç eşitsizliğine ve bunun kitle medyası üzerindeki çok boyutlu etkisine dayanmaktadır. Buna göre geleneksel medyadaki haberler Büyük Beşli'nin lehine olacak görüşleri ihtiva etmesi amacıyla beş adet süzgeçten geçerek yayınlanabilmektedir. Nitekim haberler bu minvalde; kâr getirmeli, reklama uygun olmalı, sistemle barışık "uzmanların" bilgilerine dayanmalı, sistemin ana akım görüşleriyle çelişmemeli ve anti-komünist bir

[292] Bagdakian, **a.e.,** s. 260-261.

mahiyette tezahür etmelidir. Söz konusu bu süzgeçler sürekli olarak birbirini pekiştirmekte ve yeniden üretmektedir.[293]

Söz konusu bu modelin çalışma açısından en önemli noktası ise, medya içerisindeki gazetecilerin, objektif gerçekliğe sadık olduklarına inandıklarını göstermesidir. Buna göre aktarılan bu süzgeçler medya mülkiyetine sahip seçkinlerin hâkimiyetini ve sistem karşıtlarının marjinalleştirilmesini o kadar doğal bir şekilde gerçekleştirmektedir ki gerçekten hakikati ortaya çıkarmak isteyen samimi gazeteciler, objektif habercilik yaptıklarına ikna olmaktadırlar. Yazarlar bu türden gazetecilerin süzgeçlerin kısıtlamaları içerisinde objektif hareket ettiklerini belirtmekte ve süzgeçlerin, gazetecilerin olaylara farklı şekilde bakmasını imkânsız hale getirdiğini aktarmaktadırlar.[294]

Tüm bunlarla birlikte medyanın tekelleşerek ticarileşmesinin yalnızca izlerkitlenin değil hakikat üreticileri olan gazetecilerin de gerçeklik algısını deforme ettiği düşünülmektedir. Bir başka anlatımla ABD medyası, büyük şirketler tarafından yalnızca (hakikate sadakat duymayarak) Büyük Beşli'nin işine yarayacak söylemler üretecek şekilde dizayn edilmiştir. Buradaki ana vurgu ise sistemin devamlılığı ve kâr mekanizmasıdır. Bu noktada bilhassa, halka istediğini verme mefhumu özelinde yumuşak haber paradigması üzerinde durulmalıdır.

2.3.2. Halka İstediğini Verme Kavramı

Öncelikle halka istediğini verme mefhumuyla, medyanın ticarileşme olgusu bağlantısı üzerinde durulmalıdır. Burada Armand Mattelart'ın küreselleşme bağlamındaki bazı görüşleri önem kazanmaktadır. Mattelart buna göre (daha önce aktarılan tekelleşme kavramına ek olarak) küreselleşme ile ortaya çıkan anlatım özgürlüğü mefhumuna vurgu yapmaktadır. Burada en önemli nokta; artık bir insan hakkı olarak görülen ve tüketicinin mutlak egemenliğine dayanan tecimsel anlatım

[293] Edward S. Herman, Noam Chomsky, **Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politiği,** Çev. Ender Abadoğlu, 2. bs., İstanbul, bgst Yayınları, 2012, s. 72.
[294] **A.e.,** s. 73.

özgürlüğüdür.[295] Özgürlük olarak tanımlanan bu yeni paradigmanın ana fikri; medya tüketicilerinin mutlak egemenliğinden doğan ürün seçme özgürlükleridir.

Buna göre diğer pazarlardan bir farkı olmayan medya sektörü de serbest rekabetin alanıdır ve birbiriyle yarışan medya şirketlerinin ürünleri olan çıktılar da bu mücadelenin önemli birer parçalarıdırlar. Buna göre tüketiciler özgür bırakılmalı ve onların sağduyusuna güvenilmelidir. İsteyen tüketici istediği içeriği tüketebilmeli ve bir kültür ürünün değerlendirilmesi gereken tek mahiyeti; onun pazardaki başarısı olmalıdır.[296] Bir başka anlatımla medya şirketlerinin başarısı, ürünlerin (haberlerin-içeriklerin) halk tarafından ne kadar çok tüketilmek istenmesiyle ölçülmektedir. İşte halka istediğini verme kavramının ve onun en önemli çıktısı olarak görülen yumuşak haber paradigmasının çıkış noktası da burasıdır.

Söz konusu paradigmayı kavramsal bir çerçeveye oturtmak istersek Güney Koreli filozof Byung-Chul Han'ın medyakrasi kavramı ve haberlerin yumuşaması arasında kurduğu bağlantıyı işlemek yerinde olacaktır. Filozofa göre televizyon bir görünüşler diyarıdır. Ana dayandığı sütunlar ise şov ve eğlencedir. Medyakrasi bu minvalde seçim kampanyalarını, kitle iletişim araçları tarafından oluşturulan bir sahneleme savaşına indirgemektedir. Söylemin yerini halkın dikkatini celbeden gösteri almakta, televizyon bu şekilde siyasi bir sahne işlevi görmektedir.[297]

Özellikle demokrasi söz konusu olduğunda filozof burada bir dekadansa dikkat çekmektedir. Buna göre modern demokrasinin ilk safhalarındaki belirleyici araç kitaptır ve Aydınlanmanın rasyonel söylemi kitap aracılığıyla oluşmuştur. Demokrasinin özü olarak söylemsel tanımlanabilecek diskursif kamusallık; özerk olarak akıl yürütme becerisine sahip, okuyan halk kitleleriyle tebarüz etmiştir.

Kitap kültürünün şekillendirdiği XIX. yüzyıl siyasal söylemi bu minvalde günümüzden çok başka bir kapsam ve karmaşıklığa sahip olmuştur. Han burada Cumhuriyetçi Abraham Lincoln ve Demokrat Stephen A. Douglas arasındaki tartışmaları örnek vermektedir. Buna göre 1854 yılında gerçekleşen bir sözlü düelloda

---

[295] Armand Mattelart, **İletişimin Dünyasallaşması,** Çev. Halime Yücel, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s.110-111.
[296] **A.e., s.** 111.
[297] Byung-Chul Han, **Enfokrasi: Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi**, Çev. Mustafa Özdemir, 2. bs., İstanbul, Ketebe Yayınları, 2022, s. 25.

Douglas'ın açılış konuşması üç saat sürmüş, bunu Lincoln'ün yine üç saatlik cevabı izlemiştir. Bu cevaptan sonra Douglas bir saat konuşarak tartışmayı devam ettirmiştir.

Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta ise izlerkitlenin, bu her iki konuşmacının gerçekleştirdiği karmaşık siyasi tartışmayı ve anlaşılması zor formülasyonları olağanüstü bir odaklanma gücüyle izleyebilmiş olmalarıdır. Bunun nedeni o dönemin yurttaşları için kamusal söyleme katılma kavramının, toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Öte taraftan filozofa göre bu durum günümüzde bir hayli değişmiştir. Elektronik kitle iletişim araçları, bir zamanlar kitapların kurduğu bu rasyonel söylemin yerine geçmiş, bunun yerine medyrakrasi düzeni oluşturmuştur. Bu düzenin mimarisi amfiteatral yapıdadır. Bir başka anlatımla alıcılar (izlerkitle) edilgen bir konumdadır. Eskinin aktif dinleyici ve katılımcı kamusal insanı artık yoktur.[298]

Bu durumu en iyi dışa vuran gösterge ise haberlerin televizyon ekranlarında aldığı formdur. Burada haberler birer anlatıya dönüşmüştür. Medyrakrasi düzeni bu minvalde bir tiyatrokrasidir. Politika, kitle iletişim araçlarıyla sahneye konan birtakım olaylara indirgenmiştir. Bu düzenin en tepeye vardığı noktada Ronald Reagan'ın ABD Başkanı seçilmesi bir tesadüf değildir. Nitekim önceleri rasyonel tabanlı uzun ve mantığa dayalı kamusal tartışmalar, yerini tarafların argümanlarının değil, sergiledikleri performansların değerlendirildiği bir tiyatroya bırakmıştır.

Bu sebeple de tarafların konuşma süreleri, televizyon şovu mantığıyla düşürülmüş, konuşma stilleri değişmiştir. Artık kendini daha iyi sunan, seçimi kazanacaktır, daha rasyonel olan değil. Bu durum kendini rasyonel söylemin çökmesi ve bir gösteriye, ticari bir reklama dönüşmesiyle göstermiştir. Siyasi içeriğin yoğunluğu düşürülmüş, kendine özgü tözü böylelikle tükenerek içi boş bir imaj siyasetine indirgenmiştir.[299] Bu durumun ABD medyasında en görünür olduğu yerlerden biri ise dış haberlerde gözlemlenebilmektedir.

ABD medyasının tarihsel sürecine bakıldığında, dış haberler konusunda kötü bir performans sergilediğini söylemek mümkünüdür. Bunun en büyük sebepleri,

[298] Han**. a.e.,** s. 17-18.
[299] **A.e.,** s. 19.

medyanın tekelleşmesi (ticarileşmesi) ve medyraksasinin etkinliğiyle haberlerin yumuşamasıdır. Peki söz konusu bu yumuşamadan kasıt nedir?

Buna göre yalnızca kâr odaklı olan Büyük Beşli, haberleri, ABD medya organları aracılığıyla hazmedilmesi basit, "fast food" haline getirerek ABD halkına sunmaktadır. Bu durumu yaratan en önemli etken; tekelleşmenin neden olduğu, medya organlarının haberciliği kâr-zarar tablosu üzerinden değerlendirme olgusudur. Burada ABD halkının dış dünya ile kurduğu kısıtlı temasın etkisi büyüktür.

Nitekim ABD halkının dış haberlere olan ilgisizliği, Amerikan medyasının bu haberleri okuyuculara sindirilmesi kolay bir şekilde vermesine sebep olmuştur. Medya organları, "ürünlerini" olabildiğince çok kişiye satmak için haberlerin içeriğini değiştirmekte ve onları sansasyonel hale getirmektedir. Başka bir ifadeyle haberler seks skandalı ya da bir ünlünün yargılanması gibi drama içeren bir forma büründürülmekte ve bu şekilde olabildiğince çok kişi tarafından okunması sağlanmaktadır. Matthew Baum bu medyaya yumuşak haber medyası demektedir.[300]

1980'lerin başından beri, özellikle televizyon haberciliği oldukça rekabetçi bir çehre kazanmıştır. İzleyicilerin ilgisini kazanmak için yaşanan bu rekabet, yayıncıları; izleyiciyi artırmak ve prodüksiyon maliyetlerini düşürmek gibi kâr marjlarını yükseltecek yeni yollar bulmaya zorlamıştır. Haber yayıncıları bunun için geleneksel haberleri ucuz ve eğlenceli şekilde, yumuşak haber olarak paketleyip izleyiciye sunmuşlardır.[301]

Nitekim kamusal sorumluluğu öne çıkaran haber organları bu haberleri "albenisiz" bir şekilde, yani ya çok karmaşık ya da üstü kapalı biçimde paketlemektedirler. Bu durum politikaya ilgi duymayan kesimlere itici gelmekte, dolayısıyla ürün haline getirilen haber yeteri kadar çok kişiye satılamamaktadır. Buna çözüm olarak ise Baum'un tabiriyle haber olayına "ucuz çerçeveleme" yapılarak onun dramatik ve sansasyonel tarafı öne çıkarılmaktadır. Bu şekilde sınırlandırılan haberler yumuşamakta, hazımı kolaylaşmaktadır.

---

[300] Matthew A. Baum, "Sex, Lies, and War: How Soft News Brings Inattentive Public", **The American Political Science Review**, C. 96, S. 1, 2002, s. 91.
[301] **A.e.,** s. 92.

1990'lar yumuşak haberin etkisinin gözlenmesi açısından önemli haberleri barındırmaktadır. Bu haberler incelendiğinde yaşanan askeri çatışmaların taktik yönü ya da jeopolitik sonuçlarına odaklanılmadığı görülmüştür. Çatışmaların bu türden karmaşık faktörleri yerine yumuşak haber medyası daha kolay erişilebilir temaları öne çıkarmayı tercih etmiştir.

Örneğin Körfez Savaşında CNN gibi haber kuruluşları bombalama ve çatışma görüntülerini ekrana getirip askeri uzmanlarla röportajlar yaparken Oprah Winfrey gibi sabah kuşağı programcıları haberlerin daha magazinsel yönüne odaklanmıştır. Bu hikayelerin arasında Irak kuvvetlerine esir düşen ve canlı kalkan olarak kullanılan ABD askerlerinin eşlerinin hikayeleri de vardır.

CNN'in ve ABC'nin eski yapımcısı Danny Schechter, Körfez Savaşının yumuşak haber medyası tarafından işlenme şeklini şu şekilde ele almaktadır;

> "Haberlerin eğlenceli bir şekilde paketlenmesi, grafiklerin ve müziklerin kullanılması Körfez Savaşı ile başladı ve bundan herkes yararlandı. Kesin olan bir şey varsa o da ne kadar çok kanal bunu yaparsa, sakin bir halkın o kadar fazla tepki vereceğidir... Eğer her yeni ifşayı nefesini tutarak bekleyen, sevebilecekleri ya da nefret edebilecekleri tanıdık olay karakterlerini merak eden, bu dramatik karakterlerin gelişimini izleyen ve sonunu görmeye can atan izleyici kitlesini oluşturmayı başarırsanız, izlerkitle tabanınızı oluşturdunuz demektir."[302]

Buna benzer bir durum yine 1990'larda yaşanan Yugoslavya iç savaşında da tekrarlanmıştır. Haber programları yine körfez savaşında olduğu gibi çatışmanın askeri stratejik boyutuna, uluslararası diplomasideki gelişmelere ve NATO'nun ülkeye müdahalesine odaklanırken. Yumuşak haber medyası Scott O'Grady adındaki bir ABD pilotunun hikayesine odaklanmıştır. 2 Haziran 1995 tarihinde söz konusu pilotun uçağı vurulmuş ve düşman hattının gerisine paraşütle inmek zorunda kalmıştır. Yumuşak haber medyası tüm savaş boyunca savaşın neden ve nasıllarının peşinde koşmak yerine, bu pilotun hayatta kalmak için nasıl çim ve böcek yediğini tekrar tekrar ekranlara taşımayı tercih etmiştir.[303]

Bunun yanında ABD halkının politikaya, özellikle dış siyasete olan ilgisizliğinin de altının çizilmesi gerekmektedir. Nitekim ABD halkı II. Dünya Savaşından sonraki

[302] Baum**, a.e.,** s. 105.
[303] **A.e.,** s. 94.

yıllar içerisinde dış dünyada olanlar hakkında giderek daha az meraklı olmuştur. Örneğin 50'ler ve 60'larda ABD vatandaşlarının yarısının en büyük endişesi dış kaynaklıyken, günümüze doğru bu oran yüzde sekize kadar düşmüştür.

Bu durum halkın dış haberleri zaman kaybı olarak görmesine yol açmıştır. ABD medyası ise problemi yumuşak haberler üreterek aşmaya çalışmıştır. Nitekim normalde ilgi çekmeyen dış haberler eğlenceli içeriklerin (ucuz çerçeve faktörünün) sırtına bindirilerek halka sunulmuştur.[304] Ancak bu durum ABD halkını uluslararası olaylar hakkında bilinçlendirmemiş, aksine insanlar, olayları bilgi edinmek için değil daha çok eğlenmek için izler olmuştur.

Buna göre ABD'liler bilgi edinebilecekleri medya organlarını takip etmeyi bırakmış ve kolayca anlayıp hazmedebilecekleri yumuşak haber medyasına yönelmişlerdir. Dahası, Baum'a göre yumuşak haberlerle beslenen ABD vatandaşlarının oy verme tercihleri değişmektedir. Bu durum ABD açısından demokrasiyi ilgilendirecek kadar ciddi bir konudur.[305] Nitekim bu durum olayların arkasındaki ana nedenlerin, ABD vatandaşları tarafından saptanmasını engellemektedir.

Daha çok politika ile ilgili olmayan ve eğitimsiz kesimlerin tercih ettiği bu haberlerle dış dünyada gerçekleşen olayların perde arkasındaki nedenleri ve sonuçları perdelenmekte ve sansürlenmektedir. Özellikle internetle birlikte etkisini artıran bu yumuşak haber (internet özelinde içerik) olgusu olayların gerçek sonuçlarına dair haberlerin görünürlüğünü azaltmakta ve gazeteciliğin kamusal görevlerinden biri olan bilinçlendirme hedefini saptırmaktadır. Daha çok ABD yanlısı bir profil çizen yumuşak haberler ABD vatandaşlarının ülkelerinin bu eylemleri konusunda şüpheci bir tavır almalarını engellemektedir.

Yumuşak haber paradigmasının halka istediğini verme argümanıyla popülizmin karşıtlık üzerinden kurduğu politik sahneyi tahkim ettiği ve daha önce işlenen bilişsel önyargıları besleyecek uyaranları ürettiği gözden kaçmamalıdır. Özellikle ABD'li muhafazakâr kesimi hedefleyen bu yaklaşım, televizyon

[304] Baum, **a.e.,** s. 96.
[305] **A.e.,** s. 98.

haberciliğinin ülkedeki gelişim çizgisi göz önüne alındığında aşikâr hale gelmektedir. Bu minvalde özellikle muhafazakâr medyanın gelişimi önem kazanmaktadır. Nitekim dijital çağın, hakikat sonrası dalgasına zemin hazırlayan ve daha önce bahsedilen epistemolojik gerilla savaşı için kullanışlı bir rehber üreten bu kanalların nasıl ortaya çıktığı buradan hareketle atlanmaması gereken bir diğer noktayı ifade etmektedir.

2.3.3. Muhafazakâr Medya ve Tütün Stratejisi

ABD'deki muhafazakâr medyanın yükselişi radyo programlarıyla gerçekleşmiştir. Burada üzerinde durulması gereken en önemli ise kişi ise Rush Limbaugh'dur. Sağ kanat tandanslı radyonun yükselişinde, 1980'lerin sonlarında televizyonda yapılan tartışmaların ciddi havasına bir alternatif yaratan yayıncı Rush Limbaugh, bu minvalde atlanmaması gereken bir figürdür. Ancak Limbaugh ilk değildir. Radyo talk show formatındaki programlar, 1950'lerden beri Amerika Birleşik Devletleri'nin dört bir yanına yayılmıştır ve genellikle akşamları ya da gece geç saatlerde yayınlanmıştır. Limbaugh'u eşsiz kılan faktör ise ABD medyasının geri kalanına karşı kendisini hakikatin kaynağı olarak konumlandırmasıdır. Bu tema özellikle sosyal medyada, kendilerini "hakikat savunucuları" olarak tanımlayan komplo teorisyenleri tarafından tekrar tekrar öne çıkarılacaktır.

Radyocu o kadar başarılı olmuştur ki ulusal çaptaki ilk yayınlarından sonraki birkaç sene içinde ülke çapında 600'den fazla istasyonda dinlenir hale gelmiştir. Dinleyicilerine sık sık hatırlattığı üzere ana akım basın ve ulusal televizyon kanalları, ABD'lileri tek yanlı ve liberal bir yankı odasına hapsederek komplo kurmuşlardır. Bu suçlamanın mübalağalı bir yönü olsa bile dönemin ABD medyasının baskın olarak liberal kanat lehine yayınlar yaptığı iddiası tümüyle yanlış değildir. Limbaugh buradan hareketle; sağ tandanslı görüşlerin ana akım medyada yeterince temsil edilmediği hususunda kolayca argüman üretebilmiştir.

Limbaugh ve programının diğer konuşmacıları sahip oldukları avantajları kullanmışlar ve dinleyicilerin kendilerini telefonla arayıp desteklerini ifade etmelerine izin vererek sadık bir ulusal takipçi tabanı oluşturmayı başarmışlardır. Limbaugh'un ilk çalıştığı kuruluşlardan birindeki bir yöneticiye göre, radyocu, iyi bir tartışmacı olmadığının farkındadır. Ancak bu bir problem teşkil etmemiştir.

Zira programındaki ana gaye; tartışarak hakikate ulaşmak değil, birbirleriyle aynı fikirde olmaya eğilimli insanlar arasında bir topluluk duygusu yaratmak olmuştur. Bu durumun en ilgi çekici yanı bu türden bir ağ oluşturmanın daha sonraki internet ortamında, ana akım kurumların söylemlerini reddeden örgütlenmeler için bir örgütlenme motivasyonu oluşturmasıdır.[306] Buradaki kilit nokta Limbaugh'un hakikat ile kurduğu özel ilişkide gizlidir.

Nitekim insanlar radyocunun programını; yeni hakikatleri öğrenmek için değil, ana akım ve liberal tandanslı gazete ve televizyonlardan edindikleri haberlerin, onları yabancılaştıran içeriğinden kurtulmak için dinlemişlerdir. Mezkûr ana akım medya organları Limbaugh'a kadar onlara tek taraflı olarak neyin doğru neyin doğru olmadığını dikte etmiştir. Limbaugh ise insanlara seslerini duyurabilme ve ortak kimliği paylaşabilme imkânı veren ilk mecra olmuştur. Bu durum radyocuyu önü alınamaz bir popülariteye kavuşturmuştur.[307]

Radyo programının yakaladığı bu başarıyı televizyon alanına taşıyan kurum ise 1996 yılında kurulan Fox kanalı olmuştur. Muhafazakâr medya danışmanı Roger Ailes'in yarattığı Fox, haberleri daha hızlı ve daha yumuşak hale getirmiştir. Limbaugh'un radyo ve televizyon programıyla yapmaya çalıştığı şeyi Ailes bir kanalla gerçeğe dönüştürmüştür. Bunun da ötesinde Ailes'ın Fox'u kurmaması halinde, başka birinin buna benzer bir mecra kurması işten bile değildir.

Nitekim Limbaugh, yaptığı programlarla zaten muhafazakâr yayın talep eden bir tabanın varlığını kanıtlamıştır. Muhafazakâr yazar ve Fox yorumcusu Charles Krauthammer'ın da belirttiği gibi, *"Ailes niş bir kitle keşfetmiştir: Amerikan halkının yarısını."*[308] Nitekim Fox'un "adil ve dengeli" sloganı, bu noktada CNN de dahil olmak üzere, kendilerini her türlü medya organının üstünde gören ana akım medyanın ikiyüzlülüğünü hedef alan bir söylemdir. Fox, tıpkı kendinden önceki radyo konuşmacıları gibi, kendisini ana akıma alternatif olarak sunmuştur.[309] Bir başka

[306] Tom Nichols, **The Death of Expertise: The Campaign Against Established Knowledge and Why It Matters**, Oxford University Press, Oxford, 2017, s. 146.
[307] McIntyre, **a.g.e.,** s. 75-76.
[308] Nichols, **a.g.e.,** s.153.
[309] **A.e.,** s. 154.

anlatımla mezkûr slogan, ana akım medya ile dalga geçme amacı taşımaktadır. Fox, yaptığı haberle değil, var olması ile liberal medya organlarına karşı bir denge unsuru olduğunu vurgulamıştır.

Bir başka anlatımla Fox, ontolojik olarak kendini sağda konumlandırmış, böylelikle aşırı sol olarak addettiği geleneksel medya ile bir denklik sağlamıştır. Öte taraftan bu durum liberal tandanslı medya için daha önce tahmin edilemeyen bir sonuca yol açmıştır. Nitekim ana akım medya, kendisinin sol tandanslı olduğunu kabul etmek istememiş, yapılan haberlerde gerçekten "dürüst ve dengeli" olanın kendileri olduğunu göstermek için ihtilaflı konularda hakikat ile bağından bağımsız olarak her iki tarafa da söz hakkı vermeye başlamıştır.

İlk bakışta nesnelliği artıracağı düşünülen ve gazeteciliğin etik kurallarına uygun olan bu uygulama, özellikle bilimsel konuların tartışılması hususunda, olumsuz bazı sonuçlara yol açmıştır. Nitekim ampirik veriye ve bilim insanları arasındaki konsensüse dayalı bilimsel olgular, bu şekilde öznel ve temelsiz argümanlarla bir tutulmuştur.[310] En olgusal meselelerde dahi, bilime dayanan hakikatlerin, öznel çıkarımlar ile "her görüşe eşit şans" söylemi altında eşdeğer hale getirilmesi, ABD halkının hakikat ile kurduğu ilişkiyi yozlaştırmıştır. Burada özellikle çok uluslu tütün şirketleri tarafından kullanılan ve mahiyeti daha önce aktarılan tütün stratejisi önem kazanmaktadır.

Nitekim daha önce açıklandığı gibi bu strateji halkı hakikatler konusunda bilgilendirme noktasında bir yozlaşmaya sebep olmaktadır. Bu durumun son zamanlardaki en önemli göstergesi ise iklim değişikliği üzerine yapılan ABD kaynaklı ve bilimsel hakikatlerle bağdaşmayan yayınlardır. Bir başka anlatımla bir zamanlar tütün şirketlerinin, sigaranın zararları konusunda yaptığı manipülatif propaganda, bu sefer iklim değişikliği konusunda petrol şirketleri tarafından yapılmaktadır. Peki iklim değişikliği konusunda petrol şirketleri nasıl bir algı çalışması yürütmektedir.

İlk defa 1970'li yıllarda önemi artan ve küresel çevre sorunlarının en önemlilerinden biri olan iklim değişikliği bu tarihten itibaren siyasetin ve bilimin başat

[310] McIntyre, **a.g.e.,** s. 81.

tartışma konularından biri olmuştur. Söz konusu olgunun ana argümanı insan etkinliklerinin dünya atmosferindeki sera gazı birikimini artırdığı ve bu nedenle ortalama sıcaklık değerlerinin yükseldiği yönündedir. Bu durumun olası sonuçları arasında fırtınalar, kuraklık, biyoçeşitliliğin azalması gibi olayların gerçekleşeceği bilinmekte ve ulusal/uluslararası çözüm arayışları önemi öne çıkartılmaktadır. Öte taraftan iklim değişikliğinin küresel bir olgu olması BM gibi uluslararası örgütlerin bu konu ile ilgilenmesine yol açmıştır.

İşte bu konunun merkezinde ise mevcut vaziyeti ve gelecekte ortaya çıkabilecek sonuçları bilimsel analiz yöntemleriyle hazırlanan düzenli raporlarla işleyen IPCC (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli- The Intergovernmental Panel on Climate Change) vardır. Bu kurum özellikle iklim değişikliği konusundaki inkârcı ve marjinal tarafın hedefindedir. Nitekim kurumun bünyesinde seçkin ve alanında uzman bilim insanları bulunmaktadır.[311] Bu haliyle kurum, müesses nizam tarafından tahkim edilen bilim geleneğinin bir temsilcisidir ve bu haliyle popülist tandanslı tabanın eleştirilerinin hedefidir.

Nitekim ABD'nin iklim değişikliği ile ilgili tavrının belirlenmesi hususunda muhafazakarların etkinliği bu durumu kanıtlamaktadır. Şöyle ki ABD'nin iklim değişikliği olgusuyla ilgili aldığı konumun dönüm noktası, 1992 yılında Rio De Jenerio'da gerçekleşen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'dır. Burada ABD, o zamana kadar çevre sorunlarına karşı aldığı mücadeleci tavrından vazgeçmiş ve karar, taahhüt ve yaptırım mekanizmaları doğrultusunda önemli bir tavır değişikliğine gitmiştir.

Bunun en büyük sebebi ise ABD'nin ulusal siyasetinde muhafazakâr kanadın, çevreci damarı, ülkenin ekonomik gücü ve egemenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamasıdır. Muhafazakarların benimsedikleri bu görüşleri kamuoyuna yayma girişimleri ise ülke genelinde faaliyet gösteren muhafazakâr düşünce kuruluşlarıdır.

Söz konusu bu kuruluşlar özellikle Rio Zirvesi sonrası etkinliğini artırmış ve muhafazakâr kanadın siyaset oluşturma süreçlerinde belirleyici bir rol oynamaya

[311] Hikmet Kuran, "İklim Değişikliği, İnkâr, Çarpıtma ve Hakikat", **Hakikat Sonrası: Siyaset, Felsefe, Medya, Uluslararası İlişkiler**, Der., Bülent Özçelik, Ankara, Nika Yayınevi, 2021, s. 376-377.

başlamıştır. Bu kurumların kamuoyunun iklim değişikliğine yönelik algısını yönlendirme yöntemleri ise dikkat çekicidir.[312] Nitekim burada tütün stratejisinin nüvelerini görmek mümkündür.

Burada özellikle inkâr ve çarpıtma taktiklerinden söz edilmelidir. Muhafazakâr düşünce kuruluşları, kamuoyunu iklim değişikliği karşısında konumlandırmak ve dikkatleri sorundan uzaklaştırmak için bu yöntemleri kullanmaktadırlar.[313] Mezkûr bu stratejiler şu şekilde sıralanabilmektedir;

- İklim değişikliği aslında yok: Bu yöntemde iklim değişikliği inkarcıları iklimde kayda değer bir ısınma olmadığını savunmaktadırlar. Buna göre meteoroloji istasyonları tarafından ölçülen ısınma eğilimi, bu istasyonların çevresindeki kentleşmeden kaynaklanmaktadır.
- İnsan aktiviteleri iklim değişikliğine yol açmaz: Bu yöntemde kamusal alan, iklim değişikliği ile insan akvitelerinin bir bağı olmadığına ikna edilmeye çalışılmakta ve ısınmaya yol açan ana etmenin, okyanuslardan salınan karbondioksit olduğu salık verilmektedir.
- İklim değişikliği kötü bir şey değildir: Burada özellikle ısınmanın, tarımın daha yüksek enlemlere yayılması gibi olası olumlu sonuçlarının altını çizilmektedir.[314]
- Uzmanlara güvenilemez: Buna göre bilim insanlarının hakikate olan bağlılıkları sorgulanmalıdır ve iklim değişikliği ile ilgili konular belirsizliğini korumaktadır.
- Artık çok geç: Bu söyleme göre ise iklim değişikliği artık geri döndürülemez durumdadır. Bu nedenle artık yapacak pek bir şey yoktur.[315]

Kullanılan bu yöntemlere bakıldığında göze çarpan ilk faktör, birbirleriyle çelişen söylemlerin varlığıdır. Örneğin iklim değişikliğinin aslında olmayışıyla, bunun

[312] Kuran, **a.e.,** s. 378.
[313] **A.e.,** s. 379-380.
[314]Stefan Rahmstorff, "The Climate Sceptics", (Çevrimiçi), https://www.pikpotsdam.de/~stefan/Publications/Other/rahmstorf_climate_sceptics_2004.pdf, 8 Eylül 2023.
[315] John Cook, "Understanding and Countering Misinformation About Climate Change", **Handbook of Research on Deception, Fake News and Misinformation Online,** Der., Innocent E. Chiluwa, Sergei A. Samoilenko, Hershey, IGI-Global, s. 284.

var olduğu, ancak kötü bir şey olmadığı ya da var olduğu ancak insan aktiviteleriyle bağının olmadığı söylemi pekâlâ yan yana gelebilmektedir. Bu durum hakikat sonrası dalganın en önemli niteliklerinden olan, hakikate karşı kayıtsızlığı vurgulamaktadır. Nitekim burada amaç gerçeklik değildir, ana erek; sahip olunan öznel görüşlerle karşı tarafı ram etmektir. Bu doğrultuda birbiriyle çelişsin ya da uyuşsun, her söylem kullanılabilmektedir.

Öte taraftan kullanılan bu yöntemlerin tütün stratejisiyle olan benzerliğinin vurgulanması gerekmektedir. Gerçekten de bilim insanlarına ve uzmanlara olan güvensizliğin pompalanması ve belirsizliği besleyerek iklim değişimi hakkında şüphe tohumlarının ekilmesi, tütün stratejisin ana etmenleriyle birebir uyuşmaktadır. Bunun yanında tütün stratejisi ile iklim değişikliği için söylem üreten kurumlar da dikkat çekici bir diğer unsuru öne çıkarmaktadır.

Burada özellikle muhafazakâr düşünce kuruluşlarından biri olan Heartland Enstitüsü dikkat çekicidir. Söz konusu enstitü, iklim bilimi konusunda IPCC gibi kurumlara karşı yayınlar yapan ve iklim değişimi konusunda daha önce aktarılan görüşleri dile getirilen muhafazakâr tandanslı bir kurumdur. Kurum, iklim değişimi karşıtı çalışmalarını, bağımsız ve hakemli bilimsel dergilere göndermeye yanaşmamakta, bunun yerine kendi içerisinde kurduğu onay sistemine dayanan çalışmalarla faaliyet göstermektedir. Enstitünün en dikkat çekici yanlarından bir diğeri ise 1990'lı yıllarda, bir tütün şirketi olan Philip Morris ile yakın temasta bulunmuş olmasıdır.

Öyle ki Philip Morris şirketi, bu yıllarda Heartland'in yazdığı raporları kullanmıştır. 1997 yılında ise Philip Morris'in kuruma 50 bin dolarlık yardım yaptığı da gözden kaçmamalıdır.[316] Bu yıllarda tütün stratejisinin bir parçası olan bu kurum günümüzde ise iklim değişimi konusunda çalışmaktadır. Nitekim 2000 yılında yapılan bir araştırmada incelenen 14 muhafazakâr düşünce kuruluşundan biri olan Heartland Enstitüsü, iklim değişimi karşıtı 224 yayının içerisinde, 38 yayın yaparak en "verimli" ikinci kuruluş olarak göze çarpmaktadır. Bu yayınların içerisinde ise kitap bölümleri,

[316] Oraskes, Conway, **a.g.e.,** s. 233-234.

makaleler ve konuşma bültenleri bulunmaktadır.[317] Başka bir anlatımla medyanın, her iki tarafın da fikrini alma paradigmasının söz konusu enstitünün işini kolaylaştırdığı söylenebilmektedir.

Öte taraftan en önde gelen petrol şirketlerinden olan ExxonMobil'in tutumu da işlenmesi gereken bir diğer konudur. Nitekim 2017 yılında yapılan bir çalışmanın kanıtladığı üzere şirket, kendisine sağlanan medya kozunu etkili biçimde kullanmaktadır. Bu çalışma, ExxonMobil'in bünyesindeki bilim insanlarının ve yöneticilerinin iklim değişikliği hakkında; kendi aralarında tartışırken öne sürdükleri beyanlarla kamuoyuna sundukları arasında net tutarsızlıklar tespit etmektedir.

Çalışmanın incelediği şirket içi belgelerde ExxonMobile'in kendi bünyesinde iklim değişikliğinin; gerçek, insan kaynaklı, ciddi ve çözülebilir olduğunu kabul ettiği görülmüştür. Buna karşılık, ExxonMobil'in New York Times'da 1989 ve 2004 yılları arasında para karşılığı yayınlattığı ve editörler tarafından kaleme alınan reklamlarda ise bu tutumun tersi vurgulanmış ve konu hakkındaki belirsizlikler öne çıkarılmıştır.[318] Bunun anlamı ise petrol şirketinin, muhafazakâr düşünce kuruluşlarının siyasi saiklerle yürüttüğü hakikat ötesi söylemi, kâr amacıyla yeniden üretmiş olduğudur. New York Times bu minvalde müesses nizamın geleneksel kurumlarından biri olmasına rağmen hakikat ötesi söylemlere hamilik etmiştir.

New York Times ile birlikte; Washington Post, Los Angeles Times ve Wall Street Journal gibi diğer ana akım medya organlarının da benzer eğilimlere sahip olduğu gözden kaçmamalıdır. Bu minvalde ABD'nin prestij basınının 1988'den 2002'ye kadarki süreç içerisinde, iklim değişikliğine ilişkin yayınları incelenmiş ve bu doğrultuda önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre bu gazeteler yayınlarıyla popüler söylemin, bilimsel söylemden önemli ölçüde farklılaşmasına katkıda bulunmuşlardır.

Mezkûr gazetelerin 1988-2002 yılları arasındaki içeriklerini analiz eden araştırmacılar, bu haber organlarının dengeli habercilik saikiyle iklim değişimi

[317] Aaron M. McCright, Riley E. Dunlap, "Challenging Global Warming As a Social Problem: An Analysis of the Conservative Movement's Counter-Claims", **Social Problems,** C. 47, S. 4, 2000, s. 508.
[318] Geoffrey Suppran, Naomi Oreskes, "Assessing Exxonmobil's Climate Change Communications (1977-2014)", **Environmental Research Letters**, 2017, C. 12, S. 8, 2017, s. 15.

konusundaki bilimsel konsensüse aykırı, marjinal görüşlere önemli ölçüde yer verildiğini ve iklim değişiminin insan aktiviteleri sonucu oluştuğu yönündeki bilimsel verileri değil, iklim değişiminin belirsizliğini öne çıkardıklarını tespit etmişlerdir.[319]

Tüm bunlara rağmen iklim değişikliğine şüpheci yaklaşan medya organları söz konusu olduğunda, Fox, en iddialı medya organlarının başlarında gelmektedir. 2013 yılında yapılan bir araştırma bu minvalde çarpıcı istatistikler ortaya koymuştur. Buna göre Fox News'a konuk olan konuşmacıların yüzde 69'u bilimsel konsensusun karşısında yer alan şüphecilerden seçilmiştir. Bununla beraber yüzde 75 ise iklim değişikliği konusunda şüphelerini dile getirmiştir. Araştırmacılar, yüzde 75'i oluşturan bu kitlenin herhangi bir akademik arka planı olmadığına dikkat çekmektedirler.[320]

Peki bu gelişmelerin ışığında ABD halkının geleneksel medyaya bakışı ne durumdadır? 2023'ün şubat ayında Knight Foundation tarafından yayınlanan bir çalışma, ABD halkının, medyaya giderek daha az güvendiğini göstermektedir. Buna göre ABD'lilerin sadece yüzde 26'sı medya hakkında olumlu bir görüşe sahipken, yüzde 53'ü olumsuz görüşler belirtmiş, geri kalanlar ise kendilerini nötr olarak tanımlamıştır. Bununla beraber kuruluşun daha önce yaptığı çalışmalar da baz alındığında 2019 sonu 2020 başında yapılan bir başka araştırmaya kıyasla daha fazla ABD'linin medya hakkında olumsuz görüşler geliştirdiği görülmüştür. Bu artış özellikle herhangi bir partiye bağımlılık bildirmeyenler arasında belirgin olmakla birlikte, genelde medya hakkında daha olumlu görüşlere sahip olan Demokratlar arasında da yaygındır.[321]

Tüm bunların bize gösterdiği olgu; tekelleşen, kâr güdüsüyle kamusal ödevlerinden sıyrılan ve bu şekilde yumuşak haber paradigmasına hapsolan ABD medyasının, hakikat sonrası söylemlerin üretilmesi için gereken sahneyi kurmuş olduğu ve bununla birlikte ABD halkı gözündeki itibarının büyük oranda tahrip

[319] Maxwell Boykoff, Jules Boykoff, "Balance as Bias: Global Warming and the US Prestige Press", **Global Environmental Change** S. 14, 2004, s. 134.
[320] Shauna Theel, Max Greenberg, Denise Robbins, "STUDY: Media Sowed Doubt In Coverage Of UN Climate Report", (Çevrimiçi), https://www.mediamatters.org/washington-post/study-media-sowed-doubt-coverage-un-climate-report, 9 Eylül 2023.
[321] Knight Foundation, "American Views 2022: Part 2", (Çevrimiçi), https://knightfoundation.org/wp-content/uploads/2023/02/American-Views-2022-Pt-2-Trust-Media-and-Democracy.pdf, 10 Eylül 2023, s. 3.

edildiğidir. Nitekim liberal-sol tandanslı medya, muhafazakâr medya organlarının açtığı alandan ürkerek "denge kurma" ereğiyle bilimsel gerçekliği tahrip edici söylemlere zemin açmış, muhafazakâr medya ise yıllar boyu medyada temsil edilmediğini düşünen kitlelerin sesi olmak için çıktığı yolda, yaygın yanılgıların ve temelsiz komplo teorilerinin nefes aldığı alanlar haline gelmiştir. Öte taraftan Limbaugh ve Ailes gibi muhafazakâr medya insanlarının hakikat konusundaki "sahiplenici" tavrı, sosyal medya ile yükselen komplo teorisyenleri tarafından tevarüs edilmiştir.

ABD'li çok uluslu şirketler ise medyanın kâr odaklı yapısını ve her görüşü eşdeğer kabul eden görece yeni reflekslerini, etkinlik alanlarını genişletmek için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bu minvalde kendileriyle farklı saiklerle, ancak aynı istikamete yürüyen muhafazakâr düşünce kuruluşlarıyla ittifaka girişmişler ve söz konusu hakikat sonrası söylemleri haiz argümanların yayılması için maddi destek sağlamışlardır.

Tüm bunların sonucunda ise ABD kamuoyunun hakikat ile kurduğu ilişki yozlaşmış ve gerçeklik perspektifi bağlamında derin eksen kaymaları meydana gelmiştir. Öte taraftan ABD halkının geleneksel medya ile ilişkisinin bu şekilde dekandansa uğramasının, insanların yüzlerini dijital platformlardaki hakikat üreticilerine döndürdüğü düşünülmektedir. Ancak bu durum, insanların hakikat algıları söz konusu olduğunda yeni tehlikeleri beraberinde getirmiştir. Dijital dünyanın hakikat paradigmasının işlenmesi bu minvalde önem kazanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
6 OCAK AYAKLANMASININ ANA ETMENLERİ

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ayaklanma olarak tanımlanmış olan 6 Ocak olaylarını oluşturan ana faktörler incelenecektir. Burada özellikle sosyal medyaya ve çalışmada kritik bir önemi olan sosyal ağ kitlelerinin, aşırı sağ bağlamındaki harekât tarzı üzerinde durulacaktır. Nitekim bu iki unsurun anlaşılmasının, 6 Ocak Ayaklanmasında belirleyici bir rolü olduğu ileri sürülen hakikat sonrası dönemin geniş etkileri hususunda açıklayıcı olacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle işlenmesi gereken ilk mefhum; sosyal medyanın hakikat sonrası paradigmasıdır.

3.1. Sosyal Medyanın Hakikat Sonrası Paradigması

Sosyal medya, çalışma için iki ayrı epistemolojik önemi haizdir. Buna göre sosyal medyanın hakikat sonrası dönemi hazırlayan bir mefhum olduğu değerlendirilirken, aynı zamanda 6 Ocak Ayaklanmasının da en önemli saiklerinden biri olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle 6 Ocak Ayaklanmasını (diğer internet kaynaklı politik hareketlerle birlikte) internet ve sosyal medya kavramlarını işlemeden ortaya koymak imkânsız bir durumdur. Bölüme; çalışmanın adında da geçen sosyal ağ kitleleri olarak adlandırılan grupların mahiyetinin ve bunların günümüzdeki toplumsal olaylarla ilişkisinin ortaya koyulmasıyla başlanacaktır.

3.1.1. Sosyal Ağ Kitlelerinin Mahiyeti

Sosyal ağ kitleleri mefhumunun arka planında üç önemli dijital topluluğun bulunduğu değerlendirilmektedir. Bu topluluklardan ilki çevrimiçi topluluklardır. Buna göre internetin, düşük maliyetle yaygınlaşması ve insanların bağlantı, bilgi ve enformasyon arzusu, çevrimiçi toplulukların temelini oluşturmaktadır. Bu toplulukların sayısız türü olduğundan söz edilebilmektedir. Nitekim mezkûr topluluklar; ticari, kişisel, bürokratik, askeri ve yardım kuruluşlarının oluşturduğu geniş bir kapsama sahiptir.[322] Robert Plank çevrimiçi bir topluluğu *"ortak bir sorun veya ilgi alanında etkileşimde bulunmak üzere elektronik bir ortam aracılığıyla geçici*

[322] Robert Plant, "Online Communities**", Technology in Society,** C. 26, S. 1, 2004, s. 52.

veya kalıcı olarak bir araya gelen kolektif bir varlık, birey veya kuruluş grubu olarak" tanımlamaktadır.[323]

Bununla beraber çevrimiçi toplulukların sosyal medya sitelerinden eski olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Facebook ya da MySpace gibi sosyal ağ platformları ortaya çıkmadan çok önce, çevrimiçi toplulukların ilk örneklerinden bahsetmek mümkündür. Nitekim bu türden topluluklar 1960'larda ve 1970'lerde coğrafi olarak dağınık insanlar arasındaki bağlantıyı kolaylaştırmak için kurulmuştur. Bu minvalde yıllar içinde, kullanıcıları birbirine bağlamak için farklı dijital iletişim sistemleri geliştirilmiştir. Örneğin; dijital haber grupları, dijital ilan sistemleri, e-posta ve sohbet programları, bilgi alışverişinde bulunmak ve insanları elektronik olarak birbirine bağlamak için sanal topluluk türleri olarak kullanılmıştır.[324]

Burada Robert Plank'ın yanında mezkûr topluluklar hakkında ilk eserlerden birini kaleme alan Howard Rheingold'un "Sanal Topluluklar" (Virtual Community) teriminin de açıklanmasında yarar görülmektedir. Rheingold bu minvalde söz konusu toplulukları*; "yeterli sayıda insanın, belli insani duygularla siber uzayda kişisel ilişki ağları oluşturarak, yeterince uzun süre kamuya açık tartışmalar yürüttüğünde ortaya çıkan ağ ve bundan türeyen sosyal kümelenmeler"* olarak tanımlamıştır.[325] İki tanımdan da anlaşıldığı üzere bu türden toplulukları bir araya getiren ana etmen; insanların dijital ortamda belli bir duygu ve amaç uğruna toplanması ve bir sorunu çözmek ya da bir amacı gerçekleştirmek için etkileşimde bulunmalarıdır.

Bununla beraber tanımlanması gereken bir diğer mefhum ise sosyal ağ platformları ve buradaki topluluklardır. Sosyal ağ platformları; bireylerin sınırlı bir sistem içinde tamamen ya da yarı açık bir profil oluşturmalarına, bağlantı paylaştıkları diğer kullanıcıların bir listesini ifade etmelerine, kendi bağlantı listelerini ve sistem içinde başkaları tarafından yapılan bağlantıları görüntülemelerine ve gezmelerine

[323] Plant, **a.e.,** s. 54.
[324] Patrick Rohrmeier**, Social Networks and Online Communities: Managing User Acquisition, Activation and Retention,** Doktora Tezi, Münih Teknik Üniversitesi, 2012, s. 11.
[325] Howard Rheingold, **The Virtual Community**, Reading, Addison-Wesley, 1993, s. 5.

olanak tanıyan web tabanlı hizmetlerdir. Bu bağlantıların niteliği ve isimlendirilmesi siteden siteye değişebilmektedir.

Öte taraftan sosyal ağ platformlarını benzersiz kılan ana faktör; bireylerin yabancılarla tanışmasına izin vermeleri değil, daha ziyade kullanıcıların sosyal ağlarını ifade etmelerine ve görünür kılmalarına olanak tanımalarıdır. Bu türden siteler; yabancılar arasında başka türlü kurulamayacak bağlantıların kurulmasına olanak sağlamakla birlikte ana amaç bu değildir. Buradan yola çıkılarak bu sitelerdeki toplulukların, genellikle çevrimdışı bir bağlantıyı paylaşan "gizli bağlar" arasında olduğu söylenebilmektedir. Bir başka anlatımla sosyal ağ platformları kullanıcıları; "ağ kurma" ya da yeni insanlarla tanışma arayışında değildirler. Bunun yerine, zaten var olan sosyal ağlarının parçası olan kişilerle iletişim kurmaktadırlar.[326]

Bu iki grubun ana nitelikleri ve tanımları göz önüne alındığında ise dijital toplulukların zaman içinde nasıl geliştiğini saptamak mümkündür. E-posta ve sohbet sistemleri gibi ilk çevrimiçi topluluklarda insanlar sadece belirli konular hakkında bilgi alışverişinde bulunma olanağı bulmuşlardır. Bu ilk zamanlarda, çoğu çevrimiçi topluluk sadece metin tabanlı iletişim olanaklarından yararlanabilmişlerdir. Sonraki yıllarda sosyal ağ teknolojisinde büyük gelişmeler yaşanmış, bu da kullanıcıların platformdaki faaliyetlerinin artmasına olanak tanıyan yeni işlevlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.[327] Peki bu toplulukların 6 Ocak Ayaklanması bağlamında önemi nedir?

Burada vurgulanması gereken en önemli nokta, ayaklanmaya katılan dijital grupların hem çevrimiçi toplulukları hem de sosyal ağ platformları kullanıcılarını içerisine alan bir kümeye dahil olmalarıdır. Nitekim mahiyeti sonradan açıklanacak olan 4chan, çevrimiçi toplulukları ihtiva ederken, Facebook grupları ve kullanıcıları, sosyal ağ platformları kullanıcılarından meydana gelmektedir.

Bunun yanında ayaklanma söz konusu olduğunda bu iki kategoriye de tam olarak dahil edilemeyecek olan, sosyal ve geleneksel medyanın hakikat sonrası

[326] Danah M. Boyd, Nicole B. Ellison, "Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship", **Journal of Computer-Mediated Communication,** C. 13, S. 1, 2007 s. 211.
[327] Rohrmeier, **a.g.e.,** s. 15-16.

paradigmalarıyla bireysel olarak radikalleşip ayaklanmaya katılan büyük bir kitle daha vardır. Buradan hareketle bu çalışma, bu türden toplulukları içine alan bir üst tanım olarak sosyal ağ kitleleri mefhumunu ortaya atmaktadır. Buna göre sayılan tüm bu dijital grupların ortak noktaları; aşırı sağ motivasyonlu hakikat sonrası söylemlerden etkilenmeleri, bunları kendi aralarında yeniden üretmeleri, yaymaları ve 6 Ocak günü geldiğinde fiziksel olarak Kongre Binası'nı basmalarıdır. Sosyal ağ kitleleri bu minvalde politik bir hüviyete sahiptir ve en önemli ayırt edici özellikleri kolektif bir şekilde, birbirine eklemlenerek ilerleyen söylem üretme mekanizmalarıdır. Peki bu durum toplumsal hareketler bağlamında nasıl bir öneme sahiptir?

Burada Manuel Castells'in XXI. yüzyıldaki toplumsal hareketlerle, internetin iç içe olduğu, aynı başlık altında düşünülmesi gerektiği görüşü önem kazanmaktadır. Buna göre internet, artık yalnızca bir araç değildir. Bunun ötesinde bir anlamı ifade etmektedir ve özellikle Bilgi Çağı'nda doğan toplumsal hareketlerin tipolojisine uygun niteliklere sahiptir. Buradan hareketle internet ortamında gelişen hareketler, toplumsal meselelerin değişimine yol açarak, interneti ayrıcalıklı bir noktaya taşımaktadırlar. Düşünür, bu durumu tarihteki işçi hareketlerinin doğuşuna benzetmektedir.

Buna göre nasıl sanayi çağındaki işçi hareketlerinin doğumu, örgütlenme ortamı bakımından sınai fabrikalardan ve pub'lardan ayrıştırılamazsa, internet de günümüzdeki toplumsal hareketler için aynı önemi ifade etmektedir. İnternet, tıpkı pub'lar gibi iletişim ortamı görevi görmekte ve fabrikalar gibi, hareket için materyal sağlamaktadır. Castells bu durumu üç ana nedene bağlamaktadır.

Bunlardan ilki Bilgi Çağı'ndaki toplumsal hareketlerin, özünde kültürel değerler doğrultusunda harekete geçmesini temel almaktadır. Buna göre sanayi çağındaki işçi hareketi, kendisini internet ortamında sosyal değerler ve sosyal adalet bağlamlarında yeniden tanımlayarak günümüze kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Bununla beraber dünyanın her yerindeki milliyetçi ve dini akımlar da tarihsel olarak çok eski olsalar bile, internet ile birlikte internet ortamında yeni anlamlar üreterek

sosyal özerkliklerini koruyabilmişlerdir.[328] Öte taraftan hareketlerin savundukları yaşam tarzının sürdürülmesi için verdikleri mücadelede, bir iletişim ve materyal aracı olan internet başat rol oynamaktadır. Bunun en büyük nedeni ise hareketlerin, kendilerine bağlanacak bireylere buradan erişmesi ve böylece toplumun bilincini etkileyecek kuvveti elde edebilmesidir.

Ağ toplumundaki hareketleri karakterize eden ikinci nitelik ise sanayi çağından kalan dikey örgütlenmeler yerine yatay örgütlenmelere yer açmalarıdır. Nitekim aslen büyük şirketlerin ve sıkı bürokratik devlet kurumlarına has olan dikey örgütlenmeler, sosyal ağlar söz konusu olduğunda yerini gevşek koalisyonlara bırakmaktadırlar.[329] Yazar burada özellikle küreselleşme karşıtı hareketleri örnek göstermektedir.

Buna göre söz konusu bu sosyal ağ kitleleri, merkezi bir emir komuta merkezine sahip olmayan bir yapıda temayüz etmekte, dünyada meydana gelen çeşitli protestolarda birbirlerine yakınlaşıp daha sonra kendi yerel sorunlarına geri dönmek üzere ayrılmaktadır. Dağıldıktan sonra ise kendilerinin yerine geçecek yeni hareketler kolayca oluşabilmektedir. Bu hareketlerin dikkat çeken bir başka noktası ise belli bir liderlerinin olmayışıdır. Bu durum, devletlerin onlarla müzakere edebilmesini imkânsız hale getirmektedir.

Yazar, lidersiz toplumsal hareket anlayışının yeni bir olgu olmadığını kabul etmekle beraber, bu durumun internet ortamında gerçekleşmesinin önemine dikkat çekmektedir. Nitekim internet aracılığıyla örgütlenen sosyal ağ kitleleri, zamanla farklılaşma ve var olan tartışmalara katılabilme şansına sahip olmaktadır. Bunun anlamı internet tabanlı hareketlerin, internetten önceki lidersiz hareketlerin aksine, hiçbir şekilde sekteye uğramayacağıdır. İnternetin ele geçirilemeyen ve bozulamayan doğası bu durumu sağlarken müellif, sosyal ağ kitlelerini, her ne olursa olsun ağ içinde yüzmeye devam eden balıklara benzetmektedir.[330]

---

[328] Manuel Castells, "İnternetin Siyaseti I: Bilgisayar Ağı, Sivil Toplum ve Devlet", **İnternet Galaksisi: İnternet, İş Dünyası ve Toplum Üzerine Düşünceler**, Der. Tuğba Asrak Hasdemir, Çev. Hilal Berge, Ankara, Phoenix Yayınları, 2020, s. 197-198.
[329] **A.e.,** s. 199-200.
[330] **A.e.,** s. 201.

İnternet tabanlı toplumsal hareketlerin üçüncü niteliği ise yerel düşünmeleri ve küresel hareket etmeleridir. Buna göre yazar, yerel toplumların direnci ile ortaya çıkan ağların, aşağıdan yukarıya doğru dünyayı değiştirme hedefinde olduğunu belirtmektedir. Bu noktada internet ise mezkûr hareketlere ihtiyaç duydukları materyalleri sağlamaktadır. Yazar, böylelikle internetin de dönüşmüş olduğunu ve toplumsal dönüşüm için bir kaldıraç görevi gördüğünü vurgulamaktadır.[331]

6 Ocak Ayaklanmasının, Castells'in ifade ettiği internet tabanlı bir hareket olduğu ve sosyal ağ kitleleri olarak örgütlenen yapıların ortaya koyduğuna yönelik şüphe bulunmamaktadır. Ayaklanmayı gerçekleştiren QAnon ve diğer aşırı sağ grupları, örgütlenmeye pub ve fabrika görevi gören dijital platformlarda başlamıştır ve belli bir liderden yoksun olarak harekete geçmişlerdir. Bunlarla beraber ayaklanmayı hazırlayan sosyal ağ kitlelerinin yerelden başlayıp, dünyadaki diğer milliyetçi-muhafazakâr kitlelerle etkileşim içerisinde olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Buradan hareketle Castells'in ifade ettiği bu toplumsal hareketlerle, sosyal ağ kitleleri mefhumlarının birbiriyle örtüştüğü ve 6 Ocak Ayaklanmasındaki etkisini ortaya koyduğu değerlendirilmektedir.

Ancak bu durum, sosyal ağın mahiyetini yalnızca bir veçheden tanımlamaktadır. Nitekim sosyal ağ kitlelerinin ana mecrası olan sosyal ağların temel mekanizmaları, söz konusu ayaklanmanın mahiyetini ortaya çıkarma bağlamında izaha muhtaç durumdadır. Bu nedenle sorulacak bir sonraki soru; internetin, daha kısıtlı bir ifadeyle sosyal medyanın nasıl çalıştığı ve sosyal ağ kitlelerini nasıl etkilediğine yönelik olmalıdır.

3.1.2. Hakikat Sonrası Söylemi Üreten Mekanizmalar

Sosyal medyanın çeşitli tanımları olsa da onu net çizgilerin içerisine hapsetmek zordur. Ancak literatürde sosyal medyayı en iyi ifade eden tanımın Sinan Aral'ın "furya makinesi" kavramı olduğu düşünülmektedir. Aral, interneti şu veçheden görmeyi tercih etmektedir:

[331] Castells**, a.e.,** s. 202.

> "Furya Makinesi özünde toplumdaki kişiden kişiye ve kişiler, markalar, hükümetler, medya kuruluşları, uluslararası kuruluşlar arasındaki enformasyon akışını düzenleyip yönlendiren bir bilgi işlemcidir. Bu ağdaki düğümler olan bizler, kendimiz bilgi işlemciler ve karar alıcılarız. Alışveriş yaparak, oy kullanarak, flört ederek, savunuculuk yaparak, gönderim yaparak, paylaşım yaparak ve ağ üzerinden akan enformasyonu derleyerek günlük hayatlarımızı geçiriyoruz. Bir toplum olarak yaşadığımız kolektif sonuçlar; kurumsal yayın medyası ve günümüzde giderek daha fazla sosyal medya olmak üzere çeşitli iletişim araçları aracılığıyla maruz kaldığımız enformasyon, fikir ve görüş akışından bilgilenerek ve bunlardan etkilenerek aldığımız bireysel kararların toplamıdır."[332]

Aral, sözünü ettiği furya makinesini; endüstriyel sosyal medya kompleksi olarak tanımlarken, mezkûr makinenin dünyayı ve enformasyonu kapsayarak, görüş ve davranış akışını yöneten çok yönlü niteliklerine dikkat çekmektedir. Buna göre furya makinesi; insanları ikna etmek, bilgilendirmek ve manipüle etmek için tasarlanmış algoritmalarla hareket eden bir iletişim ağıdır. Bu makinenin hedefi ise insan ruhudur. Bu endüstriyel sosyal medya kompleksi, nörolojik dürtüleri (daha önce işlenen bilişsel yönelimleri) harekete geçirerek insanları ayartmakta, alışveriş ve oy tercihlerini etkilemekte ve hatta sevilen kişileri bile değiştirmeye ikna etmektedir. Bunun da ötesinde furya makinesi insanların okuyacakları, satın alacakları ve inanacakları şeyleri en iyi şekilde tahmin etmeye çalışmaktadır.[333]

Yazar, söz konusu makinenin üç ana teknolojiden oluştuğunu ifade etmektedir. Buna göre endüstriyel sosyal medya kompleksi; etkileşimleri yapılandıran dijital sosyal ağlardan, makine ve insan zekasının etkileşimiyle oluşan enformasyon döngüsünden (yazar buna "furya döngüsü" de demektedir) ve enformasyonu alıp tepki verdiğimiz akıllı telefon gibi ortamlardan oluşmaktadır. Bu teknolojilerin açıklanmasına öncelikle dijital sosyal ağlardan başlanacaktır.

3.1.2.1. Dijital Sosyal Ağlar

Furya makinesinin merkezindeki dijital sosyal ağlar, aynı zamanda makinenin kendisini ifade etmektedir. Makineye şeklini veren mezkûr yapıların kökeninde ise kimin, neyi, ne zaman bileceğini belirleyen mimari bulunmaktadır. Bu mimari; enformasyonun nasıl aktığını belirleyerek aslında toplumsal kutuplaşmanın nasıl

[332] Sinan Aral, **Furya Makinesi: Sosyal Medya Seçimlerimizi, Ekonomimizi ve Sağlığımızı Nasıl Bozuyor?** Çev. Sevgi Halime Özçelik, İstanbul, Tellekt, 2022, s. 91.
[333] **A.e.,** s. 27-28.

yükseldiği sorusunun cevabında da önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim sosyal ağlarda gelişen toplumsal hareketlerin yükselmesinde, yalan haberlerin oynadığı rol ancak bu argümanla yanıtını bulabilecektir.[334] Burada işlenmesi gereken ilk olgu ise mimariyi oluşturan kurumların kim oldukları olmalıdır.

Yapay zekâ genel başlığında toplanabilecek olan söz konusu mimari, Amy Webb'in Dokuz Dünya Devi olarak adlandırdığı; ABD'de Google, Amazon, Apple, IBM, Microsoft ve Facebook; Çin'de ise Baidu, Alibaba ve Tencent şirketleri tarafından geliştirilmektedir. Webb, bu şirketlerde çalışan yapay zekâ uzmanlarını ise küçük kabilelere benzetmektedir. Herkesin ortak bir amacı paylaştığı, aynı lisanı kullanan ve görece aynı yoğunlukta çalışan bu kabileler, ortak değerler ve amaçların olduğu her yerde kurulabilmektedir.[335] Ancak bu durum bazı tehlikelere yol açmaktadır.

Webb, bu durumun (Sunstein'ın görüşlerine paralel olarak) kapalı grupların farkında olmadıkları önyargıları normalleştirmesine yol açtığını ileri sürmektedir. Nitekim bu dokuz şirkette çalışan yapay zekâ uzmanları; aynı üniversitelere giden, aynı sosyal kurallar çerçevesinde şekillenen, zengin, eğitimli ve ağırlıkla erkeklerden oluşan bir demografiye sahiptirler. Webb'e göre yalıtılmış olan bu grupların bilişsel önyargılarının giderek sağlamlaşması ve fark edilmemeye başlaması yönünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Nitekim burada yazar, bir kabilenin üyeleri arasındaki bağın sıklaşmasının grup düşüncesi ve davranışları normalleştirme yolundaki önemine dikkat çekmektedir.[336] Peki bu yalıtılmış yapay zekâ kabileleri hangi prensipleri göz önüne alarak çalışmaktadırlar?

Dokuz Dünya Devi'nin çalışma prensiplerini inceleyen Webb, burada çalışanlardan kendilerini profesyonel anlamda geliştirmelerinin istendiğini söylemektedir. Ana erek ise müşterilerin onlarsız yaşayamayacağı ürün ve hizmetleri geliştirmek olarak belirlenmiştir. Bu durum, sıradan işlerle uğraşan ABD şirketleri için

[334] Aral, **a.e.,** s. 93-94.
[335] Amy Webb, **Dokuz Dünya Devi: Teknoloji Devleri ve Onların Düşünen Makineleri İnsanlığı Nasıl Tahrip Edebilir?,** Çev. Duygu Dalgakıran, İstanbul, Kronik Kitap, 2021, s. 69.
[336] Webb, **a.e.,** s. 63-64.

normal olsa da söz konusu yapay zekâ olunca birçok tehlikeyi beraberinde getirmektedir.

En önemli hadise ise yapay zekanın geliştirilmesinde insani öğelerin var olmamasıdır. Nitekim şirketler; dürüstlük, kapsayıcılık ve hoşgörü gibi insani değerleri, prensipleri söz konusu olduğunda öne çıkarmamışlardır.[337] Bunlarla beraber Dokuz Dünya Devi'nin de kurumsal anlamda kendi içerisinde bir kabile olduğu gözden kaçmamalıdır. Webb, benzer çıkarlara sahip ve benzer arka plandan gelen kişilerin kurup yönettiği bu oluşumu bir mafyaya benzetmektedir.[338] Şirketlerin ana beklentisi ise, uzmanların bir parçası oldukları şirketlerin hacmini ve etkisini genişletmeleridir.

Geniş bir açıdan bakıldığında ise Dokuz Dünya Devi olarak tanımlanan bu şirketlerin beyaz, eğitimli ve zengin ABD'liler tarafından kurulup yönetilen, kâr odaklı şirketler olduğu gerçeği saptanmaktadır. Bu şirketlerin, daha önceki bölümlerde işlenen ve geleneksel medya şirketlerini oluşturan Büyük Beşli adı verilen firmalarla ortak niteliklere sahip oldukları değerlendirilmektedir. Tıpkı Büyük Beşli gibi, furya makinesini yaratan Dokuz Dünya Devi'nin de yürüttüğü medya operasyonuyla hakikati şekillendirme şansına sahip olduğu açık bir şekilde ortadadır. Aradaki en önemli fark ise Büyük Beşlinin kâr arzusuyla yöneldiği "halka istediğini verme" paradigmasının, Dokuz Dünya Devi tarafından (mekanizması bilahare açıklanacak olan) "bireylere istediğini verme" paradigmasına evrilmesidir. Nitekim bu durum hakikat sonrası çağın, öznel yargıları yücelten, nesnel gerçekliğe ise kayıtsız kalan ruhunun hem sebebi hem de sonucudur.

3.1.2.1.1. Yankı Odası Yaratma Eğilimi

Kişilere istediğini verme paradigmasının başat yapıtaşlarından biri, sosyal ağların birbirine benzeyen insanları ve onları onaylayacak bilgileri aynı yönde kümelemeye odaklı yapısıdır. Bu durum kişilerin kendileriyle aynı fikirdeki insanlarla ve bilgilerle etkileşime geçtiği yankı odalarını yaratmaktadır. Bu minvalde Aral;

[337] Webb, **a.e.,** s. 114-115.
[338] **A.e.,** s. 98.

kümeleme ana nedeni olarak "yasak üçlü" kavramını ve insanlardaki homofili eğilimini ön plana çıkarmaktadır. Öncelikle yasak üçlü, iki güçlü ilişkiyi ve bu ilişkinin içerisinde olmayan üçüncü bir kişiyi ifade etmektedir.

Örneğin Ali adlı kişinin, Bekir ve Ceren adındaki hayali kişilerle güçlü ilişkisi olduğu bir senaryoda, Bekir ve Ceren adlı kişilerin zayıf da olsa bir bağı olmaları muhtemel bir durumdur. Bunun nedeni eğer hem Bekir hem de Ceren, Ali ile arkadaşsa, en azından bir kere birbirlerini görmüş ve tanışmış olmalarının yüksek ihtimal olmasıdır. Bunun yanında bu üçlünün birbirleriyle benzer ilgi alanları olması da yüksek bir ihtimaldir. Çünkü birbirlerini tanımış ve arkadaşlık kurabilmişlerdir.[339] İşte bu durum Facebook ve Instagram gibi sosyal ağların, birbirine benzeyen insanları (arkadaş önerileri gibi yönergelerle) bir araya getirip kümelediği yöntemi ifade etmektedir.

Burada sosyal ağlar insanların homofili eğilimlerine hitap etmektedir. Homofili en basit tabirle insanların ırk, etnik köken, sosyoekonomik seviye, eğitim durumu, ideoloji, davranış ve hayat tercihleri söz konusu olduğunda, kendilerine benzeyen kişilerle yakınlaşma isteğidir. Bu bakımdan sosyal ağların mimarisi, yukarıda sayılan faktörleri hesaba katmaya ve bu doğrultuda insanları bir araya getirmeye yöneliktir.[340] Peki sosyal ağlar bu şekilde gerçekten insanları bir araya getirmeyi başarmış mıdır? Burada Brad Smith ve Carol Ann Browne'un beraber geliştirdikleri "birlikte yalnızlık" mefhumu önem kazanmaktadır.

Buna göre insanlar gün geçtikçe daha çok, gerçek hayatta cemaat nitelikleri taşıyan toplulukları aramaktadırlar. İnsanların kiminle etkileşim içerisine gireceklerine yönelik bu özgürlüklerinin sonucu ise hangi bilgilere maruz kalacaklarını belirleyebilmeleri olmuştur. Bu durumun en büyük tehlikesi ise insanların bu yönelimleri, kendilerine benzer insanlardan duyacakları önyargılı ve provakatif söylemlere inanmalarının muhtemel olmasıdır. Beraber yalnızlık mefhumu ise burada devreye girmektedir. Nitekim gerçek hayattaki gerçek insanlarla bağ kurmayı reddeden kişiler giderek çevrimiçi dünyanın içine gömülmektedirler. Bu şekilde

[339] Aral, **a.g.e.,** s. 97-98.
[340] **A.e.,** s. 101-102.

insanlar her ne kadar yan yana da olsalar toplu bir şekilde, hep beraber bir yalnızlık içerisine düşmektedirler.[341]

Hakikat sonrası dönemde politik açıdan radikalleşmiş her bir kişinin beraber yalnızlık mefhumu içerisinde olduğu düşünülmektedir. Nitekim insanların sahip oldukları bilişsel yönelimlere hitap etmeye programlı sosyal ağ algoritmaları bu türden bir etkileşimi mümkün kılmaktadır. Furya makinesinin bu bağlamda sahip olduğu furya döngüsü ile insanları gerçek hayattan ve ilişkilerden uzaklaştırma yeteneğine sahiptir. Burada esas olan; furya makinesinin, sosyal ağ kullanıcılarını, hoşlarına gitmeyecek diğer kişilerden ve bakış açılardan uzak tutabilmesidir. Furya döngüsünün altyapısını ifade algoritmalar bu minvalde çok önemlidir.

3.1.2.2. Furya Döngüsü

Furya ya da enformasyon döngüsü, teknoloji ve insan davranışını bir araya getiren döngüsel bir etki-tepki etkileşimi ve bunun sonucunda oluşan neden-sonuç örüntüsünü ifade etmektedir. Bu iki kavram, internet kullanıcılarının deneyimlerini, sürekli beslendiği geribildirimlerle, en iyi sonucu ortaya çıkartmak amacıyla sürekli optimize etmektedir.[342] Söz konusu bu döngünün makine (algoritmalar) ve insan kısmı olmak üzere iki bölümü bulunmaktadır. Aral, furya döngüsünün makine tarafını "algıla ve öner" paradigmasıyla ortaya koymaktadır.

Nitekim furya makinesi, kârı en üst düzeye çıkartmak için internet kullanıcılarının davranışlarını algılamakta ve analiz etmektedir. Bu analizlerden edindiği çıkarımları ise kişinin önüne bir öneri olarak çıkartmakta ve döngü her seferinde başa dönmektedir. Furya makinesi bu minvalde insan davranışlarını algılamak ve anlamak için insan duyularını taklit etmektedir. Örneğin Instagram resimleri, YouTube videoları ve Alexa, seçilen kelimeleri işlemekte ve bunları anlamaktadır. Dahası Facebook'un beden dilini de incelediği bilinen bir gerçektir.

[341] Brad Smith, Carol Ann Browne, **Araçlar ve Silahlar**, Çev. Kadir Yiğit Us, İstanbul, Kronik Kitap, 2022, s. 114-115.
[342] Aral, **a.g.e.,** s. 107.

Bu şekilde sosyal medya platformları; insanların ne yaptığını, neyle ilgilendiğini, onları neyin mutlu ettiğini, üzdüğünü, harekete geçirdiğini ve satın alma alışkanlıklarını öğrenme yeteneğine sahip olmaktadır.[343] Bu işlemin gerçekleşmesini sağlayan yegâne araç ise algoritmalardır. Algoritma temel olarak bir görevin en başından sonuna kadar nasıl tamamlanacağını gösteren bir dizi mantıksal yönergedir. Bunun bilgisayar ortamına aktarılan halinde ise bilgisayarın; bir problemin çözümüne veya bir hedefe ulaşmak için izlediği yol olarak tanımlanabilmektedir.

Bilgisayar ortamındaki bu algoritmaların her zaman matematiksel bir ereği bulunmaktadır. Burada; aritmetik, denklem, cebir, yüksek matematik, mantık ve olasılık hesapları kullanılarak bir dizi işlem gerçekleştirilmekte ve bir bilgisayar koduna dönüştürülmektedir. Algoritmaların bu işlemi gerçekleştirebilmesi için ise daha önce aktarılan algıla ve öner paradigmasıyla elde edilen gerçek hayat verileri gerekmektedir.[344] Bununla beraber algoritmaları kimlerin ürettiği ve bunların hangi amaçlarla yazıldığı hakikat paradigması bağlamında çok önemli bir yere sahiptir.

Burada ABD'li veri bilimci ve matematikçi Cathy O'Neil karanlık bir tablo çizmekte ve algoritmaları "Matematiksel İmha Silahları" (Weapons of Math Destruction) olarak tanımlamaktadır. Buna göre veri ekonomisine güç veren bu algoritmaların doğası, yanılabilen insanların tercihleriyle şekillenmektedir. Bu kişilerin iyi niyetli oldukları kabul edilse dahi, bu durum algoritmayı üreten kişinin insani önyargılarını, taraflı tutumlarını yazdıkları koda geçirmeyeceği anlamına gelmemektedir.[345] Tam aksine daha önce aktarıldığı gibi Dokuz Dünya Devi bünyesinde çalışan yapay zekâ uzmanları bu konuda güven vermeyen bir çerçeve çizmektedirler.

O'Neil, eserinde algoritmaların birtakım zayıf yönlerini öne çıkartmış ve bazı tehlikelere dikkat çekmiştir. Örneğin yazar, sağlıklı bir algoritmanın geribildirimle üretilebileceğini vurgulamaktadır. Buna göre geliştiriciler algoritmalarını daha akıllı

---

[343] Aral, **a.e.,** s. 112.
[344] Hannah Fry, **Merhaba Dünya: Makine Çağında İnsan Olmak,** Çev. İpek Güneş Çıgay, İstanbul, Hep Kitap, 2018, s. 17-18.
[345] Cathy O'Neil, **Matematiksel İmha Silahları: Büyük Veri, Eşitsizliği Nasıl Artırıp Demokrasiyi Tehdit Ediyor?**, Çev. Akın Emre Pilgir, İstanbul, Tellekt, 2020, s. 15.

hale getirmek için hatalardan yararlanmaktadırlar. Geribildirimin olmadığı senaryoda ise bu istatistiksel motorlar yanlışlarından hiçbir ders çıkarmadan zarar verici çıkarımlarda bulunmaya devam edeceklerdir.

Yazara göre şu anda aktif olarak kullanılan algoritmaların çoğu işte bu şekilde çalışmaktadır. Buna göre algoritmalar, var olan gerçeklikleri görmezden gelerek kendi gerçekliklerini yaratmakta ve bunu kendi gerçeklerini haklı çıkarmak için kullanmaktadırlar.[346] Öte taraftan algoritmaların çıkardığı bu sonuçları dışarıdan incelemeye tabi tutmak imkansızdır. Yazara göre bu durum o denli sert bir şekilde uygulanmaktadır ki şirketlerin ürettiği algoritmalar tarafından varılan sonuçlar adeta tanrılardan gelen buyruklar gibi algılanmaktadır.

Algoritmanın modeli bu anlamda bir nevi kara kutu özelliği taşımaktadır ve ticari sır olarak değerlendirilmektedir. Şirketler, algoritmalarının modellerini bu şekilde saklayarak sistemi kandırmayı başarabilecek kişileri azaltmaya çalışmaktadır. Nitekim algoritmanın nasıl çalıştığı bilinemezse onun zayıf noktaları da tespit edilemeyecektir. Temelinde gizlilik olan bu sistemin en büyük çıktısı ise algoritmanın dışarıdan kimseler için ulaşılamaz olmasıdır. Algoritmaları bir tehlikeye dönüştüren yegâne özellik de budur.

Bu minvalde algoritmalar esnetilemez ve uzlaşılamaz durumdadır. Bu durum onları yalnızca ikna çabalarına değil, onların daha sağlıklı işlemesini sağlayacak sağduyunun sesine de sağır hale getirmektedir. Bu şekilde gerçek olduğu kuşku uyandırıcı ya da zarar verici sonuçlar dahi tekrar ele alınamamakta ve incelenememektedir. Burada asıl mesele kâr kaygısıdır. Nitekim algoritmayı üreten uzmanlar, bu hataların farkına varsalar bile bunların üzerinde durmamayı tercih etmekte ve odak noktalarını daha fazla veriyi, daha ucuza analiz etme yönünden ayırmamaktadırlar.[347]

Yazara göre söz konusu bu yoğunlaşmanın en önemli bir başka sonucu ise kör noktaların oluşması olmuştur. Örneğin bir uzman, algoritma oluştururken, hangi faktörleri hesaba katıp katmayacağını belirlemek durumundadır. Bu bazı durumlarda

[346] O'Neil, **a.e.,** s. 18-19.
[347] **A.e.,** s. 20.

önemsizdir. Örneğin yol tarifi için kullanılacak bir navigasyon uygulamasında, uzman, binaların şeklini hesaba katmak istemeyecektir. Asıl sorun, algoritmaların insanları analiz etme yöntemlerinde ortaya çıkmaktadır.

Örneğin okul öğretmenlerini analiz eden bir algoritma, öğrencilerin yüksek notlarını, öğretmenin başarısı olarak görürken, öğretmenin öğrencilerin kişisel ve ailevi sorunlarıyla ne derecede ilgilendiğini hesaba katmazsa büyük bir hataya neden olacaktır. Burada algoritmayı üreten kişinin değerleri ve hayata bakış açısı öne çıkacak ve insani öğeler, hiçbir zaman tamamen tarafsız olamayacak bir insanın keyfi değerlendirmesine bırakılacaktır.[348]

İşte furya makinesinin dişlilerini döndüren algoritmalar da yukarıda aktarılan problemlerle üretilmiştir. Daha önce aktarıldığı gibi ağırlıklı olarak zengin, beyaz ve eğitimli arka plana sahip ve odak noktaları kâr ve verimlilik olan Dokuz Dünya Devi'nin çalışanları, insan bilincini mekanik bir şekilde manipüle eden bir sistem üretmişlerdir. Peki bu denli hasarlı bir sistemde üretilen sosyal ağ algoritmaları, insanların tüketeceği içerikleri nasıl ve hangi saiklerle önermektedir?

3.1.2.2.1. Haber Akışı ve Dikkat Ekonomisi

6 Ocak Ayaklanmasını üreten ve kullanıldıkça internet kullanıcılarını aynı seslerin ve argümanların duyulduğu yankı odalarına hapseden haber akışı, furya makinesinin bilişsel yönelimleri en çok manipüle ettiği alanlardan birini ifade etmektedir. Nitekim söz konusu akış algoritmalarının, insanları neyi ne zaman bileceklerini belirlediğini söylemek mümkündür. Bunun en büyük nedeni ise insanın bilişsel kapasitesini aşan akış içeriğinin, algoritmalar yardımıyla önceliklendirme uygulanarak önerilmesidir. Bu durum furya makinesine büyük bir güç vermektedir.

Buna göre sosyal ağlar, haberleri ve içerikleri alaka düzeyine göre sıralamaktadır. Her bir içerik, her bir internet kullanıcısına mahsus bir puanla ilişkilendirilmekte ve giderek azalan alaka düzeninde sıralanmaktadır. Bu alaka düzeyi, insanları bir içerikle etkileşime girmeye neyin yönelttiğini öğrenmeye programlı bir model tarafından değerlendirilmektedir. Bir başka anlatımla kullanıcı;

[348] O'Neil, **a.e.,** s. 32-33.

haber veya içerikle etkileşim içerisine girdiğinde sergilediği davranışlar makine zekâsı tarafından puanlanmaktadır. Bu davranışlar arasında beğenmek, tıklamak, paylaşmak, okumak, izlemek ve yorum yapmak bulunmaktadır.[349]

Aral, burada tüket ve hareket et adında bir döngünün varlığını tespit etmiştir. Buna göre furya makinesi, arkadaşlarımızı ve içeriyi algılayıp, daha sonra geçmiş tercihleri baz alan önerilerde bulunmakta, böylelikle kullanıcıların gerçekliklerini yapılandırmaktadır. Yazar burada odağın aslında insan olduğunu, çarkın, insan tarafından döndürüldüğünü ifade etmektedir. Nitekim tüket ve hareket et döngüsünde insanlara sunulan öneriler, kullanıcıların davranışları, tepkileri ve görüşleriyle oluşmaktadır.[350] Peki bu denli büyük bir güce sahip sosyal ağlar, haber akışı üzerindeki bu kontrollerini nasıl kullanmaktadır?

Buradaki en önemli nokta; Facebook gibi sosyal ağların, haberlerle kurdukları ilişkidedir. Bu ilişki geleneksel matbu gazetelerin ve hatta televizyon haberlerinin, haberlerle kurdukları ilişkiden çok daha farklıdır. Nitekim haberler bir televizyondan ya da gazeteden geliyorsa, benzer süreçlerden geçmekte; editörler gibi bazı eşik bekçileri izlerkitlenin "bombalanan Filistinleri mi" yoksa "yas tutan İsraillileri mi" göreceklerini belirlemektedir. Kamuoyunun dünya görüşünü şekillendiren bu tercih ne olursa olsun, söz konusu haber herkes tarafından görülmekte, herkes aynı haberi okumaktadır. Eşik bekçilerinin aldıkları kararlar bu minvalde asla görünmez ya da muğlak değildir ve eleştiriye açıktır.

Ancak aynı durum Facebook için geçerli değildir. Facebook'un haber akışında buradaki eşik bekçilerini (algoritmaları) görmemiz ve bilmemiz imkansızdır. Makine zekâsı, bu nedenle tarafsızmış gibi görünmektedir. Dahası birçok insan makine zekasının tarafsız bir şekilde işlediğini düşünmektedir. Örneğin 2013'te Illinois Üniversitesi'nden Karrie Karahalios isimli bir araştırmacı, Facebook algoritmaları üzerine bir anket yapmış ve şirketin içerik akışıyla oynadığından insanların yüzde 62'sinin habersiz olduğunu tespit etmiştir.[351] Bunun anlamı, Facebook kullanıcılarının

[349] Aral, **a.g.e.,** s. 120-121.
[350] **A.e.,** s. 123.
[351] O'Neil, **a.g.e.,** s. 196-197.

aslında kendi görüşlerini tahkim eden haberleri, tarafsız bir şekilde formüle edilen bilgilerle yazıldığını düşünmeleridir.

Tüm bunlarla beraber haber ve içerik akışının, müşterisini bulmasını sağlayan dikkat ekonomisinin de işlenmesi gerekmektedir. Nitekim dikkat mefhumu, furya makinesinin para birimi ya da yakıtı olarak değerlendirilebilir. Şu anda aktif biçimde kullanılan tüm sosyal ağların iş modellerini çalıştıran, işte bu dikkat ekonomisidir. Buradaki ana gaye sosyal ağ kullanıcılarının belli davranış kalıplarını sergilemeleri ve fikirlerini değiştirmeleri için ikna edilmeleridir.

Dikkat, bu anlamda kitleleri ikna etmek için kullanılmaktadır. Furya makinesi bu şekilde ürünlerini satmak isteyen şirketlerin ya da halkın oy verme davranışını değiştirmek için çalışan politikacıların pazarı haline gelmektedir. Bu anlamda Facebook, YouTube ve Twitter (Çalışmanın yazıldığı tarihte Twitter'ın ismi "X" olarak değişmiştir, çalışmanın geri kalanında Twitter adı kullanılacaktır) gibi platformlar, tüketicilerin dikkatini çekmek için daha önce aktarılan haber ve içerik akışını optimize etmektedir. Daha sonra elde edilen bu dikkat, insanlarını fikirlerini, davranışlarını ve algılarını değiştirmek isteyen markalara, politikacılara ve hükümetlere satılmaktadır.

Bir başka anlatımla; sosyal ağ platformlarının reklam envanterinin kalitesi ve miktarı, kullanıcı sayısına ve bunların platformlardaki içeriklerle ne kadar etkileşim içerisinde olduklarına göre değişmektedir. İşte platformların; kullanıcı sayısının yükselmesine, bunların etkileşiminin çoğalmasına ve bunların sürekli ve yoğun olarak yapılmasına hayati önem atfetmelerinin ana sebebi de budur.[352] Burada kilit nokta; doğru mesajın, doğru zamanda, doğru hedefe gösterilmesidir.

Örneğin ABD'li bir politikacının belirli bir eyaletin, belirli bölgelerinde yaşayan, yaşları 35 ile 45 arasında değişen muhafazakarları, bireysel silahlanma konusunda kendi görüşlerine ikna etmek istediği bir senaryoda, yapacağı en mantıklı hamle, söz konusu bölgedeki bu demografiyi en iyi tespit edecek ve mesajlarını onlara gösterecek sosyal ağ platformuyla bir reklam anlaşması imzalamak olacaktır. Bu

[352] Aral, **a.g.e.,** s. 260.

hassas ayarlamayı yapabilmek ise platformların, kullanıcılarının demografisi, davranışları, psikolojik profilleri, siyasi görüşleri ve sosyal ağları hakkında kaliteli ve doğru verileri toplamasına bağlıdır.[353] Nitekim mikro hedefleme denilen bu olgu, sosyal ağ platformlarını asla yeteri kadar dolmayan birer veri bankası haline getirmektedir ve bu durum büyük skandallara yol açmıştır.

3.1.2.2.2. Mikro Hedefleme

Furya makinesi tarafından tasarlanan mikro hedefleme uygulaması; marka, politik kampanya ya da hükümet tarafından yönetilen etki operasyonu mahiyetini taşımaktadır. Bununla birlikte mezkûr operasyon; hedef kitlenin, ikna edici mesajlarla etkileşime girmesine ve bu mesajlara göre harekete geçirmeye yöneliktir. Mikro hedefleme modelleri bu erek göz önüne alınarak oluşturulurken furya makinesi bu mesajları farklı kanallara dağıtmakta ve etkinliğini ölçerek, hedef ile girdiği farkındalık ve etkileşimi en üst düzeye çıkartmak için uygun bütçeler tahsis etmektedir.[354] Furya makinesinin yürüttüğü bu mikro hedefleme operasyonunun nasıl sorunlara yol açabileceğini gösteren en önemli örnek ise Cambridge Analytica skandalıdır.

Cambridge Anlaytica skandalının kökleri 1980'lere kadar gitmektedir. Nitekim 1980'lerden itibaren psikologlar kişilerin karakterlerini değerlendirmek için beş özellikten oluşan bir sistemi kullanmışlardır. Bunlar; deneyime açıklık, sorumluluk bilinci, dışadönüklük, uyumluluk ve nevrotikliktir. 2012 yılında, Cambridge Analytica adlı şirketin kamuoyunda adını duyurmasından yaklaşık bir sene önce Cambridge ve Stanford Üniversitelerinden bir grup bilim insanı, bu beş kişilik özelliği ile insanların Facebook'ta beğendiği içerikler arasında bir bağ aramaya çalışmıştır.

Bilim insanları bu amaçla psikometrik bir Facebook testi hazırlamış ve insanların gerçek kişilikleri ile sanal maskeleri arasında bağlantı kurmaya çalışmışlardır. Testi yapan kullanıcılar böylelikle bilim insanlarına Facebook'taki beğeni geçmişlerini ve gerçek kişilik puanlarını vermiştir. Bu testin sonucunda ise

[353] Aral, **a.e.,** s. 263.
[354] **A.e.,** s. 264.

araştırmacı ekip, kişilerin Facebook beğenileri üzerinden kişilik özelliklerini belirleyebilen verimli bir algoritma üretmeyi başarmıştır. Dahası bu algoritmayı 2014 yılında mükemmelleştiren ekip, kullanıcıların Facebook profillerindeki 300 beğeniyle, söz konusu kişinin karakter özelliklerini, eşlerinden daha iyi tespit edebilecek seviyeye gelmişlerdir.[355] 2017 yılına gelindiğinde ise araştırmacılar söz konusu algoritmayı reklamcılık için kullanmayı denemişlerdir.

Bunun için araştırmacı ekip, kişilerin karakter özelliklerine uygun biçimde hazırlanmış iletileri gönderme yoluna gitmiştir. Örneğin daha önce hazırlanan Facebook algoritmasında dışadönük değeri yüksek kişilere "(İzliyorlar ama) siz kimse izlemiyormuş gibi dans edin" sloganı gösterilirken, içedönüklere ise "Güzelliğin bağırması gerekmez" cümlesiyle güzellik ürünü reklamları gösterilmiştir. Bu deneyin sonucunda ise kişilere özel hazırlanan bu reklamların yüzde 40 daha fazla tıklandığı ve genel reklamlara göre satın alma oranını yüzde 50'ye kadar artırdığı tespit edilmiştir. Ancak bu yöntemi ikna amacıyla kullanan yalnızca araştırmacı ekip olmamıştır. Nitekim ABD'de 2016 yılında yapılan seçimlerinde önce, Cumhuriyetçi partinin adayları olan Ted Cruz, daha sonra da Donald Trump lehine çalışan Cambridge Analytica şirketi sonuç almaya çoktan başlamıştır.[356]

Şirketin o dönemdeki CEO'su olan Alexander Nix, 2016'nın Eylül ayında New York'ta yapılan Concordia Yıllık Zirvesi'nde bu yöntem hakkında önemli sözler sarf etmiştir. Buna göre Nix günümüzde artık iletişim şirketlerinin kitleleri demografik ve coğrafi özelliklere göre bölümlere ayırmasını gülünç olarak değerlendirmiş, tüm kadınların cinsiyetleri yüzünden ya da Afrikalıların ırkları yüzünden aynı mesajı almasının hiçbir şey ifade etmediğini belirtmiştir. Nix konuşmasının devamında yapılması gereken ve zamanın ruhuna uyan ikna yöntemini şu şekilde ifade etmiştir:

> "Amerika Birleşik Devletleri'ndeki her bir yetişkinin kişiliğini kestiren bir model oluşturabildik... Hedeflediğiniz insanların kişiliğini bilirseniz, bu kilit kitle gruplarında daha etkili bir yankı uyandırmak için mesajınızda ince farklar yaratabilirsiniz. Hangi mesajların hangi kitlelere hitap edeceğini tam olarak anlamak için hedef kitlelerimizde yüzlerce ya da binlerce tekil veri noktası kullanabiliriz... Genel reklamcılık, yüz milyon insanın aynı doğrudan postayı, aynı televizyon reklamını, aynı dijital reklamı alması

[355] Fry, **a.g.e.,** s.48-49.
[356] **A.e.,** s. 49-50.

fikri öldü... Bugün iletişim giderek daha hedefli hale geliyor. Bu odadaki her bir kişi için kişiselleştiriliyor."[357]

Peki şirketin yürüttüğü bu propaganda yönteminin etik ve hatta yasadışı yönleri neler olmuştur? Şöyle ki şirket Önce Ted Cruz sonra da Donald Trump için yürüttüğü mikro hedefleme modelli propaganda uygulamasında manipülatif davranmakla suçlanmıştır. Örneğin şirket; nevrotik olarak kodlanan bekar anneleri hedeflemiş ve onları bireysel silahlanmanın gerekli olduğuna ikna etmek için, kendi evlerinde dahi güvende olmadıklarına yönelik donelerle zenginleştirilen iletilerle uyararak korkuya sevk etmeye çalışmıştır.

Bunun da ötesinde Cambirdge Analytica ürettiği reklamları gazetecilik maskesi altında yaymıştır. Örneğin isimsiz bir tanığın Guardian gazetesine verdiği bir habere göre kampanyanın en etkili ilanlarından biri "Clinton Vakfı hakkında 10 rahatsız edici gerçek" başlıklı interaktif bir grafik olmuştur. Başka bir gizli tanık ise şirket tarafından haber şeklinde formüle edilen içeriklerin hepsinin, ispatı mümkün olmayan yalanlarla doldurulduğunu belirtmiştir.[358]

Cambridge Analytica'nın mikro hedefleme yöntemiyle yürüttüğü bu operasyonların, hakikat sonrası dönemin duygu ağırlıklı öznel ruhunu çok açık bir şekilde ortaya koyduğu değerlendirilmektedir. Nitekim burada özellikle üzerinde durulması gereken şey; kişilerin mantığının değil, irrasyonel, duygusal taraflarının harekete geçirilmeye çalışıldığıdır. Bu minvalde Cambridge Analytica'nın hedefine koyduğu bekar annelerin evlerinde gerçekten tehlikede olup olmadıklarının bir önemi bulunmamaktadır. Eğer şirket söz konusu kitleyi yeterince manipüle edebilirse yeni "hakikat", kitlelere zerk edilen bu söylemler olacaktır.

3.1.2.3. Ortam

Furya makinesini oluşturan bir diğer teknoloji ise ortamdır. Burada ortam, aslen furya makinesi ile bağ kurulan cihazı tanımlamaktadır. Günümüzde bu her ne kadar akıllı telefonlar olsa da gelecekte artırılmış gerçeklik ya da sanal gerçeklik

[357] Aral, **a.g.e.,** s. 258.
[358] Fry, **a.g.e.,** s. 51.

formlarını alması muhtemel görünmektedir.[359] Tüm bunlarla birlikte yazar; günümüzün yaygın furya makinesi ortamı olan akıllı telefonlarla ilgili kayda değer üç olgudan bahsetmektedir.

Bunlardan ilki akıllı telefonların insanları 7/24 furya makinesine bağlamasıdır. Bu durum, insanları makinenin sinyallerine her zaman açık hale getirmektedir. Nitekim akıllı telefonlar sürekli modern insanın yanındadır ve bildirimlerle onu arkadaşlarından, ailesinden ve kalabalıklardan çekip alma şansına sahiptir (beraber yalnızlık kavramını hatırlamakta yarar vardır).

Furya makinesi ile ilgili ikinci önemli olgu ise akıllı telefonların her yerde insanlarla beraber olmasının, makinenin, kişileri rahatlıkla çözümleyebilmesini sağlamasıdır. Mekanizmaları daha önce açıklanan modellerle furya makinesi; insanları gözlemekle kalmamakta, göz atılan içerikler, kullanılan uygulamalar ve aktif olunan saatlerle insan hayatının büyük kısmını analiz etme yeteneğini haiz durumdadır.

Nitekim GPS ve Bluetooth ile konumu, jiroskoplar gibi hareket ölçerlerle ne yapıldığını, mikrofonla neler söylendiğini kolayca anlayan bu ortamlar, furya makinesinin ihtiyacı olan verileri kolayca elde edebilmektedir. Üçüncü olarak ise Aral, gelecekte yukarıda sayılan olguların zamanla azalmayacağını, aksine gün geçtikçe güçleneceğini ve daha doğru analizler yapmak için hassaslaşacağını tahmin etmektedir. [360] Buradan yola çıkılarak söz konusu bu veri kümelerinin gelecekte çok daha hassas kişisel bilgiler içereceğini söylemek doğru olacaktır.

Bunlarla birlikte herkesin kolayca ulaşabildiği ve dilediği gibi etkileşime girebildiği akıllı telefonların yarattığı bir tehlike daha vardır. O da bilginin demokratikleşmesini takip eden kullanıcı kaynaklı fikir ve ürünlerin doğru olmayan bilgileri ve kalitesiz ürünleri ortaya çıkarmasıdır. Bu tehlikeyi en iyi anlatan kişi ise İngiliz yazar Andrew Keen olmuştur. Onun "Amatör Kültü" adlı eseri[361], amatörler tarafından üretilen Web 2.0 çıktılarının yarattığı bazı olumsuzlukları ortaya koymuştur.

---

[359] Aral, **a.g.e.,** s. 94.
[360] **A.e.,** s. 127-128.
[361] Andrew Keen, **The Cult of Amateur,** New York, Doubleday, 2007.

Yazarın Web 2.0 ile kast ettiği ana mekanizma, furya makinesinin insanların kullanımına açtığı alanlar olarak tarif edilebilmektedir. Buna göre furya makinesinin içerisinde bulunan sosyal ağların sunduğu katılım ve üretim olanakları, herkesin konuştuğu ancak hiç kimsenin dinlemediği bir ortam yaratmıştır. Buna göre Web 2.0 içerisinde en başarılı olan ses, var olan seslerin en kalitelisi ya da en iyisi değil, en gürültülü olan ve üzerine en çok konuşulan ses olacaktır. Bu durum; uzmanlığın, deneyimden gelen bilgeliğin ve yeteneğin sonunu getirme tehlikesini beraberinde getirmektedir.

Keen bu durumu anlatırken kitlelerin bu olanaklarla baştan çıktığını ifade etmektedir. İnsanlar Web 2.0'dan daha derin ve daha fazla gerçeği global perspektiften, önyargısız bir biçimde beklese de bu beklenti karşılanmamıştır. Bunun yerine internet, insanlara eksik ve yanlış bir dünya görüşünü son derece yüzeysel çıkarımlarla ortaya koymuştur. Bilgi denilen olgu ise internette milyonlarca kullanıcının aynı anda kendi kendine konuştuğu büyük bir gürültü havuzunda seçilemez durumdadır.

Burada Keen özellikle kullanıcı kaynaklı içerikler konusunda karanlık bir tablo çizmektedir. Buna göre çeşitli platformlarda kullanıcılar tarafından üretilen haber, film ve müzik gibi ürünler, geleneksel kültür bekçileri olarak bilinen ve kaliteli çıktıları ayırt etme yeteneğine sahip olan profesyonel eleştirmenleri, gazetecileri, editörleri ve diğer uzmanları etkisizleştirip yerine amatörleri getirmiştir. Sonuç olarak ise Web 2.0 devrimi daha az kültürün, haberin ve bilginin hüküm sürmesine yol açmıştır.[362]

Burada en dikkat çekici olgulardan biri, kullanıcı kaynaklı ve kolektif olarak üretilen bilgilerin ifade ettiği hakikat üretim yöntemidir. Keen burada özellikle bu şekilde üretilen bilgilerin denetimden yoksun olduğunu vurgulamaktadır. Vikipedi sitesi ise Keen'in özellikle eleştirilerini yönelttiği platform olmuştur. Nitekim kolektif hakikat üretiminin en net bir şekilde görülebildiği platform burasıdır.

Buna göre Vikipedi'de herhangi bir editörün olmaması ve içeriklerin kolektif bir çabayla oluşturulması hatalı bir hakikat üretim paradigmasına yol açmaktadır.

[362] Keen, **a.e.,** s. 13-14.

Nitekim kolektif bir bilinçle oluşturulan site içerikleri yüzlerce kez değişebilmektedir. Bunun nedeni ise konunun uzmanı olmayan her kullanıcının içeriklere müdahale edebilmesinden kaynaklanmaktadır. Kimliksiz şekilde ve hiçbir sorumluluk taşımadan bilgi üreten bu kişilerin yazdıkları ise yalnızca çoğunluk tarafından onaylandığı zaman kalıcı olabilmektedir.

Bu durumun en büyük tehlikesi hakikatin, gerçeklikle değil, kolektif bir konsensüsle belirlenmesidir. Bir başka anlatımla Vikipedi gibi platformlar "2+2=?" işleminin sonucu olan "4" cevabını basit bir matematik hesabıyla değil, amatörlerden ve bilgisizlerden oluşan kitlelerin "4" cevabında birleşmesiyle ortaya koymaktadır. Bu kitlenin "4" yerine "5" dediği yerde ise artık yeni hakikat bu şekilde kayıtlara geçecektir.[363] Yazara göre bu durumdan en çok zarar gören alanların başlarında, asıl görevi kamu yararı amacıyla gerçekleri halkla buluşturmak olan gazetecilik gelmektedir.

Keen, buradaki ana eleştirisini ise yurttaş gazeteciliğine yöneltmektedir. Yazara göre yurttaş gazeteciliği basitçe profesyonel gazeteciler tarafından yapılmayan gazetecilik faaliyetinin adıdır. Bu durum ise büyük tehlikelere yol açmaktadır. Nitekim Keen, profesyonel gazetecilerin zanaatlarını eğitim yoluyla edindiklerini ve kendilerinden başka profesyonellerin denetimi altında çalıştıklarını belirtmektedir. Buna karşılık yurttaş gazeteciliği bu türden bir eğitimden ve denetimden yoksundur.

Yurttaş gazetecileri bu minvalde kendi fikirlerini gerçek olarak ortaya koymakta ve asılsız söylentileri yaymakta bir beis görmemektedir. Nitekim bir kişinin kendisini kendi sayfasında gazeteci olarak tanımlaması ücretsiz ve zahmetsizdir.[364] Bu durumun yarattığı tehlikenin en net bir şekilde görüldüğü olaylardan biri ise ABD'de 2005 yılında meydana gelen Katrina Kasırgası'nın sebep olduğu felaketlerdir.

Buna göre felaket sırasında meydana gelen hasarlarla ilgili ilk haberler; yurttaş gazetecileri tarafından üretilmiştir. Ancak, daha sonra ortaya çıktığı üzere, üretilen bu ilk haberler, daha sonra kurumsal haber medyası tarafından çürütülmüştür. Nitekim abartılan ceset sayıları, asılsız tecavüz iddiaları ve çete savaşları gibi yurttaş

[363] Keen, **a.e.,** s. 20-21.
[364] **A.e.,** s. 46.

gazetecilerinin yaydığı asılsız haberler, profesyonel gazeteciler tarafından yalanlanmıştır. En doğru ve tarafsız raporlar ise resmi kaynaklar ve ilk elden haberler üreten profesyonel muhabirlerden gelmiştir.[365]

Tüm bunlarla birlikte Keen; Web 2.0 ile birlikte aşırılıkçı fikirlerin her zamankinden daha çok göz önünde olduğuna ve yayıldığına dikkat çekmektedir. Söz konusu bu aşırı söylemlerin tuzağına siyasi spektrumun tüm tarafları düşmüştür. Hem sol hem de sağ görüşteki yazılar, siyasi aşırılık konusunda "başarılı" örnekler vermektedir. Keen'e göre en popüler girdiler ise okuyucuların arzuladığı baştan çıkarıcı komplo teorileri ve sansasyonel iddialardır.

Yazara göre bu durumun doğurduğu bir diğer olumsuz sonuç ise; ortaya çıkan bu kakofoninin, tartışma kültürünü de dejenere etmesi olmuştur. Nitekim ortaya saçılan temelsiz ve çoğu zaman bir radikal tarafından yayılan bilgiler, tartışan taraflara hakikati arama amacını unutturmakta ve herkesin kendi cephesinden ateş açtığı partizan bir dalaşın yaşanmasına yol açmaktadır. Kitlenin dikkatini çeken konular ise çoğu zaman mühim meseleler olmaktan uzaktadır. İnternette çoğu kullanıcı ciddi konulardan ziyade televizyon şovlarından, son çıkan arabalardan ya da sansasyonel bir sanatçıdan söz etmektedir.[366] Bu durumun yumuşak haber paradigmasıyla hakikat algısını nasıl yozlaştırdığı unutulmamalıdır.

3.1.3. Yankı Odalarının Olası Toplumsal Sonuçları

Furya makinesinin bu bölümde anlatılan tüm mekanizmalarının sonucunda; insanların giderek kendisiyle aynı görüşteki insanlarla etkileşim içerisine girdiği ve içinden geçen duygu ve düşünceleri yüksek sesle dinleyebildiği bir döngü ortaya çıkmıştır. Genel bir sistematik oluşturulması gerekirse süreç; ilgi çekici ve duyguları kaşıyıcı (milliyetçi görüşler gibi) görüşlerin furya makinesine sokulmasıyla başlamaktadır. Daha sonra dikkat ekonomisine göre optimize edilmiş algoritmalar bu söylemi, bunlara ilgi duyacak kişilere göstermektedir. Bunun sonucunda ise hedefteki

[365] Keen, **a.e.,** s. 48.
[366] **A.e.,** s. 53-54.

kişi ve gruplar, daha önce işlenen bilişsel yönelimlerin etkisiyle, öncekinden daha radikal söylemleri üreterek döngünün çarklarını sürekli döndürmektedir.

Bu durumun en büyük sonucunun ise radikalleşme olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim daha önce Cass Sunstein'ın ifade ettiği üzere radikalleşmenin en önemli nedenleri arasında, insanların kendileriyle benzer düşüncelere sahip diğer insanlarla etkileşime geçmesi gelmektedir. Bunun da ötesi yankı odasına hapsolan kişiler tek yanlı bilgi akışına maruz kalmakta ve sahip oldukları düşünceler, algoritmalar tarafından sürekli tahkim edilmektedir. Bunun da ötesinde Web 2.0'ın kaliteli söylemi değil, üzerine en çok konuşulanı (sansasyonel olanı) ödüllendiren yapısı kişileri giderek daha radikal ve irrasyonel söylemlere itmektedir.

Peki bu durumun olası toplumsal sonuçları nelerdir? Cass Sunstein, furya makinesinin yürüttüğü operasyonunun en önemli sonucu olan yankı odalarını, birçok yönden tehlikeli bulmaktadır. Bu tehlikelerin en barizi ise basitçe şiddet içeren aşırıcılıktır. Nitekim yazara göre benzer düşünen insanlar birbirlerini daha fazla öfkelendirirse, bunun sonuçları terörizme kadar varan radikalleşme olacaktır. Sosyal ağların bu yöneliminden, şiddeti meşru gören aşırılık yanlıları da (aşırı sağ örgütler gibi) farkındadır. Bu örgütlenmeler sayılarını artırmak ve "yalnız kurtlara" ölümcül eylemlerde bulunmaları için ilham vermek umuduyla sosyal medyayı kullanmaktadırlar.

Bununla beraber yankı odaları, şiddet ya da suç üretmeseler bile, demokrasi için olumsuz sonuçlara neden olmaktadırlar. Örneğin, sosyal ağlardaki propagandalar; kötü politikaları desteklemeye ve iyi politikaları tespit etme kabiliyetinin önemli ölçüde azalmasına yol açabilmektedir. Nitekim ABD'de bu tür konulardaki siyasi kutuplaşma; seçmenlerin, kendileriyle aynı düşünen gruplara ayrılmasıyla şiddetlenmekte ve mantıklı çözümler üretmeyi çok daha zor hale getirmektedir. Bu türden bir düşünsel izolasyon, seçmenlerin sadece küçük bir bölümünü kapsasa bile, inançlarının yoğunluğu nedeniyle oldukça etkili olabilecekleri gözden kaçmamalıdır.

Nitekim radikallerin tepkisinden çekinen kamu görevlileri ortaya atılan bu radikal fikirlerle "orta yolu" bulmak istemezlerse, seçimleri tehlikeye atacaklarını

düşünebilmektedirler. Sonuç olarak yankı odaları insanların yanlışlara inanmasına yol açarak geri dönüşü imkânsız radikalleşme dalgasına sebep olma tehlikesine sahiptir.[367] Nitekim insanların bir şekilde sahip oldukları görüşleri ne kadar zor değiştirebildikleri çalışmanın daha önceki bölümlerinde görülmüştür.

Peki 6 Ocak Ayaklanmasındaki rolleri şüphe götürmeyen ve şiddeti meşru gören bu gruplar kimlerden oluşmaktadır ve sosyal medyada nasıl bir görünüm sergilemektedirler? Bu sorunun cevabı aynı zamanda 6 Ocak Ayaklanmasının ana faillerinin tespit edilebilmesi açısından çok büyük bir öneme sahiptir.

3.2. ABD Aşırı Sağının Sosyal Medya Kullanımı

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak aşırı sağ olarak tanımlanan mefhumun mahiyeti ve onun daha önce işlenen popülizm kavramıyla olan bağlantısı işlenecektir. Nitekim 6 Ocak Ayaklanmasının; sosyal medyada üretilen hakikat sonrası söylemlerle radikalleşmiş, aşırı sağ eğilimli sosyal ağ kitleleri tarafından üretilen haberlerle hazırlandığı ve bizzat aşırı sağ örgütlenmesi altındaki bu grupların katılımıyla gerçekleştiği düşünülmektedir. Öte taraftan aşırı sağın ürettiği siyasal paradigmanın, doğrudan sosyal medya platformlarına yansıtıldığı da göz önüne alındığında, ABD'deki aşırı sağ akımın temel nitelikleri çalışma açısından önem taşımaktadır. Bu minvalde Mudde'nin aşırı sağa dair çözümlerini dikkate almakta yarar görülmektedir.

3.2.1. ABD Aşırı Sağı ve Temel Özellikleri

Mudde, "aşırı sağ" terimini hem ekstrem sağı hem de radikal sağı içine alan, çatı bir kavram olarak düşünmektedir. Ekstremizm ile radikalizm arasındaki temel fark ise demokrasiye yönelik tutumlarıdır. Buna göre ekstremistler temelde demokrasiye karşıdır. Başka bir deyişle, ekstremistler ulusun kendi liderlerini seçmesi gerektiğine inanmamaktadırlar.

Düşünür; ekstrem sağın, aristokratlardan teokratlara kadar pek çok şekilde ortaya çıktığını, ancak en önemli alt grubunun faşizm olduğuna dikkat çekmektedir.

[367] Cass R. Sunstein**, #Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media,** Princeton, Princeton University Press, 2017, s. 8.

Faşizm temelde anti-demokratiktir, bunun yerine Führerprinzip'i (liderlik ilkesini) temel almaktadır. Bunun da ötesinde faşistler için tüm insanlar eşit yaratılmamıştır. Dahası bu eşitsizlik yalnızca uluslararasında zuhur etmemekte, aynı zamanda ulusların içinde de bulunmaktadır. Nitekim Hitler ve Mussolini diğer Alman ve İtalyanlardan daha üstün görülmüş ve bu nedenle bu ulusların liderleri olmalarının, onların yazgıları olduğu inancı yerleşmiştir.

Bunun yanında düşünür; radikal sağ olarak tanımladığı terimi ise demokrasiyi, yani halk egemenliğini ve çoğunluk yönetimini kabul eden, ancak liberal demokrasinin temel değerlerine, özellikle de azınlık haklarına ve çoğulculuğa karşı çıkan sağ ideolojiler için kullanmaktadır. Radikal sağın en önemli alt grubu popülist radikal sağdır ve günümüz Avrupa'sındaki neredeyse tüm aşırı sağ partilerini kapsamaktadır. Tüm bu partiler; yerlicilik, otoriterlik ve popülizmi birleştiren temel bir ideolojiye sahiptirler.

İlk olarak basitçe ifade etmek gerekirse, yerlicilik; milliyetçilik ve yabancı düşmanlığının bir kombinasyonunu içermektedir. Yerelcilik bu minvalde; vatan topraklarında yalnızca yerli grubun (ulusun) üyelerinin yaşaması gerektiğini ve ister kişiler ister fikirler olsun, yerli olmayan (veya yabancı) unsurların homojen ulus-devlet için tehdit oluşturduğunu savunan bir ideolojidir. En iyi şekilde meşhur "Almanya Almanlar İçindir, Yabancılar Dışarı!" sloganında özetlenmiştir.

Otoriterlik ise otorite ihlallerinin ağır bir şekilde cezalandırılacağı katı bir toplum düzenine olan inancı ifade etmektedir. Bu durum; daha fazla yetkilerle donatılan, daha fazla sayıdaki polise, daha sert yargıya ve sonuç olarak daha az siyasi müdahale gerektiren katı kanun ve düzen politikalarına sebebiyet verecektir. Otoritenin radikal sağcılar tarafından en çok istenildiği yerler ise suç ve göç alanlarıdır.

Son olarak popülizm; daha önce aktarıldığı üzere toplumu nihai olarak iki homojen ve karşıt gruba, daha açık bir ifadeyle saf halk ve yozlaşmış elitlere ayrılmış olarak gören ve siyasetin gerçek halk tarafından, çerçevesi belirsiz olarak çizilmiş "genel irade" adı altında yönetilmesi gerektiğini salık veren akımın ismidir.[368] Bu

[368] Cas Mudde, **The Far Right in America,** New York, Routledge, 2018, s. 2.

veçheden bakınca popülist eğilimlerin, aşırı sağ kavramının yönelimlerinden birini ifade ettiği, bu mahiyette onun (özellikle ABD bağlamında) alt başlığı olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim aşırı sağın yükseldiği dönemlerde popülist eğilimlerin arttığı açık bir şekilde tespit edilebilmektedir.

Popülizmin, çalışmanın kurgusunda da görülen önceliğinin ana sebebi ise popülist eğilimlerin, 6 Ocak Ayaklanması hususunda, diğer iki yönelimden daha belirleyici olduğunun düşünülmesidir. Bu minvalde 6 Ocak Ayaklanması söz konusu olduğunda; yerlicilik ve otoriterlik, popülist ereğin (gerçek halkın yozlaşmış elitleri al aşağı etmesi) alt başlığı konumlarındadır. Ancak bu durum her zaman bu şekilde olmamış, Batı tarihinin en eski aşırı sağ geleneğine sahip olan ABD'de özellikle yerlicilik ön plana çıkmıştır.

Yerlicilik aşırı sağ içerisinde; sağ popülizmden dahi eski bir eğilim olarak, ABD'de XIX. yüzyılın ortalarından itibaren gözde bir akım olmuştur. Ancak aşırı sağ, örgütlenme eksikliği ve iki partili sistemin gücü nedeniyle kendisini ülke çapında bir güç olarak kabul ettirmekte çoğunlukla başarısız olmuştur. Yine de en azından eyalet ve yerel düzeylerde, belli dönemlerde etkili olabildiği gözlenebilmektedir.[369]

Nitekim, XIX. yüzyılın ortalarında kurulan Amerikan Yerlileri Partisi'nin, İç Savaşın ardından mağlup olan, kölelik yanlısı Konfederasyon askerleri tarafından kurulan ve özellikle 1920'lerde tekrar parlayan KKK'in (Ku Klux Klan), faşizmin yükseldiği 1930'larda Alman Amerikan Federasyonunun, 1960'larda etkinliğini artıran John Birch Topluluğunun ve daha çok bireysel silahlanma hakkı üzerinden anti göçmen ve anti hükümet eğilimlere sahip 1990'lı yılların aşırı sağının kökünde; işte bu ırkçılıkla harmanlanmış yerlicilik motifleri bulunmaktadır.[370] Bunların yanında 6 Ocak Ayaklanması bağlamında, popülizmin, yerlici eğilimlerden daha önde gelmesinin ana sebebi ise Cas Mudde'nin aşırı sağın dördüncü dalgası olarak tanımladığı 2000 yılı sonrası dönemde gelişen özel koşullardır.

[369] Mudde, **a.e.,** s. 4
[370] **A.e.,** s. 4-7.

Düşünüre göre söz konusu dördüncü dalgayı diğer üç dalgadan ayıran en önemli özellik, aşırı sağın ana akımlaşmasıdır.[371] Peki aşırı sağı ana akımlaştıran ve özellikle sosyal medya paradigmasının birebir yansıması olan ana temaları nelerdir? Mudde burada dört ana tema belirlemiştir. İlk olarak üzerinde durulması gereken etmen göç olmalıdır. Burada popülist radikal partilerin ve ekstrem sağcıların iki ayrı eğilimlerinden bahsetmek mümkündür. Buna göre popülist radikal sağcı partiler, genel olarak kitlesel göçün ulusları ve devletleri için varoluşsal bir tehlike arz ettiğini öne sürerken, ekstrem sağcı gruplar, komplocu bir düsturla Batılı ülkelerin kitlesel göç ve devlet destekli çokkültürlülük tuzağıyla bir "beyaz soykırımına" maruz bırakıldığını iddia etmektedir.

Her ne kadar komplocu bakış açısı daha çok ekstrem sağ tarafından benimsenmiş olsa da Mudde, hem radikal hem de ekstrem sağın "Büyük Yer Değiştirme" adı verilen bir komplo teorisinden beslendiğinin altını çizmektedir. Fransız yazarlar Jean Raspail ve Renaud Camus tarafından ortaya koyulan, fakat kökleri XIX. yüzyılın sonlarına kadar uzanan antisemitik ve ırkçı bir geleneğe dayanan bu iddia, basitçe Batı'nın planlı bir şekilde Batılı olmayanlar tarafından istila edildiğini öne sürmektedir. Buna göre aşırı sağcı politikacılar; kitlelerin, anavatanlarındaki yoksulluktan dolayı değil, kendi uluslarından nefret eden ve vatansever kişileri seçimlerde dengeleyecek göçmenleri ülkeye alan "iç mihrakların" eylemlerinden dolayı gerçekleştiğine inanmaktadırlar.[372]

Mudde'nin belirlediği sıradaki tema ise aşırı sağın radikal güvenlik tahayyülüdür. Güvenlik bu minvalde hem bireysel hem de toplumsal çağrıştırmalarda bulunurken her zaman kültürel, iktisadi ve fiziksel yönleri refere etmektedir. Bunun anlamı hemen her siyasî meselenin, "doğal düzene yönelik bir tehdit" perspektifinden algılanması ve bu sorunun demir yumrukla ele alınması gerektiğinin vurgulanmasıdır. Buna göre uyuşturucu, göçmenlik ya da işsizlik fark etmeksizin her sorunun çözümü; otoriter politikayla, amiyane tabirle "sopa ile" çözülmelidir. Bununla birlikte, zorla

[371] Cas Mudde**, Günümüzde Aşırı Sağ,** Çev. S. Erdem Türközü, Ankara, Nika Yayınları, 2022, s. 32.
[372] **A.e., s.** 44-45.

çözülmesi gereken bu güvenlik sorunun ana hedefinde ise neredeyse her zaman göçmenler bulunmaktadır.

Bu durum güvenlik sorununa yerlici bir katman eklerken, sorumluluk aynı zamanda popülist saiklerin devreye girmesiyle seçkinlere de atılmaktadır. Nitekim ülkenin seçkinleri olarak görülen, "gayri millî solcu öğretmenler", gençlerin beyinlerini kültürel Marksizm ve diğer "sapkın" fikirlerle yozlaştırarak kendilerini güçsüz ve güvensiz hissetmelerini sağlamaktadır.[373] Bununla beraber Mudde'nin üçüncü tema olarak değerlendirdiği yolsuzluk karşıtlığı en çok popülist tınıya sahip konudur.

Bu anlamda aşırı sağcı eğilim öncelikle, vatan sathı içindeki ve dışındaki, etnik ve ırksal ötekileri hedef alırken, yolsuzluk konusu neredeyse tümüyle ülke içindeki insanlarla ilişkilidir. Yolsuzluk genellikle yerlicilik, otoriterlik özellikle de ağırlıklı olarak popülizmle harmanlanmaktadır. Buna göre ülke içindeki yolsuzlukların ana odağı her zaman belirli bir "seçkin"dir. Bu seçkinler; hırsızlıkla suçlanan iktisadi elitler ve ana akımda yer etmiş etkili siyasetçiler olarak ikiye ayrılabilir. Aşırı sağcı grupların en önemli argümanlarından biri de bu seçkinlerin seçim sahtekârlığıyla siyasî sistemi bozduklarına yöneliktir. Örneğin dönemin ABD Başkanı Trump, milyonlarca yasadışı göçmenin kendi ülkelerindeki seçimlerde oy kullandığı yönünde kanıtlanmamış iddialarda bulunmuştur.[374]

Son olarak Mudde, aşırı sağın, uluslararası ilişkilere olan bakışını ön plana çıkarmaktadır. Buna göre aşırı sağ, uluslararası ilişkileri herhangi bir ahlak kuralına bağlı olmayan ve kıran kırana rekabet edilerek yürütülen bir orman olarak tasavvur etmektedir. Burada herkes kendi başarısının peşindedir ve bu sebeple biri kazandığında diğer herkes kaybetmektedir. Ancak bu durum aşırı sağın, uluslararası iş birliklerine tümüyle karşı olduğunu veya diğer ülkeleri (ya da milletleri) umursamadığı anlamına gelmemektedir.

Bundan ziyade aşırı sağa göre ahlak kuralları, ulusal yararlardan sonra gelmelidir. Nitekim Trump'ın "Önce Amerika" siyasasının temelinde de işte bu düstur

[373] Mudde, **Günümüz… s.** 46-47.
[374] **A.e.,** s. 49.

vardır. Bunlarla beraber aşırı sağ her ne kadar hâlihazırdaki dünya düzenini eleştirse de uluslararası sistemin nasıl kurulması gerektiğiyle alakalı net bir fikir ortaya koyamamaktadır.[375] Peki aşırı sağ tandanslı bu kitleler kimlerden oluşmaktadır? Bu sorunun yanıtını bulmak amacıyla, 2016 yılında ABD'de aşırı sağcılar üzerine yapılan çevrimiçi bir araştırma; bu kitlelerin üçte ikisinin erkek ve neredeyse tümüyle beyaz olduğunu, aynı yıl yapılan seçimlerdeyse dörtte üçünün Donald Trump'a oy verdiğini göstermiştir.[376]

Mudde'nin işlediği bu dört ana temaya bakıldığında ise ana ortak kümenin popülizm olduğu görülmektedir. Nitekim aşırı sağcıların hemen hemen tüm sorunların kaynağında; ülkesindeki "yozlaşmış elitlerin" parmağı olduğuna inanması bu durumu doğrular niteliktedir. Peki lokal olarak, ABD'deki bu eğilimin sebepler nelerdir? Bir başka şekilde sorulacak olunursa; sağ popülizm ağırlıklı ABD aşırı sağının yükselmesini sağlayan ana saikler hangileridir? 2018 yılında yapılan bir araştırma bu duruma yedi adet gelişmenin sebep olduğunu göstermektedir. Bunlar şu şekildedir;

- Psikolojik nedenler: ABD'deki aşırı sağcıların ana hedefi farklı etnik kökenlerden insanlara, özellikle de azınlıklara karşı duydukları nefret duygusudur. Bu nefret duyguları çeşitli psikolojik nedenlerle açıklanabilir. Örneğin, ABD'deki beyazların, göçmen akınları nedeniyle kimliklerini ve üstünlüklerini kaybedeceklerine dair yaygın algı bu psikolojik faktörlerden birini ifade etmektedir.
- Ekonomik güvensizlik: 2007-2008 mali kriziyle büyüyen ekonomik güvensizlik, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki beyazların en önemli radikalleşme nedenlerinden biridir. Öyle ki beyaz ABD'lileri kötü mali ve yaşam koşullarından göçmenleri sorumlu tutmaya zorlayan ana neden de işte bu mali krizdir.
- Göçmenlerin varlığı: ABD'deki aşırı sağın genel kanısı, göçmenlerin toplumun tüm kötülüklerinden sorumlu olduğu ve geldikleri ülkelere geri gönderilmeleri gerektiği yönündedir. Bu durumun mali kriz ve beyaz üstünlükçü eğilimlerle derin bağları bulunmaktadır.

[375] Mudde, **Günümüz…** s. 50.
[376] **A.e., s.** 87.

- Barack Obama'nın başkan olması: Aşırı sağcı gruplar, Obama'yı Müslüman kökene sahip, siyah bir azınlık olarak görmüş, bu minvalde onun başkan olmasını kendi çıkarlarına aykırı görmüşlerdir. Bu anlamda Beyaz Saray'daki siyasi ve ekonomik hakimiyetlerini korumak isteyen beyazlar, bu durumu kabul edilemez bir durum olarak tanımlamışlardır. Trump'ın 2016'daki seçim zaferi bu anlamıyla reaksiyoner bir gelişmedir.
- 2043'e kadar azınlık kalma korkusu: ABD'deki aşırı sağcılar arasında, 2043'e kadar azınlık kalacaklarına yönelik derin bir korku bulunmaktadır. Bu korkunun temelinde ise beyazların bir daha asla Beyaz Saray'da hakimiyet kuramayacaklarına yönelik kaygı vardır.
- Irk temelli toplum özlemi: Aşırı sağcılar arasında, beyazların üstün bir ırk olduğu ve bu ırkın diğerleriyle karışmaması gerektiği algısı yaygındır. Bu grupların Trump'ın seyahat yasağı girişimini ve göçmenlere yönelik katı yasa ve düzenlemeleri desteklemelerinin nedenlerinden biri de budur.
- Teknoloji ve medya: Teknoloji ve medya, özellikle de sosyal medya, bu nefret gruplarına mesajlarını yaymak ve yeni üyeler kazanmak için bir geçit sağlamaktadır.[377]

Aşırı sağın yükselmesini sağlayan bu etmenlere bakıldığında olguların, hakikat sonrası dönemle önemli bir ilişkiselliğe sahip olduğu görülmektedir. Nitekim aşırı sağın; var olan müesses nizama baş kaldırışının ana nedenleri olan beyaz ayrıcalığının sona ereceği endişesi ve ekonomik temelli sorunların, hakikat sonrası söylemlere yol açtığı değerlendirilmektedir. Bu minvalde düzensiz göçmen akımının tetiklediği ve ırkçı tandansa yakın ideoloji; azınlık kalma kaygısına, beyaz üstünlükçü fikirlere dair duyulan sarsılmaz inanca ve Obama'nın aslında Müslüman olduğuna dair komplo teorilerine neden olmuştur.

Yine aşırı sağın yükselmesinin en önemli nedenlerinden biri olarak görülen sosyal medya ise söylemlerin en önemli tahkimat platformu ve kaldıracı olarak görev yapmıştır. Nitekim sosyal medyadan başlayan ve yayılan aşırı sağcı görüşler ABD'de

[377] Khalid Manzoor Butt, Mominyar Khalid, "Rise of the Far-right Groups in Trump's America", **Journal of Political Studies**, C. 25, S. 2, 2018, s. 113-115.

ideolojik motivasyonlu kanlı katliamlara, silahlı girişimlere ve sanal linçlere yol açmıştır. Peki ABD'nin aşırı sağı sosyal medyada nasıl mobilize olmaktadır?

3.2.2. Aşırı Sağın Dijital Pratikleri

Aşırılık üzerine önemli çalışmaları bulunan Cynthia Miller-Idriss'e göre çevrimiçi ortamlar aşırı sağcı hareketin büyümesi açısından kurucu niteliğe sahiptir. Şirketler, özel internet siteleri ile çevrimiçi platformlar sayesinde aşırı sağcıların ilgilendiği ürünleri satarken; özellikle aşırı sağcıların rağbet ettiği karma dövüş sanatları ve dövüş turnuvalarının duyuruları online yollardan yapılmakta, biletler internetten satışa çıkarılmakta ve internet üzerinden canlı yayınlanmaktadır.

Öte taraftan bilim insanlarına yönelik saldırılar ile hakikat sonrası söylemlerin üretilmesi de ağırlıklı olarak iletişim ve dağıtım amaçlı kullanılan internet platformlarında gerçekleşmektedir. Yazara göre aşırı sağın yararlandığı teknoloji platformları ekosistemi çok geniştir ve her geçen gün de yayılmaktadır. Ancak aşırı sağcı kişilerin, tıpkı diğer sıradan yurttaşlar gibi, ana akım sosyal medya platformları olan Facebook, Twitter, Instagram ve Pinterest gibi siteler üzerinden irtibata geçip iletişim kurduğu gözden kaçmamalıdır. Bu türden sitelerin yalnızca gençlerin katılımı ve radikalleşmesi için değil, aynı zamanda kitlelerin mobilizasyonu için de stratejik bir öneme sahip olduklarının altı çizilmelidir.

Nitekim Eylül 2018'de bir Alman'ın, sokak kavgasında bıçaklanarak öldürülmesi ve iki Orta Doğu kökenli sığınmacının tutuklanmasının ardından "suçlu göçmenler"e tepki göstermek amacıyla, ağırlığı sosyal medya platformlarından örgütlenen ve sayıları 6 bin kişiyi bulan bir kalabalık kısa bir süre içerisinde toplanabilmiştir.[378] Bunun yanında ana akım sosyal medya platformları, kendi bünyelerinde üretilen ve yayılan aşırı sağ söylemlerinden rahatsız olmuşlar ve hizmet kullanım koşullarını revize ederek mezkûr kurallara uymayan kullanıcılarına yasaklar getirmişlerdir.

[378] Cynthia Miller-Idriss, **Anavatanda Nefret: Yeni Küresel Aşırı Sağ**, Çev. Behzat Hıroğlu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2023, s. 221.

Örneğin Spotify ve Apple, beyaz üstünlükçü olarak kodladıkları müzikleri platformlarından kaldırırken, GoDaddy gibi internet sunucusu platformları ise beyaz üstünlükçe yayınlarıyla bilinen The Daily Stormer gibi siteler ile olan ilişkilerini bitirmiştir. Dahası aralarında YouTube ve Twitter'ın da bulunduğu önemli teknoloji şirketleri ise, beyaz üstünlükçülerle ilişkili hesapları takibe alıp kapatacaklarını taahhüt etmiştir. Bununla birlikte bu yasaklamalar tahmin edilemeyen sonuçlar doğurmuştur.

Nitekim Miller-Idriss'e göre ana akım sosyal medya platformlarından kovulan bu gruplar beklenmedik şekilde yeraltına çekilmiştir. Bunun anlamı; ana akım platformlardan dışlanan aşırı sağcı çevrimiçi kitlelerin; şiddeti kutsayan söylemlerini, komplo teorilerini ve beyaz üstünlükçü fikirlerini yaymak için, denetim konusunda zayıf olan alternatif platformlara göçmüş olduklarıdır.

Bu durum Cass Sunstein'ın radikalleşmenin nasıl gerçekleştiği yönündeki görüşlerini hatırlatmaktadır. Nitekim; bu türden marjinal sosyal medya platformları, anonimlik imkânı ve denetim eksikliğinin beraberinde getirdiği yüksek kutuplaşma eğilimi düşünüldüğünde, bireylerin kapalı ve tek sesli yankı odaları içerisinde hızla radikalleşecekleri sonucuna varılabilmektedir. Bir başka anlatımla Twitter'ın aşırı sağa alan açan versiyonları olan Parler ve Gab gibi alternatif platformlar, komplo teorileri ve beyaz üstünlükçü teorilerin, karşıt herhangi bir fikirle karşılaşmadan, sürekli yeniden üretildiği yankı odası görevi görmekte, sahip olunan aşırılıkçı ideoloji ve görüşlerin etkisini artırmakta ve yeni üyeleri daha da radikalleştirmektedir.[379]

Ana akım medya platformlarının aldıkları önlemlere rağmen yürütmekte ısrar ettikleri kişiye özel haber/bilgi akışı mefhumuyla beraber düşünüldüğünde internetin neden hakikat sonrası temelli aşırı sağ söylemlerin ve komplo teorilerinin merkezi olduğu net bir şekilde tespit edilebilmektedir. Burada özellikle Charleston katliamından bahsetmekte yarar görülmektedir. Nitekim söz konusu saldırı; kişiye özel haber/bilgi akışı sebebiyle bir bireyin nasıl radikalleşip şiddet üretebileceğinin en net göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Mezkûr olay bilhassa ABD kamuoyunun,

[379] Miller-Idriss**, a.e.,** s. 222-223.

Dokuz Dünya Devi'nin kullandığı algoritmaların, radikalleşme konusunda rol oynayabileceği hakkında ilk kuşkuları uyandırması bakımından da önem taşımaktadır.

Dylann Roof, ABD'deki diğer geleneksel ırkçı şiddeti faillerinden farklıdır. Nitekim kendisi kafasını kazıtıp neo-nazi bir dazlak çetesine üye olmamış ya da Ku Klux Klan mitinglerine katılmamıştır. Dylann Storm Roof henüz 21 yaşındayken internet aracılığıyla radikalleşmiş ve 2015 yılındaki Charleston saldırısında kilise cemaatinden dokuz afroamerikalıyı öldürmüştür. Roof, saldırıdan önce çevrimiçi olarak yayınladığı 2 bin 500 kelimelik manifestosunda, radikalleşme sürecini başlatan süreci Trayvon Martin vakasından başlatmaktadır. 17 yaşındaki siyahi Trayvon Martin 2012 yılında Sanford kentinde mahalle bekçisi George Zimmerman tarafından vurulmuştur. Zimmerman daha sonra Trayvon tarafından tehdit edildiğini hissettiğini, onu bu yüzden öldürdüğünü söyleyerek kendini savunmuştur. Roof, manifestosunda Zimmerman'ın açık şekilde haklı olduğunu belirtmektedir. [380]

Ancak buradaki en önemli nokta Roof'un Google'da "siyahların beyazlara karşı işlediği suçlar" cümlesini aratması ve radikalleşmeye doğru en önemli adımının bu olduğunu söylemesidir. Roof, o günden itibaren artık eskisi gibi olmadığını belirterek ne derecede radikalleştiğini ortaya koymaktadır. Kendisinin çevrimiçi dünyadaki görüşlerini gerçek hayata nasıl aktardığını ise *"Dazlaklarımız yok, gerçek bir KKK yok, internette konuşmaktan başka halt yiyen kimse yok"* diye ifade etmiş ve *"birinin bunu gerçek dünyaya taşıyacak cesarete sahip olması gerekiyor ve sanırım bu ben olmalıyım"* diyerek saldırının motivasyonunu ortaya koymuştur.[381] Bu durum algoritmaların bir kişiyi nasıl aşırı sağcı argümanların etki alanına sokabildiğinin en net kanıtıdır.

Tüm bunlarla birlikte aşırı sağın, sosyal ağ kitleleri olarak varlığını "aşırı sağ" terimiyle değil, "alternatif-sağ" ya da kısaca "alt-sağ" olarak tanıttığının altı çizilmelidir. Alt-sağ terimi 2008 yılında ABD'nin önde gelen Neonazilerinden

[380] Bill Morlin, "Unrepentant and Radicalized Online: A Look At The Trial Of Dylann Roof", (Çevrimiçi), https://www.splcenter.org/hatewatch/2016/12/19/unrepentant-and-radicalized-online-look-trial-dylann-roof, 14 Ekim 2023.
[381] **A.e.**

Richard Spencer tarafından, ana akım muhafazakâr görüşlerle çelişen, aşırı sağcı siyasi görüşleri tanımlamak için ortaya atılmıştır. Spencer'ın icat ettiği bu yeni alt-sağ terimi; bir neolojizm olarak, uzun zamandır ana akım medya tarafından kabul edilemez olarak görülen fikirlerin yeni bir maskeyle kamusal alana sızmasına hizmet etmiştir.

Burada çok açık bir şekilde Overton penceresinin açıldığı, başka bir ifadeyle planlı bir şekilde siyasi olarak kabul edilebilir olanın yelpazesinin genişletildiği görülmektedir. Nitekim böylelikle aşırı sağcılar "beyaz milliyetçiliğini" ya da "beyaz üstünlüğünü", "alternatif sağ" olarak yeniden markalaştırmış ve aşırı fikirlerini kitlelere yaymak için medyanın yeniliğe olan düşkünlüğünden yararlanmışlardır. Bununla beraber alt-sağ, keskin sınırlar içerisinde tanımlanabilecek bir terim değildir.

İnternetteki aşırı sağcıların oluşturduğu sosyal ağ kitlelerini ifade eden alt-sağ; ana akım liberalizm ve muhafazakârlıktan nefret eden, ironi ve şakaları benimseyen ve başkalarında öfke uyandırmak için aşırı söylemler kullanan (internet tabiriyle "trolleyen") agresif bir zorbalama kültürü olarak tasvir edilmektedir. Diğer yandan, liberalizm, feminizm ve çok kültürlülüğe karşı birleşmiş bloglar, forumlar, podcast'ler ve Twitter kişiliklerinin birbirinden özerk bir şekilde bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Alt-sağın sosyal medya söylemlerinin hangisinin ciddi hangisinin ironik olduğunu anlamak neredeyse imkansızdır.[382] Burada özellikle mizah konusuna dikkat çekmek gerekmektedir.

Nitekim Yahudi karşıtı söylemleriyle meşhur, aşırı sağcı The Daily Stormer sitesinin yöneticilerinin, yeni yazarları eğitmek için hazırlamış olduğu el kitabı, internetteki alt-sağ hareketinin söylem mekanizmasını açıkça ortaya koymaktadır. İsmi bilinmeyen bir kaynak tarafından Huffington Post'ta gazetecilik yapan Ashley Feinberg'e sızdırılan bu el kitabında gerçekten de hakikat sonrası zamanın özünü yansıtan çok sayıda ilgi çekici doneler bulunmaktadır.

[382] Alice Marwick, Rebecca Lewis, "Media Manipulation and Disinformation Online", (Çevrimiçi), https://datasociety.net/wp-content/uploads/2017/05/DataAndSociety_MediaManipulationAndDisinformationOnline-1.pdf, 26 Eylül 2023, s. 11.

Örneğin yeni yazarlara verilen nasihatleri konu alan bölümlerden birinin ismi "Çok Fazla Abartı Diye Bir Şey Yoktur" olarak belirlenmiştir. Bölümde şöyle denmektedir;

> "Bir kişi kendi kendine (yazdıklarımız hakkında) 'bu çok saçma' dese bile duygusal düzeyde bundan etkilenir… Irkçı Twitter paylaşımları nedeniyle tutuklanan gençlerden 'kutsal atalarımızın kan mirasını korumak için ilahi savaşta cesurca mücadele eden ebedi asil savaşçılar' olarak bahsedin… Siz ve okuyan herkes bunu bayağı ve utanç verici bulabilir. Ama beynin ilkel kısmı için bunun bir önemi yok."[383]

Öte taraftan el kitabında; internet jargonunda "laugh out loud", Türkçesi "sesli gülmek" olan "lol" teriminin, mizah amaçlı değiştirilmesiyle oluşturulan "lulz" adlı bir bölüm bulunmaktadır. Burada mizahın, nasıl silahlaştırıldığı; açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Yazar şöyle demektedir; *"Yaptığımız ırkçı şakalarda aslında ciddiyiz ve gerçekten Yahudileri gaz odalarına tıkmak istiyoruz… Ancak şaka yapıp yapmadığımızı beyinlerini yıkamak istediklerimiz anlayamamalı…"* Devamında ise yazar, yasal saiklerden dolayı yazarlardan açıkça şiddeti teşvik etmemelerini istemekte ve ana hedefi şöyle açıklamaktadır; *"Nihai amaç düşmanı, ölümlerine gülünecek noktaya kadar insanlıktan çıkarmaktır."*[384]

Aşırı sağ mizahının öngörülemez doğasını gösteren bir başka somut örnek ise aslen aşırı sağla hiçbir ilişkisi olmayan çizgi film karakteri Kurbağa Pepe'nin yaşadığı dönüşüm serüvenidir. Özgün olarak karikatürist Matt Furie tarafından yaratılan Pepe karakteri, sevimli ve biraz da saf bir kurbağa olarak karakterize edilmiş, hayatın içinden komik olaylarla dolu bir figürdür. Ancak 2015 yılında, alt-sağ, Pepe'yi beyaz milliyetçiliğinin sembolü olarak kullanmaya karar vermiştir. Bu nedenle, Pepe çeşitli dönüşümler geçirerek Nazi üniforması veya KKK giysisi gibi aşırı sağ sembolleriyle donatılmış ve 4chan, Reddit gibi aşırı sağcıların yoğun olarak bulunduğu platformlarda dolaşıma sokulmuştur.

Pepe'nin aşırı sağ tarafından kabul görmesi, bu şekilde azınlıklar ve siyasi rakiplere karşı düşmanca bir tutumun normalleştirilmesine katkı sağlamıştır. Nitekim

---

[383] Andrew Marantz, "Inside the Daily Stormer's Style Guide", (Çevrimiçi), https://www.newyorker.com/magazine/2018/01/15/inside-the-daily-stormers-style-guide, 26 Eylül 2023.
[384] **A.e.**

Pepe'nin memleri, online siyasi iletişim için kısa yollar sunan görsel semboller olarak kullanılmış ve bu, aşırı sağ ideolojilerin yanı sıra elit karşıtı bir tavır ve küçümseme mesajının iletilmesine de katkıda bulunmuştur. Öyle ki, Donald Trump'ın 2016 seçim kampanyası sırasında Pepe memini retweetlemesi, karakterin, artık sadece bir çizgi film karakteri olmanın ötesinde, emojilerden rozetlere ve daha fazlasına kadar pek çok yerde kullanılan alternatif sağın sembolü haline geldiğinin bariz bir göstergesi olmuştur.[385]

Burada özellikle üzerinde durulması gereken nokta; alt-sağ hareketine mensup kişilerin insanların bilişsel yönelimlerimden faydalandıkları ve seçtikleri söylem tarzlarını, düşmanlarını yok etmek için silahlaştırdıklarıdır. Nitekim bunlar daha önce de aktarıldığı gibi hakikat sonrası dönemin ana damarlarını oluşturmaktadır. Burada görülen bu taktikler, yalanın kullanılmasını salık vermemekte, bunun yerine hakikate ve yalanın ahlaki yüküne karşı kayıtsızlığı ön plana çıkarmaktadır. Nitekim ciddiyet ve mizah arasında gelip giden bu paradigmanın doğuracağı tek şey; gerçekliği umursamayan, nihilist ve temelsiz bir hakikat anlayışı, bir başka ifadeyle hakikat sonrası söylem olacaktır. Peki internet ortamında bu türden söylemler nerelerden yayılmaktadır?

Bu türden hakikat sonrası söylemlerin yayıldığı tüm platformları işlemek bu çalışmanın hacmini aşacaktır, ancak hakikat sonrası söylemlerin "amiral gemisinin" 4chan olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Nitekim bu sitenin mahiyetinin kavranması şu ana kadar işlenen kavramların gerçek hayata nasıl yansıdığını açıklamaya yetecektir. Sitenin oldukça basit bir kullanım şekli vardır. Burada gönderiler; anonim olarak iletilen resimlerden ve onunla beraber aktarılan metinlerden oluşmaktadır. Gönderiler, gönderildikten yalnızca birkaç saat içerisinde kaybolmaktadır. Bunlarla birlikte, 4chan düzensiz değildir. Gönderiler için ayrılmış her alt panonun belirlenmiş bir konusu ve diğer kullanıcılar tarafından sıkı bir şekilde uygulanan belirli normları bulunmaktadır.

4chan'in panolarının çoğu, herhangi bir çevrimiçi platformda konu edilebilecek; spor, müzik, fitness gibi konulara adanmıştır. Bununla beraber 4chan'in

[385] Miller-Idriss, **a.g.e.,** s. 240-241.

en kötü şöhretli panosu /b/'dir. Aslen rastgele içerik için ayrılmış olan /b/, pratikte kasıtlı olarak saldırgan dil ve görsellere ev sahipliği yapmaktadır. Burada özellikle ırkçı ve cinsiyetçi içerikler, porno ve şiddet ihtiva eden bir akış gözlemlenmektedir. Bu tür görüntüler /b/ kullanıcıları için aşırı abartılı bir görsel söylem üretmenin yanı sıra, dışarıdan gelenleri şoke etme ve topluluğa girmekten caydırma işlevi de görmektedir.

Bu siteyi çalışma açısından önemli kılan özellik ise alt-sağ söylemlerin ve komplo teorilerinin başat üretilme ve yayılma noktalarından biri olmasıdır. Bu minvalde sitenin paradigmasının çözülmesi, hakikat sonrası söylemlerin sosyal ağ kitleleri tarafından üretilme paradigmasının deşifre edilmesini sağlayacaktır. Bu minvalde 4chan'in /b/ kullanıcıları tarafından geliştirilen trolleme tarzı ve medya manipülasyonunu dört ana eğilimle açıklamak mümkündür.

Bunlardan ilki stratejik bir amaçla kullanılan nefret söylemidir. Kullanılan bu nefret söyleminin ana hedefindekiler ise beyaz ırktan olmayanlar, cinsel azınlıklar ve kadınlardır. Söz konusu kitle bu minvalde tüm kullanıcıları aksi kanıtlanana dek beyaz ve erkek olduğunu varsaymaktadır. Nitekim amaç; kullanılan kışkırtıcı söylemlerden rahatsız olan insanları, amaçlandığı gibi, bu platformdan uzak tutmaktır. Bu uygulama siyaseten doğruculuğa karşı kullanılan, ifade özgürlüğü mefhumuna tam bağlılıkla meşrulaştırılmaktadır.[386]

İkinci eğilim ise ana akım medyayı trollemeye yönelik duyulan yüksek motivasyondur. Bu minvalde ana akım medyanın zayıf noktalarından faydalanmak, 4chan kullanıcıları için aynı zamanda ideolojik bir eylemdir. Nitekim kullanıcılar; trollük yaparak ana akım medyanın ikiyüzlülüğünü, cehaletini ve aptallığını ifşa ettiklerine dair yarı-ahlaki bir argümanı sürdürmekte ve tahkim etmektedirler.

Bununla bağlantılı olarak ise üçüncü eğilim yalnızca ana akım medya değil, ana akım her konuya karşı alınan tavırdır. Burada trollüğün ana amacı; hedeflerinde olumsuz duygusal ve tepkiler uyandırmaktır. Bu durum belirli bir empati eksikliği gerektirmektedir. Troller, bu amaçla dalga geçtikleri kurbanların istismarı neden hak

[386] Marwick, Lewis, **a.g.e.,** s. 5.

ettiklerine dair argümanlar geliştirerek kendilerini duygusal olarak kurbanlarından uzaklaştırmaktadırlar. Örneğin ölen gençler için açılan anma sayfalarına kanlı resimler ve kışkırtıcı şakalar gönderen ve bunu tanımadıkları insanları önemsiyormuş gibi davranan "yas turistlerine" bir tepki olarak gerekçelendiren birçok Facebook trolünde durum böyledir.[387] Son olarak Poe Yasası denen bir mefhumdan bahsetmek gerekmektedir.

Söz konusu yasa daha önce üzerinde durulan ironi ile ciddiyetin birbirinden ayırt edilememesini ifade etmektedir. En eski internet kalıplarından olan bu ifade, 2005 yılında, evrim-yaratılışçılık tartışmasının yaşandığı bir forumda, Poe adlı bir kullanıcının tartışma sürerken bir yoruma *"iyi ki göz kırpma emojisini eklemişsin, aksi takdirde insanlar ciddi olduğunu düşünebilirdi"* şeklinde bir tepki vermesiyle ortaya çıkmıştır. O günden bu yana, Poe Yasası yalnızca çevrimiçi alaycılığı refere etmek için değil, aynı zamanda aşırılık yanlısı sosyal ağ kitlelerinin taktiklerini anlamlandırmak için de kullanılmaya başlamıştır.[388]

4chan'in zorbalığa varan kışkırtıcı içerikleri işte bu şekilde tek yönlü ve yanlı haber/bilgi akışına sebebiyet veren bir ortam oluşturmuştur. Acımasız şakalar ve trollemelerle kendileri gibi düşünmeyen herkesi platformdan uzak tutmayı başaran bu kitle, Cass Sunstein'ın radikalleşme yolunda kilometre taşı olarak ortaya koyduğu durumlara maruz kalmış ve buradan üretilen söylemler bu doğrultuda şekillenmiştir. Öte taraftan durum; 4chan gibi platformları mesken tutan aşırı sağın; yalnızca ırkçı, nefret dolu ve aşırılıkçı görüşleri ve görselleri ana akıma taşımak için ironi, hiciv, şaka ve kinayeye başvurmasının ötesindedir.

Aşırı sağın önemli bir kanadı, bu tür içerikleri, karşı-kültürel bir başkaldırı olarak sunmaktadır. Nitekim aşırı sağın çevrimiçi dünyadaki başarısının sırrı; ırkçı ve cinsiyetçi içerik üretimini "provokatif bir karşı koyuş" olarak sunabilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tür içerikler, özellikle ABD'nin mevcut gidişatından memnun olmayan beyaz erkeklere, başka yerlerde elde edemeyecekleri bir tür güç ve üstünlük

[387] Marwick, Lewis, **a.e.,** s. 7.
[388] Dictionary.com, "Poe's Law", (Çevrimiçi), https://www.dictionary.com/e/slang/poes-law/, 26 Eylül 2023.

hissi sunmuş, bu durum söz konusu kitlelere cazip gelmiştir.[389] Peki mezkûr aşırılığı haiz bu türden eğilimlerin gerçek hayattaki yansımaları, bir başka ifadeyle sonuçları ne olmuştur? Burada ilk başta Pizzagate olayından, daha sonra ise QAnon adlı bir gruptan bahsedilmelidir.

3.2.2.1. Pizzagate Olayı ve QAnon

Söz konusu olay, 2016 seçimlerinden önce yaşanmıştır. Burada özellikle 4chan'deki, daha sonra ise Twitter ve Facebook'taki aşırılık yanlısı sosyal ağ kitlelerince Hillary Clinton'ın bir pedofili olduğu ve satanist ayinlere karıştığı iddia edilmiştir. Bu iddialar daha sonra, reklam geliri elde etmek için mizahi içerikler yayınlayan ve ana akım haber kuruluşları gibi görünmek üzere tasarlanmış bir dizi site tarafından ele alınmıştır.

Ekim sonu ve kasım başı boyunca, bu türden içerikleri yayınlayan sitelerin sayısı giderek artarken, Facebook'ta aynı komplo teorisinin değişik versiyonları üretilmiş ve gönderiler yüz binlerce paylaşım, tepki ve yorum almıştır. Bu teorilerin etkinliği özellikle Trump'ın o dönemki Ulusal Güvenlik Danışmanı'nın konu hakkında gönderilerde bulunmasıyla güçlenerek yayılmıştır.

Bunlar yaşanırken WikiLeaks Hillary Clinton'ın kampanyasına ait hacklenmiş e-postaları yayınlamış ve 4chan kullanıcıları, Clinton'ın kampanya başkanı John Podesta'nın e-postalarını ortaklaşa taramaya girişmişlerdir. Burada söz konusu kitlenin dikkatini en çok çeken nokta ise; Podesta ile Washington D.C.'deki Comet Ping Pong adlı bir pizza restoranının, Clinton'ın burada düzenleyeceği bir bağış toplantısının ayrıntılarını tartıştıkları bir e-posta olmuştur. E-postaları inceleyen 4chan kullanıcıları, Comet Ping Pong'un pedofili şebekesinin merkezi olduğuna işaret ettiğine inandıkları bir dizi "ipucu" tespit etmişler ve bu "skandalı" ünlü Watergate skandalına nazire olarak Pizzagate olarak adlandırmışlardır.

Söz konusu komplo teorisinin etkisi giderek artarken, restoran sahibi ve çalışanları ölüm tehditleri almış ve giderek yoğunlaşan tacizlere maruz kalmışlardır. 4 Aralık 2016 günü ise Comet Ping Pong'u otomatik tüfek taşıyan bir şahıs basmış ve

[389] Miller-Idriss, **a.g.e.,** s. 243-244.

iddiaları araştırmak için orada olduğunu söyleyerek ateş açmıştır. Daha sonra zorla restoranın deposunu kontrol eden şahıs, orada herhangi bir çocuk bulamazken daha sonra olay yerine varan güvenlik güçlerine teslim olmuştur.

Daha sonra yapılan soruşturmalar ise 4chan'de sosyal ağ kitleleri tarafından üretilen komplo teorisinin, hakikat paradigması yozlaşmış ABD halkını nasıl radikalleştirip şiddete meyilli hale getirdiğini göstermiştir. Nitekim restoranı basan şahıs aslen alt-sağın aktif bir üyesi olmadığını belirtmiş ve apolitik biri olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, konuyla ilgili bir dizi içerik okuduğunu ve teoriyi aktif olarak destekleyen Alex Jones'u dinlediğini belirtmiştir.[390] Peki mezkûr teoriyi sistematik bir şekilde üreten ve organizasyon bakımından oldukça "verimli" bir operasyona imza atan bu grup kimdir? QAnon olarak bilinen ve 6 Ocak Ayaklanması öncesi ve sırasında önemli bir rol oynayan bu kitlenin işlenmesi, alt-sağın sosyal medya paradigmasının çözülmesinde önemli bir adım olacaktır.

ABD'de özellikle Donald Trump'ın 2016'daki seçimleri kazanmasından sonra en çok etki yaratan komplo teorisi grubu QAnon'dur. Donald Trump, her ne kadar bu gruptan yayılan yalan haberlere doğrudan destek vermese de kullandığı imalı sözlerle grubu teşvik etmiş, bunun sonucunda da QAnon, Trump'ın etrafında daha fazla kenetlenmiştir. Bunun yanında QAnon grubu, Fox gibi uzun yıllardır muhafazakâr seçmenin sesi olduğu iddiasıyla yayın yapan kanallar için perde arkasındaki haber kaynağı görevi yapmaktadır.

ABD'deki liberal haber kaynakları bu durumu "dog whistle" yani köpek düdüğü şeklinde tanımlamıştır. Şöyle ki sadece köpeklerin duyabileceği bir ses çıkaran ve böylelikle onların dikkatlerini çekmek için kullanılan bu düdük, metaforik olarak Fox News ve Donald Trump'ın QAnon gibi komplo teorisi odaklı grupları üstü kapalı söylemlerle desteklemesini ve onları organize etmesini tarif etmek için kullanılmıştır. Burada aslolan göndermeler ve sık sık başvurulan imalardır. Bu sebeple QAnon'un anlaşılması ABD medyasında, özellikle sağ tandanslı medya organlarının yaydığı yalan haberlerinin arka planının anlaşılması bakımdan da önem taşımaktadır.

[390] Marwick, Lewis, **a.g.e.,** s. 55.

QAnon temelinde bir alt kültür olarak değerlendirilebilir. Tarihi, 2017 yılının Ekim ayına, 4chan'in mesaj panosuna şifreli mesajlar yollamaya başlayan "Q Clearence Patriot" adlı bir kullanıcıyla başlamaktadır (bir süre sonra 4chan kullanıcıları bu kullanıcının adını "Q" olarak kısaltmış, grup ise "Q" ile "Anonym" kelimelerinin birleştirilmesi ve kısaltılmasıyla "QAnon" olarak tanınmıştır). Bu mesajlar, site kullanıcıları tarafından kısaca "Q" olarak tanınan bu kişinin bıraktığı "ekmek kırıntıları" ya da "Q bombası" olarak tanımlanmıştır.

Bırakılan bu "bombalar" çözüldükçe QAnon mitolojisinin teması da ortaya çıkmıştır. Buna göre dünya, (Pizzagate hikayesi ile paralel bir şekilde) çocukları kurban etme pratiği yapan pedofili seçkinlerden oluşan, Şeytan'a tapan bir topluluk tarafından gizlice kontrol edilmektedir. ABD'deki birçok QAnon takipçisine göre bu toplulukta tanınmış politikacılar, iş insanları ve eğlence dünyasındaki tanınmış figürler bulunmaktadır. Bu bozuk düzene karşı çıkan ve tanrının emirlerini yerine getirenlerse Q'nun kendisi de dahil olmak üzere, tüm takipçiler yani "beyaz şapka hareketinin" müritleridir. Nitekim, aslen bir istihbarat görevlisi olduğuna inanılan Q, yakın zamanda bir fırtınanın geleceğini; bu topluluk üyelerinin alenen ifşa edileceğini, tutuklanacağını ve idam edileceğini öne sürmüştür.[391]

QAnon üzerine çalışan birçok uzman, 2010'ların sonundaki kültürel, teknolojik ve politik koşulların grubun gelişmesinde rol oynadığı konusunda hemfikirdir. Nitekim bu yıllarda ABD'deki siyasi ortam; sosyal medyanın yükselişi, yankı odaları ve bunların ideolojik filtre balonları yaratma eğilimi nedeniyle kutuplaşmıştır. Öte yandan 2008 ekonomik krizi gibi, birçok ABD'linin hayatını kargaşaya ve belirsizliğe sürükleyen olaylar, onları adeta QAnon gibi bir hareketin sunduğu kolay cevaplara, açık seçik görülen düşmanlara ve kolayca elde edilen amaç ve güç duygusuna karşı daha savunmasız hale getirmiştir.

Basitçe söylemek gerekirse, 2010'ların sonlarına doğru, birçok insan korkmuş, kafası karışık, rahatsız ve öfkeli bir haldedir. Buna göre toplum bir günah keçisi ve en

[391] Network Contagion Research Institute, "The QAnon Conspiracy: Destroying Families, Dividing Communities, Undermining Democracy", (Çevrimiçi), https://networkcontagion.us/wp-content/uploads/NCRI-%E2%80%93-The-QAnon-Conspiracy-FINAL.pdf, 27 Eylül 2023, s. 6.

önemlisi umuda ve anlamlı eyleme giden bir yol aramaktadır.[392] Bunlarla birlikte QAnon'un etkisinin bu denli yüksek olmasının başka bazı özel sebepleri de bulunmaktadır. Bu sebepler günümüzdeki bilgi kirliliğinin sebebi olan yalan haberlerin çevrimiçi kitleler tarafından nasıl yayıldığını göstermesi açısından da önemlidir.

Öncelikle bahsedilmesi gereken etmen oyunlaştırmadır. Bunun anlamı QAnon takipçilerinin kendilerini rol yapma oyunlarındaki gibi bir kahraman olarak görmelerine yol açmaktadır. Bu kişilerin kendilerini esrarengiz ve mutlak gerçeğe sahip bir liderin peşinden giden, zayıf bir pozisyonda olup kendinden daha güçlülerle mücadele eden (satanist pedofili elitler) ve en nihayetinde zafere ulaşacağını iman eden kişiler olduklarına inandıkları unutulmamalıdır. Bu durum çok açık bir biçimde Yıldız Savaşları ve Yüzüklerin Efendisi filmlerinin ana temalarını oluşturmaktadır. QAnon takipçileri bu şekilde kendilerini normal hayatta hissedemedikleri kadar güçlü hissetmektedirler.

Bunun yanında grup içinde ortaya atılan hiçbir teori yanlışlanmamaktadır. Bunun yerine takipçiler yazılanlara "doğru, ancak dahası var" diyerek katkıda bulunmakta bu şekilde teoriler birbirine eklenerek geliştirilmektedir. Bu durum birçok QAnon fenomenini ortaya çıkarırken, grup aidiyetini güçlendirip olgunlaştırmıştır.[393]

Grup aidiyetinin son durağı ise grubun, tarikat benzeri bir yapıya dönüşmesidir. Şöyle ki daha önce bahsedilen politik ve sosyal sorunlarla boğuşan ABD halkı herhangi bir amaca veya gruba aidiyet hissine aç duruma gelmiş ve durum QAnon gibi grupların işine gelmiştir. Bu vaziyet öyle bir hal almıştır ki bazı kişiler, QAnon'a üye olan arkadaşları ve aile üyeleriyle olası bir çatışmadan kaçınmak için, harekete katılmak zorunda kalmışlardır.

QAnon'un Pizzagate dışındaki en büyük operasyonlarından biri ise 2020 seçimleri sonrasında yaşanmıştır. Grubun ana hedefi ise ABD'deki seçim sisteminin önemli bir bileşeni olan Dominion Oy Sistemi'dir. Grubun yaydığı kanıta muhtaç iddialara göre, Dominion yazılımı, oyları Donald Trump'tan, Başkan seçilen Joe

[392] Network Contagion Research Institute**, a.e.,** s. 7.
[393] **A.e.,** s. 12-13.

Biden'a kaydırmıştır. Teori, 6 Kasım'da QAnon takipçileri tarafından 4chan ve 8kun sitelerinde dolaşıma başlamış daha sonra o akşam Twitter'a taşınmıştır.

NBC News televizyonunun analizine göre, 5 Kasım-17 Kasım tarihleri arasında konu ile ilgili #Dominion, hashtagini kullanan yedi tweetten biri kendini QAnon destekçisi olarak tanımlamaktadır. Dahası, bu komplo teorisi ana akım medyada da kendine yer bulmuştur. Aşırı sağcı haber kaynağı One America News Network bu teoriyi 9 Kasım'da yaymaya başlamış, 12 Kasım'da eski Başkan Trump, One America News Network raporuna atıfta bulunarak bu teoriyi Twitter'da tekrarlayarak güçlendirmiştir.[394] Söz konusu teorinin 6 Ocak Ayaklanmasının en büyük nedenlerinden biri olduğu göz önüne alınınca QAnon kitlesinin ayaklanma bağlamındaki önemi gözler önüne serilmektedir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında 6 Ocak Ayaklanmasının pekâlâ sosyal medya platformlarından üretilen haberlerden kaynaklanabileceği ortadadır. Nitekim Charleston saldırısı, Pizzagate skandalı ve Dominion yazılımı ile ilgili öne sürülen komplo teorileri; sosyal medya algoritmalarıyla desteklenen, hakikat sonrası kavramı temelinden yükselen ve sosyal ağ kitleleri tarafından üretilen söylemlerin, gerçek hayata doğrudan etki edebildiğini ve toplum açısından vahim olaylara sebebiyet verebileceğini gösteren olgulardır. Peki 6 Ocak Ayaklanmasında, bu mefhumların etkisiyle hareket eden failler kimlerdir? Bu sorunun yanıtı ve Donald Trump'ın 6 Ocak Ayaklanmasındaki konumu çalışmanın bir sonraki ve son bölümünde işlenecektir.

3.3. Hakikat Sonrasının Sonucu Olarak 6 Ocak Ayaklanması

Çalışmanın şu ana kadar işlenen tüm bölümlerinde görüldüğü üzere, 6 Ocak Ayaklanması, herhangi bir tikel nedene indirgenemeyecek kadar karmaşık ve uzun bir sürecin son aşamasını ifade etmektedir. Ayaklanmanın gerçekleşmesi için gereken koşullar ve bunun toplumsal altyapısını işleyen etmenler incelenirken üzerinde durulması gereken son başlık ise artık 6 Ocak Ayaklanmasının kendisidir. Bu minvalde çalışmanın son bölümünü ifade eden bu kısım; ayaklanmanın önde gelen figürlerinden biri olan Donald Trump'ın hakikat sonrası dönemde ne ifade ettiğine, 6 Ocak

[394] Network Contagion Research Institute**, a.e.,** s. 20.

Ayaklanmasının nasıl yaşandığına ve ayaklanmayı gerçekleştiren sosyal ağ kitlelerinin kimler olduğuna ayrılmıştır. Öncelikle Donald Trump'ın hakikat sonrası bağlamda nerede olduğu ve ayaklanmadaki rolü üzerinde durulacaktır.

3.3.1. Hakikat Sonrası Paradigmasında Donald Trump'ın Yeri

Donald Trump'ın sahip olduğu kişilik özelliklerinin bu çalışma içerisinde bilimsel olarak tanımlanması olanaksızdır. Bunun yerine Trump'ın sahip olduğu karakter değil, ortaya koyduğu ve sayısı bir hayli fazla olan narsisistik söylemlerin varlığı kabul edilecek ve bu bölümde yapılacak analizler bu temelden ele alınacaktır. Buna göre Trump'ın sahip olduğu söylem tarzının, ABD'de zaten var olan kültürel ortama intibak ettiği değerlendirilmektedir. Nitekim Trump'ın düşün dünyasını oluşturan eserlere bakıldığında bu durumun işaretlerini görmek mümkündür.

Donald Trump'ın, 1952 yılında çok satan bir kişisel gelişim kitabı olan "Olumlu Düşüncenin Gücü'nün" yazarı Norman Vincent Peale'a olan hayranlığı bu minvalde önem taşımaktadır. Trump, hayatının erken döneminde, ünlü bir vaiz olan Peale'ın, insanların kendi gerçeklerini yaratmasının mümkün olduğunu salık veren öğretilerinden etkilenmiştir. Peale'a göre gerçekler ne kadar zor veya umutsuz görünürse görünsün asıl önemli olan bunlar değildir, kişilerin gerçekliğe karşı aldıkları tutum bunlardan çok daha mühimdir. Bu durum açık bir şekilde başarı doktrininin yanı sıra, kişinin olumsuz gerçekleri inkâr etme fikrini de teşvik etmektedir.

Trump'ı etkileyen bir diğer yazarın ise Ayn Rand olduğu bilinmektedir. Rand'in genel görüşlerine bakıldığında ise yetenek ile başarıyı ilişkilendiren ve kapitalizmi cesaretle destekleyen, nihilist bir dünya görüşünü savunduğu görülmektedir. Rand bu minvalde bencilliği, ahlaki bir zorunluluk olarak görmüş ve kişinin kendi mutluluğunu takip etmesini en önemli ahlaki hedef olarak tanımlamıştır. Bu argümanların, Trump'ın dünya görüşünde ve kendine odaklı narsisistik söylemlerinde önemli bir rol oynadığı söylenebilmektedir.[395]

Burada narsisizm mefhumu önemli bir noktayı ifade etmektedir. Kakutani'nin özellikle hakikat sonrası dönemle yükselişe geçen öznelliğe ve değeri azalan olgulara

[395] Kakutani, **a.g.e., s.** 52-53.

dikkat çekmesi bu noktada önem taşımaktadır.[396] Nitekim hakikat sonrasını üreten en önemli söylem tarzlarının temelinde, öznel yargıların hemen her tür görüşten (hakikat başta olmak üzere) daha önemli olduğunu salık veren narsisist bir itki bulunmaktadır. Peki Trump'ın intibak ettiği bu narsisizmin mahiyeti nedir?

Burada Christopher Lasch'ın, Narsisizm Kültürü olarak tanımladığı kavramdan bahsetmek gerekmektedir. Frankfurt Okulu'ndan etkilenmiş olan tarihçi ve düşünür Lasch, ABD psikiyatrisinde narsisizm vakalarının artmasının, genel olarak kültürel bir narsisistik kişiliğin ortaya çıkışının yansıması olarak görmüştür. Lasch, narsisizmin sadece bir patoloji olmadığını, aynı zamanda toplumsal bir olgu haline geldiğini ve 1970'lerin sonlarına doğru ABD toplumunda temel bir kişilik özelliği olarak ortaya çıkan bir problem olduğunu vurgulamıştır. Onun bakış açısına göre narsisizm; bürokrasiye, terapi kültürüne, görüntülerin her yeri kaplamasına ve tüketim kültürüne karşı psişik bir tepkidir. Bu tepkinin ana işlevi ise bireylere, modern yaşamın stres ve endişelerine karşı bir tür başa çıkma imkânı vermesidir.

Bunun da ötesinde Lasch; toplumun kolektif kurtuluş ideali yerine, bireysel başarı ve tatmin vaadini benimsemeye başladığının altını çizmektedir. Buna göre, çağdaş ABD'liler, anında tatmin ve kişisel refah için, geçmiş kuşakların değerlerini bir kenara atmışlardır. Lasch toplumun; kişisel tatmin ve anlık zevklerle, benmerkezci bir şekilde ele geçirilmesini, duygusal kaçışı, yaşlanmanın inkârını, yaşamın bir sahneye dönüşmesini ve siyasetin bir gösteriye dönüşmesini vurgulamıştır. Ekonomik ve toplumsal rekabetin toplumda yoğunlaşmasını ve bunu takiben narsisizmin yükselişini ve sonuç olarak toplumsal değişim umutlarının azalmasının nedeninin bu olduğunu savunmuştur.[397] Peki bu kültüre en uygun liderlik tarzı olduğu düşünülen narsisistik liderliğin ana etmenleri nelerdir?

Narsisistik liderlik, özellikle kriz dönemlerinde öne çıkmaktadır. Lider, sorunlara basit çözümler sunmakta ve bunların yalnızca kendi liderliği altında çözülebileceğini öne sürmektedir. Bu liderlerin sloganları ise genellikle "diğerleri

[396] Kakutani, **a.e.,** s. 50.
[397] Marie-France Hirigoyen, **Narsisistler İktidarda,** Çev. Ayşen Gür, İstanbul, İletişim Yayınları, 2021, s. 72.

tarafından mahvedilen her şeyi düzelteceğim" veya "sorunları ben çözeceğim, kimse benim kadar iyi yapamaz" gibi ifadeler içermektedir. Lider; insanları vaatlerini sorgulamadan, ona inanmaları için kandırmaktadır. Böylelikle kriz anında, umutsuzluk içerisinde savrulan bu kişiler, mezkûr liderlere sarılmak zorunda hissetmektedirler.

Burada Donald Trump'ın, sayılan bu nitelikleri taşıdığı söylenebilmektedir. Nitekim kendisi, önceki başkanları sürekli olarak başarısız ve hatalı olarak tasvir etmiş, kitleleri sadece kendisinin doğru yolu gösterdiğine inandırmıştır. Bu durumun yol açtığı en önemli şey ise liderliğin ve kişiliğin aynı şeymiş gibi algılanması ve bunun sonucunda kişisel bir kült yaratılmasıdır.

Bu şekilde lider, makamı ile özdeşleşmiş ve ikisi birbirinden ayrılamaz hale gelmiştir. Bu, liderin gerçek yetkisini anlamadığı ve bu nedenle bulunduğu makamın kırmızı çizgilerini aşabileceği anlamına da gelmektedir. Bu saiklerle Donald Trump, seleflerinin çalışmalarını değersizleştirip yok sayarak bu türden bir liderlik sürmüştür.[398] Bununla beraber narsisistik liderliğin çalışma açısından haiz olduğu en önemli niteliğinin, inkarla bağlantılı olarak gelişen çarpık gerçeklik algısı olduğu düşünülmektedir.

Burada inkarın insan bilinci için önemine vurgu yapılmalıdır. Nitekim Donald Trump'ın bariz hakikatlere yönelik itirazlarının işlevi bu anlamda önemlidir. İnkâr, kişi tarafından tehlikeli veya acı verici olarak algılanan gerçeğin reddedilmesi eylemidir. Bu, duygusal bir tepki olabileceği gibi, geçmiş olaylar veya gerçeklerle de ilgili olabilmektedir. Bu minvalde inkâr; dış dünyanın gerçeklerini sorgulamadan benlik duygusunu korumak için kullanılmaktadır. Böylelikle kişi; aynı anda birbiriyle çelişen iki olguyu, olduğu gibi kabul etmek yerine birini inkâr edip yadsıyarak çatışmayı gidermektedir (burada bilişsel uyumsuzluk teorisini hatırlamak yararlı olacaktır).

Donald Trump'ın gerçeklikle ilgili ayarlamaları ve yalanları, genellikle kendisini en büyük ve en iyi olarak göstermeyi amaçlamaktadır. Onun için (hakikat sonrası döneme uygun olarak) doğru veya yanlışın bir önemi yoktur, çünkü kendisi

[398] Bärbel Wardetzki, **Siyasette ve Toplumda Narsisizm, Ayartma ve İktidar,** Çev. Deniz Cankoçak, 2. bs., 2018, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 22.

olguları olduğu gibi kabul etmemekte ve sadece amacına uyduğu şekilde algılamaktadır. İşte Donald Trump'ın söylemlerinin, gerçeği sürekli olarak değiştirmesinin ve sonunda kendisinin söylediği şeyin doğru olduğunu salık vermesinin özü budur.

Seçim sonuçlarına (Clinton'dan daha az oy alması) veya yemin törenine katılan insan sayısına yönelik takıntısı ve öfkesi, bu söylem tarzının belirgin örnekleridir. Nitekim Trump; yemin töreni öncesinde, *"Güzel, çok güzel bir gün olacak... Yeni bir hareketi, dünyanın daha önce hiç görmediği bir hareketi başlattığımızı düşünüyorum"* gibi ifadelerde bulunmuş ve sonradan yemin törenine katılanların sayısının daha düşük olduğunu iddia eden "sahtekâr medya"yı yalancılıkla suçlamıştır.[399]

Tüm bunlarla beraber, cevaplanması gereken bir diğer soru; Trump'ın sahip olduğu, aşırı sağa göz kırpan siyasasının ABD siyasetinde yeni olup olmadığıdır. Bu iddialar özellikle ana akım ve liberal yayın portallarında bolca tartışılmıştır. Burada Trump'ın eksantrik kişiliği ve siyasetin dışından gelmesi sebebiyle, ABD de gündemde olmayan bazı ırkçı ve ayrımcı motifleri politikanın konusu haline getirdiği iddia edilmiştir. Peki bu durum gerçekten böyle midir?

ABD üzerine akademik çalışmalarda bulunan Lale Demirtürk, medya kuruluşlarının, problemin kaynağı olarak Trump'ı önce çıkarması konusunda "Amerika'da Irkçı Söylem ve Şiddet: Siyahları 'Öldürme' Politikasının Açılımı" adlı eserinde[400] şöyle yazmıştır;

> "ABD'de ve dünyada birtakım medya kuruluşları, Trump'ı Amerika'da bugüne kadar rastlanmayan aşırılıkta olağan dışı bir kişi gibi gösterme ve ırkçıların izlenme oranını (rating) arttırma uğraşısına kapıldıkça, ülkede Trump gibi beyaz Amerikalıların üstünlüğüne inanan veya sadece beyaz oldukları için ayrıcalıklı olduklarını düşünen ırkçı ve cinsiyetçi görüşlerini açıkça ifade etmekten utanmayan geniş bir kitlenin varlığı ve dile getirdiği ırkçı hakaretler garipsenmemektedir. ABD'nin etnik milliyetçiliğini somut biçimde ortaya koyan Trump, 'gerçek' Amerikan vatandaşlarının aslında beyaz 'saf kan' Avro-Amerikalılar (beyaz Avrupa asıllı Amerikalılar) olduğunu belirten bir 'aryan' Amerikan toplum projesini dayatmaktadır. Oysa ki Trump, Amerikan toplumunda zaten kemikleşmiş bulunan Batılı beyaz ırkçı düşünceyi sahiplenen ve

[399] Hirigoyen, **a.g.e.,** s. 39.
[400] E. Lale Demirtürk, **Amerika'da Irkçı Söylem ve Şiddet: Siyahları "Öldürme" Politikasının Açılımı,** İstanbul, Kopernik Yayınları, 2021.

etkinleştiren büyük bir ırkçı kesimin yeni ve bir o kadar da sıradan iktidar temsilcisi olarak görülmelidir."[401]

Yazara göre Trumpizm bu minvalde; global gücünü kaybetme ezikliği içinde olan ve siyahların, devleti karşısına alarak sürdürdüğü toplumsal hareketler karşısında kendisini kriz içerisinde hisseden Avro-Amerikalı insanların, aşırılık duyguları içerisinde tutunduğu bir beyaz ideolojisidir.[402] Yazar, söz konusu ideolojinin (çalışmada işlenen popülizm ve aşırı sağ mefhumlarının da doğrulayacağı üzere) ABD özelinde asla yeni olmadığını ifade etmektedir. Buna paralel görüşleri Cas Mudde de paylaşmaktadır. Onun noktainazarından Trumpizm olarak adlandırılan ideoloji, temelde aşırı sağı ifade etmektedir. Bu nedenle analizini; yerliciliğin, otoriterliğin ve popülizmin, ABD'de Trump'ın seçildiği 2016 öncesinde olup olmadığı üzerinden kurmuştur.

Öncelikle yerlicilik söz konusu olduğunda Mudde, Chicago Üniversitesi bünyesinde yapılan bir araştırmaya vurgu yapmaktadır. Söz konusu çalışma; ABD'lilerin yüzde 65'inin ırksal çeşitliliğin ABD'yi daha güçlü kıldığını, yüzde 61'inin yasal göçün ABD'nin bir fırsatlar ülkesi olarak itibarını artırdığını ve teknik uzmanlığa sahip şirketlere fayda sağladığını düşündüğünü ortaya koymuştur. Bunun yanında çalışma, yerliciliğin 2016 öncesindeki varlığını ampirik olarak kanıtlamıştır. Nitekim ABD'lilerin üçte biri "ülkenin ilk Avrupalı göçmenler tarafından kurulan kültürün" Amerikan kimliği için son derece/çok önemli olduğunu düşünürken (yüzde 40'ı için orta derecede önemlidir), yüzde 40'ı aynı şeyi "Hıristiyan dini inançlarına dayanan bir kültür" için düşünmektedir (yüzde 25'i için orta derecede önemlidir). Ayrıca, ABD'lilerin yüzde 47'si yasadışı göçün Amerikan yaşam tarzını son derece/çok tehdit ettiğini düşünürken (yüzde 25 için orta derecede tehdit etmektedir), yüzde 15'i yasal göçün tehdit ettiğini düşünmektedir (yüzde 23 için orta derecede tehdit etmektedir).[403]

Bununla beraber Mudde'nin işaret ettiği çalışmalar ABD toplumunda otoriter eğilimlerin çok yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim buna göre ABD nüfusunun yaklaşık yarısı "otoriter" olarak sınıflandırılabilmektedir. Kolluk kuvvetleri

[401] Demirtürk**, a.e.,** s. 20-21.
[402] Mudde, **The Far Right in America**, s. 188-189.
[403] **A.e.,** s. 90.

ve askeri güçlerin her yerde desteklendiği düşünüldüğünde, ordu ve polisin ABD'de en çok güvenilen kurumlar arasında yer alması şaşırtıcı değildir. Oranlar yıllardır düşüyor olsa da 2014 yılında ABD'lilerin çoğunluğu, yerel mahkemelerin suçlulara karşı çok hoşgörülü olduğu yönünde görüş bildirmiş ve katiller için ölüm cezasını destelemiştir. Buna ek olarak, terörle mücadele politikaları çerçevesinde ABD'liler, otoriter politikaları oldukça kabullenir hale gelmiştir. 2006 yılında yapılan bir başka çalışma, ABD'lilerin yüzde 47'sinin mahkeme izni olmadan telefonların dinlenilmesini desteklemiş, yüzde 65'i medyanın terörle mücadelede kullanılan gizli yöntemler hakkında haber yapmaması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Bunun da ötesinde yüzde 23'lük bir kesim, terörle mücadelede Başkanı eleştirmenin doğru olmadığını düşünmektedir.[404]

Son olarak popülizm de bir önceki araştırmalara paralel bir seyir izlemektedir. Nitekim Mudde ABD'lilerin çoğunun hafif ya da güçlü popülist olarak nitelendirilebileceğini aktarmaktadır. Örneğin, yine 2016 öncesinde yapılan bir çalışmaya göre ABD'lilerin yaklaşık yüzde 80'i Kongre'deki siyasetçilerin halkın iradesini takip etmesi gerektiğini düşünmekte, yüzde 70'inden fazlası birkaç özel çıkar grubunun sahip olduğu gücün, ülkenin ilerleme kaydetmesini engellediğine inanmakta ve ABD'lilerin neredeyse yarısı siyasetin nihayetinde iyi ile kötü arasında bir mücadele olduğunu düşünmektedir. Bunların ışığında yazar; Trumpizmi, ABD'de patolojik bir normallik, ana akım görüşlerin radikalleşmesi olarak görmüştür. Bunun anlamı, Trump'ın "birdenbire" ortaya çıkmadığı ve Trumpizm'in Trump'la birlikte yok olmayacağıdır.[405]

Tüm bunlarla birlikte Mudde, Trump'ın çizgisini beğenmeyen Cumhuriyetçi partililerin, Trump'ı; partiye aşırı fikirlerini empoze eden bir yabancı olduğu iddiasını da reddetmektedir. Buna göre partinin aşırı sağa kayışı Trump'tan önce başlamış, Trump bu durumu kendine fırsat bilmiştir. Buna göre otoriterlik, yerlicilik ve popülizmden esinlenen aşırı sağcı politikalar hem valiler hem de yasa koyucular arasında, eyalet ve yerel düzeylerde, Trump'ın adaylığının kesinleştiği 2016 yılında zaten etkindir. Örneğin, göçmenlik ve şeriat karşıtı katı yasalar neredeyse sadece

[404] Mudde, **The Far Right…** s. 91.
[405] **A.e.,** s. 92-93.

Cumhuriyetçi Parti kontrolündeki eyaletlerde yürürlüğe girmiştir. Dahası Cumhuriyetçi valilerin büyük çoğunluğu, Suriyeli mültecileri, aralarına teröristlerin de karışmış olabileceği gibi kanıtlanmamış tehlikeleri bahane ederek eyaletlerine kabul etmemişlerdir.

Ayrıca söz konusu tarihlerde; eyalet ve yerel düzeylerde, Cumhuriyetçilerle aşırı sağcı John Birch Cemiyeti ve çeşitli beyaz üstünlükçü gruplar arasındaki bağlantılar çok açık bir şekilde sergilenmiştir. Dolayısıyla, Trump belki federal düzeyde Cumhuriyetçi Parti'yi pek temsil etmiyor olsa da bu durum eyalet ve yerel seviyede, bilhassa iki kıyı arasındaki orta ABD'de geçerli değildir. Buradan hareketle Mudde; eğer seçmen kitlesine bakılacak olunursa Trump'ın, 2016 yılındaki diğer Cumhuriyetçi adaylar olan Mitch McConnell ve Jeb Bush'dan çok daha doğru bir şekilde Cumhuriyetçi tabanı temsil ettiğini ortaya koymaktadır.[406]

Bunlarla birlikte özellikle Trump tarafından üretildiği ve yayıldığı düşünülen komplo teorileri de aslında Trump'tan çok daha öncesine gitmektedir. Örneğin küresel ısınma ve mülteciler gibi konuların yanı sıra eski dönemin başkanları Obama ve Hillary Clinton gibi siyasi rakipler hakkındaki komplo teorileri, 2016 öncesinde Cumhuriyetçi Parti'nin seçmenleri arasında geniş destek bulmuştur.

Nitekim yine Trump'ın başa geçmesinden önce yapılan bir çalışma; Cumhuriyetçilerin yüzde 81'inin Hillary Clinton'ın "Bingazi'deki ABD Büyükelçiliğinin saldırıya uğrayacağını bildiğini ve korumak için hiçbir şey yapmadığı" iddiasının (kesinlikle ya da muhtemelen) doğru olduğunu düşündüğünü, yüzde 54'ünün ise "küresel ısınma bilim insanları tarafından uydurulmuş bir efsanedir" ifadesi için aynı kanaatte olduğunu gösterirken, yüzde 53'lük bir kesim Obama'nın ABD'de doğmadığı yönünde görüş bildirmiştir.[407] Tüm bu iddialar Trump tarafından defalarca dile getirilmesine rağmen, kaynağı Donald Trump değildir.

Tüm bunlarla beraber akla gelen soru Trump'ın tam olarak hangi görüşleri temsil ettiği, bilhassa aşırı sağ kavramında nerede durduğudur. Şöyle ki Donald Trump'ın siyasette savunduğu ve konumlandığı kesin bir tarafının olmadığı

[406] Mudde**, The Far Right…** s. 68.
[407] **A.e., s.** 68-69.

düşünülmektedir. Bu duruma aşırı sağ içerisinde işlenen ekstrem sağ ile popülist radikal sağ ayrımı da dahildir. Nitekim Trump, bazen Çin lideri Xi Jinping'nin ömür boyu liderlik koltuğunda kalmasını garantileyen kanunları geçirmesini överek demokrasi karşıtı ekstrem sağa yakınlaşırken, bazen de ABD anayasasına olan sadakatini açıkça dile getirip "gerçek Amerikalılar" üzerine konuşarak radikal popülist sağcı bir görünüm çizmektedir.

Bu minvalde Donald Trump'ın siyasası konusunda kesin olan yalnızca iki yargıya varılabilmiştir. Bunlar da kendisinin aşırı sağcı söylemleri izlediği ve tam bir pragmatist olduğudur. Buradan yola çıkılarak bir siyasi bir figür olarak Donald Trump'ın; pragmatist aşırı sağcı bir politikacı olduğu söylenebilmektedir. Bu tanım onun hakikat sonrası söylemlerini de açıklamaktadır. Nitekim hakikat sonrasının en önemli alametifarikalarından birini ifade eden öznellik, onun pragmatist eğilimleriyle tam bir uyum içerisindedir.

Öznelliği öne çıkartan narsisist ABD kültürü bu minvalde onun hakikat sonrası söylemlerinin kaldıracı olmuş, bu kaynaktan hareket ederek kullandığı keskin pragmatik siyasa, politikadaki etki alanını genişletmesini sağlamıştır. ABD ile iç içe bir şekilde, yaklaşık 150 senelik bir geçmişi olan aşırı sağcı motifler ise onun kitlelere hitap etmesi için gereken motivasyonu sağlamıştır. 6 Ocak Ayaklanmasının gelişim sürecine, buraya katılan sosyal ağ kitlelerine ve Donald Trump'ın onlarla kurduğu ilişkiye bakıldığında bu durum açık bir şekilde görülebilmektedir.

3.3.2. 6 Ocak Ayaklanmasının Gelişimi

6 Ocak Ayaklanması genel kanının aksine ABD tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir olay değildir. Nitekim buna benzer kalkışmalar ve karışıklıkların tarihi, ABD İç Savaşından itibaren ara ara yaşanmıştır. Burada özellikle İç Savaşın başlangıç tarihi olan 1861 senesi önemlidir. Nitekim ayaklanma neofaşizmin bir ifadesi olarak görülebilirse de 6 Ocak'ın kökleri bu tarihte Abraham Lincoln'ün seçilmesini engellemek amacıyla Kongre Binası'nı basmaya çalışan kölelik savunucularına dayandığı söylenebilmektedir. Bu minvalde 2021 yılında Kongre Binası'nı basan kalabalığın Konfederasyon bayrağı açmasını ve dışarıdaki kitlelerin

ilmikle tamamlanmış bir darağacı kurmasını, on yıllar öncesinden gelen bir geleneğin günümüzdeki yankıları olarak tanımlamak mümkündür.

Daha açık bir anlatımla 6 Ocak 2021 olayları; beyazların, özellikle de güneyli beyazların, beyaz olmayanların her türlü güçlendirilmesine karşı direnişiyle derin bir süreklilik ifade etmektedir. Bu tür bir direniş, Lincoln'ün 1860-1861'de köleliğe karşı çok sınırlı muhalefetiyle, XX. yüzyılın başlarında siyahları ikinci sınıf vatandaşlığa düşürmek için girişilen eylemlerle ve 1950'ler ve 1960'larda ırksal entegrasyona karşı yürütülen çete şiddeti ile alevlenmiştir. Bu minvalde Siyahların, Latinlerin, Asyalıların ve Amerikan yerlilerinin önemli desteğini alan Joe Biden'ın seçilmesi, tarihsel olarak yerlici/popülist kökenli hareketlerin halefi olan bu ayaklanmanın başat nedenlerinden birini teşkil etmektedir.[408] Peki 6 Ocak Ayaklanmasını neler hazırlamış, bir başka ifadeyle ilk işaret fişeğini kim yakmıştır?

Burada federal savcılar ve kongre müfettişleri, Başkan Donald J. Trump'ın 6 Ocak 2021'den üç haftadan kısa bir süre önce attığı bir tweet'e dikkat çekmektedirler. Buna göre söz konusu tweet; Kongre Binası'nın basılmasında merkezi bir rol oynayan aşırılık yanlısı gruplar için önemli bir eylem çağrısı olmuştur. Trump'ın 19 Aralık 2020'nin ilk saatlerinde attığı mezkûr Twitter mesajı; Kongre'nin Joseph R. Biden Jr.'ı başkanlık oylamasının galibi olarak gösteren Seçiciler Kurulu sonuçlarını onaylayacağı gün, destekçilerini Washington'a gelmeye çağırdığı ilk mesajdır. Trump burada mesajını *"Orada olun, vahşi olacak!"* diyerek mesajını bitirmiş ve bu durumun; kitlelerin Trump yanlısı mitinge katılmalarını ve ardından Kongre Binası'na yürümelerini teşvik eden ilk hareket olduğu sonucuna varılmıştır.

Aşırılık yanlısı gruplar bu minvalde Trump'ın Twitter mesajını neredeyse anında kutlamışlar ve bunu geniş çapta bir saldırıya davet olarak yorumlamışlardır. Mahkeme dosyalarına ve Temsilciler Meclisi komitesinin yaptığı araştırmalara göre, Trump'ın sözlerine yanıt veren gruplar anında mobilize olmaya başlamış ve çevrimiçi

[408] Kevin B. Anderson, "The January 6 Insurrection: Historical and Global Contexts", **Critical Sociology**, C. 48, S. 6, 2021, s. 902.

şifreli iletişim kanalları kurmaya, koruyucu teçhizat edinmeye ve Washington dışında konuşlanacak ağır silahlı "acil müdahale kuvvetleri" hazırlamaya başlamışlardır.

Ayrıca söz konusu kitlelerin savaşçı bir dille kitleleri kamçılamaya çalıştıklarının da altı çizilmektedir. Nitekim kitlelerin kendi aralarında oluşturdukları dijital ağlarda Trump'ın kullandığı dili "kıyamet tonu" olarak tanımladıkları tespit edilmiştir. Bu durumun sonucunda ise Kongre Polisi ve Kongre üyelerine yönelik aşırı sağcı tehditler 6 Ocak'a yaklaşırken giderek artmıştır. Burada Trump'ın söz konusu mesajına kimlerin tepki verdiği de önem taşımaktadır. Nitekim bunlar; ayaklanmanın gerçekleşmesinde doğrudan rol oynayan grupları ifade etmektedir.

Bu minvalde Trump'ın mesajının en büyük etkiyi aşırılık yanlısı grupların üyeleri arasında yarattığı söylenebilmektedir. Nitekim bunlardan biri olan Oath Keepers'ın lideri ve kurucusu Stewart Rhodes, 15 Aralık'ta Trump'a bir açık mektup göndererek onu isyan veya iç karışıklıklarda Başkan'a ABD topraklarında askeri güç kullanma yetkisi veren İsyan Yasası'nı uygulamaya çağırmıştır. Ertesi gün, Three Percenters grubunun ulusal konseyi bir açıklama yayınlayarak üyelerinin Trump'ın çağrısına cevap vermek için hazırda beklediklerini söylemiştir.[409]

Trump'ın mesajının aşırı sağcı grupları ne derecede etkilediği; Oath Keepers'ın Florida lideri Kelly Meggs'in gönderilerine bakınca da anlaşılabilmektedir. Nitekim Meggs; 22 Aralık'taki bir Facebook gönderisinde *"Trump çılgınca olacağını söyledi!!!!!!! Vahşi olacak!!!!!!!, Hepimizi Kongre Binası'na çağırdı ve bunu vahşi hale getirmemizi istiyor!!! Emredersiniz efendim!!!"* diye yazmıştır.[410]

Bunların yanında 6 Ocak soruşturması kapsamında araştırmalar yapan savcılar, uzun süredir Trump'ın en ateşli destekçilerinden olan Proud Boys grubunun da Trump'ın mesajını bir çağrı olarak gördüğünü tespit etmiştir. Nitekim mesajın yayınlandığı gün, Florida'daki bir Proud Boys lideri olan Joseph Biggs, grubun başkanı Enrique Tarrio'ya özel bir mesaj göndererek, sarhoş olmak isteyenlerin değil amaca

[409] Alan Feuer, Michael S. Schmidt, Luke Broadwater, "New Focus on How a Trump Tweet Incited Far-Right Groups Ahead of Jan. 6", (Çevrimiçi), https://www.nytimes.com/2022/03/29/us/politics/trump-tweet-jan-6.html, 29 Eylül 2023.
[410] **A.e.**

yönelik üyelerin toplanılmasını önermiştir. Biggs bu minvalde meramını *"Radikal olalım ve sıkı adamlar bulalım"* diyerek özetlemiştir.[411]

Bunların yanında savcılar, internet ortamında etkin olarak boy gösteren bu kitlelerin, kendi içerisindeki fon sistemini de ortaya sermiştir. Buna göre Proud Boys bünyesindeki kişilerin seyahat masrafları, koruyucu teçhizat ve iletişim için çevrimiçi ortamda kitlesel fonlama kampanyaları düzenlediklerine dikkat çekilmektedir. Yıl sona ererken ise Tarrio sosyal medyada bir mesaj yayınlayarak Proud Boys'un 6 Ocak'ta rekor sayıda ama bu kez "bir sürprizle" katılmayı planladığını söylemiştir.[412]

Tüm bunlarla birlikte Trump'ın söz konusu tweeti atmasından sonra miting olarak düşünülen gösterilerin nasıl planlandığı da önem taşımaktadır. Buna göre Trump'ın 6 Ocak'taki etkinliği duyurması, mitingin nasıl planlanacağı konusunda farklı görüşlere sahip iki organizatör grup arasında bir karmaşaya yol açmıştır. Bir tarafta, Beyaz Saray ile gevşek bir ittifak içinde olan ve kasım, aralık aylarında Washington'daki Trump yanlısı iki büyük mitingde merkezi bir rol oynamış Women for America First adlı bir grup bulunmaktadır. Amy Kremer ve Kylie Kremer adlarındaki anne-kız tarafından yönetilen Women for America First, 6 Ocak'taki etkinliği Ellipse'de düzenlemek istemiş ve Trump ile Kongre üyelerinin konuşmalarına odaklanmanın doğru olacağını düşünmüşlerdir.

Diğer tarafta ise "Stop the Steal (Seçimin çalındığı iddialarına ithafen "Hırsızlığı Durdurun") hareketi lideri Ali Alexander ve onun baş müttefiklerinden biri olan Infowars'ın kurucusu ve yöneticisi Alex Jones'un başını çektiği bir grup organizatör bulunmaktadır. Alexander ve Jones 6 Ocak öncesinde ülke çapında bir dizi etkinlikte yer almış ve genellikle daha agresif bir söylem tarzı kullanmışlardır. O gün Ellipse'den Kongre Binası'na yürüyen kalabalığın arasına karışan bu ikili, megafon kullanarak insanları (ABD'nin kuruluş tarihi olan) "1776" sloganlarıyla cesaretlendirmiştir. Ayaklanma sonrası Jones'un; Beyaz Saray'ın Ellipse etkinliğinden

[411] Feuer, Schmidt, vd., **a.e.**
[412] **A.e.**

üç gün önce kendisine yürüyüşe liderlik etmesi gerektiğini ve Trump'ın da onu takip edeceğini bildirdiğini iddia etmesi bu minvalde dikkate değerdir.[413]

Bunlarla birlikte işlenen bu iki kampın ortak bir noktası vardır: Hepsi gizlilik protokolleriyle ünlü bir haberleşme uygulaması olan Signal'da, F.O.S. ya da Friends of Stone (Stone'un Dostları) adlı özel bir grup sohbetinin katılımcılarıdırlar. Bu grubun ismi Trump'ın en önemli danışmanlarından biri olan Roger J. Stone Jr.'a bir gönderme mahiyetindedir.[414] Burada en çok dikkat edilmesi gereken nokta; mitingin, aslen bir komplo teorisyeni olan ve organizatör kampları arasında daha radikal bir çizgiyi benimseyen Jones'un, söylemlerine uygun bir şekilde ilerlemesidir. Burada onun Beyaz Saray ile dirsek temasının olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır. Peki 6 Ocak günü tam olarak neler olmuştur?

Söz konusu ayaklanma sabah 08.17'den akşam 20.00'a kadar olan bir zaman aralığında cereyan etmiştir ve gün içerisindeki ilk fişeği Başkan Donald Trump, Ellipse olarak bilinen meydandaki mitingi öncesinde, seçim hileleri iddialarını Twitter üzerinden paylaşarak yakmıştır. Bunun üzerine aşırı sağcı milis grubu Proud Boys üyeleri, Kongre'ye doğru yol almışlardır. Daha sonra Başkan Trump, saat 12.00'da Ellipse'deki destekçilerine hitap etmeye başlamış, konuşmasının yaklaşık 15 dakikasının ardından onları Kongre binasına yürümeye çağırmıştır. Trump çağrısını *"Biliyorum ki buradaki herkes birazdan Kongre binasına barışçıl ve vatansever bir şekilde sesini duyurmak için yürüyecek"* ifadeleriyle dile getirmiştir.[415]

Bunun üzerine, Kongre binasının dışında bir kalabalık oluşmuştur. Kalabalık polis barikatına doğru yürümeye başlamış ve memurları fiziken bastırıp ilerlemeyi başarmışlardır. Bundan dakikalar sonra ise Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi, Biden'ın sertifikasyon sürecini başlatmıştır. Trump, saatler 13.10'u gösterirken konuşmasını "*Savaşıyoruz. Kâbus gibi savaşıyoruz ve eğer kâbus gibi savaşmazsanız,*

[413] Alan Feuer, Luke Broadwater, Maggie Haberman, Katie Benner, Michael S. Schmidt, "Jan. 6: The Story So Far", (Çevrimiçi), https://www.nytimes.com/interactive/2022/us/politics/jan-6-timeline.html, 29 Eylül 2023.
[414] **A.e.**
[415] BBC News, "Capitol riots timeline: What happened on 6 January 2021?", (Çevrimiçi), https://www.bbc.com/news/world-us-canada-56004916, 4 Kasım 2023.

artık bir ülkeniz olmayacak. O zaman Pennsylvania Caddesi'nde yürüyelim" sözleriyle bitirmiştir.[416]

Trump'ın söylediği gibi yürüyüşe geçen kalabalık polisle karşı karşıya gelmiş, kısa bir süre sonra ise bir polisi memuru göstericilerin kendilerine direklerle saldırdıklarını belirterek yardım çağrısı yapmış ve birden fazla polis memurunun yaralandığını eklemiştir. Kongre polisi bu sebeple tahliye uyarısı göndermiştir. Bu sırada ayaklanmacılar, Beyaz Saray'a bakan Batı merdivenlerini koruyan Kongre polisini de aşmayı başarmış ve 13.45-14.13 arasında ilk defa Capitol olarak bilinen Kongre binasına girmişlerdir.[417]

Ayaklanmacılar Kongre Binası içerisindeyken kapı ve pencereleri kırmışlar, Senatörlerin odalarını tarumar etmişler, onaylanma oturumunun yapıldığı salona girmeye çalışmışlar ve bunların sonucunda anayasal bir uygulama olan Biden'ın Başkanlığının onaylanma sürecini sekteye uğratmayı başarmışlardır. Bunların yanında Ashli Babbitt adlı bir ayaklanmacının güvenlik birimleri tarafından vurulduğunun da altı çizilmelidir. Saat 16.17'de Trump, göstericilere eve gitmelerini söylediği bir video yayınlamış, 18.00'da polis, Ashli Babbitt'in öldüğünü duyurduktan 15 dakika sonra Trump tekrar tweet atarak ayaklanmacıları "büyük vatanseverler" olarak tanımlamıştır.[418] Saat 20.00 itibariyle ise Kongre binası polisi, binanın ayaklanmacılardan tamamen temizlendiğini bildirmiştir. Trump'ın başkanlığı süresince yardımcılığını yürüten Mike Pence'in oturuma devam etmesi için salona geri gelmesinin akabinde Cumhuriyetçi Senatör Mitch McConnell, yaşananları başarısız bir ayaklanma olarak nitelemesi dikkat çekicidir.[419]

Görüldüğü üzere Donald Trump ayaklanmanın başlaması ve hatta sürdürülmesinde büyük bir rol oynamıştır. Peki Trump tam olarak ne ile suçlanmaktadır? Donald Trump'ın 6 Ocak Ayaklanması iddianamesinde kendisinin seçimi kaybetmiş olmasına rağmen iktidarı devretmek istemediği, bu nedenle, 3 Kasım

[416] BBC News, **a.e.**
[417] **A.e.**
[418] **A.e.**
[419] Marshall Cohen, Avery Lotz, "The January 6 Insurrection: Minute-by-minute", (Çevrimiçi), https://edition.cnn.com/2022/07/10/politics/jan-6-us-capitol-riot-timeline/index.html, 5 Kasım 2023.

2020'deki seçim gününü takip eden iki aydan fazla bir süre boyunca, seçimde sonucu belirleyici bir hile yapıldığı ve kendisinin kazandığı yalanlarını yaydığı vurgulanmakta, kendisinin dahi bu suçlamanın gerçek olmadığının farkında olduğu iddia edilmektedir. İddianameye göre Trump bilerek, yalan olan iddialarını meşru göstermiş, uluslararası bir öfke ortamı yaratmış ve halkın seçilen yönetime olan inancını aşındırmak için bunları tekrarlayarak geniş çapta yaymıştır. Buna göre Trump şu üç komployu kurmakla suçlanmaktadır.

- Başkanlık seçimi sonuçlarının federal hükümet tarafından toplanması, sayılması ve onaylanmasını sağlayan yasal federal hükümetin işlevini bozmak, engellemek ve bozguna uğratmak için sahtekârlık, dolandırıcılık ve hile kullanarak Birleşik Devletleri dolandırmak için komplo,
- Başkanlık seçiminin, toplanan sonuçlarının sayıldığı ve onaylandığı 6 Ocak kongre işlemini (tasdik işlemi) hukuksuz bir şekilde engellemek için komplo,
- Oy kullanma ve oylarının sayılmasını sağlama hakkına karşı komplo.[420]

İddianameye göre Trump'ın seçim hilelerine ilişkin yaygın ve istikrar bozucu yalanlar yoluyla yarattığı güvensizlik üzerine inşa edilen bu komploların her biri, Birleşik Devletler Federal Hükümeti'nin temel işlevlerini hedef almaktadır. Bunların en önemli önemli ortak noktası; oyları toplayan, sayan ve onaylayan federal hükümetin görevini yapmasına mâni olmak ve seçim sahtekarlığı iddiaları ile sonuçları tersine çevirmek için kullanılmasıdır.[421]

Burada, çalışmanın sahip olduğu perspektif göz önüne alındığında, altının çizilmesi gereken en önemli noktalardan biri; Trump'ın, mahkeme tarafından "yalan" olarak tanımlanan ancak bu çalışma açısından hakikat sonrası söylemler olarak görülen teorilerin, hukuki olarak tanınması ve bunların 6 Ocak Ayaklanması söz konusu olduğunda etkin olduğunun kabul edilmesidir. Nitekim bu aşamada sosyal ağ

[420] Charlie Savage, Adam Goldman, "The Trump Jan. 6 Indictment, Annotated", (Çevrimiçi), https://www.nytimes.com/interactive/2023/08/01/us/politics/trump-jan-6-indictment-2020-election-annotated.html, 29 Eylül 2023.
[421] **A.e.**

kitlelerinin, internet aracılığıyla Trump'ın söz konusu yalanlarıyla nasıl etkileşime geçtiği, onları nasıl mobilize ettiği konusunun açıklanmasında yarar görülmektedir.

3.3.3. 6 Ocak Ayaklanmasında Sosyal Ağ Kitlelerinin Niceliği

Söz konusu sosyal ağ kitlelerinin hangileri olduğuna geçmeden önce bu kitlelerin sosyal medya ile ilişkisinin ortaya konması gerekmektedir. Bu minvalde Lyn Van Swol, Sangwon Lee ve Rachel Hutchins'in 2022 yılında yaptığı bir çalışma önem kazanmaktadır.[422] Mezkûr çalışma ayaklanmacıların, dönemin Başkanı Trump'ın tweetlerinde sıklıkla vurgulanan "hileli seçim" temasıyla uyumlu haberlere/bilgilere maruz kalmış olduğunu belirtmektedir. Nitekim burada benzer düşünen sosyal ağlardan gelen bilgilere sürekli maruz kalmanın, 2020 seçimlerinin çalındığına dair inançlarını güçlendirdiği üzerinde durulmaktadır.

Çalışmaya göre söz konusu bu çevrimiçi ağ etkisi, Kongre Binası baskınında önemli bir rol oynamıştır. Nitekim suçlanan kişilerin yaklaşık üçte birinin, protestoya birlikte katılmayı planlayan aile üyeleri veya arkadaşlardan oluşan organize kümelerin bir parçası olduğunun altı çizilmektedir. Bu kümelerin çoğu Biden'ın kazandığı bölgelerden geldiği için, arkadaşlık ve aile gruplarının rolü, siyasi olarak daha çeşitli bir nüfusta kutuplaşmalarını sağlayabilmiştir.

Bu istatistikler, özellikle yüksek riskli hareketler söz konusu olduğunda, protestolara katılımda çevrimiçi ağların önemini doğrulamaktadır. Elbette bu, bu insanların yalnızca sosyal medya aracılığıyla harekete geçtiği anlamına gelmemekle birlikte, sosyal medya, kolaylıkla etkileşime geçme, ağ oluşturma ve gruplara katılma olanakları sunarak, insanların böylesi aşırılık yanlısı bir harekete katılmaları için mobilize edilmelerinde inkâr edilemez bir rol oynamıştır.

Tüm bunlarla birlikte çalışma, Kongre Binası baskınında suçlananların çoğunun aşırı sağcı bir grupla bilinen bir bağlantısı olmadığının altını çizmektedir. Bu da aşırı sağcı ve radikal ideolojilerin sosyal medya gibi mecralar aracılığıyla ana akıma

[422] Lyn Van Swol, Sangwon Lee, Rachel Hutchins, "The Banality of Extremism: The Role of Group Dynamics and Communication of Norms in Polarization on January 6", **Group Dynamics: Theory, Research, and Practice**, C. 26, S. 3, 2022.

doğru büyük bir hızla ilerlediğini göstermektedir. Kongre Binası baskınında suçlananların yaklaşık yarısının aleyhlerinde delil olarak kendi sosyal medya paylaşımları bulunması ve katılımcıların sonuçlarını düşünmeksizin saldırıya katıldıklarını sosyal medyada paylaşmış olmaları, bu kişilerin kendi ağlarının normları içine gömüldüklerini ve muhalefetten izole olduklarını kanıtlar niteliktedir.[423]

Söz konusu bu izolasyonun yarattığı kutuplaşma ise ayaklanmaya katılan birçok grup üyesinin kendilerini vatansever olarak görmesi, başkanlık seçimlerinin hileli olduğuna inanması ve harekete geçilmesi gerektiğine kani olmasıyla perçinlenmiştir. Bu ortak endişe, bu sosyal ağ kitlelerinin demokrasiyi koruduğu inancıyla birleşince, saldırıdan önceki haftalarda grup üyeleri arasında güçlenen bir siyasi kimliğe ve kutuplaşmış bir tutuma yol açmıştır. Sonuç olarak, "normal" bireylerden oluşan bu kitleler 6 Ocak'ta siyasi kimliklerinin ve ortak amaçlarının verdiği güçle Kongre Binası'na gitmişlerdir.[424] Peki Kongre Binası baskınına katılan bu kitleler nasıl kategorize edilmelidirler?

Harvard Üniversitesi bünyesinde yapılan ve ABD Savunma Bakanlığının Kongre Binası İhlali Vakaları listesindeki 691 kişiden rastgele seçilen 124 isim üzerine eğilen bir başka çalışma, bu konuda önemli sonuçlara ulaşmıştır. Bu kişilerin isimleri, cinsiyetleri, ırksal mensubiyetleri, ikamet ettikleri bölgeleri ve yaş gibi birincil demografik özellikleri de dahil olmak üzere tüm verileri düzenlemiş ve 2020 seçimlerinin hileli olduğuna dair bir inanca yanıt olarak ayaklanmaya yönelik tutumları gözden geçirilerek incelenmiştir. Bu 124 kişilik bir örnekleme dayanarak toplanan mezkûr verilere göre sanıkların yüzde 84'ü erkek iken sadece yüzde 16'sı kadındır. Seçilen kişilerin yaş ortalaması 41'dir ve yüzde 98'inin ırkı beyazdır.[425]

Dahası, bazı sanıkların Proud Boys, Oath Keepers ve Three Percenters gibi bilinen bazı ulusal, aşırı sağcı ve şiddet yanlısı gruplarla bağlantıları tespit edilmiştir. Buna göre örneklemdeki katılımcıların yüzde 8,06'sının Proud Boys ile, yüzde 3,23'ünün Oath Keepers ile ve yüzde 2,42'sinin Three Percenters ile bağlantıları olduğu

[423] Swol, Hutchins, **a.e.,** s. 242.
[424] **A.e.,** s. 243.
[425] Jian Wang, **The U.S. Capitol Riot: Examining the Rioters, Social Media, and Disinformation**, Yüksek Lisans Tezi, Harvard Üniversitesi, 2022, s. III-IV.

görülmüştür. Ayrıca katılımcıların yüzde 6,45'inin, QAnon ile açık bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu örgüt daha önce aktarıldığı gibi dünyanın şeytana tapan pedofiller ve çocuk kaçakçılarından oluşan bir örgüt tarafından yönetildiğine dair inancı paylaşmaktadır. [426]

En ilginç bulgulardan biri de katılımcıların sadece (emekliler hariç) yüzde 4,03'ünün işsiz olmasıdır. Katılımcıların yüzde 91,13'ü çalışmakta olup, yüzde 30'u üniversite/kolej eğitimlidir. Bunların birçoğu üniversite eğitimli, beyaz yakalı ve emlak, kredi acenteleri, hemşireler, okul veya üniversite çalışanları, mühendisler, jeofizikçiler, avukatlar, doktorlar, eski veya mevcut yerel eyalet veya federal hükümet çalışanları, askeri personeller, politikacılar, eyalet delegeleri ve polis memurları gibi mavi yakalılardır. Katılımcıların yüzde 19,35'i ise işletme sahibidir. Ayaklanmanın mahkeme belgelerinde belirtilen en önemli nedeni ise eylemcilerin; Kongre'nin Joe Biden'ı Başkan olarak onaylamasını, ulusun komünizm ve küreselciler tarafından kontrol edilen Demokratların eline bırakılmasını engelleyerek, ABD'yi hileli bir seçimden kurtarmak, böylece de Trump'ın emirlerini yerine getirmek istemeleridir. Büyük bir kesim hararetle seçimin çalındığına ve tek çarelerinin şiddet olduğuna inanmıştır.[427]

Ayrıca, sosyal medyanın ayaklanmada hayati bir rol oynadığı görülmüştür. Katılımcıların yüzde 96'sının ayaklanma sırasında sosyal medyayı kullandığı tespit edilmiştir. Mahkeme belgelerinde belirtildiği üzere, hemen hemen her ayaklanmacı; Facebook, Instagram, Twitter ve Parler gibi sosyal medya hesaplarını kullanarak Trump'ın hakikat sonrası temelli iddiaları ve 6 Ocak etkinlikleri hakkında iletiler üretmiş ve bilgi paylaşmıştır. Mahkeme belgelerine göre bu kişiler hukuki olarak, kişisel sosyal medya hesaplarından elde edilen kanıtlar kullanılarak tespit edilmiş ve suçlanmıştır.[428] Bunlarla birlikte, askeri geçmişe sahip olanların örneklemde oldukça fazla temsil edilmesi önemli bir noktadır.[429]

[426] Wang, **a.e.,** s. 20.
[427] **A.e.,** s. 21.
[428] **A.e.,** s. 21-22.
[429] **A.e.,** s. 22.

Toplanan bu verilere ve bilgilere dayanarak üretilen bu çalışma, Kongre Binası'na saldıran katılımcıları üç ana kategoriye ayırmıştır:

- Aşırı sağcı, şiddet yanlısı, örgütlü, ulusal gruplar,
- Milis yapısındaki örgütlerle ilişkisi bulunmayan organize gruplar,
- Tek başına hareket eden bireyler.

İlk kategori, Proud Boys, Oath Keepers ve Three Percenters gibi hükümet karşıtı örgütlerle güçlü bağları olan çok sayıda örgütlü bireyi temsil etmektedir. Sırasıyla açıklanacak olunursa ilk olarak Oath Keepers; federal hükümetin, ABD halkının hak ve özgürlüklerini elinden almaya çalışan karanlık bir komplo tarafından ele geçirildiği inancı üzerine kurulmuş aşırı sağcı, hükümet karşıtı ve şiddet yanlısı siyasi bir örgüttür. Milis hareketleri ve komplo teorileri ile oldukça içli dışlı bir profil çizen bu örgüt, ABD Anayasasını "hem yabancı hem de yerli tüm düşmanlara karşı" savunacaklarına yemin etmiştir.[430]

Dahası, örgütün kurucusu ve lideri olan, Yale Hukuk Fakültesi mezunu Stewart Rhodes, 2016 yılından bu yana Donald Trump'ı desteklemekte ve Trump'ın seçimlerle ilgili iddialarını ve QAnon teorisini savunmaktadır. Mahkeme belgelerinde kendisinden ayaklanmanın önderi olarak bahsedilmektedir ki bu iddia, kendisinin 6 Ocak olaylarından aylar önce ve olay günü Oath Keepers'ın bazı üyeleriyle doğrudan iletişim halinde olmasından kaynaklanmaktadır. Daha da önemlisi, ayaklanmaya katılan örgüt üyelerinin pek çok üyesi gazidir ve kaotik bir ortamda nasıl davranacakları konusunda eğitilmişlerdir. Zira grup, üyelerini çoğunlukla askeri gazilerden, kolluk kuvvetlerinden ve ilk müdahale ekiplerinden seçmiştir.

İkinci olarak, Three Percenters bir başka ulusal, aşırılık yanlısı milis grubudur ve bireysel silahlanma hakkını sıkı sıkıya savunmaktadır, Örgüt; Oath Keepers ile gevşek bir ittifak halindedir.[431] Son olarak, Proud Boys ise ABD'de dönemin Başkanı Trump'ı destekleyen aşırı sağcı bir diğer örgüttür. Düzenli olarak mitinglere ve protestolara katılarak kendi değerlerine tehdit olarak algıladıkları kişilere karşı şiddet

[430] Wang, **a.e.,** s. 25.
[431] **A.e.,** s. 26.

eylemlerinde bulunmuşlar ve bu nedenle sokak şiddeti konusunda kötü bir üne sahip olmuşlardır.

Sayılan bu örgütler genellikle halkı hükümetin zorbalığından koruduklarına inanmaktadırlar. Dahası, bu grupları diğer iki kategoriden ayıran şey, hepsinin 6 Ocak 2021'den önce Washington, D.C.'ye seyahatlerini, Kongre Binası'na girme ve şiddet eylemlerinde bulunma niyetiyle toplu olarak planlamış olmalarıdır. Bunlar iyi organize olmuşlar, aylarca detaylı planlar yapmışlar ve gerekirse güç kullanarak Biden'ın 2020 Başkanlık Seçimlerindeki zaferinin onaylanmasını engellemeye kararlı olarak hareket etmişlerdir.[432]

Bunlarla beraber aşırı sağcı milis gruplar ayaklanmada önemli bir rol oynamış olsa da örneklemi oluşturan kişilerin büyük çoğunluğu bu gruplara dahil değildir. Çalışma bu minvalde bunları iki kategoriye ayırmıştır; aşırı sağcı milis örgütlerle ilişkisi olmayan organize gruplar ve tek başına hareket eden bireyler. Nitekim mezkûr gruplarla ilişkisi olmayan organize gruplar genellikle kuşatmaya birlikte katılan, birbirine sıkı sıkıya bağlı küçük insan gruplarıdır.

Çoğunlukla bir aşırı sağcı örgüt liderinin çağrısına uymak yerine komplo veya aşırılık yanlısı teoriler, ideolojiler, partizan coşku, değerler ve görüşler tarafından mobilize edilmişlerdir. Ayaklanmaya aşırı sağcı örgütler ile aynı düzeyde gelişmiş bir örgütlenme ile katılmamışlar ve aynı düzeyde şiddet uygulamamışlardır. Bunun yerine, yakın kişisel bağlantıları, aile üyeleri, meslektaşları, arkadaşları ve tanıdıkları ile birlikte planlar yapmışlardır.[433]

Son olarak, üçüncü katılımcı kategorisine giren kişiler; Washington D.C.'ye seyahat eden, Kongre Binası'nı basan ancak ne bilinen örgütlü gruplara bağlı olan ne de herhangi bir organize gruba dahil olan ayaklanmacılardır. Bu kişiler Washington D.C.'ye seyahatlerini iyi organize edilmiş bir plan olmaksızın planlamışlar ve ayaklanmaya kişisel motivasyonları ve amaçları doğrultusunda katılmışlardır.

[432] Wang, **a.e.,** s. 26-27.
[433] **A.e.,** s. 31-32.

Mahkeme belgelerine göre, bu kişiler komplo teorilerinin savunucularıdırlar ve QAnon gibi bir dizi aşırılık yanlısı anlatıdan, komplo teorisinden, Trump'ın söylemlerinden ve Fox News gibi muhafazakâr medya kuruluşları tarafından yayılan seçim hilelerine ilişkin temelsiz bilgilerden motive olmuşlar ve ilham almışlardır. Bu kişiler ayrıca 2020 Başkanlık Seçimleri hakkında çeşitli sosyal medya platformlarında sürekli olarak temelsiz söylemler paylaşmışlar ve 6 Ocak'tan önceki günler ve haftalarda Kongre Binası'nda toplanarak seçimlerin onaylanmasını engellemek için mücadele etme isteklerini açıkça belirtmişlerdir.[434]

Bunun yanında sosyal ağ kitlelerinin 6 Ocak Ayaklanması bağlamındaki rolünü en açık şekilde ortaya koyan araştırmalardan bir diğeri, ayaklanmayı analiz eden ve üyeleri ABD'deki Temsilciler Meclisi üyelerinden oluşan 6 Ocak Komitesi tarafından hazırlanmıştır (United States House Select Committee on the January 6 Attack). Komitenin sosyal ağ kitleleri üzerinde vardığı sonuçları ortaya koyan ve Washington Post tarafından yayınlanan bu rapor, çalışma açısından önemli bazı donelere sahiptir.[435]

Komite her şeyden önce; ana akım ya da küçük platformlar fark etmeksizin, hiçbir web servisinin aşırılık yanlısı içerikten münezzeh olmadığının altını çizmektedir. Buna göre mezkûr içerikler; forumlarda, sosyal ağ platformlarında, yayın hizmetlerinde (streaming servisi), video oyunu yayınlarının canlı sohbetlerinde, statik web sitelerinde ve şifreli iletişim uygulamalarında aşırılık yanlısı figürler aracılığıyla rahatça dolaşabilmektedir. Bu alanlar; siyasi aktörlerin ve aşırılık yanlılarının 2020 başkanlık seçimleriyle ilgili dezenformasyon içerikli söylemleri yaymak için kullandıkları iletişim ve örgütlenme olanaklarını kolaylaştırmıştır.[436]

Bunun yanında komite; sosyal medya platformlarının, aşırı sağın yükselişi karşısında geciken önlemlerinin ve bununla bağlantılı olarak Trump'ın destekçilerini kışkırtmasının 6 Ocak'taki ayaklanmanın gerçekleşmesine yardımcı olduğunu

[434] Wang, **a.e.,** s. 37.
[435] Washington Post, "Social Media & the January 6th Attack on the U.S. Capitol: Summary of Investigative Findings", (Çevrimiçi), https://www.washingtonpost.com/documents/5bfed332-d350-47c0-8562-0137a4435c68.pdf. 15 Kasım 2023.
[436] **A.e.,** s. 5.

belirtmektedir. Komite, büyük sosyal medya şirketlerinin tamamının, platformlarının 2020 öncesinde yükselen aşırı sağ tarafından kullanılması ihtimaline karşı yeterince önlem almadığını tespit etmiştir. Twitter'ın 2020'nin son ayları boyunca çalışanlarından gelen çok sayıda uyarıya rağmen şiddet içerikli olarak kodlanmış gönderilere karşı bir politika uygulamayı reddetmesi ve Facebook'un daha önce aktarılan Proud Boys gibi gruplarla bilinen bağlantılarına rağmen Stop the Steal kampanyasına destek için üretilen, dezenformasyon veya şiddet içeren içeriklerin yayılmasını, yeterince denetlemeyi reddettiği vurgulanmaktadır.[437]

Bunlarla beraber büyük sosyal medya platformlarından kovulan ve daha küçük platformlara göç eden sosyal ağ kitlelerinin varlığı da raporda önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim "aşırı sağcı platformlar" olarak adlandırılan bu sitelerin anayasal ifade özgürlüğü kavramını tehlikeli bir içerik denetimi eksikliğini mazur göstermek için kullandığı vurgulanmaktadır. Buna göre aşırı sağcı platformlar olarak tanımlanan Gab, Parler, 8kun, 4chan ve TheDonald gibi siteler, yeterli bir içerik denetim sisteminden yoksundur.[438]

Tüm bunlarla birlikte çalışma açısından en önemli nokta; komitenin sosyal medya platformlarının açık şekilde kutuplaşmaya katkıda bulunduğuna karar vermesi ve 6 Ocak Ayaklanmasının, (tezde sosyal ağ kitleleri olarak tanımlanan) platformlardaki küçük ve homojen grupların radikalleşmesinden kaynaklandığı sonucuna varmasıdır. Nitekim QAnon, Proud Boys gibi grupların içerikleri ya da Stop the Steal gibi kampanya içerikleri işte bu nispeten küçük ve homojen kullanıcı gruplarıyla ilişkilendirilmektedir. Komite, seçim sırasında, bu kullanıcılar arasında yayılan içeriğin tespit edilmesinin zorluğuna dikkat çekmiş ve bunun çevrimdışı ortamda oluşturduğu muazzam tahribatın altını çizmiştir.[439]

Bu şekilde 6 Ocak Ayaklanmasında sosyal ağ kitlelerinin rolü ortaya konmuş durumdadır. Buna göre kitleler; önceden var olan ideolojilerine paralel şekilde biçimlendirilmiş hakikat sonrası söylemlerle motive olmuş, bunların hem

[437] Washington Post, **a.e.,** s. 8.
[438] **A.e.,** s. 11.
[439] **A.e.,** s.117.

üretilmesinde hem de yayılmasında rol oynamışlardır. Bununla beraber Donald Trump; daha önce aktarılan köpek ıslığı yöntemiyle bu söylemleri dolaylı bir şekilde desteklemiş, kullanmış ve üretilmesini teşvik etmiştir. Bu minvalde kendisi, kendisinden uzun yıllar önce başlayan aşırı sağcı ideoloji ve onun söylemlerini üreten hakikat sonrası dalgayı arkasına almış ve 6 Ocak Ayaklanmasının gerçekleşmesini sağlayan radikalleşme koşullarından pragmatist şekilde yararlanmıştır.

SONUÇ

Üç bölümden oluşan bu doktora tezi 6 Ocak Ayaklanmasına giden yolu analiz etmiş ve olanı, mümkün olduğu kadar, olduğu gibi ortaya koymaya çalışmıştır. Buradan hareketle çalışma; 6 Ocak Ayaklanmasının tarihi bir olgu olmasından yola çıkarak, onun (Donald Trump gibi) tek bir figürün ya da etmenin etkileri sonucunda meydana gelmediğini ortaya koymuş durumdadır. Nitekim ayaklanmanın kavramsal arka planını oluşturduğu kanıtlanan hakikat sonrası mefhumu ve onun felsefi kökleriyle birlikte politik sonuçları, bu durumu olanaksız kılmaktadır. Peki çalışmada söz konusu kavram hakkında ne tür sonuçlara ulaşılmıştır?

Her şeyden önce üzerinde durulması gereken nokta; hakikat sonrasının (post)modern bir tanım olmasının yanında, onun temel niteliklerinin tarihin bazı noktalarında tespit edilebilir olmasıdır. Örneğin Atina'nın Peloponez Savaşlarından sonra içinde bulunduğu kriz ortamında yükselen sofistler ile günümüz dünyasında "modern sofistler" olarak da adlandırılan postmodernistlerin düşünsel olarak birbirlerine benzerliği dikkat çekicidir. Nitekim birbirlerinden yüzlerce yıl uzakta olan bu iki düşünsel grup, hakikatin öznel olduğu noktasında birleşmişlerdir. Öte taraftan ileri sürdükleri görüşler, içlerinde bulundukları toplumların, üst anlatılarının büyük oranda zarar gördüğü zamanlarda temayüz etmiştir.

Peloponez Savaşları sonrası Atina'nın demokrasi anlatısının tahrip olmasıyla ABD'deki Irak Savaşı ve 2008 ekonomik krizinin yarattığı toplumsal çalkantıların, toplumu bir arada tutan büyük anlatılara kritik zararlar vermesi ve akabinde hakikatin öznelliğinin, başka bir ifadeyle öznel üst anlatıların yükselmesi dikkat çekicidir. Öte taraftan altı çizilmesi gereken bir diğer nokta; Antik Yunan'da Platon'un, sofistlerin sahip oldukları öznel bakış açısının herkesin konuştuğu ancak kimsenin dinlemediği bir toplum yaratacağını söylemesi ve bundan yüzyıllar sonra Andrew Keen'in sosyal ağların sunduğu katılım ve üretim olanaklarının, Platon'un ifadelerine paralel bir şekilde herkesin konuştuğu ve kimsenin dinlemediği bir ortam yarattığını dile getirmesidir.

Bu iki argümanda da bilginin denetimsiz bir şekilde üretilip yayılmasının tehlikelerine dikkat çekilmektedir. Sofistler, bir meslek olarak, bilgiyi ücret

karşılığında herkese yaymış ve hakikatin tek ölçütünün insan olduğunu dile getirmişlerdir. Web 2.0 kullanıcıları ise aynı "suçu" işlemiş ve bilgiyi herhangi bir uzmanın denetiminden uzak bir şekilde üreterek yaymışlardır. Buradan hareketle çalışmanın noktainazarından hakikat sonrasının felsefi temelde, bilginin demokratikleşmesi ve öznelleşmesi sonucu oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bununla beraber hakikat sonrasının Aydınlanma düşüncesi ile ilişkisi, onun yerleşik hakikat paradigmasına karşı bir mücadele aracı haline getirilmesi bakımından önemlidir. Nitekim Aydınlanma düşüncesinin, insanın irrasyonel yönlerini yadsıma eğiliminde olduğu söylenebilmektedir. Ancak bu durumun kendisiyle çelişkili bir tarafı bulunmaktadır. Nitekim toplumu anlamanın en akılcı yolunun insan doğasının tüm mahiyetlerini hesaba katmak olduğu değerlendirilmektedir. İşte hakikat sonrası söylemler burada Aydınlanma düşüncesinin ampirik olarak ortaya koyamadığı her şeyi "saçma" olarak gören ve onu dışlayan perspektifine karşı başkaldırı aracı olarak işlev görmüştür. Bu durum, aklın ürünü olarak görülen atom bombası ve toplama kampları gibi yıkım getiren olguların yarattığı rahatsızlıktan da destek almış, postmodernizm ve hakikat sonrası kavramları bunların eleştirisi olarak insanlığın düşünsel tarihine eklenmiştir. ABD ile birlikte dünyadaki tüm komplo teorisi üreticilerinin rağbet görmesinin en önemli nedenlerinden biri budur.

Hakikat sonrasının politik mahiyetinin ise iki ana niteliğe sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bunlardan ilki kavramın, siyasi erk odaklarına sunduğu toplumsal tahakküm araçlarıdır. Nitekim kriz dönemlerinde güçlünün güçsüzü ezebildiği kuralsız bir toplum düzeni kolayca oluşabilmektedir. Bu durum tarihte her gerçekleştiğinde bilgi ve hakikat toplum üzerinde tahakküm kurmanın ve kitleleri yönlendirmenin aracı haline gelmektedir. Burada Platon'un devletin ikbali için halka yalan söylenebileceği görüşünde olması önem taşımaktadır. Bir başka anlatımla toplumu yönetmek için yalan söylemek çok eski çağlardan beri vaka-i adiyedir.

Ancak burada yalan ile hakikat sonrası söylemler arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Nitekim yalan kavramı, her ne kadar bu bir çelişkiyi ifade etse de içerisinde hakikati de barındırmaktadır. Örneğin devletin ve toplumun yararı için yalan söyleyen ya da gerçeği olduğu gibi aktarmayan bir lider, aslında hakikatin ne olduğunu

bilmektedir. Yalan ile hakikatin farkında olan bu lider, buradan hareketle aslen bir çelişki içerisinde dahi olsa, hakikati bilmesi açısından gerçeklere sadakatini sürdürebilecektir.

Bunun yanında hakikat sonrası söylemler her ne kadar daha çok yalan ile özdeşleştirilse de aslında hem hakikate hem de yalana karşı keskin bir kayıtsızlığı ifade etmektedir. Hakikat sonrası söylem üreticisi bu anlamda kendi zaviyesinde bir çelişki içerisinde değildir. Bunun nedeni gerçek ile yalanın bir öneminin olmaması ve asıl önemli olanın içsel inançtan kaynaklanan argümanlarla hedefe ulaşılmasıdır. Buradan hareketle hakikat sonrasının mottosu "inanıyorum, o halde haklıyım" olacaktır. Bu türden yaklaşımı olan politik bir lider için, neyin hakikat sayılacağına dair herhangi bir kaide yoktur. Onu hedefe götürecek ve düşmanı alt edecek olan silahlaştırılmış her türlü söylem bu minvalde dudaklardan çıktığı anda hakikat olarak görülebilecektir.

Hakikat sonrasının bir diğer politik mahiyeti ise toplumsal niteliktedir. Bu anlamda, hakikat sonrasının beşerî anlamda üzerinde yükseldiği temel; yalan, uydurma ya da temelsiz söylemler değil; belirsizlik, kaygı ve endişedir. Buna göre kişiler derin toplumsal travmalar ve krizler sonucu onları topluma bağlayan üst anlatıların yıkılmasıyla, düşün dünyalarını üzerine inşa edecekleri hakikati kaybetmişler ve bu belirsizliği mantıkla değil duygularıyla gidermeye çalışmışlardır. Hakikat sonrası söylemlerin üretilmesindeki temel motivasyon budur.

ABD bu minvalde yukarıdaki durumun çok net bir örneğini teşkil etmektedir. Burada toplumsal buhranlar korkudan değil, kaygıdan kaynaklanmaktadır. Nitekim korku somut bir şeylere yönelikken kaygının bir adresi yoktur. Bu minvalde ABD'de son on yıllarda gerçekleşen savaşlar, yaşanan ekonomik sıkıntılar ve politik krizler, ülkenin hâkim sınıfı olan beyaz ırka mensup orta sınıfının belirsizlikten doğan kaygılarını tekrar tekrar üretmiştir. Bu belirsizliğin en önemli sonucu ise daha iyiye gitme umutlarının kaybolması ve "daha kötü olmama" mantalitesinin yerleşmesi olmuştur. İşte Donald Trump'ın burada devreye girdiği düşünülmektedir.

Buna göre ABD halkının hakikat sonrası söylemlere ve Trump'a dayanmasının arkasındaki en önemli nedenlerden biri; halkın daha iyi olmaya yönelik inancının kaybolmasıyla birlikte kaygı ve güvensizlik içinde, sahip olduklarını korumaya

yönelik karşı konulmaz bir refleks geliştirmiş olmalarıdır. “Make America Great Again” (Amerika’yı Yeniden Büyük Yap) sloganı bunun dışa vurumundan başka bir şey değildir. ABD halkı bu minvalde eskiden olduğu kadar iyi olmayı istemiş, eskisinden daha iyisini düşünememiş ya da bu doğrultudaki umutlarından vazgeçmiştir.

Buradan hareketle ABD’de üretilen ve aslen 6 Ocak Ayaklanmasının saiklerinden olan hakikat sonrası söylemlerin ortak teması “eski güzel günlere” dönme çabalarını sekteye uğratmak isteyen yozlaşmış, liberal-sol tandanslı ve kötü niyetli elitlerin, vatanı tahrip edici komplolarının ifşa edilmesidir. Bu ifşa işleminin arkasında ise sosyal ağ kitleleri olarak tanımlanan gruplar bulunmaktadır. Peki çalışma sosyal ağ kitleleri konusunda nasıl bir sonuca ulaşmıştır?

Sosyal ağ kitleleri olarak tanımlanan bu grupların, dijital ortamda söylemler üretmelerinin hakikat sonrasının en önemli alametifarikalarından birini oluşturduğu düşünülmektedir. Başka bir anlatımla gerçeğe dayanmayan söylemler tarihin her döneminde çeşitli ereklerle üretilse de hakikat sonrasını mümkün kılan en önemli niteliğin, söylemlerin dijital ortamdaki üretilme stilleri olduğu sonucuna varılmıştır. Bu minvalde kavramın, gerçeğe dayanmayan diğer söylemlerden ayıran en önemli özelliği, dijital ortamdaki kolektif üretim metodudur. Yani sosyal ağ kitlelerinin katılım ve üretim içerisinde oynadığı roldür.

ABD özelinde ve 6 Ocak Ayaklanması bağlamında ise sosyal ağlardaki aşırı sağcı kitlelerin faaliyetleri vurgulanmalıdır. ABD tarihinde, daha önceki “offline” aşırı sağ söylemleri, modern söylemlerden ayıran en önemli nokta da bu bağlamla ilgilidir. Daha açık bir ifadeyle 6 Ocak Ayaklanmasında, hakikat sonrası kavramının etkisini ve sosyal ağ kitlelerinin rolünü, hakikat sonrasının dijital dünya ile ilişkisi belirlemektedir. Buna göre sosyal ağ kitlelerinin dijital ortamda, kolektif bir biçimde ve birbirine eklemlenerek ürettiği söylemler, 6 Ocak Ayaklanmasının ana motivasyon kaynağını oluşturmuştur.

ABD aşırı sağının hakikat sonrası kavramıyla kurduğu en önemli bağlantıyı da işte bu nokta belirlemektedir. Bu söylemler ve komplo teorileri aşırı sağın üzerinde yükselebileceği yeni ve ortak bir ideolojik temel oluşturmuş, bu durum aşırı sağcıları

bir araya getirerek kolektif olarak yaratılan anlatıların dijital ortamda tekrar tekrar üretilmesine olanak sağlamıştır. Buradan bakılınca Donald Trump'ın ayaklanma bağlamındaki rolü de tebarüz etmektedir.

Sahip olduğu sıra dışı karakteri ve sivri söylemleri, onu her ne kadar ABD'deki aşırı sağın ve yaygın olgu dışı söylemlerin tek müsebbibi olarak görülmesine yol açsa da Trump, çalışmanın perspektifinden yalnızca yönlendirici mahiyette tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle Donald Trump, kökü 150 yıl öncesine giden aşırı sağcı politik tandansın ve hakikat sonrası dönemin ortak ürünüdür. Başkan olmadan önce de göz önünde bir figür olan Trump'ın, ABD'nin kültürel dünyasının en somut çıktılarından birini ifade ettiği düşünülmektedir.

Bu minvalde ABD halkını yıllar içerisinde iyi tahlil eden Trump, çalışma boyunca aktarılan politik ve söylemsel akımları çok iyi tespit etmiş ve bunları çoğunlukla dolaylı yollardan yeniden üreterek ve var olanları destekleyerek amacına ulaşmaya çalışmıştır. Onun 6 Ocak Ayaklanması bağlamındaki rolü de bundan fazlası değildir. Bu minvalde bilhassa ana akım medya kuruluşlarının argümanı olan Trump'ın aşırı sağcı popülist ve yerlici damarı hiç ortada yokken gündeme getirdiği iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Sonuç olarak çalışmanın noktainazarından Trump; kendisinden çok önce başlamış olan aşırı sağ temelli hakikat sonrası dalgayı fark eden ve onu kendi lehine olacak şekilde "doğru" yere yönlendiren başarılı bir politikacı, şov adamı ve hatta nitelikli bir sofist olarak görülmektedir.

Bunların yanında konuyu gelecekte inceleyecek araştırmacılar için bazı tavsiyelerin verilmesi uygun olacaktır. Tezde işlenmeyen ancak ayaklanmanın niteliklerinin anlaşılması bakımından önemli bir başlık olabileceği düşünülen olguların başında; ABD solunun hakikat sonrası sorunu gelmektedir. 6 Ocak Ayaklanması her ne kadar aşırı sağcı gruplar tarafından gerçekleştirilse de bunun tam karşı kutbunda bulunan liberal-sol tandanslı politik kanat, gerçekliği reddetme söz konusu olduğunda aşırı sağcılardan farklı bir konumda bulunmamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde işlenen ve bilimi, gerçeği anlamadaki yöntemlerden yalnızca biri olarak gören postmodernist bakış açısının, ABD entelijansiyası ve solu içerisindeki etkinliğinin, sosyolojik tespitler açısından ele alınması yararlı olacaktır.

Nitekim ülke içerisinde “SJW” ya da “Woke” olarak adlandırılan kitlelerin, cinsel yönelimler konusunda en temel biyolojik gerçekleri reddeden siyasi argümanlarının ve ABD tarihini azınlıklar lehine yeni baştan yazma revizyonizminin, aşırı sağcı kitlelerin ayaklanma motivasyonunu kavrama açısından verimli olacağı düşünülmektedir.

Öte taraftan hakikat sonrası ve sosyal ağ kitleleri kavramlarını inceleyecek olan araştırmacıların özellikle metaverse konusuna eğilmelerinin önemli olacağı değerlendirilmektedir. Nitekim hakikat sonrası zamanlarda kitleler nasıl kendi dünyalarını, inançları ve duygularıyla oluşturuyorlarsa, metaverse ile bunun bir sonraki adımı olarak kendi hakikatlerine dayalı soyut bir dünya yaratabileceklerdir. Bu şekilde “kendi dünyalarında yaşayan insanlar” cümlesi mecazi bir durumu değil, gerçek bir vaziyeti tanımlamak için kullanılmaya başlanacaktır.

Nitekim insanlar günümüzde her ne kadar telefonlarında ve sosyal medyalarında kendi hakikatlerini yaşıyor olsalar da gerçek dünya ile eninde sonunda temas etmek zorunda kalmaktadırlar. Ancak metaverse teknolojisi tüm insanlık için bu durumu değiştirecek, kişilerin gerçekliğine ve temas edecekleri ağlara kendilerinin karar verecekleri alternatif realitelerin kurulmasına olanak sağlayacaktır. Hakikat sonrasının geleceği budur.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor W., Max Horkheimer: **Aydınlanmanın Diyalektiği,** Çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan, 2. bs., İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2014.

Anderson, Kevin B.: "The January 6 Insurrection: Historical and Global Contexts", **Critical Sociology**, C. 48, S. 6, 2021, s. 901–907.

Aral, Sinan: **Furya Makinesi: Sosyal Medya Seçimlerimizi, Ekonomimizi ve Sağlığımızı Nasıl Bozuyor?**, Çev. Sevgi Halime Özçelik, İstanbul, Tellekt, 2022.

Aristoteles: **Sofistçe Çürütmeler**, Çev. Y. Gurur Sev, 2. bs., İstanbul, Pinhan Yayınları, 2022.

Arslan, Ahmet: **İlk Çağ Felsefe Tarihi 1,** İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Arslan, Ahmet: **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2,** İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Arslan, Ahmet: **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3,** İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Bagdikian, Ben: **The New Media Monopoly,** Boston, Beacon Press, 2004.

Baum, Matthew A.: "Sex, Lies, and War: How Soft News Brings Inattentive Public", **The American Political Science Review**, C. 96, S. 1, 2002, s. 91-109.

BBC News: "Capitol riots timeline: What happened on 6 January 2021?", (Çevrimiçi), https://www.bbc.com/news/world-us-canada 56004916, 4 Kasım 2023.

Berger, Peter L., Thomas Luckmann: **Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi**, Çev. Mustafa Derviş Dereli, 2. bs., İstanbul, alBaraka Yayınları, 2022.

Bhunjun, Avinash: "What does 'drain the swamp' mean and why did Donald Trump say it?", (Çevrimiçi), https://metro.co.uk/2018/01/20/what-does-drain-the-swamp-mean-and-why-did-donald-trump-say-it-7245279/, 5 Temmuz 2023.

Boyd, Danah M., Nicole B. Ellison: "Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship"**, Journal of Computer-Mediated Communication,** C. 13, S. 1, 2007, s. 210-230.

Boykoff, Maxwell T., Jules M. Boykoff:: "Balance as Bias: Global Warming and the US Prestige Press", **Global Environmental Change** S. 14, 2004, s. 125-136.

Brotherton, Robert, Christopher C. French: "Belief in Conspiracy Theories and Susceptibility to the Conjunction Fallacy", **Applied Cognitive Psychology**, C. 28, S. 2, 2014, s. 238-248.

Buhari, Ömer Kemal: **Epistemoloji, Bilgi Sosyolojisi, Psikoloji ve Siyaset Bilimi Bağlamında: Komplo Teorileri,** İstanbul, İnsan Yayınları, 2021.

Butt, Khalid Manzoor, Mominyar Khalid: "Rise of the Far-right Groups in Trump's America", **Journal of Political Studies**, C. 25, S. 2, 2018, s. 105-120.

Carlson, Tucker: **Ship of Fools: How a Selfish Ruling Class Is Bringing America to the Brink of Revolution**, 2018'den aktaran Peter Turchin, **End of Times**, New York, Penguin Press, 2023.

Castells, Manuel: İnternetin Siyaseti I: Bilgisayar Ağı, Sivil Toplum ve Devlet, **İnternet Galaksisi: İnternet, İş Dünyası ve Toplum Üzerine Düşünceler**, Der. Tuğba Asrak Hasdemir, Çev. Hilal Berge, Ankara, Phoenix Yayınları, 2020, s. 195-234.

Cevizci, Ahmet: **Felsefe Sözlüğü,** 3. bs., İstanbul, Paradigma Yayınevi, 1999.

Cevizci, Ahmet: **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a,** 7. bs.**,** İstanbul, Say Yayınları, 2017.

Cevizci, Ahmet: **Ortaçağ Felsefesi**, 2. bs., İstanbul, Asa Yayınevi, 2001.

Cillizza, Chris: "Donald Trump said something truly terrifying", (Çevrimiçi), https://edition.cnn.com/2018/07/25/politics/donald-trump-vfw-unreality/index.html, 5 Temmuz 2023.

Cook, John: "Understanding and Countering Misinformation About Climate Change", **Handbook of Research on Deception, Fake News and Misinformation Online,** Der., Innocent E. Chiluwa, Sergei A. Samoilenko, Hershey, IGI-Global, s. 281-306.

Çelik, Sara: **Yeniçağ'da Bilgi Felsefesi**, İstanbul, Doruk Yayınları, 2015.

Çetin, Burak: **Kitle İletişim Kuramları: Kavramlar, Okullar, Modeller,** 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.

Çiğdem, Ahmet**:** **Aydınlanma Düşüncesi**, 4. bs., Ankara, Vulgus Yayınları, 2021.

Çotuksöken, Betül, Saffet Babür: **Metinlerle Ortaçağda Felsefe,** 4. bs., Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2019.

Çüçen**,** Kadir: **Bilgi Felsefesi**, 4. bs., İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2012.

Demirtürk, E. Lale: **Amerika'da Irkçı Söylem ve Şiddet: Siyahları "Öldürme" Politikasının Açılımı,** İstanbul, Kopernik Yayınları, 2021.

Dentith, Matthew R. X.: **The Philosophy of Conspiracy Theories**, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2014.

DeSteno, David, Nilanjana Dasgupta, Monica Barlett: "Prejudice From Thin Air. The Effect of Emotion on Automatic Intergroup Attitudes", **Psychological Science**, C. 15, S. 6, 2004, s. 319-324.

Dictionary.com: "Poe's Law"**,** (Çevrimiçi), https://www.dictionary.com/e/slang/poes-law/, 26 Eylül 2023.

Dürüşken, Çiğdem**:** **Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni,** İstanbul, Alfa Yayınları, 2014.

Feuer, Alan, Luke Broadwater, Maggie Haberman, Katie Benner, Michael S. Schmidt: "Jan. 6: The Story So Far", (Çevrimiçi), https://www.nytimes.com/interactive/2022/us/politics/jan-6-timeline.html 29 Eylül 2023.

Feuer, Alan, Michael S. Schmidt, Luke Broadwater: "New Focus on How a Trump Tweet Incited Far-Right Groups Ahead of Jan. 6", (Çevrimiçi), https://www.nytimes.com/2022/03/29/us/politics/trump-tweet-jan-6.html, 29 Eylül 2023.

Finchelstein, Federico: **Faşist Yalanların Kısa Tarihi,** Çev. Zeynep Şarlak, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2021.

Finchelstein, Federico: **Faşizmden Popülizme,** Çev. Ali Karatay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.

Foucault, Michel: "Hakikat ve İktidar", **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin, Osman Akınhay, 3. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011.

Foucault, Michel: "İktidar ve Bilgi", **İktidarın Gözü**, Çev. Işık Ergüden, 3. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013.

Fry, Hannah: **Merhaba Dünya: Makine Çağında İnsan Olmak,** Çev. İpek Güneş Çıgay, İstanbul, Hep Kitap, 2018.

Fukuyama, Francis: "Against Identity Politics"**,** (Çevrimiçi), https://www.foreignaffairs.com/articles/americas/2018-08-14/against-identity-politics-tribalism-francis-fukuyama?check_logged_in=1, 12 Nisan 2023.

Fuller, Steve: **Hakikat Sonrası: Güç Oyunu Olarak Bilgi,** Çev., Emre Bilgiç, Ankara, Fol Yayınları, 2022.

Goldman, Lucien: **Aydınlanma Felsefesi,** Çev. Emre Arslan, Ankara, Doruk Yayınları, 1999.

Gökberk, Macit: **Felsefenin Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.

Han, Byung-Chul: **Enfokrasi: Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi**, Çev. Mustafa Özdemir, 2. bs., İstanbul, Ketebe Yayınları, 2022.

Hanna, Jason: "What is Infowars?", (Çevrimiçi), https://edition.cnn.com/2017/01/27/politics/infowars-explainer/index.html, 9 Ekim 2023.

Hare, R. M.: **Platon**, Çev. Işık Şimşek, Bediz Yılmaz, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2002.

Herman, Edward S., Noam Chomsky: **Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politiği,** Çev. Ender Abadoğlu, 2. bs., İstanbul, bgst Yayınları, 2012.

Hirigoyen, Marie-France: **Narsisistler İktidarda**, Çev. Ayşen Gür, İstanbul, İletişim Yayınları, 2021.

Kakutani, Michiko: **Hakikatin Ölümü,** Çev. Cesi Mizrahi, İstanbul, Doğan Kitap, 2018.

Kant, Immanuel: "Aydınlanma Nedir?" Sorusunun Cevabı**, Aydınlanma Nedir?,** Çev. Mehmet Barış Albayrak**,** 2. bs., İstanbul, alBaraka Yayınları, 2022.

Kazin, Micheal: "Trump and American Populism: Old Whine, New Bottles"**,** (Çevrimiçi), https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-10-06/trump-and-american-populism, 27 Haziran 2023.

Keen, Andrew: **The Cult of Amateur,** New York, Doubleday, 2007.

Kenny, Anthony: **Batı Felsefesinin Yeni Tarihi, II. Cilt: Ortaçağ Tarihi,** Çev. Şeyma Yılmaz, İstanbul, Küre Yayınları, 2017.

Keyes, Ralph: **Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma,** Çev. Deniz Özçetin, 2. bs., Ankara, Delidolu Yayınları, 2019.

Klayman, Joshua: "Varieties of Confirmation Bias", **Psychology of Learning and Motivation**, C. 32, 1995, s. 385-418.

Knight Foundation: "American Views 2022: Part 2", (Çevrimiçi), https://knightfoundation.org/wp-content/uploads/2023/02/American-Views-2022-Pt-2-Trust-Media-and-Democracy.pdf., 10 Eylül 2023.

Kruger, Justin, David Dunning: "Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments", **Journal of Personality and Social Psychology,** C. 77, S. 6, 1999, s. 1121-1134.

Kuran, Hikmet: "İklim Değişikliği, İnkâr, Çarpıtma ve Hakikat", **Hakikat Sonrası: Siyaset, Felsefe, Medya, Uluslararası İlişkiler**, Der., Bülent Özçelik, Ankara, Nika Yayınevi, 2021, s. 375-394.

Küçükalp, Kasım: **Nietzsche'nin Postmodernizme Felsefe Bakımından Etkileri.** Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2002.

Lucy, Niall: **A Derrida Dictionary**, Massachusetts, Blackwell Publishing 2004.

Lyotard, Jean-François: **Postmodern Durum**. Çev. İsmet Birkan, Ankara, BilgeSu Yayınları, 2013.

Marantz, Andrew: "Inside the Daily Stormer's Style Guide", (Çevrimiçi), https://www.newyorker.com/magazine/2018/01/15/inside-the-daily-stormers-style-guide, 26 Eylül 2023.

Marshall Cohen, Avery Lotz: "The January 6 Insurrection: Minute-by-minute", (Çevrimiçi), https://edition.cnn.com/2022/07/10/politics/jan-6-us-capitol-riot-timeline/index.html**,** 5 Kasım 2023.

Marwick, Alice, Rebecca Lewis: "Media Manipulation and Disinformation Online", (Çevrimiçi), https://datasociety.net/pubs/oh/DataAndSociety_MediaManipulationAndDisinformationOnline.pdf., 26 Eylül 2023.

Mattelart, Armand: **İletişimin Dünyasallaşması,** Çev. Halime Yücel, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

McCright, Aaron M., Riley E. Dunlap: "Challenging Global Warming As a Social Problem: An Analysis of the Conservative Movement's Counter-Claims", **Social Problems**, C. 47, S. 4, 2000, s. 499-522.

Mcintyre, Lee: **Hakikat Sonrası**, Çev. Mehmet Fahrettin Biçici, İstanbul, Tellekt, 2019.

Miller-Idriss, Cynthia: **Anavatanda Nefret: Yeni Küresel Aşırı Sağ**, Çev. Behzat Hıroğlu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2023.

Moffit, Benjamin: **Popülizmin Küresel Yükselişi: Performans, Siyasi Üslup ve Temsil**, Çev. Onur Özgür, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.

Mollaer, Fırat: "Moderniteden Postmoderniteye: Rasyonalite, Bilim, Kapitalizm", **Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi**, S. 21, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005, s. 63-100.

Morini, Marco: **Lessons From Trump's Political Communication,** Bournemouth, Pelgrave Macmillan, 2020.

Morlin, Bill: "Unrepentant and Radicalized Online: A Look At The Trial Of Dylann Roof", (Çevrimiçi), https://www.splcenter.org/hatewatch/2016/12/19/unrepentant-and-radicalized-online-look-trial-dylann-roof, 14 Ekim 2023.

Mudde, Cas: **The Far Right in America,** New York, Routledge, 2018.

Mudde, Cas: **Günümüzde Aşırı Sağ,** Çev. S. Erdem Türközü, Ankara, Nika Yayınları, 2022.

Müller, Jan-Werner: **Popülizm Nedir?** Çev. Onur Yıldız, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2021.

Network Contagion Research Institute: "The QAnon Conspiracy: Destroying Families, Dividing Communities, Undermining Democracy", (Çevrimiçi), https://networkcontagion.us/wp-content/uploads/NCRI-%E2%80%93-The-QAnon-Conspiracy-FINAL.pdf. 27 Eylül 2023.

Nichols, Tom: "In Trump's World, Reality Is Negotiable", (Çevrimiçi), https://www.theatlantic.com/politics/archive/2019/01/donald-trump-rejects-expertise/579808/, 5 Temmuz 2023.

Nichols, Tom: **The Death of Expertise: The Campaign Against Established Knowledge and Why It Matters**, Oxford, University Press, 2017.

Nyhan, Brendan, Jason Reifler: "When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions", **Political Behavior,** C. 32, S. 2, 2010, s. 303-330.

O'Neil, Cathy: **Matematiksel İmha Silahları: Büyük Veri, Eşitsizliği Nasıl Artırıp Demokrasiyi Tehdit Ediyor?**, Çev. Akın Emre Pilgir, İstanbul, Tellekt, 2020.

Oreskes, Naomi, Erik Conway: **Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming"**, New York, Bloomsbury Publishing, 2010.

Oxford Dictionaries: "Word of the Year 2016", (Çevrimiçi), https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/, 6 Nisan 2023.

Özcan, Sevgi: "Jean François Lyotard'ın Düşünceleri Bağlamında Postmodern Bilgi Sorunu", **SDÜ Fen ve Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 55, Nisan 2022, s. 167-182.

Pennock, Robert: "The Postmodern Sin of Intelligent Design Creationism", **Science and Education,** C: 19, 27 Şubat 2010, s. 757-778.

Plant, Robert: "Online Communities", **Technology in Society**, C. 26, S. 1, 2004, s. 51-65.

Platon: **Devlet,** Çev. Furkan Akderin, 2. bs., İstanbul, Say Yayınları, 2016.

Platon: **Phaidon: Ruh Üzerine,** Çev. Nazile Kalaycı, İstanbul, Kabal Yayınevi, 2012.

Platon: **Şölen,** Çev. Eyüp Çoraklı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2014.

Rahmstorff, Stefan: "The Climate Sceptics", (Çevrimiçi), https://www.pikpotsdam.de/~stefan/Publications/Other/rahmstorf_climate_sceptics_2004.pdf, 8 Eylül 2023.

Rheingold, Howard: **The Virtual Community**, Reading, Addison-Wesley, 1993.

Rohrmeier, Patrick**:** **Social Networks and Online Communities: Managing User Acquisition, Activation and Retention,** Doktora Tezi, Münih Teknik Üniversitesi, 2012.

Sarup, Madan: **Post-yapısalcılık ve Postmodernizm**, Çev. Abdülbaki Güçlü, Ankara, Bilim ve Sanat, 2004.

Savage, Charlie, Adam Goldman: "The Trump Jan. 6 Indictment, Annotated", (Çevrimiçi), https://www.nytimes.com/interactive/2023/08/01/us/politics/trump-jan-6-indictment-2020-election-annotated.html, 29 Eylül 2023.

Smith, Brad, Carol Ann Browne: **Araçlar ve Silahlar**, Çev. Kadir Yiğit Us, İstanbul, Kronik Kitap, 2022.

Sokal, Alan, Jean Bricmont: **Son Moda Saçmalar,** Çev. Mehmet Baydur, Ongun Onaran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Steinhorn, Leonard: "The fundamental flaw in 'Make America Great Again", (Çevrimiçi), https://www.washingtonpost.com/made-by-history/2022/07/26/fundamental-flaw-make-america-great-again/, 5 Temmuz 2023.

Sunstein, Cass R.: **Going to Extremes: How Like Minds Unite and Divide,** New York, Oxford University Press, 2009.

Sunstein, Cass R.: **#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media,** Princeton, Princeton University Press, 2017.

Suppran, Geoffrey, Naomi Oreskes: "Assessing Exxonmobil's Climate Change Communications (1977-2014)", **Environmental Research Letters**, 2017, C. 12, S. 8, 2017, s. 1-18.

Swol, Lyn Van, Sangwon Lee, Rachel Hutchins: "The Banality of Extremism: The Role of Group Dynamics and Communication of Norms in Polarization on January 6", **Group Dynamics: Theory, Research, and Practice**, C. 26, S. 3, 2022, s. 239-251.

Şaylan, Gencay: **Postmodernizm**, 4. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2009.

Şimşek, Mehmet E.: **Modernite, Postmodernite ve Bauman,** İstanbul, Belge Yayınları, 2016.

Taggart, Paul: **Populism**, Buckhingman, Open University Press, 2000.

Tepe, Harun: **Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk Ya Da Hakikat,** Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2016.

Theel, Shauna, Max Greenberg, Denise Robbins: "STUDY: Media Sowed Doubt In Coverage Of UN Climate Report", (Çevrimiçi), https://www.mediamatters.org/washington-post/study-media-sowed-doubt-coverage-un-climate-report, 9 Eylül 2023.

Todorov, Tzvetan: **Aydınlanma Zihniyeti,** Çev. A. Nüvit Bingöl, İstanbul, bgst Yayınları, 2019.

Tuğçe, Tuncay: **Batı Felsefesi Tarihi,** 4. bs., Ankara, Alesta Yayıncılık, 2003.

Turchin, Peter: **End of Times,** New York, Penguin Press, 2023.

Turchin, Peter: "America is Headed Toward Collapse", (Çevrimiçi), https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2023/06/us-societal-trends-institutional-trust-economy/674260/, 4 Temmuz 2023.

van Prooijen, Jan-Willem: "Connecting the Dots: Illusory Pattern Perception Predicts Belief in Conspiracies and the Supernatural", **European Journal of Social Psychology**, C. 48, S. 3, 2018, s. 320-335.

Vorlander, Karl: **Felsefe Tarihi,** Çev. Mehmet İzzet, Orhan Saadeddin, İstanbul, Kapı Yayınları, 2022.

Wang, Jian: **The U.S. Capitol Riot: Examining the Rioters, Social Media, and Disinformation**, Yüksek Lisans Tezi, Harvard Üniversitesi, 2022.

Wardetzki, Bärbel: **Siyasette ve Toplumda Narsisizm, Ayartma ve İktidar**, Çev. Deniz Cankoçak, 2. bs., 2018, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.

Washington Post: "Social Media & the January 6th Attack on the U.S. Capitol: Summary of Investigative Findings", (Çevrimiçi), https://www.washingtonpost.com/documents/5bfed332-d350-47c0-8562-0137a4435c68.pdf., 15 Kasım 2023.

Webb, Amy: **Dokuz Dünya Devi: Teknoloji Devleri ve Onların Düşünen Makineleri İnsanlığı Nasıl Tahrip Edebilir?,** Çev. Duygu Dalgakıran, İstanbul, Kronik Kitap, 2021.

Yaylagül, Levent: "Eleştirel Ekonomi Politik Bakış Açısından Medyada Tekelleşme Sorunu*",* **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi***,* S. 48, 2019, s. 404-418.

Yıldız, Metin: "Aquinoslu Thomas'ın Felsefesinde Bilginin İmkânı ve Değeri", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C. 5, S. 7, Aralık 2017, s. 1-19.

ÖZGEÇMİŞ

Mert C. Atar ortaöğretimini Cahit Zarifoğlu Anadolu Lisesinde tamamlamıştır. 2011 yılında girdiği Yeditepe Üniversitesi gazetecilik bölümünden ise 2016 yılında bölüm birinciliği ve Yüksek Onur Belgesi ile mezun olmuştur. 2018 yılında başladığı Milli Savunma Üniversitesinin istihbarat yüksek lisans programından "Haber Üretiminde Yeni Bir Yaklaşım: Gazetecilikte Kitle Kaynak Yöntemi Analizi" adlı çalışması ile 2020 senesinde mezun olurken, aynı yıl İstanbul Üniversitesi gazetecilik doktora programına kabul edilmiş ve 2024 yılında "6 Ocak Ayaklanmasına Giden Yol: ABD'deki Kongre Binası Baskınında Hakikat Sonrası Kavramının Etkisi ve Sosyal Ağ Kitlelerinin Rolü" adlı çalışmayla "Doktor" unvanını kazanmıştır. Akademik uğraşıları hariç Atar, çeşitli kurumlarda editörlük ve metin yazarlığı yapmıştır. Yeni medya, kitle iletişimi, gazetecilik çalışmaları ve istihbarat alanlarında çalışmalarına devam etmektedir.

Atar'ın yüksek lisans ve doktora tezleri hariç şu çalışmaları bulunmaktadır; "Kitle Kaynak Yönteminin İstihbarat Üretimindeki Yeri: Ushahidi Platformu Örneği" (2021), "Armand Mattelart'ın 'İletişimin Dünyasallaşması' Eseri Çerçevesinde 1980'lerdeki Türk Basınının Değişimi" (2021), "Kitlelerin Bilgeliği Fikrinin Amatör Kültü Kavramı Çerçevesinde Analizi" (2022), "Dijital Emek Kavramı Bağlamında Mechanical Turk Platformu ve Turkopticon Eklentisi" (2023).